

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO-TELEVİZYON ve SİNEMA ANABİLİM DALI

TELEVİZYON ÜZERİNDEN DİNDAR/MÜTEDEYYİN KADINLARI
ANLAMAK: DİNDAR KADINLARIN TELEVİZYONU ALIMLAMA VE
KULLANIM BİÇİMLERİ

DOKTORA TEZİ

Ergen Devrim KARAGÖZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Özlem DANACI YÜCE

HAZİRAN 2022

ÖNSÖZ

Bu tezi yazım sürecim hem kişisel nedenlerle hem de Türkiye ve dünyada yaşanan olağandışı olaylar nedeniyle zor bir süreçti. Kızım, tezin çatısını oluşturmaya çalıştığım ilk yıllarda dünyaya geldi. Sahada derinlemesine görüşmeler yapmaya başladığım dönemde 2 yaşındaydı. Saha çalışmamı yarılattığım sıralarda Türkiye 15 Temmuz darbe girişimini yaşadı. Toplumsal değişime yol açan bu olay, saha çalışmalarımı olumsuz etkiledi. Hem görüşme taleplerim reddedilmeye başladı hem de tezin içeriğine sürpriz bir başlık olarak eklenmesi gerekti. Bitirmeye yaklaşıırken bu kez dünyada yaşamı durduran pandemi süreci baş gösterdi. 2 yıla yakın süren evlere kapanma ve çevrim içi eğitim süreçleri gündelik rutinlerimi tamamen değiştirdi. Bugün bu çalışmanın her şeye rağmen tamamlanabilmiş olmasında büyük emeği olan insanlara gönülden teşekkürü borç bilirim.

Tez danışmanım Doç. Dr. Özlem Danacı Yüce'ye akademik rehberliğinin yanı sıra sabırla ve anlayışıyla beni hep desteklediği için çok teşekkür ederim. Kaybolduğumu hissettiğim zamanlarda yolumu tekrar bulmamı sağladı, tökezlediğim anların en yakın tanığı oldu, cesaretlendirdi. Onun bu destekleri olmasa, bu çalışma ortaya çıkamazdı. Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Arzu Öztürkmen ve Dr. Öğr. Üyesi Gülsün Güvenli'ye sayısız izleme toplantılarında yaptıkları yorumlar ve değerli katkıları için teşekkür ederim. Süreç boyunca sabırla yanımda oldular ve bu teze inandılar. Tez Savunma Jürisi'nde bize katılan Doç. Dr. Ayşe Elif Posos Devrani ve Doç. Dr. Tolga Çevikel'e de yoğun takvimlerinde bana zaman ayırdıkları ve yorumlarıyla teze katkı sağladıkları için ayrıca teşekkür ederim.

Tez konumu belirlemeye çalıştığım günlerde yakınımnda olan, düşüncelerimi derleyip toparlayıp yola sokan ilk danışmanım Prof. Dr. Hülya Uğur Tanrıöver hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Yıllar önce tezin saha çalışmasına hazırlık yaptığımız dönemde, görüşme kılavuzu hazırlarken verdiği öğütler kulağımda. Cepte her zaman küçük bir not defteri ve bir kalem. Teze ilk adımlarımı onunla atmış olmak benim için gururdur. Tez İzleme Komitesi'ne bir süre katılan ancak devam edemeyen Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu'na da yorumları, eleştirileri ve cesaretlendirici tavrı için çok teşekkür ederim. Tez yazım sürecimde hepsinin desteğini hissettim.

Son olarak, bu tezin yazılabilmiş olmasında en büyük pay sahibi annem başta olmak üzere ailemin tüm bireylerine destekleri ve inançları için sonsuz teşekkürlerimi tekrar iletmek isterim. Derinlemesine görüşmelerde bana güven duyarak düşüncelerini paylaşan, gönülllerini açan katılımcı kadınlara ise özel bir teşekkür borçluyum. Sahada tanıştığım bu kadınlar samimi paylaşımlarıyla bu çalışmanın isimsiz kahramanları oldular. Onlar paylaşılmıyaydı, araştırmacı yazamazdı.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	ii
İçindekiler.....	iii
Kısaltmalar.....	v
Résumé.....	vi
Abstract.....	xi
Özet.....	xvi
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KURAM VE YÖNTEMİ.....	8
1.1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi.....	9
1.1.1. Mikro-Makro Çekişmesi.....	10
1.1.2. Kullanımlar ve Doyumlardan, Kültürel Çalışmalar ve Alımlama Araştırmalarına.....	14
1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	20
1.2.1. Saha Çalışma Süreci.....	21
1.2.2. Araştırmada Öne Çıkan Değişkenler: Dindarlık Düzeyi, Toplumsal Temas Sıklığı, Güncel Siyaset ile Kurulan İlişki.....	30
2. KATILIMCI DİNDAR KADINLARI TANIMAK: GÜNDELİK YAŞAMLARI VE ÇEŞİTLİ KONULARA YAKLAŞIMLARI.....	32
2.1. Gündelik Yaşam Pratikleri.....	35
2.2. <i>Makbul</i> Kadın.....	44
2.2.1. Bedenin Denetimi.....	47
2.2.2. Baskıcı, Bunaltan Eş.....	52
2.2.3. Kuma ve Çokeşlilik: Namusu Sorgulamak.....	54
2.2.4. İtirazdan Başkaldırıya Geçiş.....	57
2.3. Kutsal Aile ve Dişil İtaat.....	61
2.3.1. Ataerkil Pazarlığın Sindirilemeyen Hali.....	64
2.3.2. Anneliğin Vazgeçilmez ve Zorunlu Önceliği.....	69
2.3.3. Çocukla Tamamlanmak.....	73
2.4. Vatan, Devlet, Millet.....	80
3. KATILIMCI KADINLARIN TELEVİZYONU KULLANIM BİÇİMLERİ.....	85
3.1. Televizyon İçeriğiyle Sohbet Halleri.....	87
3.2. Televizyonun Araladığı Yeni Pencereleler.....	94
3.3. Araç Olarak Televizyona Genel Bakış ve Diğer Medya.....	101
3.3.1. Atfedilen Olumlu Özellikler.....	108
3.3.2. Televizyona Yöneltilen Eleştiriler.....	118
3.4. Kendiyle Mücadele Alanı Olarak Televizyon.....	120
3.5. Diğer Medyadan Beslenmek: Radyo, Gazete ve Sosyal Medya.....	123

3.6. Gündelik Yaşam Pratiklerinden Biri Olarak Televizyon.....	128
3.6.1. Rutin Bir Gün Bölünmesinde Televizyonun Yeri.....	130
3.6.2. “Benim Dizim”: Kendine Ait Oda.....	134
3.6.3. Dizi Tercihleri: Ne Seyrederim? Neden?.....	136
3.6.4. Seyretmenin Çelişkisi: Pişmanlıklar ve Taktikler.....	138
4. KATILIMCI KADINLARIN TELEVİZYON PROGRAMLARINI	
ALIMLAMASI.....	143
4.1. Televizyonda Edep ve Kadın Bedeni.....	147
4.2. Ekranda Kadın Temsilleri: İçerik Motifleri.....	152
4.2.1. Kadın Rol Modeller: Olamadığı Kadını İzlemek ve Ekonomik	
Bağımsızlık Motifi.....	156
4.2.2. Ekranda Aşk.....	158
4.3. Manevi Bir Değer Olarak Aile.....	161
4.4. Tarihi Drama ve Ecdat Dizilerinden Üretilen Anlamlar.....	164
4.4.1. Diriliş: Ertuğrul, Payitaht Abdülhamit ve Siyasi İktidar: Tarihi	
Dizilerin Coşturucu Etkisi.....	167
4.4.2. Kesişen ve Kesişmeyen Katılımcı İzleyici Kümeleri.....	174
4.4.3. Tarih mi? Manipülasyon mu?.....	178
4.5. Program ve Kanal Tercihlerini Belirleyen Diğer Unsurlar.....	185
4.5.1. Haber Sunucusu ve Tartışma Programı Moderatörü Faktörü.....	187
4.5.2. Oyuncu ve Prodüksiyon Faktörü.....	190
4.5.3. Haberlerde Tarafsızlık Talebi.....	191
4.5.4. TRT’ye Duyulan Güven.....	196
SONUÇ.....	200
KAYNAKÇA.....	214
ÖZGEÇMİŞ.....	220

KISALTMALAR

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
FETÖ	: Fethullah Gülen Terör Örgütü
OHAL	: Olağanüstü Hal Durumu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
STV	: Samanyolu Televizyonu
TGRT	: Türkiye Gazetesi Radyo Televizyonu
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

RÉSUMÉ

Dans les études de communication, le public, qui est censé analyser, interpréter et accepter le message que l'idéologie dominante veut véhiculer, est un élément du processus de communication qui ne doit pas être ignoré en tant qu'adresse finale du message. L'approche de l'audience actif, ou la perspective selon laquelle le spectateur ne peut pas être considéré comme un sujet complètement passif et inactif, qui a commencé par la théorie des Usages et Satisfactions et a continué avec le modèle de codage / décodage de Stuart Hall, a parcouru un long chemin avec des recherches empiriques approfondies menées par David Morley. Les études d'audience, qui se sont développées avec l'utilisation d'études de cas et de méthodes de recherche ethnographiques au cours des années 1980-1990, ont commencé à repousser leurs limites, notamment avec les recherches pionnières menées à cette époque. Déterminant que la principale lacune est l'incapacité d'analyser les comportements du public sur une base sociologique, les principaux chercheurs dans le domaine ont fait valoir que les résultats devraient être évalués dans le contexte des conditions sociales et historiques dans la tradition des études culturelles critiques. Les théoriciens de la réception interprétative critique soulignent que la différenciation des significations est due aux différentes structures et conditions culturelles du public. Cela signifie interpréter les données dans un cadre contextuel, c'est-à-dire atteindre des résultats plus inclusifs, holistiques et explicatifs. Le suivi et la réception de messages sont une pratique à dimension sociale et un processus difficile à analyser. En d'autres termes, les nouvelles études d'audience ont cessé d'être de simples « études de cas » au point où elles en sont aujourd'hui, et ont visé à penser et à donner du sens à la relation complexe entre les médias et l'audience, ainsi qu'aux de pouvoir social et de relations de pouvoir. Dans ce contexte, la relation entre habitus et pratique de regarder la télévision a pris de l'importance et les recherches se sont concentrées sur l'interaction entre les structures sociales et culturelles et la télévision. En bref, cette approche souligne que les conditions culturelles et contextuelles façonnent les significations que le public déduit des textes télévisuels et évalue les structures culturelles mentionnées comme une source de "domination" dans ce contexte. Ainsi, l'approche Usages et Satisfactions, qui est encore utilisée dans la majorité des études de réception en Turquie et peut être considérée comme une première étape sur le terrain, et le modèle de codage/décodage ne suffisent plus à expliquer la relation média-audience. Cette étude, en suivant ce développement des recherches sur la réception dans le monde, essaie de donner un sens et de concrétiser la relation entre le public féminin religieux et les textes télévisuels au sens le plus général, en les replaçant dans le cadre des structures hiérarchiques sociales.

L'objectif de l'étude est de voir où et comment la télévision croise ou diverge avec le quotidien des femmes pratiquantes, les zones de réconciliation et de conflit, dans quelle mesure les valeurs et les jugements religieux sont déterminants dans la relation qu'elles établissent avec la télévision, le cas échéant, l'interaction et si cette interaction est portée au-delà du moment de la réception. À cette fin, l'accent est mis

sur la question de savoir non seulement « comment » un texte télévisé est lu, mais aussi « pourquoi » il est lu de cette façon. Au lieu de se concentrer sur un seul programme télévisé ou genre, cette étude a adopté l'approche de la « vie réelle » d'Ellen Seiter, l'une des principales chercheuses dans le domaine. Selon cette approche, bien qu'elle limiterait la portée de la recherche et l'amènerait à une conclusion plus rapide, le choix du programme ou du genre revient en fait à ne pas donner aux participants la possibilité d'identifier les textes télévisuels dont ils aimeraient parler. Alors que les choix de textes faits par les femmes elles-mêmes sont également précieux en tant que données significatives reflétant leurs points de vue.

Cette étude, qui porte sur la réception et l'utilisation de la télévision par les femmes religieuses, a commencé par étudier les sources pertinentes afin d'établir l'infrastructure théorique. En raison de la nature multicouche du sujet de recherche, une revue de la littérature a été réalisée dans différents domaines. Dans le domaine de la communication médiatique, si les sources liées aux études d'audience et surtout aux théories critiques de la réception ont été étudiées, les études féministes et la littérature de la sociologie de religion et de communauté ont également été tentées d'être étudiées pour une analyse précise et significative des données recueillies auprès des champ. Pendant ce processus, des études de terrain ont été lancées, des entretiens approfondis ont été menés avec un total de 23 femmes atteintes par la méthode boule de neige, en utilisant la technique d'entretien semi-structuré, et des entretiens de groupe ont été menés avec la méthode d'observation participante. Dans le travail de terrain réalisé entre mai 2015 et mai 2017, un enregistreur vocal a été utilisé dans tous les entretiens avec la permission des participantes. Les réponses données par les femmes participantes ont été analysées avec la méthode d'analyse descriptive, qui est l'une des méthodes d'analyse qualitative des données. Avec cette méthode, les données ont été interprétées en les séparant selon les thèmes déterminés, et il s'agissait de transmettre les points de vue des participants avec leurs propres mots, dans leur propre cadre, en donnant lieu à des citations directes et larges. Une analyse holistique a été tentée de se réaliser en analysant les données obtenues dans certains contextes. Considérant qu'une analyse holistique du rapport des femmes interviewées à la télévision et des processus de production de sens à partir des textes télévisuels ne peut être possible qu'en reconnaissant les femmes comme sujets sociaux dans divers domaines de la vie quotidienne, le guide d'entretien a été élargi et des thèmes tels que le fait d'être une femme/mère/épouse, l'éducation, la liberté économique, la patrie, la nation ont été inclus dans les entretiens en face à face. En conséquence, il a été observé qu'il peut y avoir des différenciations ainsi que des chevauchements entre le discours à référence religieuse utilisé par les participantes lorsqu'elles parlent de ces thèmes et concepts et de leurs pratiques de la vie quotidienne. En d'autres termes, cette étude révèle également si elles vivent un conflit entre ce que l'on attend des femmes et ce qu'elles ressentent et pensent réellement, entre leurs croyances, les valeurs que le système social considère comme sacrées, et leurs désirs, besoins et sentiments individuels, et les tactiques et solutions qu'elles produisent dans une telle situation.

Les résultats de l'enquête de terrain montrent que, dans leur forme la plus générale, les approches des femmes à la télévision sont largement similaires en raison de leurs modes de vie façonnés sur la base des valeurs religieuses et de leur répertoire commun, mais elles n'utilisent pas le même cadre dans leurs processus de réception malgré un habitus religieux commun. Il convient de noter que la relation

entre les valeurs religieuses et la pratique de regarder la télévision est également complexe et contradictoire, et les participants n'ont pas séparé les deux mondes en traçant une ligne claire entre leur religiosité et les textes télévisuels. On voit que de nombreux facteurs tels que les rôles de genre, les valeurs religieuses, les niveaux de religiosité, les subjectivités, les conflits internes sont déterminants dans les processus de réception et d'interprétation. On observe que les femmes essaient de trouver la position la plus appropriée pour elles-mêmes en utilisant des tactiques de défense et de légitimation dans le processus d'écoute de la télévision et la pratique de la réception, qui peut être définie comme un champ de réconciliation et de lutte. Les résultats des entretiens approfondis montrent que les différences de réception sont trop complexes pour être expliquées par des variables de classe socio-économique, et que les catégories d'âge, de statut économique et de niveau d'éducation sont insuffisantes pour évaluer les données. Trois variables principales peuvent être mentionnées au début du traitement des données collectées : le niveau de religiosité, la fréquence des contacts sociaux et l'orientation politique/idéologique. Les femmes participantes sont unies sur la base de valeurs conservatrices religieuses, elles sont donc similaires dans leurs perspectives sur la vie et les événements dans un cadre macro. Cependant, la famille dans laquelle elles ont grandi, leurs expériences individuelles, l'environnement social dans lequel elles vivent, le groupe religieux, l'appartenance à une secte ou à une communauté sont les variables qui différencient les femmes dans les détails. À ce propos, il convient de noter que les études de terrain ont eu lieu avant et après la tentative de coup d'État du 15 juillet 2016, qui a entraîné de grands changements politiques et sociaux dans l'histoire récente de la Turquie. Ce travail a capturé un élan historique avec cette particularité. Il a été clairement révélé lors de la recherche sur le terrain de cette étude que le 15 juillet a provoqué une scission dans la partie conservatrice religieuse de la société. L'effet le plus frappant de cette division dans le cadre de cette étude est qu'elle s'est reflétée dans les préférences et les goûts des femmes pratiquantes participantes aux chaînes de télévision et surtout aux séries-télévisées.

Cette étude, qui a été menée auprès de femmes qui se définissent comme pratiquantes, qui organisent leurs pratiques quotidiennes en fonction des exigences de la religion et qui s'efforcent de vivre une vie conforme aux textes religieux auxquels elles attribuent la sainteté, se compose de deux principales parties qui se complètent. La première d'entre elles est la partie qui présente des exemples tirés des pratiques de la vie quotidienne des femmes participantes, leurs réflexions et leurs actions sur divers concepts, étayés théoriquement par des théories et des concepts de sciences sociales. L'objectif de cette partie est de reconnaître et de comprendre les femmes participantes en rendant visibles les modes de vie façonnés par la religion institutionnelle et les structures de domination masculine. La seconde est la partie où l'utilisation de la télévision et les processus de réception des pratiquantes interrogées à la lumière des structures sociales et culturelles dessinées dans la partie précédente sont analysés, en les replaçant dans un cadre contextuel. Dans cette partie, il s'agit de révéler que le rapport des femmes à la télévision ne s'explique pas en les réduisant à des préférences individuelles, mais en même temps, malgré l'intitulé "femmes pratiquantes", il n'est pas possible de parler d'un groupe complètement homogène. Les différences détectées dans les processus de réception des textes télévisuels malgré des schémas de pensée et de comportement communs, qui sont les produits de valeurs d'habitus communes, montrent que d'autres dynamiques sont également en jeu. Ce que sont ces dynamiques sera mieux compris si les résultats présentés dans ces deux parties principales sont évalués ensemble.

La partie intitulée « Connaître les Femmes Religieuses Participantes : Leur Vie Quotidienne et Leurs Approches de Diverses Questions » vise à regarder de plus près la vie des femmes pratiquantes qui composent l'échantillon et à voir leurs caractéristiques d'habitus. L'objectif principal de cette partie est de présenter des extraits des histoires personnelles, des expériences et des pratiques de la vie quotidienne des participants, obtenues grâce à des entretiens approfondis et des études de terrain semi-ethnographiques. Révéler les caractéristiques, les similitudes et les différences d'habitus des femmes participantes, avoir des informations sur leur position dans différents domaines de la vie, leur mode de vie, leurs expériences de vie quotidienne et leurs expériences de vie personnelles constitueront une base pour l'analyse holistique de modes de réception de la télévision. Dans cette partie, les définitions bourdieusiennes de l'habitus, de l'habitus religieux et son approche qui considère la religion comme l'une des structures de la domination sociale constituent le fondement théorique. Le résultat des entretiens est que l'habitus religieux dans lequel elles vivent occupe une position active et puissante à chaque instant de leur vie quotidienne, de la façon dont les femmes pensent et agissent aux mots qu'elles utilisent, du choix des voisins/amis à leurs partages des rôles au sein de la famille, depuis les préférences de marque dans les produits de consommation jusqu'à leur relation avec la télévision. Partant de la thèse selon laquelle les religions déterminent les pratiques de la vie quotidienne en tant que structures institutionnelles qui régulent la vie sociale ainsi que le monde de croyance de l'individu, cette partie essaie d'examiner les prédispositions, les goûts, les émotions, les pensées et les comportements des femmes participantes dans un large champ. Comprendre les détails de leurs pratiques de vie quotidienne et les tactiques qu'elles développent au cours de la vie est nécessaire pour comprendre l'espace socioculturel dont elles disposent. Dans l'analyse des données recueillies lors des entretiens, les thèmes dominants ont été classés et présentés sous quatre sous-titres : « Pratiques de la Vie Quotidienne », « Femmes Acceptables Idéales », « Sainte Famille et Obéissance Féminine » et « Patrie, État, Nation ». Si une évaluation sommaire des résultats atteints dans cette partie de l'étude est faite, on peut dire ce qui suit. La religion et les valeurs religieuses s'imposent comme l'élément le plus important dans l'organisation de la vie quotidienne. Il y a un quotidien structuré sur la base de la satisfaction des besoins du foyer, du conjoint et surtout des enfants. Il a été révélé que les participantes ont interprété les événements individuels et sociaux d'un point de vue religieux conservateur, et dans ce contexte, elles ont décrit les concepts de croyance en Allah et le pouvoir de la foi ainsi que la famille, la féminité, la maternité, la patrie, l'État, la nation, le service militaire comme des valeurs qui se complètent. Les réunions religieuses, les conversations communautaires, les visites de sanctuaires ou les réunions à domicile « de femme à femme » où des prières sont lues légitiment l'implication des femmes dans l'espace public en quittant leurs domiciles. Bien qu'elles s'unissent dans l'effort de façonner leurs modes de vie conformément aux références religieuses, il existe des différences dans leurs interprétations et pratiques religieuses. En ce sens, la diversité du milieu social avec lequel elles sont en contact et les caractéristiques de leur habitus ressortent comme des variables prédominantes dans leur rapport à la religion. En d'autres termes, leur habitus et leur capital culturel permettent aux femmes de vivre leur religiosité dans différentes dimensions, de les refléter dans leur vie quotidienne de différentes manières et d'avoir des perspectives différentes sur les rôles de genre de l'ordre dominé par les hommes.

La deux parties, intitulées "L'usage de la Télévision par les Femmes Participantes » et « L'analyse de la Réception des Programmes de Télévision par les Femmes Participantes", examinent comment les femmes utilisent la télévision, quel type de significations elles produisent à partir des textes télévisés, en tenant compte de leurs habitudes religieuses. Les sous-titres de cette partie et les sous-titres de la partie précédente introduisant l'habitus ont été formés pour se compléter. Contrairement à l'approche psychologique réductionniste, les femmes interrogées dans cette étude se positionnent non seulement comme des sujets psycho-sociaux qui répondent à leurs besoins personnels par la télévision, mais aussi comme des sujets sociaux qui ont des liens religieux et culturels communs et sont nourris par des habitus similaires. Les données recueillies sur le terrain par le biais d'entretiens approfondis contiennent des éléments de leurs histoires de vie individuelles. Parler de la télé donne des indices sur les attentes et les déceptions des femmes pratiquantes participantes. Les données reflètent également le réseau hiérarchique des relations de la structure sociale patriarcale qui enveloppe la femme en tant qu'un sujet social ainsi que la relation entre la religion et l'ordre social masculin. Il rend également visible le rôle fonctionnel que joue cette relation pour assurer la continuité du patriarcat. Au-delà de cela, on voit que les structures de domination profondément enracinées renforcées par la croyance religieuse et le système de valeurs rendent difficile l'existence en tant que sujet féminin. La télévision, qui est considérée comme l'un des éléments importants de la vie quotidienne des femmes, permet le partage de sentiments et de pensées intimes qui seraient très difficiles à exprimer dans la plupart des conditions.

Il a été prouvé que la relation entre les femmes interrogées et la télévision est à la fois une relation de réconciliation et une relation de lutte, et les processus de la production du sens et de la réception se déroulent sur ce terrain. La télévision est un outil qui peut entrer dans la vie des femmes interviewées avec des images ou des histoires très différentes du mode de vie qu'elles ont, menaçant les valeurs auxquelles elles croient. Les participantes pensent qu'elles n'arrivent pas à protéger adéquatement leurs identités pratiquantes défensives, qu'elles peuvent facilement renforcer par les choix et les décisions qu'ils prennent dans leur vie quotidienne, devant la télévision, et elles décrivent la situation comme succombant à leur ego. Avec cette caractéristique, la télévision se transforme en un champ de lutte pour les femmes. Il existe une relation tendue entre les femmes participantes et la télévision en raison de l'intériorisation du système social patriarcal et des structures domination religieuse.

ABSTRACT

In communication studies, the audience, who is expected to analyze, interpret and accept the message that the dominant ideology wants to convey, is an element of the communication process that should not be ignored as the final address of the message. The active audience approach, or the perspective that the viewer cannot be seen as an entirely passive subject, starting with the theory of Uses and Gratifications and continuing with Stuart Hall's coding/decoding model, has come a long way with extensive empirical research pioneered by David Morley. During the 1980-90s, the audience studies improved by case studies and ethnographic research methods, began to push its limits, especially with the pioneering research conducted during this period. Determined that the main deficiency is the lack of analysis of audience behaviors on a sociological basis, leading researchers in the field have argued that the findings should be evaluated in the context of social and historical conditions within the tradition of critical cultural studies. Critical interpretive reception theorists emphasize that the differentiation in meanings is due to the different cultural structures and circumstances that audiences have. This means interpreting the data in the contextual framework, that is, achieving more inclusive, holistic and explanatory results. Viewing and receiving messages is a practice with social dimensions and is a difficult process to resolve. In other words, new audience researches have ceased to be mere "case studies" at the point reached today and aim to think and make sense of the complex relationship between the media and the audience together with the concepts of societal hierarchy and power relations. In this context, the relationship between habitus and television viewing practice has gained importance and research has focused on the interaction between social and cultural structures and television. In short, this approach points out that cultural and contextual conditions shape the meanings the audience extracts from television texts and considers the aforementioned cultural structures as a source of "domination" in this context. Therefore, the Uses and Gratifications approach and the coding/decoding model which are still used in the majority of reception studies in Turkey today, can be considered as the first steps of the field, but are no longer sufficient to explain the media-audience relationship. This study is following the footsteps of this development in reception research in the world. In its most general definition, it tries to make sense of and embody the relationship between the religious female audience and television texts by placing them in the context of social hierarchical structures.

The aim of the study is to see where and how television intersects or diverges with the daily lives of religious women, the areas of reconciliation and conflict, the extent to which religious values and judgments are decisive in their relationship with television, the interaction, if there is any, between the two, and whether this interaction is carried beyond the moment of reception. To this end, the focus is on the question of not only "how" a television text is read, but also "why" it is read that way. Instead of focusing on a single television program or genre, this study adopted

the “real life” approach of Ellen Seiter, one of the leading researchers in the field. According to this approach, although it would limit the scope of the research and bring it to a faster conclusion, the choice of program or genre actually means not giving the participants a chance to identify the television texts they would like to talk about. Whereas the text choices made by the women themselves are also valuable as meaningful data reflecting their perspectives.

This study, analyzing television use and programme reception of religious women, had begun by reviewing the relevant sources in order to settle the theoretical background. Due to the multi-layered nature of the research topic, literature in multiple fields had to be reviewed. While the sources related to the audience research and especially critical reception theories in the field of media communication were reviewed, women's studies and the literature on sociology of religion and society were also tried to be searched for accurate and meaningful analysis of the data collected from the field. While this process was going on, field research had gone off, in-depth interviews were conducted with a total of 23 women reached by snowball method using semi-structured interview technique, and group interviews were conducted with participant observation method. In the field work carried out between May 2015 and May 2017, a voice recorder was used in all interviews with the permission of the participants. The responses of the participant women were analyzed by descriptive analysis, a qualitative data analysis method. The collected data was categorized and analyzed under some identified themes. Including direct and extensive quotations, this study also conveys the opinions of the participants in their own sentences and from their own framework. The study aimed for a holistic analysis by evaluating the obtained data in relation with certain contexts. Considering that the holistic analysis of the relationship of the interviewed women with television and the processes of producing meaning from television texts can only be possible by getting to know women as social subjects in various areas of daily life, the interview guide was expanded and themes such as being a woman/mother/wife, education, economic freedom, homeland and nation were included in face-to-face interviews. As a result, it was observed that there may be overlaps as well as differences between the religion-referenced discourse used by the participants when talking about these themes and concepts and their daily life practices. In other words, this study also focuses on what is expected of these women and what they actually feel and think and whether they experience a contradiction between the beliefs that the social system they live in values as *sacred* and their individual desires, needs and feelings. The study also puts forth the tactics and solutions they produce in such situations.

The findings of the field research show that, in its most general form, there are great similarities in women's approaches to television due to their common lifestyles and common religious values, however they do not use the same framework in their reception processes despite a shared religious habitus. It should be noted that the relationship between religious values and the practice of watching television is also a multi-layered and complex process containing many contradictions in itself and that the participants actually choose not to separate the two worlds by drawing a firm line between their religiosity and television. It is seen that many factors such as gender roles, religious values, religiosity levels, subjectivities and some self reckonings are decisive in the processes of reception and meaning production. During the process of television viewing and reception practice, which can be defined as both a reconciliation and a struggle arena, it is observed that

women try to find the most suitable position for themselves by using defense and legitimization tactics. The findings emerging from the in-depth interviews show that the difference in reception and meaning making are too complex to be explained only by socio-economic class variables, and that the categories of age, economic status and education level are insufficient for a thorough evaluation of the field data. Three main variables began to appear from the very beginning of processing the collected data and gradually became more evident: Level of religiosity, frequency of social contact, and political/ideological stance. Participant women unite on the basis of religious conservative values in their view of life and events and therefore they show similarities at the macro level. However, there are other variables differentiating women in details: The family structure in which they grew up, individual experiences, social environment they live in, religious group, community or sect affiliations. At this point, it should be noted that the field work took place before and after the July 15, 2016 coup attempt, which led to great changes in political and social terms in the recent history of Turkey. This study, with this feature, has captured and gained a historical momentum. It was clearly revealed in the course of the field research of this study that the July 15 event, has caused a division within the religious conservative section of the society. The most striking effect of this division, within the limits of this study, is that it is reflected in the preferences and tastes of the participating religious women in television channels and especially in series.

This study, which was carried out with women who define themselves as pious, who organize their daily practices in line with the demands of religion, and who strive to live a life in accordance with the religious texts to which they ascribe sacredness, is consisted of two main bodies that complement each other. The first of these, is the chapter that is theoretically supported by the theories and concepts of social sciences and presents examples of the daily life practices of the participants and their thoughts and actions related to various themes, supported theoretically by sociological concepts and notions. The aim of this chapter is to recognize and understand the participants, by making visible the lifestyles that institutional religion and structures of masculine domination have shaped. The second part is the chapter that analyzes the ways in which the pious women interviewed use television and make meanings of television texts. The picture drawn in the previous section about social, cultural and religious habitus sets a contextual framework and a solid base for a thorough analysis of their reception of television programmes. In other words, the aim of this chapter is to show that the relationship that women establish with television cannot be explained by reducing it to individual preferences, but at the same time, despite the subtitle of "religious women", one cannot talk about a completely homogeneous group. Despite common ways of thinking and behaving that are products of common habitus values, the differences detected in the processes of receiving television texts show that other dynamics are also at play. What these dynamics are, will be understood more clearly if the findings presented in these two main bodies are evaluated together.

The section titled "Getting to Know Participant Religious Women: Their Everyday Lives and Their Approaches to Various Issues" aims to take a closer look at the lives of the religious women who make up the sample and to see their habitus characteristics. The main objective of this section is to present in-depth interviews and cross-sections of the participants' personal histories, experiences and daily life practices obtained through semi-ethnographic fieldwork. Revealing the

characteristics, similarities and differences of the habitus of the participating women, getting information about where they stand in different areas of life, how they live, their daily life experiences and personal life experiences will form the basis for the holistic analysis of television reception modes. The theoretical basis of the chapter is Bourdieu's definitions of habitus, religious habitus and the approach that evaluates religion as one of the main structures of social domination. The conclusion of the interviews is that the religious habitus they are in, is effective and powerful in every moment of their daily lives, from the way women think and act to the words they use, from neighbor/friend choices to family role sharing, from brand preferences in consumer products to the relationship they establish with television. In this section, which proceeds from the thesis that religions determine the daily life practices as institutional structures that regulate social life as well as the individual world of faith, it is tried to examine the predispositions, tastes, feelings, thoughts and behaviors of the participating women in a broad scope. Understanding the details of their daily life practices and the *tactics* they develop in the course of life is essential to understanding their socio-cultural environment. In the data analysis collected from the interviews, the prominent themes were categorized and presented under four subheadings as "Everyday Life Practices", "Accepted Ideal Woman", "Sacred Family and Feminine Obedience" and "Homeland, State, Nation". To evaluate and summarize the findings of this chapter, one could say the followings. Religion and religious values stand out as the most important element in the organization of daily life. There is a structured daily life based on meeting the needs of the home, spouse and especially children. It was revealed that the participants interpreted individual and social events from a religious conservative point of view, and in this context, they characterized the concepts of belief in Allah and the power of faith and family, femininity, motherhood, homeland, state, nation and military service as values that mostly complement each other. Religious meetings, community conversations, shrine or turbeh visits, or "woman to woman" house gatherings where prayers are recited are the instruments legitimizing the woman's going out of her house, stepping in the public sphere, and mingling in the crowd. Although they resemble to each other in their efforts to shape their lifestyles in accordance with religious references, there are still differences in their interpretation of religion and religious practices. In this sense, the diversity of the social environment in which they are in contact and the characteristics of their habitus stand out as significant variables in their relationship with religion. In other words, their habitus and cultural capital make it possible for women to experience their religiosity in different dimensions, to reflect it in different ways in their daily lives, and to have different perspectives on the gender roles of the male-dominated order.

The "Participant Women's Use of Television" and "Analysis of Participant Women's Reception of Television Programmes" chapters, the second main body of this study, by taking their religious habitus into account, examine how women use television, what kind of meanings they derive from television texts. The subheadings opened in these sections and the titles of the previous section introducing their habitus have been created to complement each other. Contrary to psychological reductionist approach, the women interviewed in this study are positioned not only as psycho-social subjects who meet their personal needs through television, but also as social subjects with common religious and cultural ties sharing similar habitus traits. The data gathered from the field through in-depth interviews carry pieces from their individual life stories. The "television talk" gives clues about the expectations and disappointments of participating religious women. The data also reflects the

hierarchical network of relations of the patriarchal social structure that envelops the woman as asocial subject and the relationship between religion and the masculine social order as well. It also makes visible the functional role this relationship plays in ensuring patriarchy's continuity. Beyond this, it is seen that the deep-rooted structures of domination, which are also strengthened by the religious belief and value system, make it difficult to exist as a female subject. Television, which is determined to be one of the important elements of women's everyday lives mediates the sharing of intimate feelings and thoughts that would be very difficult to express under most conditions. It is determined that the relationship between the interviewed women and the television is at the same time a relationship of reconciliation and a struggle, and that the process of meaning construction and reception takes place on this ground. Television is a tool that can enter the lives of the interviewed women with images or stories that are very different from the lifestyle they have and threaten the values they believe in. Their defensive religious identity, which they can almost effortlessly strengthen with the choices and decisions they make in their everyday lives, becomes more vulnerable to the effects of television. Women explain this irresistible impulse as being defeated by desires, referring to religious concepts. Thus, television turns into a field of struggle for women. There is a tense relationship between women and television rooted in and resulting from the internalization of patriarchal social system and structures of religious domination.

ÖZET

İletişim çalışmalarında egemen ideolojinin aktarmak istediği mesajı çözümlemesi, anlamlandırması ve kabul etmesi beklenen izleyici, mesajın nihai hedefi olarak iletişim sürecinin göz ardı edilmemesi gereken unsurudur. Kullanımlar ve Doyumlar kuramı ile başlayan, Stuart Hall'un kodlama/kodaçımı modeli ile devam eden etkin, aktif izleyici yaklaşımı ya da izleyicinin tümüyle pasif, edilgen özne olarak görülemeyeceği perspektifi, David Morley'nin öncülük ettiği kapsamlı ampirik araştırmalarla önemli bir yol kat etmiştir. 1980-90'lı yıllar boyunca, vaka incelemeleri ve etnografik araştırma yöntemlerinin kullanımı ile gelişen izleyici çalışmaları özellikle bu dönemde yapılan öncü araştırmalarla kendi sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Temel eksikliğin izleyici davranışlarının sosyolojik zeminde analiz edilmemesi olduğu saptamasıyla, alanın önde gelen araştırmacıları, eleştirel kültürel çalışmalar geleneği içerisinde, bulguların toplumsal ve tarihsel şartlar bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Eleştirel yorumlayıcı alımlama teorisyenleri, anlamlardaki farklılaşmanın, izleyicilerin sahip oldukları farklı kültürel yapı ve koşullardan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu, verilerin bağlamsal çerçevede (*contextual framework*) yorumlanması yani daha kapsayıcı, bütünlüklü ve açıklayıcı sonuçlara ulaşılması anlamına gelmektedir. İzleme ve mesajların alımlanması toplumsal boyutları olan bir pratiktir ve çözümlemesi güç bir süreçtir. Başka deyişle, yeni izleyici araştırmaları, bugün geline nokta salt “vaka incelemeleri” olmaktan çıkmış, medya ile izleyici arasındaki karmaşık ilişkiyi, toplumsal iktidar ve güç ilişkileri kavramlarıyla bir arada düşünmeyi ve anlamlandırmayı amaç edinmiştir. Bu bağlamda, habitus ile televizyon izleme pratiği arasındaki ilişki önem kazanmış ve araştırmalar toplumsal ve kültürel yapılar ile televizyon arasındaki etkileşime odaklanmıştır. Kısaca, bu yaklaşım, izleyicinin televizyon metinlerinden çıkardığı anlamları kültürel ve bağlamsal koşulların şekillendirdiğine işaret eder ve sözü edilen kültürel yapıları, bu kapsamda, birer “tahakküm” kaynağı olarak değerlendirir. Dolayısıyla, Türkiye’de yapılan alımlama çalışmalarının çoğunluğunda hala kullanılan, alanın ilk adımları sayılabilecek Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımı ile kodlama/kodaçımı modeli, medya-izleyici ilişkisini açıklamada artık yetersiz kalmaktadır. Bu çalışma, alımlama araştırmalarının dünyadaki bu gelişimini takip ederek, en genel tanımıyla, dindar kadın izleyici ile televizyon metinleri arasındaki ilişkiyi toplumsal hiyerarşik yapılar bağlamına oturtarak anlamlandırmak ve somutlaştırmak çabasıdır.

Çalışmanın amacı, televizyonun dindar kadınların gündelik hayatları ile nerelerde, nasıl kesiştiğini ya da ayrıştığını, uzlaşma ve çatışma alanlarını, dinî değer ve yargılarının televizyon ile kurdukları ilişkide ne ölçüde belirleyici olduğunu, varsa etkileşimi ve bu etkileşimin alımlama anı ötesine taşınıp taşınmadığını görmektir. Bu amaç doğrultusunda, bir televizyon metninin yalnızca “nasıl” okunduğu değil, aynı zamanda “neden” o şekilde okunduğu sorusuna odaklanılmaktadır. Çalışma, tek bir televizyon programı ya da türe (*genre*) odaklanmak yerine, alanın önemli araştırmacılarından Ellen Seiter'in “gerçek hayat” yaklaşımını benimsemiştir. Bu

yaklaşımına göre, program veya tür seçimi, her ne kadar kapsamını sınırlandırarak araştırmayı daha hızlı sonuca ulaştıracak olsa da, katılımcılara hakkında konuşmak istedikleri televizyon metinlerini belirleme şansı vermemek anlamına gelmektedir. Oysa, kadınların kendilerinin yaptığı metin tercihleri de bakış açılarını yansıtan anlamlı bir veri olarak ayrıca değerlidir. Dindar kadınların televizyonu alımlama ve kullanım biçimlerini konu eden bu çalışmaya, teorik altyapının oluşturulması amacıyla ilgili kaynakların taranması ile başlanmıştır. Araştırma konusunun çok katmanlı niteliği gereği birbirinden farklı alanlarda literatür incelemesi yapılmıştır. Medya iletişim alanında izleyici araştırmaları ve özellikle eleştirel alımlama teorileri ile ilgili kaynaklar taranırken, sahadan toplanan verilerin doğru ve anlamlı analizi için kadın araştırmaları ile din ve toplum sosyolojisi literatürü de taranmaya çalışılmıştır. Bu süreç devam ederken saha çalışmalarına başlanmış, kartopu metodu ile ulaşılan toplam 23 kadınla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, ayrıca katılımcı gözlem yöntemiyle grup görüşmeleri yapılmıştır. Mayıs 2015 - Mayıs 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen saha çalışmasında, tüm görüşmelerde katılımcıların izni alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Katılımcı kadınların verdikleri yanıtlar nitel veri analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiş ve veriler, belirlenen temalara göre ayrıştırılarak yorumlanmıştır. Doğrudan ve geniş alıntılara yer verilerek katılımcıların görüşlerini kendi cümleleriyle, kendi çerçevelerinden aktarmaları amaçlanmıştır. Elde edilen verilerin belli bağlamlarda analiz edilmesi yoluyla bütünlüklü bir çözümleme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Görüşülen kadınların televizyonla kurdukları ilişkinin ve televizyon metinlerinden anlam üretme süreçlerinin bütüncül analizinin ancak kadınları toplumsal özneler olarak gündelik yaşamın çeşitli alanlarında da tanımakla mümkün olacağı düşünülerek görüşme kılavuzu genişletilmiş ve kadın/anne/eş olmak, eğitim, ekonomik özgürlük, vatan, millet gibi temalar yüz yüze mülakatlara dahil edilmiştir. Bunun sonucu olarak, katılımcıların bu tema ve kavramlar hakkında konuşurken kullandıkları din referanslı söylem ile gündelik hayat pratikleri arasında örtüşmelerin yanı sıra farklılaşmaların da olabildiği gözlemlenmiştir. Başka deyişle, bu çalışma aynı zamanda, kadınların kendilerinden beklenen ile gerçekte hissettikleri, düşündükleri arasında; inançları ve içinde yaşadıkları sosyal sistemin *kutsal* gördüğü değerler ile bireysel arzu, ihtiyaç ve duyguları arasında çelişki yaşayıp yaşamadıklarını, böyle bir durumda ürettikleri taktik ve çözümleri de ortaya koymaktadır.

Saha araştırmasından ortaya çıkan bulgular, en genel haliyle, dindar değerler temelinde şekillenen yaşam tarzları ve ortak değerlerinin sonucu olarak kadınların televizyona yaklaşımlarında büyük oranda benzerlikler olduğunu, ancak ortak dinî habitusa rağmen alımlama süreçlerinde bütünüyle aynı çerçeveyi kullanmadıklarını göstermektedir. Dinî değerler ile televizyon izleme pratiği arasındaki ilişkinin de çok katmanlı, karmaşık ve çelişkili olduğunu, katılımcıların dindarlıkları ile televizyon metinleri arasında net bir çizgi çekerek iki dünyayı birbirinden ayırmadıklarını belirtmek gerekir. Alımlama ve anlamlandırma süreçlerinde toplumsal cinsiyet rolleri, dinî değerler, dindarlık seviyeleri, öznellikler, iç hesaplaşmalar gibi pek çok unsurun belirleyici olduğu görülmektedir. Bir çeşit uzlaşma ve mücadele alanı olarak tanımlanabilecek televizyon izleme ve alımlama pratiği sürecinde, kadınların savunma ve meşrulaştırma taktikleri kullanarak kendilerine en uygun konumu bulmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerden ortaya çıkan bulgular, alımlama farklılıklarının kesinlikle sosyo-ekonomik sınıf değişkenleriyle açıklanamayacak kadar karmaşık olduğunu, yaş, ekonomik statü, eğitim düzeyi kategorilerinin, verileri değerlendirmede yetersiz kaldığını

göstermektedir. Toplanan verilerin işlenmeye başlamasıyla birlikte belirginleşen üç ana değişkenden söz edilebilir: Dindarlık seviyesi, toplumsal temas sıklığı ve siyasi/ideolojik duruş. Katılımcı kadınlar dindar muhafazakar değerler temelinde birleşmekte, dolayısıyla hayata ve olaylara bakışlarında makro çerçevede benzeşmektedirler. Ancak bununla birlikte, yetiştikleri aile, bireysel deneyimleri, içinde bulundukları toplumsal çevre, dinî grup, tarikat veya cemaat aidiyetleri kadınları detaylarda farklılaştıran değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, saha çalışmalarının, Türkiye yakın tarihinde siyasal ve toplumsal anlamda büyük değişimlere yol açan 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin öncesi ve sonrasında gerçekleşmiş olduğunu belirtmek gerekir. Bu çalışma, bu özelliğiyle tarihi bir momentumu yakalamıştır. 15 Temmuz'un toplumun dindar muhafazakar kesimi içerisinde bir bölünmeye yol açtığı, bu çalışmanın saha araştırması sürecinde net olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölünmenin, bu çalışma kapsamında en çarpıcı etkisi ise katılımcı dindar kadınların televizyon kanalları ve özellikle dizi tercih ve beğenilerine yansımış olduğudur.

Kendilerini dindar olarak tanımlayan, gündelik pratiklerini dinin talepleri doğrultusunda düzenleyen, kutsallık atfettikleri dinî metinlere uygun bir hayat yaşamak çabasında olan kadınlarla gerçekleştirilen bu çalışma, birbirini tamamlayan iki ana gövdeden oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, sosyal bilimler kuram ve kavramlarıyla teorik olarak desteklenerek, katılımcı kadınların gündelik yaşam pratiklerinden, çeşitli kavramlara ilişkin düşünce ve eylemlerinden örnekler sunan bölümdür. Bu bölümün amacı, kurumsal din ve eril tahakküm yapılarının şekillendirdiği hayat tarzlarını görünür kılma yoluyla katılımcı kadınları tanımak ve anlamaktır. İkincisi ise görüşülen dindar kadınların, bir önceki bölümde çizilen toplumsal ve kültürel yapılar tablosu ışığında, televizyonu kullanım biçimlerini ve alımlama süreçlerini bağlamsal bir çerçeveye oturtarak analiz eden bölümdür. Bu bölümde de amaç, kadınların televizyon ile kurdukları ilişkinin bireysel tercihlere indirgenerek açıklanamayacağını, ancak aynı zamanda “dindar kadınlar” üst başlığına rağmen, tümüyle homojen bir gruptan da söz edilemeyeceğini ortaya koymaktır. Ortak habitus değerlerinin ürünü ortak düşünce ve davranış biçimlerine karşın televizyon metinlerini alımlama süreçlerinde saptanan farklılıklar başka dinamiklerin de devrede olduğunu göstermektedir. Bu dinamiklerin neler olduğu ise bu iki ana gövdede sunulan bulguların birlikte değerlendirilmeleri durumunda daha net anlaşılacaktır.

“Katılımcı Dindar Kadınları Tanımak: Gündelik Yaşamları ve Çeşitli Konulara Yaklaşımları” başlığını taşıyan bölüm, örnekleme oluşturan dindar kadınların yaşamlarına yakından bakmayı, habitus özelliklerini görmeyi amaçlar. Bu bölümün temel hedefi, katılımcıların kişisel tarihleri, deneyimleri ve gündelik hayat pratiklerinden derinlemesine görüşmeler ve yarı etnografik saha çalışmalarıyla elde edilmiş kesitler sunmaktır. Katılımcı kadınların habituslarının özelliklerini, benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak, hayatın farklı alanlarında nerede durduklarına, nasıl yaşadıklarına, gündelik yaşam deneyimlerine ve kişisel hayat tecrübelerine dair bilgi sahibi olmak televizyonu alımlama biçimlerinin bütünsel analizine altyapı oluşturacaktır. Bölümde teorik zemini Bourdieu’nün habitus, dinî habitus tanımları ve dini toplumsal tahakküm yapılarından biri olarak değerlendiren yaklaşımı oluşturmaktadır. Gerçekleştirilen görüşmelerden çıkan sonuç, içinde bulundukları dinî habitusun, kadınların düşünme ve eyleme biçimlerinden kullandıkları sözcüklere, komşu/arkadaş seçimlerinden aile içi rol paylaşımlarına, tüketim ürünlerinde marka tercihlerinden televizyon ile kurdukları ilişkiye kadar gündelik

yaşamlarının her anında etkin ve güçlü konumda olduğudur. Bireyin inanç dünyasının yanı sıra toplumsal hayatı da düzenleyen kurumsal yapılar olarak dinlerin gündelik yaşam pratiklerini de belirlediği tezinden hareket eden bu bölümde, katılımcı kadınların yatkınlıklarını, beğenilerini, duygu, düşünce ve davranışlarını geniş bir kapsamda irdelenmesine çalışılmıştır. Gündelik yaşam pratiklerindeki detayların ve hayatın akışı içerisinde geliştirdikleri *taktiklerin* anlaşılması sahip oldukları sosyokültürel alanı anlamak için gereklidir. Gerçekleştirilen görüşmelerden toplanan veri incelemesinde öne çıkan temalar kategorize edilerek “Gündelik Yaşam Pratikleri”, “Makbul Kadın”, “Kutsal Aile ve Dişil İtaat” ile “Vatan, Devlet, Millet” olmak üzere toplam dört alt başlık halinde sunulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde ulaşılan sonuçların özet bir değerlendirmesi yapılacak olursa şunlar söylenebilir. Gündelik hayat organizasyonunda din ve dinî değerler en önemli unsur olarak öne çıkmaktadır. Ev, eş ve özellikle çocukların ihtiyaçlarının karşılanması temelinde yapılandırılmış bir gündelik yaşam söz konusudur. Katılımcıların bireysel ve toplumsal olayları dindar muhafazakar bakış açısıyla yorumladıkları, bu kapsamda Allah inancı ve iman gücü ile aile, kadınlık, annelik, vatan, devlet, millet, askerlik kavramlarını çoğunlukla birbirlerini tamamlayan değerler olarak niteledikleri ortaya çıkmıştır. Dinî toplantılar, cemaat sohbetleri, türbe ziyaretleri ya da duaların okunduğu “kadın kadına” ev buluşmaları kadının evinden dışarı çıkarak kamusal alana karışmasını meşrulaştırmaktadır. Yaşam tarzlarını dinsel referanslara uygun biçimlendirme çabasında birleşmelerine karşın, dini yorumlama ve uygulamalarında farklılıklara rastlanmaktadır. Bu anlamda, temas halinde oldukları sosyal çevrenin çeşitliliği ve habituslarının özellikleri din ile kurdukları ilişkide belirgin değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Başka bir deyişle, sahip oldukları habitus ve kültürel sermayeleri, kadınların dindarlıklarını birbirinden farklı boyutlarda yaşamalarını, gündelik hayatlarına farklı biçimlerde yansıtmalarını, erkek egemen düzenin toplumsal cinsiyet rollerine farklı bakış açılarını mümkün kılmaktadır.

“Katılımcı Kadınların Televizyonu Kullanım Biçimleri” ve “Katılımcı Kadınların Televizyon Programlarını Alımlama Analizi” başlıklarını taşıyan veri analizi bölümleri ise kadınların televizyonu nasıl kullandıklarını, televizyon metinlerinden ne tür anlamlar ürettiklerini, dinî habituslarını dikkate alarak incelemektedir. Bu bölümlerde açılan alt başlıklarla, habitus tanıtan bir önceki bölümün başlıkları birbirlerini tamamlayacak şekilde oluşturulmuştur. Görüşülen kadınlar, psikolojik indirgemeci bir yaklaşımla, yalnızca kişisel gereksinimlerini televizyon aracılığıyla karşılayan psiko-sosyal özneler olarak değil, aynı zamanda ortak dinsel ve kültürel bağlara sahip, benzer habitustan beslenen toplumsal özneler olarak konumlandırılmaktadır. Derinlemesine görüşmeler ve yapılan “televizyon sohbetleri” ile sahadan toplanan veriler, katılımcı dindar kadınların bireysel yaşam öykülerinden parçalar taşıyan, beklentilerine, hayal kırıklıklarına dair ip uçları verirken, aynı zamanda toplumsal özne olarak kadını sarmalayan ataerkil toplumsal yapının hiyerarşik ilişkiler ağını ve dinin, eril toplumsal düzenin devamlılığını sağlamada oynadığı işlevsel rolü de görünür kılmaktadır. Sonuçta, dinî inanç ve değerler sisteminin de güçlendirdiği köklü tahakküm yapılarının “kadın özne” olarak var olmayı zorlaştırdığı görülmektedir. Bu noktada, kadınların gündelik yaşamlarının önemli unsurlarından biri olduğu belirlenen televizyon, başka şartlarda dillendirilmesi güç kişisel duygu ve düşüncelerin paylaşılmasına aracılık etmektedir. Görüşülen kadınlar ile televizyon arasındaki ilişkinin, aynı zamanda hem bir uzlaşma hem de bir mücadele ilişkisi olduğu ve anlam inşası ile alımlama sürecinin bu zeminde gerçekleştiği saptanmaktadır. Televizyon, görüşülen kadınların hayatlarına

sahip oldukları yaşam tarzından çok farklı, inandıkları değerleri tehdit eden görüntü ya da hikayeleriyle girebilen bir araç konumundadır. Katılımcılar gündelik yaşamlarında yaptıkları tercihler ve aldıkları kararlarla kolaylıkla güçlendirebildikleri savunmacı dinsel kimliklerini televizyon karşısında yeterince koruyamadıklarını düşünmekte ve durumu nefislerine yenik düşmek şeklinde açıklamaktadırlar. Bu özelliğiyle televizyon kadınlar için bir mücadele alanına dönüşmektedir. Katılımcı kadınlar ile televizyon arasında eril ve dinî tahakkümün içselleştirilmiş olmasından kaynaklanan gerilimli bir ilişki söz konusudur.



GİRİŞ

Toplumsal düzenin yapısal güçlerin ürünü olduğu savından hareket eden sistemler yaklaşımına göre egemen ideolojinin durmaksızın ürettiği ve yeniden ürettiği bir değerler sistemi söz konusudur ve medyanın sistemdeki rolü göz ardı edilemeyecek önemdedir. Medya, daha özelde televizyon, düzenin son derece maharetle kullandığı araçlardan biri olarak öne çıkar. Örneğin, televizyon programlarını toplumsal cinsiyet bağlamında ele alıp feminist kuram çerçevesinde inceleyen ve eleştirel söylem analiziyle çözümleyen araştırmaların çoğu bu programların geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerini pekiştirdiği sonucuna ulaşır. Televizyon programlarında rastlanan temsillerin toplumsal cinsiyet rollerini doğallaştıran, meşrulaştıran ve yeniden üretimle dolaşıma sokan nitelikte oldukları ifade edilir. Bu yolla, televizyonun erkek egemen ideolojiyi aktarma işlevi üstlendiği belirtilir. Kadın ise, aynı ataerkil düzenin dayattığı toplumsal rol ve normları içselleştirerek kabul etmesi beklenen/umulan pasif özne konumundadır. Makro ölçekte değerlendirildiğinde bu yaklaşım ve ilgili araştırmaların ulaştıkları sonuçlar elbette geçerlidir. Bu tür araştırmalar izleyicinin tamamen edilgen olmamakla birlikte, kitle iletişim araçları ile aktarılan ideolojiye muhalif tutum geliştiremeyen bireyler haline getirildiği tezi üzerinden hareket ederler. Başka deyişle, egemen ideolojinin yeniden üretimi karşısında tümüyle pasif kalmasa bile direnç gösteremeyecek kadar zayıf düşen bir izleyici kitlesinden söz ederler.

Ancak, televizyon programlarını yalnızca temsiller üzerinden yorumlamak, kodlanmış mesajların izleyici tarafından değişime uğratılmadan kabul edildiği varsayımıyla, eksik analiz ve sonuçlara ulaştıracaktır. İletişim çalışmalarında egemen ideolojinin aktarmak istediği mesajı çözümlemesi, anlamlandırması ve kabul etmesi beklenen izleyici de en az medya temsilleri kadar önemlidir. Dolayısıyla, izleyici, mesajın nihai hedefi olarak iletişim sürecinin göz ardı edilmemesi gereken unsurudur. Bu çalışma, sistemler yaklaşımının altını çizdiği toplumsal düzeni

oluşturan yapısal güçler savının genel çerçevesini, eleştirel yorumlayıcı alımlama çalışmaları perspektifiyle tamamlamaya çalışacaktır.

Toplumsal değişim süreçlerinde pay sahibi olan televizyonun, gündelik yaşam unsurlarından biri olarak ele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Televizyonun, tıpkı diğer pek çok teknolojik buluş gibi, yeni bir toplum ve tarih dönemi yarattığını ifade eden Williams, bu sözlerle ima edilenin ne olduğunu bildiğimizi ancak esas zorluğun tam da burada olduğu uyarısını yaparak şöyle devam eder: *“En sıradan tartışmalarımızda, bu tür genellemelere dayanarak yapılan değerlendirmelere o denli alışmış durumdayız ki gerçek anlamlarının farkına varma konusunda başarısız olabiliyoruz.”*¹ Bu araştırmayla, Türkiye’de dindar kadınların televizyonu kullanma ve televizyon metinlerini alımlama biçimlerini, Williams’ın altını çizdiği gibi genellemelere dayanmadan değerlendirmek ve “gerçek anlamlarına” ulaşmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, bir televizyon metninin yalnızca “nasıl” okunduğu değil, aynı zamanda “neden” o şekilde okunduğu sorusunun da peşine düşülecektir. Bunun için de, Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımının, televizyonun eğlenme, oyalanma, gündelik yaşamın sıkıntılarından kaçış gibi nedenlerle izlendiği tezine yaslanmanın yeterli olmadığı, alımlamalardaki farklılıkların yalnızca kişinin öznel psikolojik ihtiyaçları ile açıklanamayacağı savunulmaktadır. Başka deyişle, elde edilen bulgular ancak sosyolojik bir perspektifle açıklanmaya çalışıldığında anlam kazanacak, aksi durumda veri analizi bireyin öznel koşulları ile sınırlı kalarak saptamadan öteye geçemeyecektir. Özetle, bu çalışma, dindar kadın ile televizyon arasındaki ilişkiyi yalnızca saptamayı değil bunun ötesinde tarihsel bağlam ve kadınların habitus özellikleri çerçevesinde analiz etmeyi hedeflemektedir.

Dünyada ve Türkiye’de pek çok feminist araştırmacı yazar özellikle tarih yazımında kadınların görmezden gelinen toplumsal gruplardan biri olduğunu savunur. Üstlendiği toplumsal rollerle toplumsal düzenin işleyişine verdiği büyük katkıya rağmen kadın deneyimleri çoğunlukla tarih dışı bırakılmıştır. Bu çalışma, yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi bir yandan televizyon ile izleyicisi arasındaki ilişkinin “gerçek anlamına” ulaşmayı hedeflerken bir yandan da bu ilişkiye kadınların gözünden bakarak, kadın çalışmaları birikimine katkı sunma çabasıdır.

¹ Raymond Williams, **Television: Technology and Cultural Form**, New York: Routledge, 2003, s.

Türkiye'nin siyasal ve toplumsal tarihine bakıldığında kadının yerleşti(rildiği) merkezi konumu fark etmemek olanaksızdır. İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş döneminde de, yoluna ulus-devlet olarak devam eden genç Türkiye'de de, takip eden demokratikleşme ve modernleşme sürecinde de gözlemlenen, birbirinden farklı siyasal projelerin, söylemlerini bir şekilde *kadın* üzerine kurduğudur. Yani, Batılılaşan modern Türkiye'nin çağdaş kadınları da, İslamcılarının örtülü Müslüman kadınları da, sol/sosyalist söylemin sınıf bilincine sahip yoldaş kadınları da üzerine proje inşa edilen özneler olmuşlardır. Türkiye'nin deneyimlediği eril ve muhafazakar modernleşme sürecinin gerektirdiği asexual kamunun oluşumunu destekleyecek şekilde erkeklere ve kadınlara kamusal roller verilmiştir; erkekler devlet kuracak ve yönetecek, kadınlar aile kuracak² ve yaşatacaklardır.

Günümüzde de bu anlamda odağın değişmediği, kadını aile ile özdeşleştirme stratejisinin hatta *“daha kökten biçimde yeni İslamcılık hareketleri ve aile politikaları ile eklenerek daha güçlü daha yaygın ve itiraz edilemez bir içerik kazandığı”*³ söylenebilir. Toplumsal ve kültürel olarak kurgulanmış olan söz konusu cinsiyet kalıpları ve rolleri elbette Türkiye'ye ya da Müslüman toplumlara özgü değildir. Batılı toplumlarda da kadın, toplumsal cinsiyet bağlamında aynı süreci deneyimlemiş, hak ve özgürlükler mücadelesi vermiştir. Mary Astell, 1700 yılında, “eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da kadınlar köle doğuyor?” diye sorarken, Olympe de Gouges, 1791'de, insan ve yurttaş hakları bildirgesine atıfla *Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesini* ilan ettiği için giyotine gönderilirken ya da 18. yüzyılda Mary Wollstonecraft zorbalıktan arındırılmış bir dünya için kralınki kadar kocanın da ilahi haklarına karşı çıkmak⁴ gerektiğini dile getirirken kadın mücadelesinin ilk adımlarını atıyorlardı. Tüm dünyada kadınların mücadelesi hak ve özgürlük talebinde ortaklaşa da birbirinden farklı egemenlik biçimlerine sahip toplumların kadın hareketine yaklaşımlarında da farklılaştığı görülür. Örneğin, Müslüman ülkelerde kadınların mücadele tarihi, Batılı hemcinslerinden daha farklı çatışma alanlarıyla doludur. Kazanılmış haklar ve kaydedilen ilerlemeler toplumdan topluma değişiklik gösterse de kadınların eşitlik mücadelesi tüm dünyada devam eden bir mücadeledir. Bu çalışmanın amaçlarından biri de, kadınların hikayelerini

² Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyet: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 10-22.

³ **Ag.e.**, s. 22.

⁴ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul: Metis Yayınları, 2015, s. 40-41.

keşfetmek, kendi seslerinden duyulmasını sağlamak hedefiyle, bu mücadele tarihine katkı sunmaktır.

Bu çalışmanın çıkış noktası, dindar kadın izleyici ile televizyon metinleri arasındaki ilişkiyi somutlaştırmak ve anlamlandırmaktır. Çalışma, genel ifadeyle, Türkiye’de dindar kadınların gündelik hayatları ile televizyonun kesişme ve ayrışma noktalarını tespit etme çabasıdır. Araştırmanın sorunsalını oluşturma aşamasında sorulan sorulardan bazıları şunlar olmuştur:

1. İnançları gereği sahip oldukları değer ve yargılar, bu kadınların televizyon ile kurdukları ilişkiyi ne ölçüde, hangi konularda, ne tür bir etkiyle belirler?
2. Dindar kimlikleri, televizyon metnini (*text*) anlamlandırma süreçlerinde (*meaning making process*) etkin rol oynar mı?
3. Bu iki dünyanın karşılaşması ne tür uzlaşma ve çatışma alanları oluşturabilir?
4. Kadınlar taktik üretiyorlar mı?

Bu ve benzeri çıkış sorularından hareket eden bu araştırmanın amacı, televizyonun dindar kadınların gündelik hayatlarıyla nerelerde, nasıl kesiştiğini, dini değer ve yargılarının televizyon ile kurdukları ilişkide ne ölçüde belirleyici olduğunu, varsa etkileşimi ve bu etkileşimin alımlama (*reception*) anı ötesine taşınıp taşınmadığını görmeye çalışmaktır. Derinlemesine görüşmeler ve katılımcı gözlem yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen bu araştırma, eleştirel alımlama analizi olmanın ötesine geçebilmeyi, elde edilen veri sonuçlarını toplumsal ve kültürel bağlam içerisinde değerlendirebilmeyi hedeflemektedir. Gerçekleştirilen keşif amaçlı görüşmeler sonrasında toplanan verilerin aile-ev-çocuk-annelik başlıklarında yoğunlaşması, odaklanılması gereken temaların belirlenmesine katkı sağladı. Sahadan gelen verinin oluşturduğu ortak temalar hem araştırma çerçevesini belirginleştirdi hem de “dindar kadın” kimliğinin tanımı bizzat katılımcılar tarafından büyük ölçüde yapılmış oldu. Böylelikle, sahadan elde edilen veriler anlamlı kategorilere ayrıştırıldı. Görüşmeler ilerledikçe din referanslı annelik, kadınlık ve aile tanımları görünür olmaya ve katılımcıların, kendilerinden beklenen ile gerçekte yaşadıkları, hissettikleri, düşündükleri arasında birtakım farklılıklar göze çarpmaya başladı. Çıkış noktasındaki amaç, dindar kadınların inançlarının ve içinde

yaşadıkları sosyal sistemin *kutsal* gördüğü değerler ile bireysel arzu, ihtiyaç ve duyguları arasında çelişki yaşayıp yaşamadıklarını, yaşıyorlarsa ürettikleri taktik ve çözümleri saptayabilmektir. Gündelik yaşamlarında, farkında olarak ya da olmayarak deneyimledikleri bu duygular, televizyon program tercihlerine, ekranda izledikleri hayatları, karakterleri ve olayları anlamlandırma ve alımlama süreçlerine de kaçınılmaz olarak yansiyacaktı.

Türkiye’de izleyici araştırmaları alanının önde gelen genç kuşak akademisyenlerinden Burak Özçetin, ülkede televizyon “izlerkitle” ile ilgili hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerini incelediği makalesinde, araştırmalarda tespit ettiği etki kuramı ve kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının hegemonyasına⁵ dikkat çeker. Özçetin, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının, temelde, bireyleri *“içinde bulunduğu sosyokültürel ve sosyoekonomik yapılardan yalıtık ve birbirlerinden ayrı / atomize olmuş ögeler olarak”*⁶ gören perspektifinin araştırmacıları sınırladığını, bu çalışmaların çoğunlukla saptama seviyesinde kaldığını ve önemli sorulara ihtiyaç duyulan cevapları veremediğini ifade eder. Hall’un kodlama ve kodaçımı yönteminin kullanıldığı çalışmalarda da benzer eksikliğe işaret eden Özçetin, sorunu *“açıklanmayı bekleyen olguların kendileri birer açıklama olarak sunulmaktadır”*⁷ ifadesiyle tanımlar.

Türkiye’de azımsanmayacak sayıda izleyici alımlama araştırmalarının ortak eksikliğinin sosyolojik bir perspektif olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Özçetin, Türkiye’de, televizyon izleme pratiğinin toplumsal ve kültürel pratik ve yapılarla etkileşimine yoğunlaşan, televizyon izlemeyi gündelik yaşam pratiği olarak değerlendirerek toplumsal ve siyasal bağlama oturtan araştırmalara ihtiyaç duyulduğunun altını çizer. Bu çalışma, Türkiye’de televizyon izleyici alımlama araştırmaları alanına, bu anlamda katkı sunma çabasıdır. Çalışmayı ayırt eden bir diğer özellik, alımlama alanında gerçekleştirilen araştırmaların çoğunda görülen bir tercih olarak tek bir program ya da bir tür (genre) üzerine yapılmamış olmasıdır. Bu çalışma, sahadan, hem araç olarak televizyona ilişkin veri topladı hem de katılımcı kadınlara diledikleri televizyon içeriğine dair konuşma özgürlüğü tanıdı.

⁵ Burak Özçetin, “Kullanımlar ve Doyumlar”dan İzlerkitle Sosyolojisine: Türkiye’de İzlerkitle Çalışmaları, iletişim: araştırmaları, 8 (2), 2013, s. 31-32.

⁶ A.g.e., s. 35.

⁷ A.g.e., s. 38.

Görüşmecinin bu tercihi, görüşme sürelerinin uzaması, sahadan toplanan verilerin kategorize ve analiz edilmesini zorlaştırırken bulguların kavramsallaştırılması için gereken kuramsal arka plan bilgi havuzunu da genişletti. Bu zorluklarına karşın, araştırmada bu metodun tercih edilmesinin nedeni daha kapsamlı ve anlamlı sonuçlara ulaşma isteğiydi.

Alımlama çalışmalarının büyük çoğunluğunun, *Nationwide Audience: Structure and Decoding* (Morley, 1980), *Watching Dallas: Soap Opera and the Melodramatic Imagination* (Ang, 1985), *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature* (Radway, 1984), *Crossroads: The Drama of a Soap Opera* (Hobson, 1982) gibi belirlenmiş tek bir medya metnine ya da haber programları, pembe diziler gibi tek bir türe (*genre*) odaklandıklarını belirtmek gerekir. Tek bir program ya da tür seçimini metodolojik olarak doğru bulmayan, araştırmacıyı da katılımcıyı da daha en baştan yönlendirdiğini ileri sürerek eleştiren akademisyenler bulunmaktadır. Bunlar, seçilmiş metinle, hazır sorularla yola çıkmanın ve sosyo-demografik olarak belirlenmiş örneklemle (orta sınıf, işçi sınıfı, kadın izleyici gibi) çalışmanın, henüz başlangıçta sonucu büyük ölçüde bilmek tehlikesi barındırdığını ileri sürerler.

İzleyici alımlama çalışmaları literatürü incelendiğinde belirli bir program ya da tür seçiminde bulunmamış olan çok az örnek çalışma ve araştırmacıya rastlanmaktadır. Bu örneklerden biri olan Ellen Seiter⁸, 1989 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmada, işçi sınıfı kadınlarının televizyon ile kurdukları ilişkiye odaklandı ve bir program ya da tür seçmek yerine genel olarak televizyon programlarını ele aldı. Bu tercihinin “*gerçek hayat*” yaklaşımı olarak tanımladı ve araştırmanın kapsamını belirli program veya programlarla sınırlandırmanın daha hızlı sonuca ulaştıracağını fakat bunun aynı zamanda izleyiciye seçim şansı vermemek, onun seçimini sınırlandırmak demek olduğunu belirtti. “*Gerçek hayat*” yaklaşımı ile Seiter, görüşme yaptığı kadınlara, hakkında konuşmak istedikleri metinleri belirleme fırsatı verdi. Yaptıkları metin tercihlerini de kadınların kendi bakış açılarını yansıtan anlamlı bir veri olarak gördü. Ayrıca, tek bir program ya da türe (*genre*) ilişkin

⁸ Ellen Seiter et al. “Don’t Treat Us Like We’re So Stupid and Naïve: Toward An Ethnography of Soap Opera Viewers”, **Remote Control: Television, Audiences, and Cultural Power**, der. Ellen Seiter, Hans Borchers, Gabriele Kreutzner, Eva-Maria Warth, New York: Routledge, 1991, s. 223-261.

anlam üretimi yerine tüm televizyon programlarında anlam üretim sürecindeki uzlaşmalara odaklandı. Bu, Seiter'in çalışmasını aynı dönemin diğer çalışmalarından ayıran bir özellik olarak göze çarpar.



1. ARAŞTIRMANIN KURAM VE YÖNTEMİ

Çalışmanın kuramsal ve kavramsal altyapısını, Batılı teorik ve ampirik araştırmalara referansla, kitle iletişimi ile eleştirel kültürel çalışmalar alanı oluşturur. Bu çalışma, en geniş ifadesiyle, televizyon metni çözümlemesi yoluyla etki kuramı/pasif izleyici perspektifi yerine metnin alıcısını/okuyucusunu merkeze koyan alımlama analizi/aktif izleyici perspektifi üzerinden yol alır. Bu yaklaşım, akademik düzeyde gerçekleşen yoğun teorik ve metodolojik tartışmalar paralelinde, tarihsel süreçte farklı yöntemler geliştirerek ilerleyişine devam etmiş olsa da en genel tanımıyla, sahadan toplanan verilerin analizi yoluyla izleyicinin televizyonu nasıl kullandığına, televizyondaki imgeleri ne şekilde anlamlandığına ve televizyon ile gündelik hayat arasındaki etkileşime odaklanan bir yaklaşımdır.

Bu çalışma kapsamında görüşülen dindar kadınlar, paylaştıkları değerler temelinde hayatı ve olayları aynı makro çerçeveden bakarak benzer şekillerde yorumlamaktadırlar. Bununla birlikte, gündelik yaşamın detaylarında ve gündelik hayat unsuru olarak televizyonu kullanım ve alımlama biçimlerinde, farklılıklar sergilemektedirler. Söz konusu farklılıkların kaynağı değişkenler ise katılımcıların habitus özelliklerinde karşımıza çıkmaktadır. Sahip oldukları aile, içine doğup büyüdükleri sosyal ve kültürel çevre, dinî tarikat, cemaat, gruplara aidiyetleri, kadınların televizyon programlarını alımlamalarında farklılaşmaları yaratan etkenler olarak belirlemektedir. Dolayısıyla, çalışmanın kavramsal zeminini, kaçınılmaz olarak, Bourdieu sosyolojisi oluşturmaktadır. Bourdieu, habitus kavramını “*bireyin zihnine ve bedenine yerleşmiş, bir alandan başka bir alana aktarılabilen, bilinçdışı olarak işleyen ve yapılandırılmış toplumsal mekanlarda yer alan, tarihsel ve toplumsal koşullarda var olan düşünce ve eylemlerden oluşan bütünsel bir sistem*”⁹ şeklinde tanımlar. Öte yandan, din, bireyin hayatını organize eden, dünyayı anlamlandırmasını sağlayan, öncelikli değerlerini belirleyen, toplumsal ilişkilerini

⁹ Pierre Bourdieu, **Outline of a Theory of Practice**, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

şekillendiren bir inanç, yaşam tarzı ve ritüeller¹⁰ sistemidir. Bourdieu dini, tahakküm yapıları arasına yerleştirir. Ona göre din, tıpkı aile, okul ve devlet gibi hükmetme amacıyla *sembolik güç*¹¹ uygulayan kurumlardan birisidir. Çerçevesini dinî değerler ve kuralların belirlediği eğilimler sistemi için *dinî habitus* tanımlamasını kullanan Bourdieu, kavramı, “*dünyanın ve insanlığın var olan durumuna dair egemen ideolojik görüşün prensipleri ile uyumlu bir şekilde davranışlarda bulunmak ve düşünmek için gerekli olan kalıcı, umumi ve aktarılabilir*”¹² bir yatkınlık olarak açıklar. Araştırmanın bütününde, Bourdieu’nün habitus, dinî habitus, eril tahakküm ve dişil itaat kavramlarıyla sunduğu açıklayıcı perspektif kullanılmaktadır. Kavramlar, özellikle katılımcı dindar kadınların habituslarını tanıtmayı amaçlayan bölümde, kadınların gündelik yaşam pratiklerinden örnekler ve direkt alıntılar paralelinde ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

1.1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

Kitle iletişim kuramları tarihine ilk bakışta, etki kuramları ile kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ya da aktif-pasif izleyici perspektifleri arasındaki gerilim fark edilir. 1980-90’larda medya ve iletişim çalışmalarının bir alt disiplini olarak güçlü bir şekilde ortaya çıkan izleyici alımlama araştırmaları ise, mikro-makro çekişmesi şeklinde de ifade edilebilecek bu gerilimi aşmaya ve bu iki bakış arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır. Sonuçta, medya, “*ne edilgen bir şekilde hegemonik oluşumların çıkarlarına hizmet eder, ne de ekonomik, siyasal ve kültürel olarak masumdur.*”¹³ Medya araştırmalarının bu iki ana kolu esasen birbirini dışlamamaktadır. Aksine, birbirlerini tamamlayacak şekilde kullanılmaları durumunda, mikro ve makro düzeyler arasında bağ kurulabilecek ve araştırmacıları daha verimli sonuçlara taşıyacaklardır. Gönderici-mesaj-alıcı öğelerinden oluşan iletişim sürecini birbirinden farklı yaklaşım ve yöntemlerle anlamlandırma çabasında olan bu iki ana paradigmanın aslında birbirlerinden bağımsız düşünülmemesi gerektiği ortadadır.

¹⁰ Bruce D. Forbes, “Introduction: Finding Religion in Unexpected Places”, **Religion and Popular Culture in America**, (der.) Bruce David Forbes, Jeffrey H. Mahan, California: University of California Press, 2017, pp. 1–24. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctv1xxsd3.4

¹¹ Pierre Bourdieu, **Eril Tahakküm**, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2015, s. 49-50.

¹² Pierre Bourdieu, “Legitimation and Structured Interests in Weber’s Sociology of Religion”, **Max Weber, Rationality and Irrationality**, (der.) S. Lash, S. Whimster, Boston: Allen&Unwin Publication, 1987.

¹³ Nick Stevenson, **Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi**, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008, s. 347.

Zaten, gerek sosyal teori gerek kitle iletişimi gerekse kültürel çalışmalar alanlarında da genel eğilim bu yöndedir.

1.1.1. Mikro-Makro Çekişmesi

Perspektifler arası bu düşünsel gerilimin, kitle iletişim çalışmalarına özgü olduğu düşünülmemelidir. Bu çekişmenin, medya ve iletişim alanından çok daha önce sosyal teori tartışmalarında mikro-makro problemi olarak kendini gösterdiğini belirtmek gerekir. Sosyal teori genel çatısı altında yaşanan bu ayrışmanın, kuramsal olarak bu alandan beslenen kitle iletişim ve kültürel çalışmalara yansımaması mümkün değildi. Mikro-makro problemini tüm perspektifleriyle ele alarak derin bir tartışmayı buraya taşımak bu çalışmayı aşar. Ancak, bu çalışmayı ilgilendiren yönüyle denilebilir ki bugün geline nokta, birçok kuramcı uzlaşmaya yönelik değerlendirmeler yapmaktadırlar. Bu iki analiz biçiminin “*birbirine karşı olmaktan çok, tamamlayıcı olduğuna ilişkin bir algılayış*”¹⁴ söz konusudur.

Mikro-makro çekişmesini anlamaya yirminci yüzyıl sosyoloji kuramının önde gelen entelektüellerinden biri olan Talcott Parsons’ın önerdiği işlevselci yaklaşımla başlanabilir. Parsons, ampirik araştırmaya yönelmemiş, daha çok “*soyut ve evrensel olarak uygulanabilir modeller geliştirerek kültür, kişilik ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi sistematik olarak*”¹⁵ kuramsallaştırma çabasında olmuştur. Parsons’ın, kendinden önceki Durkheim, Weber ya da Freud gibi kuramcılardan etkilenecek geliştirdiği toplumsal sistem, kişilik sistemi ve kültürel sistem modelleri destekçileri tarafından “genel kuram”, eleştirenleri tarafından ise “büyük kuram” (*grandiose theory*) olarak adlandırılmıştır. Söz konusu modeller kültüre ve kültürün toplumsal yaşamdaki rolüne ilişkin evrensel olma iddiasında modellerdir. Eleştirilecek yönleri olmasına rağmen en azından genel bir toplum kuramı önermesi açısından düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zira önerdiği “*toplumsal düzenin sürdürülmesinin aktörlerden çok, sistemlerin başarısı*” olduğunu vurgulayan analizi çeşitli mikro kuramların doğmasını tetiklemiş ve 1950’lerin ortalarından itibaren mikro kuramlar toplumsal düzeni, “*somut etkileşimlerin bir ürünü olarak nasıl ortaya çıktığını anlamaya*”¹⁶ çalışmışlardır. Bir başka deyişle, düşüncelerine ve

¹⁴ Philip Smith, Alexander Riley, **Kültürel Kurama Giriş**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s. 93.

¹⁵ A.g.e., s. 53.

¹⁶ A.g.e., s. 96.

önerdiği modellere ilişkin getirilen eleştirilerin dahi, bir anlamda, çağdaş kültürel kurama katkı sağladıkları söylenebilir. Elbette Parsonsçı kuram sözü edilen sonuca ulaşmak için tek başına yeterli değildi. Örneğin, toplumsal araştırmaların “*belirli grupların dünya görüşlerini, kültürleri ve yaşam deneyimlerini*”¹⁷ de keşfetmesi gerektiğini ileri süren erken dönem Chicago Okulu etnografyaları da mikro bakış açılarını bu anlamda öne çıkarmıştır. Bu yönelim, anlamlar ve eylemler arasındaki ilişkisellik üzerine düşünen bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Mikro bakış açıları da çeşitlidir; kişi, toplum, kültür üçgeninde anlam ve eylem ilişkiselliğine birbirlerinden çok farklı şekillerde yaklaşabilirler. Örneğin, Herbert Blumer (1969), bu bağlamda, insanların, birbirleriyle ve nesnelerle, paylaşılan anlamlar temelinde ilişki kurduğunu belirterek eylemi anlamak için anlamların nasıl yaratıldığı ve kullanıldığına¹⁸ odaklanmak gerektiğine vurgu yapar. Yahut, toplumsal yaşamın en güçlü gözlemcilerinden biri olarak kabul edilen Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (1959) adlı son derece etkileyici eserinde toplumsal hayatı sahnelenen bir dramaya benzetir ve sahnelediği performans ile insanı/aktörü “bir rolü icra eden”¹⁹ olarak görür. Bunun anlamı, insanın kültürle kurduğu ilişkide kültürü kullanan yetenekli unsur olarak kabul edilmesidir; insan kültürel olarak içselleştirdiği bir rolün gereğini yapmak zorunda olan değil, kültürün dışında durabilen ve duruma uygun eylemselliğe geçebilen, çevresine durmaksızın sembolik sinyaller verebilen, stratejik tercihler yapabilen bir unsurdur. Eylem, anlam ve benlik arasındaki etkileşime odaklanan Goffman’ın tezleri kültürel çalışmalar perspektifine temel sağlaması açısından önemlidir. Goffmancı yaklaşımın, kültür ve toplumun sistemler olarak analizi gibi daha makro bakışta yetersiz kaldığı söylenebilir; kuramsal modellerin gerçek dünyaya genelleştirilebilmesi noktasında Goffman, yöntem açısından, anekdotlara güvenme eğilimindedir²⁰. Sunduğu modelin eksiklikleri arasında iktidar konusunu yeterince ele almamış olması ve benlik sunumuna dair gözlemlerinin başka bağlamlara, örneğin kadınların ya da azınlıkların deneyimlerine ne ölçüde uygulanabilir olduğunun net olmaması sayılabilir²¹. Toplumsal düzen içerisinde pratik eylemler ve aktörler ilişkisini açıklamaya yönelik bir kuram geliştirme çabasına, etnometodolojinin kurucusu olarak anılan Harold Garfinkel’de de rastlanır. Bir dönem Parsons ile çalışan Garfinkel, sistem düzeyinde açıklamalara

¹⁷ A.g.e., s. 95.

¹⁸ A.g.e., s. 96.

¹⁹ A.g.e., s. 97.

²⁰ A.g.e., s. 102.

²¹ A.g.e., s. 102-103.

bağlı olmayan bir toplumsal düzen düşüncesine yaklaşır ve Parsons'ın önerdiği toplumsal eylemi çözümleme biçimlerinden uzaklaşır. Düzenin sürdürülebilmesinde aktörlerin merkeziliğine dikkat çeker. Garfinkel'in aktörleri, bu anlamda, ortamların zeki ve başarılı üyeleridir; Goffman'ın "yetenekli" aktörleri gibi. Bu yaklaşım paralelinde, Garfinkel *"insan eyleminin çeşitliliğini açıklayabilen tek bir soyut kuram fikrini de reddeder ve bunun yerine, somut bağlamlar ve ortamlara ilişkin yoğun ampirik incelemeleri önerir."*²²

Mikro kuramlar çatısı altında toplanabilen sembolik etkileşimcilik (örn. Goffman ve Blumer), etnometodoloji veya fenomenoloji sordukları sorular ve açıklamaya çalıştıkları ortam ve durumlar açısından kültürel çalışmalara giden kuramsal yolu açmışlardır. Verili kabul edilerek üzerine düşünülmeyenleri görünür kılmaları ve açıklanmaya değer bulmaları başlı başına yeniliktir. Daha belirgin bir ifadeyle, günlük yaşam artık kültürel araştırmanın önemli bir alanı olarak gündeme gelmiş ve en sıradan, en önemsiz görünen bir eylem bile düzeni anlamlandırma sürecinde neredeyse merkezi bir rol almıştır. İnsanı yetenekli ve başarılı bir aktör olarak konumlandıran, onun gündelik yaşam pratiklerini önemseyen ve bu bağlamda anlamı merkeze koyan mikro kuramlar özellikle kültürel kurama katkı sunmuşlardır. Ancak, yukarıdaki satırlarda kısaca değinilen eksik ve olumsuz yönlerine de bakmak gerekir. Mikro kuramlarda iktidar ve kültür kavramları üzerinde yeterince durulmamıştır. İktidar fikri çok zayıf kalmış, kültür ile de muğlak bir ilişki kurmuştur. Mikro odaklılık, kuramın farklı tarihsel ve karşılaştırmalı bağlamlarda kullanılmasına olanak vermemiş böylelikle daha genel söylemler ve ideolojiler üretilmemiştir. Sonuç olarak, makro düzey ile nasıl ilişkilendiğini açıklamakta yetersiz kalması nedeniyle mikro incelemeler *"yapının fail üzerindeki sınırlandırıcı etkisini ya da özerk bir kültürel sistem fikrini gerçekten ciddiye almada başarısız olur."*²³

Toplumsal yaşamı ve düzeni açıklamaya yönelik araştırmalarda mikro-makro düzey tartışmasının günümüzde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Kabaca, makro bakış açısıyla gerçekleştirilen çalışmalar soyut bir sistem kuramını genelleştirmesi, evrenselleştirmesi ve insanı edilgin pozisyona yerleştirmesi ile eleştirilirken, mikro çalışmalar toplumsal eylem ve anlam üretiminde insanı aktör

²² A.g.e., s. 106.

²³ A.g.e., s. 110-111.

olarak gereğinden fazla merkezileştirmesi ve sistemin geneline dair söz söyleme yetkinliğine sahip olmamasıyla eleştirilirler. Dolayısıyla, bu bağlamda, ampirik incelemeler, belli bir ortamda, belli bir ana ilişkin olmaları nedeniyle anektodal kalmaktadır. Bu çekişmeyi aşma isteği ve ihtiyacı kuramsal ilerlemeyi bir sonraki aşamaya taşır: Makro ve mikro düzeylerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi.

Sosyal teoride beliren bu iki ana yaklaşımın kitle iletişim ve sonrasında kültürel çalışmalar alanına taşınmaması imkansızdı. Zaten, özellikle televizyon çağına gelindiğinde, sosyal teori araştırmaları, kitle iletişim araçlarının etkisi konusuyla ilgilenmeye başlamıştı. İletişimin ilk kuramsallaştırmalarına bakıldığında temellerini toplumbilim paradigmalarından aldıkları görülecektir. Dolayısıyla, kitle iletişim araştırmalarında yaklaşımların iç içe geçmişliğine ve makro-mikro çekişmesinin izlerine rastlanır. Eric Maigret, toplumbilimsel yaklaşımları yapılandırmayı sağlayan iki modelleştirmeye değinir: Eleştirel Kuram ve Lazarsfeldci toplumsal psikoloji²⁴. Nick Stevenson da *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi* yapıtında kitle iletişim araştırmaları arasında benzer bir ayrıma giderek, Maigret'nin iki modelleştirmesine ek üçüncü bir paradigma belirler. İlk paradigma kitle iletişimini önemli bir toplumsal iktidar kaynağı olarak görür. Kitle iletişimine *eleştirel* yaklaşımlar olarak ele alınan bu tartışmalar Frankfurt Okulu tarafından temsil edilir. Kitle iletişiminin ekonomi politiği ve bağlantılı olarak ideoloji ve kamusal alan kavramları üzerinde yoğunlaşır; demokrasi ve kapitalizm ile bağlarına odaklanan bakış açısıdır. Bu bakış açısını makro düzey olarak değerlendirmek elbette yanlış olmaz. İkincisi, izleyici araştırmaları olarak adlandırılabilen, izleyicinin medya kültürleriyle ilişkisine dair yorumlayıcı bir yaklaşımdır. Stevenson bu ikinci paradigmayı "*bilinçdışı özdeşleşme süreçleri, ev içi iktidar ilişkileri ve semiyotik anlam üretimiyle ilgili*" şeklinde açıklar ve bu araştırmalarda amaç, "*izleyicinin günlük pratiklere dair ilgilerini açıklamaktır*"²⁵ der. Bakış açısı ve ilgili kavramlar düşünüldüğünde kitle iletişimi araştırmalarında ortaya çıkan bu paradigmanın mikro kuramlardan etkilenmediği söylenemez. Stevenson'ın araştırmalarda üçüncü paradigma olarak sunduğu yaklaşım ise teknoloji olarak kitle iletişim araçlarına yoğunlaşır. Adı geçen eserinde, Stevenson, medya kültürlerinin kaçınılmaz olarak çoğul olduğu vurgusunu yapar ve medya kültürlerinin farklı yönlerini açıklamaya çalıştıkları için önerdiği üç paradigmanın da korunması

²⁴ Eric Maigret, **Medya ve İletişim Sosyolojisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 67.

²⁵ Stevenson, **a.g.e.**, s. 19.

gerektiğini belirtir. Medya pratiğini bütün yönleriyle açıklayabileceğini düşünmediği için bir büyük teori (*grand theory*) üretme girişimini anlamlı bulmadığını söyler. Fakat öte yandan, “*postyapısalcılığın belli boyutlarının parçalı tikelciliği, kuramsal pratiğin ve medya pratiğinin farklı düzeyleri arasındaki bağlantıları çoğunlukla gözden kaçırmaktadır*”²⁶ uyarısında bulunur.

1.1.2. Kullanımlar ve Doyumlardan, Kültürel Çalışmalar ve Ahımlama Araştırmalarına

Genel olarak kitle iletişim çalışmaları alanında ortaya çıkan yaklaşımları ve özellikle 1980'lere kadar izleyicinin konumunu belirleyen etki kuramlarını değerlendirirken tarihsel ve toplumsal arka planı da göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin, doğrudan etki kuramlarının ileri sürdüğü, medyanın insanlar üzerinde son derece güçlü hatta hipnotize edici etkileri olduğu, bireyleri kendilerine rağmen yönlendirdiği, aktardığı stereotiplerle onları aldattığı türden savları anlamlandırmaya çalışırken, dönemin Nazi Almanya'sında Hitler'in radyodan propaganda aracı olarak son derece etkin bir şekilde yararlanmış olduğunu bilmek yardımcı olabilir. Ya da dünyanın uzaylılarca işgalini anlatan Dünyalar Savaşı'nın bir uyarlamasının 1938'de Orson Welles tarafından radyo programı sırasında aktarılmasıyla birlikte halkın bir kesiminin, bir süreliğine de olsa ciddi bir korku ve panik yaşadığı gerçeği de ortadadır. Ancak, nihayetinde, toplumsal ilişkiler dahilinde eylemleri, anlamları, aktörlerin davranışlarını açıklamada belirleyici olan benimsenen yöntemdir. Dürtüleri ön plana çıkaran bu kuramlar, medyanın izleyici üzerindeki etkisini “*insanı tümüyle mekanikçi bir bakış açısıyla ele alarak, doğal bilimlerle birleşme düşüncesinin egemen olduğu 20. yüzyıl başlarının psikolojisinden yola çıkan modellerle*”²⁷ açıklar. Derialtı iğnesi, şırınga, mermi etkisi gibi kavramları literatüre sokan doğrudan etki kuramları son derece zayıf bir paradigmadır; toplumsal etkileşim gerçeğine sınırlı bilgi getirir, uluslar veya toplumlar arası beliren farkları, nedenlerini açıklayamaz²⁸.

Frankfurt Okulu'nda Adorno ve Horkheimer tarafından geliştirilen eleştirel kuram ise medyanın insanlar üzerindeki güçlü etkisine Marksist perspektiften

²⁶ A.g.e., s. 20.

²⁷ Maigret, a.g.e., s. 69-81.

²⁸ A.g.e., s. 69-81.

açıklama getirir. Basit bir uyarı, dürtü düşüncesi üzerine kurulu değildir. Medya araştırmaları alanına ideoloji kavramını sokması ve tarih ile iletişim arasında bir bağ kurması başlı başına büyük bir katkıdır. Marx'ın ekonomik sömürü konusundaki görüşlerini, ekonomik ve toplumsal egemenlik düşüncesini kültür alanına yansıtır, kültür endüstrisi kavramını geliştirir ve “*kültür yalnızca masum bir eğlence ya da çıkar gütmeyen bir sanat değil, güç ilişkilerinin alanlarından da biridir*”²⁹ anlayışından hareket eder. Egemen düşünceler, egemen sınıfın düşünceleridir ve egemen sınıf, varlığını sürdürebilmek için, kitleleri kontrol altında tutmak zorundadır. Kitle medyası bu anlamda araçtır ve rolü insanları/kitleleri sürekli baştan çıkarmak, rahatlatmak, hafifletmek, umut ettirerek düş kurdurmaktır. Bir başka ifadeyle, medya ya da kültür endüstrisi ilettikleri stereotiplerle hayatın karmaşıklığını indirgemeci işlev üstlenirler ve bu kitleler nezdinde hoş gider çünkü güven vericidir. Bu durum, sonuç olarak, insanları sonsuz bir edilgenlik konumuna hapseder.

Mesaj-gönderici-alıcı formülasyonunda uzun süre göz ardı edilen, edilgen pozisyonda tutulan alıcı yani izleyici ya da okuyucuya ilk kez söz veren Kullanımlar ve Doyumlar (*Uses and Gratifications*) kuramı, ardından Kültürel Çalışmalar içerisinde Stuart Hall'un (1974) geliştirdiği Kodlama/Kodaçımı (*Encoding/Decoding*) modeli ve izleyici alımlama (*Audience Reception*) ampirik araştırmaları düşünüldüğünde Batılı literatürün büyük bir birikime sahip olduğu açıktır. Önde gelen kuramcılar alanın eksikliklerini tartışmış, gelişimine katkı sağlamış ve özeleştirici de yaparak alımlama çalışmalarının ilerlemesi gereken yöne ilişkin kuramsal üretime devam etmişlerdir. Örneğin, okuyucu/alıcı/izleyiciyi ilk kez merkeze koyan Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımı, sonraları, öznesine geniş bir özgürlük alanı tanımak, onu toplumsal bağlamından kopuk değerlendirmekle eleştirilmiştir. Bugün geline aşamada, gerek Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımının gerekse Kodlama/Kodaçımı modelinin izleyici ile medya kültürleri ilişkisini açıklama ve anlamlandırmada yetersiz kaldıkları saptaması yapılmaktadır. Eleştirel Kültürel Çalışmalar geleneği içerisinde yeni izleyici araştırmaları, bulguları öznel toplumsal ve tarihsel şartlar bağlamında değerlendirerek daha kapsayıcı, bütüncül ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir. Veri sonuçlarının toplumsal, kültürel

²⁹ A.g.e., s. 88.

ve ekonomik bağlamlara (*contextual framework*) yerleştirerek yorumlanması gerektiği savunulmaktadır.

Pertti Alasuutari, *Rethinking The Media Audience*³⁰ (1999) adlı derleme eserine yazdığı giriş bölümünde alımlama ve izlerkitle etnografik çalışmalarını “üç kuşağa” ayırır. Başlangıç noktası olarak Stuart Hall ve ünlü modeli Kodlama/Kodaçımı (*Encoding/Decoding*) alır ve modelin Kullanımlar ve Doyumlar ile Alman edebiyat alımlama çalışmalarıyla ortak tema ve sorulardan hareket ettiğini belirtir. Hall’un *Encoding and Decoding in Television Discourse* (1974) makalesi medya çalışmaları alanında alımlama paradigmasının temellerini atar. Pertti’nin tanımıyla bu “yenilikçi şematik kuram” alımlama araştırmalarında ilk kuşak olarak düşünülmelidir. Hall, kendisinden sonraki ikinci kuşağa, yani ampirik projeler dönemine yol vermiştir ki bu kuşağın öne çıkan araştırmacı ismi David Morley (*The Nationwide Audience*, 1980) olmuştur. Morley ile birlikte Ien Ang, Janice Radway, Dorothy Hobson, Elihu Katz ve Tamar Liebes gibi araştırmacıların genişlettiği bu kuşak, kısaca, bir televizyon programının ya da medya metninin, derinlemesine görüşmeler sonucunda, belirli bir izleyici grubu tarafından nasıl alımlandığını görmeyi amaçlayan kalitatif izleyici alımlama çalışmalarından oluşur. İkinci kuşak araştırmalarda, alımlama paradigmasında kademeli olarak yaşanan kaymalar sonucu yeni bir izleyici etnografisi paradigması ortaya çıkar ve bu yön değişimi beraberinde birtakım tartışmaları getirir. Alasuutari’nin gruplandırmasına göre ikinci kuşağı temsil eden izleyici etnografisi çalışmalarının eleştirilmeye ve sorgulanmaya başlanması ile birlikte yorumlayıcı (*constructionist*) üçüncü kuşak dönemine geçilir. Bu kuşak, Janice Radway, Martin Allor, Lawrence Grossberg gibi yazarların öncülüğünde izleyicinin gerçekte ne olduğu üzerine düşünür. Onlara göre, izleyici “gerçekte dışarıda bir yerlerde var olan bir şey” değildir, daha çok, belirli bir “analitik bakış” (*analytic gaze*) tarafından üretilmiş söylemsel bir inşadır³¹ (*discursive construct*). Alasuutari bu kuşak için, öz eleştiri, iç gözlem, içe bakış dalgası (*wave of critique and self-reflection*) tanımını yapar. Araştırmalar daha geniş bir çerçevede gündelik hayat içerisinde medyanın yerini ve izleyici kavramını kapsamlı olarak yeniden değerlendirmeye başlarlar. Bu, etnografik vaka incelemelerinin ya da program analizlerinin terk edilmesi gerektiği anlamına gelmez. Yalnızca, artık çalışmalarda

³⁰ Pertti Alasuutari, “Rethinking the Media Audience: The New Agenda”, içinde **Introduction: Three Phases of Reception Studies**, London: Sage Publications, 1999, s. 1-21.

³¹ A.g.e., s. 6.

odak, metnin belirli bir izleyici grubu tarafından nasıl alımlandığı, okunduğu ile sınırlı değildir. Bunun ötesinde, amaç medyanın gündelik yaşamdaki rolü üzerinden çağdaş medya kültürünün kavranmasıdır. Özetle, Alasuutari'ye göre kültürel çalışmalar alımlama araştırmalarında beliren yeni yön, medya metinlerini (*text*) gündelik yaşamın unsuru olarak nasıl, ne şekillerde kullanıldığını saptamak ve bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmek şeklindedir³². Başka bir ifadeyle, medya metinleri, gündelik yaşam içerisindeki kullanım alan ve biçimlerinden yalıtılmış bir şekilde incelenemez. İzleyici araştırmaları ve alımlama çalışmalarında gözlemlenen bu yeni yönelim mikro ile makro düzeyleri yakınlaştırarak birlikte kullanılmalarını sağlayacak bir yönelimdir. Bu sayede, toplumsal yapılar birbirleriyle ilintilendirilebilir ve etkileşimleri üzerine söz söylenebilir ve hatta strateji üretimine katkı sağlayabilir.

Kuşaklara ayırma çalışması, izleyici alımlama araştırmalarının arka planını derlemek ve bu arka planda yaşanan gelişmelerden yola çıkarak alanın geleceğine yönelik çıkarımlarda bulunulmasına katkı sunmak çabası olarak görülebilir. Alasuutari'nin bu üç kuşak bölümlenmesinde ortaya çıkan tablonun sabit kategoriler olmadığını da belirtmek gerekir ki bu bağlamda, Alasuutari, özellikle James Lull (1980) ve Janice Radway (1984) araştırmalarının altını çizer. Ellen Seiter³³ de alımlama ve etnografik izleyici araştırmalarının öncül isimlerinden Radway'ın *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Culture* (1984) çalışmasına dikkat çeker ve Radway'i farklı konumlandırır. Seiter'a göre, etnografik bir çalışma olan bu kitap basit bir metin (*text*) ve tür (*genre*) çalışması değildir. Radway, 42 aşk romanı okuru kadınla grup tartışmaları ve görüşmeler gerçekleştirdi ve kitapların okuyucu ile nasıl bir etkileşime girdiğini kavramaya çalışırken Marxist feminist kuramsal çerçeve kullandı. Bu tür popüler kültür metinlerinin ataerkilliğin toplumsal yapılarını, pratiklerini ve ideolojilerini övdüğünü kabul etmekle birlikte metinlerin kadınlar üzerindeki ideolojik etkisinin statükoya karşı bir çeşit protesto olduğu sonucuna varır. Kadınlar, anne ve eş olarak, ailenin ve evin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Okuma eylemi ise gündelik yaşamın kısıtlayıcı rutinleri arasında kendilerine bir alan yaratmak anlamına gelir. Radway'ın sunduğu kapsamlı sonuç, alımlama çalışmalarında bir fark yarattı ve sonraki araştırmaları etkiledi. Daha net ifadeyle, Radway'ın çalışması "*metinlerin günlük yaşama nasıl uygun düştüğüne*

³² A.g.e., s. 6-7.

³³ Ellen Seiter et al. s. 225.

bakma ihtiyacına”³⁴ işaret etti. Belirli bir programın metin çözümlemesi, içerik analizi ve izleyici tarafından nasıl alımlandığı irdelemesinden çok, artık metinlerin gündelik yaşam rutinlerinde hangi şekillerde görünür olduğuna bakılması gerektiği yaklaşımı yerleşmeye başladı.

Çalışmalarıyla alana büyük katkı sağlamış olan Ien Ang’e göre de alımlama ya da etnografik izleyici araştırmalarının evrilmesi gereken yön, eleştirelliliği kaybetmeden, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımıyla mesafeyi özenle koruyarak, eleştirel geleneğin vurgu yaptığı medya yapılanması, güç ilişkileri gibi kavramlarla birlikte bütüncül bir yaklaşımla sonuca ulaşmak olmalıdır. İzleyici üzerine düşünen bir başka araştırmacı, Andy Ruddock ise şu katkıyı sunar:

*“İzleyici araştırmaları tarihi iki rakip paradigmanın hikayesi gibi okunabilir; artık sonuna gelen bir bilim savaşı. Kitle iletişim araştırmaları ve kültürel çalışmaların hem başarıları hem de yetersizlikleri sayesinde bugün medya ile izlerkitle arasındaki ilişkinin ne denli karmaşık olduğunu kavramış durumdayız. Ontolojik olarak, eleştirel araştırma geleneği, toplumsal gerçekliğin akışkan, karmaşık ve anlaşılması güç somut bir olgu olduğuna inanır, yani son derece gerçek ama görmesi, tanımlaması ve ölçümü bir o kadar zor. Fakat kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa, o da toplumun uyum ve ahenk içinde işleyen bir organizma olmadığıdır. Aksine, toplumsal yaşamı karakterize eden şey farklı gruplar arasındaki güç ve hakimiyet savaşlarıdır. Nasıl ki toplumsal gerçeklikle ne yapacağımız hakkında özgür değilseniz, tıpkı bunun gibi, izleyiciler de yalnızca kısmen bağımsız ve özgürdürler. Ve izleyici araştırmalarının en temel görevi bu özgürlüğü sınırlayan, kısıtlayan süreçleri keşfetmektir.”*³⁵

Kullanımlar ve doyumlar kuramı ile başlayan, Hall’un kodlama/kodaçımı modeli ile devam eden etkin, aktif izleyici ya da izleyicinin tümüyle pasif, edilgen özne olarak görülemeyeceği yaklaşımı Morley’in öncülük ettiği kapsamlı ampirik araştırmalarla önemli bir yol kat etmiştir. Vaka incelemeleri ve etnografik araştırma yöntemlerinin kullanımı ile ilerleyen izleyici alımlama araştırmalarında bugün gelinen noktada habitus ile televizyon izleme pratiği arasındaki ilişkinin önem

³⁴ Philip Smith, Alexander Riley, *a.g.e.*, s. 240-241.

³⁵ Andy Ruddock, *Understanding Audiences: Theory and Method*, London: Sage Publications, 2001.

kazandığı görülmektedir. Başka deyişle, araştırmalar toplumsal ve kültürel yapılar ile televizyon arasındaki etkileşime odaklanmakta ve izleyicinin televizyon metinlerinden çıkardığı anlamları kültürel ve bağlamsal koşulların şekillendirdiğine işaret etmektedir. Sözü edilen kültürel yapılara, Bourdieu'nün kültür kavramına referansla, iletişim için ortak bir zemin oluşturuyor olmalarının yanı sıra birer “tahakküm” kaynağı olarak yaklaşılmaktadır. Eleştirel yorumlayıcı alımlama teorisyenleri, anlamlardaki farklılaşmanın, izleyicilerin sahip oldukları farklı kültürel yapı ve koşullardan kaynaklandığını vurgulamaktadır. İzleme ve mesajların yorumlanması toplumsal boyutları olan bir pratiktir ve Morley'in ifadesiyle “doğal” görünmesine karşın aslında son derece karmaşık bir süreçtir³⁶. Morley, izleyici davranışlarının sosyolojik bir zeminde değerlendirilmemesini alımlama araştırmalarının temel eksikliği olduğunu söylemektedir. Ona göre alımlama sürecinin “her zaman karmaşık ve çelişkili” olduğu önermesinin ötesine geçmek ve tam olarak *hangi* izleyicinin, *hangi* toplumsal pozisyonlarda, *hangi* metinlerle kurduğu ilişkinin *neden* karmaşık ve çelişkili olduğunu anlamak³⁷ gerekmektedir. Son dönemde, genel olarak, uygulanan metodoloji ve yöntemden bağımsız, sosyal-bilimsel çalışmalarda “*bütüncü, medya kullanım ve etkilerini mümkün olduğunca geniş bir psikolojik, sosyo-psikolojik ve sosyolojik bir çerçeveye oturtma eğilimi*”³⁸ gözlemlenmektedir. Bu araştırmalar, özetle, izleyici-metin ilişkisinin toplumsal yapılar ve iktidar biçimlerinden bağımsız ele alınamayacağını dile getirmeye çalışırlar.

Bugün geline nokta, dijital çağ ve yeni medya teknolojileri ortamında, etnografik alımlama çalışmalarının ivme kaybettiği saptamasını yapan Dominique Pasquier³⁹ televizyon izleyicisi hakkındaki bilgi birikimini genişletmek için etnografik, ampirik araştırmaların devam etmesinin gerekli olduğunu savunur. Ona göre alımlama çalışmaları bir kenara bırakılmamalı, aksine araştırmacıların alımlama mekanizmalarını anlama çabası yeni çözümler üretilerek devam ettirilmelidir.

³⁶ David Morley, **Television, Audiences and Cultural Studies**, London: Routledge, 1992, s. 78-79.

³⁷ David Morley, “The Geography of Television: Ethnography, Communications, and Community”, içinde **The Audience and its Landscape**, (der.) James Hay, Lawrence Grossberg, Ellen Wartella, Boulder, Co: Westview, 1996, s. 323.

³⁸ Şahinde Yavuz (der.), **Medya ve İzleyici: Bitmeyen Tartışma**, Ankara: Vadi Yayınları, 2005, s.69.

³⁹ Dominique Pasquier, **Les Publics, Entre Usages de la Télévision et Réception des Programmes**, *Réseaux*, 2021/5 (N° 229), p. 25-40. DOI : 10.3917/res.229.0025. URL : <https://www.cairn.info/revue-reseaux-2021-5-page-25.htm>

İzleyici ve alımlama çalışmalarında kuramcılar alanın geleceğine dair düşünmeye, tartışmaya ve yeni yaklaşımlar geliştirmeye devam etmektedirler⁴⁰.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Dindar kadınların televizyonu alımlama ve kullanım biçimlerini konu eden bu çalışmaya, teorik altyapının oluşturulması amacıyla ilgili kaynakların taranması ile başlanmıştır. Araştırma konusunun çok katmanlı niteliği gereği birbirinden farklı alanlarda literatür incelemesi yapılmıştır. Medya iletişim alanında izleyici araştırmaları ve özellikle eleştirel alımlama teorileri ile ilgili kaynaklar taranırken, sahadan toplanan verilerin doğru ve anlamlı analizi için kadın araştırmaları ile din ve toplum sosyolojisi literatürü de taranmaya çalışılmıştır. Bu süreç devam ederken saha çalışmalarına başlanmış, kartopu metodu ile ulaşılan toplam 23 kadınla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, ayrıca katılımcı gözlem yöntemiyle grup görüşmeleri yapılmıştır.

Mayıs 2015 - Mayıs 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen saha çalışmasında, tüm görüşmelerde katılımcıların izni alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Her biri ortalama 1 buçuk, 2 saat süren görüşmelerin tamamı deşifre edilmiştir. Hacimli bu ham veri bir arada değerlendirilmiş, ilişkilendirilmiş ve belli temalar altında yeniden düzenlenerek sınıflandırılmıştır. Katılımcı kadınların verdikleri yanıtlar nitel veri analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu yöntemle, veriler belirlenen temalara göre ayrıştırılarak yorumlanmış, doğrudan ve geniş alıntılara yer verilerek katılımcıların görüşlerini kendi cümleleriyle, kendi çerçevelerinden aktarmaları amaçlanmıştır. Elde edilen verilerin belli bağlamlarda analiz edilmesi yoluyla bütünlüklü bir çözümleme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Katılımcı kadınların televizyonla kurdukları ilişkiyi ve alımlama süreçlerini bütüncül bir şekilde anlamlandırabilmenin ancak kadınları toplumsal özneler olarak gündelik yaşamın çeşitli alanlarında da tanımakla mümkün olacağı düşünülerek görüşme kılavuzu genişletilmiş ve kadın/anne/eş olmak, eğitim, ekonomik özgürlük gibi temalar eklenmiştir. Görüşülen dindar kadınları daha iyi anlamak, yaşam

⁴⁰ Bkz. Dominique Pasquier (2021), K. C. Schröder (2019), Ranjana Das (2013), Virginia Nightingale (2011), Sonia Livingstone (2010), Annette Hill (2010), Kristyn Gorton (2009), Carolyn Michelle (2009), Ien Ang (2007).

biçimleri, değer yargıları, gündelik hayat pratikleri, inançları, hayalleri, zihin ve ruh dünyaları hakkında fikir sahibi olmak, televizyonu alımlama ve kullanım biçimleri üzerine daha derin, bağlamsal ve bütünlüklü bir analizi mümkün kılmıştır.

1.2.1. Saha Çalışma Süreci

Bu bölümün amacı araştırmanın temelini oluşturan saha deneyiminden kişisel gözlem ve notlar paylaşmaktır. Sahanın özel bir deneyim ve tahmin edilenden daha uzun bir yol olduğunun altını çizmek gerekir. Araştırmacının, araştırma konusunun özneleriyle, yani kadınlarla, yüz yüze iletişim kurması, kimi zaman önyargıların farkına varmak kimi zaman da yargıların doğrulandığını bizzat görmek açısından önemliydi. Görüşme devam ederken teorileri düşünmek, hipotezlerin peşine düşmek, varsayımların doğrulandığına ya da çürütüldüğüne şahit olmak ve görüşmeden yeni sorularla ayrılmak ufuk açıcı bir deneyimdi.

Saha çalışması, kartopu yöntemiyle örneklem oluşturma aşamasından itibaren emek isteyen bir süreçti. Katılımcı kadınlara ulaşmak için araçlara ihtiyaç duyuldu. Bazı araçlar birçok kadınla buluştururken, bazıları olumlu yanıt alamadı. Bu anlamda sonuç vermeyen girişimlerden biri Ümraniye ilçesi Bulgurlu mahallesi muhtarlığıydı. Mahallesindeki dindar kadınlarla iletişim kurulmasında bizzat yardımcı olamayacağını ifade ettikten sonra muhtarlığa bitişik camiinin kadınlara ayrılan bölümünde Kur'an dersleri veren kadın hocayla görüşülmesini önerdi. Camii avlusundan cemaatin meraklı bakışları altında camiinin kadınlar özel bölümüne defalarca gidilmesine rağmen kadın hocaya ulaşmak mümkün olmadı. Bunun üzerine tekrar ziyaret edilen muhtarın bir sonraki tavsiyesi, “akşamüstleri kadınlar parka çıkar otururlar, orada bulup konuşabilirsin” şeklindeydi. Ancak bu girişim de olumsuz sonuçlandı zira kadınlar güvendikleri bir referans olmadan mahalleye, parka, camii avlusuna ait olmayan bir araştırmacıyla konuşmak konusunda hayli çekimserlerdi. Araştırmacının kendisini bir araştırma öznesine dönüştüren ilginç bir deneyim olduğunu belirtmek gerekir.

Saha çalışmaları 15 Temmuz darbe girişimi ile daha da güçleşti. Örneklemi oluşturan kadınların rutin hayatları kesintiye uğradı ve doğal akışından uzaklaştı. 15 Temmuz'dan sonra kadınlara ulaşmak sıkıntılı bir sürece dönüştü. O dönemde, çeşitli

yöntemlerle, bir şekilde temas kurulabilen kadınların neredeyse %60'ından derinlemesine görüşme talebine olumsuz yanıt geldi. Dindar kadınların sahip oldukları habitusun korumacı ve bireyin, elbette özellikle kadının, kendisini mümkün olduğunca sakınmasını bekleyen yapısı, 15 Temmuz darbe sonrası ilan edilen OHAL koşullarının tedirgin ve şüpheli atmosferiyle birleşmişti. Kadınlar derinlemesine görüşme taleplerini kesin bir dille geri çevirdiler. Bu süreçte, aracıya duyduğu güven nedeniyle görüşmeye olumlu bakan bir katılımcı ise ses ve video kaydı alınmaması şartıyla konuşabileceğini ifade etti. Darbe öncesinde planlanmış görüşmeleri gerçekleştirmek çok daha kolay olmuştu ve görüşme sırasında kadınlar paylaşımlarını çok daha rahat yapmıştı. 15 Temmuz sonrası ve ilan edilen OHAL dönemi ikliminde kadınların konuşmaya çekindikleri sonucuna varacak bilimsel veri elbette yok. Bu çalışma bu konuyla özel olarak ilgilenmedi. Bu saptamayı, kişisel gözlemlere ve görüşmelerde belirli bir süre geçtikten sonra oluşan güven ortamında paylaşılan samimi yorumlara dayandırmak doğru olur. Ancak, görüşmeyi kabul etme noktasında kadınların yaşadıkları tedirginlik ve çekincelerin, 15 Temmuz sonrası oluşan toplumsal ve siyasal iklimden bağımsız değerlendirilmemesi gerektiği de ortadadır. Katılımcıların bir bölümü araştırmacıya şüpheli yaklaşmış ve görüşmeye başlamadan önce araştırmacının kim olduğunu, nereden geldiğini öğrenmek istemiştir. Bununla birlikte, ekonomik statüleri yüksek kadınlara ulaşmanın ayrıca güç olduğunu da kaydetmek gerekir.

Kartopu metodu kullanılarak İstanbul'un Üsküdar ve Ümraniye ilçelerinde gerçekleştirilen görüşmelere katılan dindar kadınlar farklı toplumsal katmanlardan, çeşitli sosyo-ekonomik statülere sahip, gelir ve eğitim düzeyi çeşitlilik gösteren, yaşları 30 ile 45 arasında değişen kadınlardı. Örneklemi oluşturan kadınlar arasında ortalama evlenme yaşı 21 idi. Ancak bu noktada, ortalama yükselten faktörün 29-30 yaşlarında evlenen birkaç kadın olduğunu belirtmek de gerekir. Tekil örneklerle bakıldığında, evlenme yaşının 16'ya kadar düştüğü, görücü usulü evlenen kadınların oranının %70 civarında olduğu da çalışmanın bulgu analizinde değerlendirilmesi gereken bilgilerdir. Bunlar dışında, örneklem özelliğini yansıtan genel tabloya, sahip oldukları çocuk sayısının 2 ile 4 arasında değiştiğini, 17 yaşında anne, 40 yaşında 2 torun sahibi katılımcı olduğu gibi ilk bebeğini 26 yaşında kucağına alan katılımcının da olduğunu eklemek gerekir. Örgün eğitim düzeyleri de çeşitlilik

göstermektedir; katılımcılar arasında ilkokul, lise veya üniversite mezunu olanların yanı sıra bir yüksek lisans, bir de doktora öğrencisi bulunmaktadır.

Çalışma deneyimine sahip kadınların oranı ise %10'u bulmamakta ve ortak yönleri, bazı örneklerde 10 yıla varan, çalışma hayatlarının evlilikle birlikte sonlanmış olması. Evlenme sonrası çalışma hayatlarının noktalanmasının iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlki, eşlerinin izin vermemesi, kendi ifadeleriyle “rıza” göstermemesi, ikincisi ise anneliğe atfettikleri anlam ve değer. Evlilik ve çocuk sonrası, çalışmaya aralıklarla da olsa devam eden iki kadından biri eşinin sahip olduğu muhasebe firmasında, diğ hekimi olan ikincisi ise ikamet ettiğı sitenin içerisinde açtığı muayenehanesinde çalışmaktadır. Bununla birlikte, aralarında, çocuklarını büyüttükten sonra “kendi işlerini kurma şartıyla” çalışmayı düşünebileceğini ifade edenler de bulunmaktadır. Bu kadınların tümünün “başkasının yanında” çalışamayacaklarını ifade etmeleri ilginç bir sonuçtur. Evlilik öncesi uzun yıllar muhasebecilik yapmış olan bir katılımcı “küçük bir kafe” sahibi olma hayalini dile getiriyor: *“Muhasebecilik yapmam, o tarz ağır bir işe girmem çünkü çok stresli ama bir kafem olsun, bir iki kekim, böreğim olsun, eş dost gelip gitsin, muhabbet olsun. Eşimin de çok desteğı var bu konuda.”* Bir diğ katılımcı düşüncelerini *“ben çalışmayı istemem açıkçası, mesela gidip öğretmen olabilecek bir insan değilim, birilerinin altında çalışabilecek bir insan değilim, ama kendi işimi kurarsam olabilir”* sözleriyle ifade ediyor. Bir başkası eşinin çalışma isteğini yadırgadığını belirttikten sonra kendi işini kurmayı arzuladığını söylüyor ve ekliyor: *“Evli bir bayan için dışarıda başkası için çalışma şartları çok zor.”*

Sahadan iki grup veri toplandı. İlk grup veri, kadınların kişisel hayat hikayelerinden oluşmaktadır. Bu veri grubu, katılımcıların yetiştikleri ortamı, gençlik yıllarını, yatkınlık, beğeni ve beklentilerini, inançlarını, evliliklerini, anneliğe ilişkin duygularını, fedakarlıklarını, pişmanlıklarını, bireysel mücadelelerini, tatminsizlik ve şükürlerini, habituslarını görünür hale getirmeyi amaçlamaktadır. Başka deyişle, habitus benzerliğı içerisinde birbirinden farklı yaşam öykülerinden detaylar sunmaktadır. İkinci grup veri ise tamamen televizyon odaklı sorulara verilen yanıtlardan oluşmakta ve gündelik hayat içerisinde televizyonu nerede konumlandırıdıklarına, hangi kanalları, hangi programları neden tercih ettiklerine, dini değerleri ile televizyonu nerede, nasıl buluşturdıklarına odaklanmaktadır. Bu iki

grup verinin birbirlerinden bağımsız değerlendirilemeyeceklerini, aksine, yaşam hikayeleri ve televizyonla kurdukları ilişki arasında paralellikler olduğunu, hatta bu paralelliğin kimi zaman neden-sonuç ilişkisi kadar dolaysız olduğunu, birbirlerini tamamladıklarını ileri süre bu çalışma, yapısal olarak bu ana eksen üzerinde, yaşam öyküleriyle televizyon deneyimlerini buluşturarak bütünlüklü bir analizi hedeflemektedir.

Keşif amaçlı gerçekleştirilen ilk ziyaretler hem farklı kadınlara ulaşma hem de farklı ortamlarda katılımcı gözlem yapma fırsatı verdi. Derinlemesine görüşmeler sürecine geçmeden önce birkaç kez arkadaş toplantılarına katılma yoluyla, görüşmeci ile katılımcılar arasında güven ortamı yaratıldı. Arkadaş toplantıları şeklinde ifade edilen bu buluşmalar, kadınların haftada bir dönüşümlü olarak birbirlerinin evlerinde ikram ve “sohbet” için bir araya gelmeleri olarak tanımlanabilir. Çalışmayan kadınlardan oluşan bu grup, komşuluk veya komşu çevresi ilişkileri içerisinde tanışan ve dindarlık ortak paydasında buluşan, mümkün olduğunca düzenli aralıklarla toplanan bir gruptur. Bir ritüele dönüşen bu toplantılarda, çoğunluğun katılımı beklendikten sonra ikram sofrası hazırlanır, namaz vakitlerinde cemaat olarak namazların kılınması için topluca bir odaya geçilir, namaz sonrası ikram masasına oturularak gündelik hayat sohbeti yapılır, ardından Kur’an okunur ve dualar edilir. Dini sohbete geçmeden önce küçük bir hazırlık aşamasından da söz etmek mümkün: Sofradan kalkılması ve evin salon ya da oturma odasında koltuklara geçilir, yanında dua kitabını getirmemiş olanlar için ev sahibi evinde bulunan dua kitaplarını dağıtır, örtülü olmayan başlar örtülür, o günün duasını yapmak isteyen gönüllü olup olmadığı sorulur ve ardından sırayla herkes kitaptan ya da ezbere Arapça dualar okur. Yaklaşık bir saat süren Kur’an ayetlerinin Arapça okunması bittikten sonra yine bir gönüllü bu kez Türkçe olarak sohbeti tamamlayan dilek duasını yapar, her cümleinin ardından dinleyici kadınlar “amin” diyerek duaya katılır ve dini sohbet bu dua ile son bulur. Örneğin, Şubat 2016’da gerçekleşen böyle bir toplantıda yapılan Türkçe dilek duasında, Allah’tan, ev sahibi, orada bulunan herkes, ölen yakınlar, gaziler, şehitler, yöneticiler, vatan, millet ve ümmet adına duaların kabulü istendi ve sohbet “Allah’ım yöneticilerimize güç ver, ülkemiz üzerinde oynanan oyunları boz, Müslümanları doğru yoldan ayırma” cümlesiyle tamamlandı. Bu son duanın ardından kadınların bir bölümü örtüsünü çıkarır, dua kitapları çantalara yerleştirilir ya da eve ait olanlar tekrar bir araya toplanır. Bu “toparlanma”

sürecinde genellikle sessizlik hakimdir. Bu sessizlik dini sohbetten yani bir nevi manevi ya da ruhani dünyadan çıkmaya ve gündelik olana geçiş yapmaya olanak sağlayan köprü gibidir. Dini okumalar sırasında yüzlerde beliren durgunluk, dalgınlık ve düşünceli hal ifadeleri kademeli olarak kaybolur ve sanki dünyevi hayatla tekrar bağlantı kurulur. Katılan kadınların hepsi bu tür arkadaş toplantılarını “tazelenme” ve “terapi günleri” olarak değerlendirip önemsemektedirler. Örneğin görüşülen kadınlardan biri sohbet ortamlarının kendisi için ne anlama geldiğini şöyle açıklamaktadır: *“En sıkıntılı dönemlerimde tespih çekerim, namaz kılarım. Çıkmaza girdiğimi düşündüğüm zamanlarda tevekkül ederim. Arkadaş ortamlarım da hep böyle inançlı insanlardır. Çok destek alıyorum bu ortamlardan. Arkadaşlarımla bir araya gelince, bir de ibadet edince çok huzur buluyorum ben.”*

Nisan 2016’daki grup görüşmelerinden biri bir katılımcının evinde gerçekleştirildi. Ev sahibi, bir kaç komşusunu görüşmeciyi tanıştırmak üzere özel olarak davet etti. Çay ve zenzem içildikten sonra sohbe geçildi. Zenzem içmek de küçük bir ritüel olarak görüşmeciyi anlatıldı: Yüz kibleye bakacak şekilde ayağa kalkılır, özenle hazırlandığı belli küçük bir tepsi içerisinde özel bardağında ikram edilen zenzem, besmele çekilerek üç yudumda içilir. Görüşülen kadınların kullandıkları dilden bahsetmek de yerinde olacaktır. En sık kullanılan kelimeler arasında *şükür, maşallah, inşallah* öne çıkmaktadır. Neredeyse her cümlede kullanılan bu kelimeler dışında, *Allah* ve neredeyse aynı sıklıkta *Rab* sözcükleri duyulmaktadır. *Nasip, kısmet, hayır, şer, edep, nefis, ahlak, ayıp, mahrem, namahrem* kavramlarının da gündelik konuşma dilinin doğal parçası olarak kullanıldıkları gözlemlenmektedir. *Dünyalık* da sıkça kullanılan bir diğer kelime olarak dikkat çekmektedir; dünyalık sohbet, dünyalık isim, dünyalık zevkler, dünyalık müzik gibi. *Dünyalık* ve karşısına yerleştirilen *ahretlik* kavramlarının kullanımı, gündelik, sıradan sohbetlerde kadınların dini hassasiyetlerinin ip uçlarını veriyor. Örneğin, sohbet toplantılarından birinde, hamile olan bir katılımcı doğacak kızına isim aradığını söyleyerek arkadaşlarından öneri istiyor. Bir kaç kız ismi telaffuz edildikten sonra anne adayı şu yorumu yapıyor: *“Kulağa hoş gelmesi yetmez, anlamı da güzel olmalı. Dünyalık ismin yanı sıra bir de ahretlik isim arıyorum. Ayşe, Fatma, Zeynep, Elif gibi...”* Bir katılımcının aşk temalı bir müzik parçasının neden beğenilmediğini yorumlarken kurduğu dünyalık-ahretlik ikiliğine

vurgu yapan şu cümle de bir diğer örnektir: *“Dünyalık olduğu için hoşumuza gitmedi. Ahretlik olsa hepimiz beğenirdik.”*

Yüz yüze mülakatlara geçmeden önce yapılan ev ziyaretlerinin amacı katılımcı kadınların gündelik ortamlarını gözlemlemenin yanı sıra katılımcıların görüşmeciyeye aşinalığını ve güvenini arttırmaktı. Bu şekilde, derinlemesine görüşmelerin daha samimi bir zeminde gerçekleşmesi sağlandı. Ses kayıt cihazıyla ikili buluşmalara başlandığında kadınların çoğu ile üç belki dört kez görüşülmüş ve sohbet edilmişti. Bu yolla, “nereden geliyorsun, neden bu soruları soruyorsun?” gibi sorularda hissedilen endişe giderilerek katılımcılara güven verilmiş ve sorulara içten yanıtlar alınabilmiş oldu.

Saha çalışmaları, yukarıda da belirtildiği üzere, 15 Temmuz darbe girişiminden ve sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerden büyük ölçüde etkilendi. Söz konusu dönem muhafazakar iktidar ile ülkenin en yaygın dini cemaati arasında bir kavga'nın başladığı ve bir kopuşun yaşandığı dönemdi. Süreci siyasal açıdan irdelemek bu çalışmanın konusu değildir. Erkler arası gerçekleşen bu mücadelenin ve yarattığı ortamın toplumsal yansımaları ve muhafazakar dindar tabanda karşılığını bu araştırmanın örneklemini üzerinde gözlemlemek mümkün oldu. Bu noktada, temkinli yaklaşılmalı bir yabancı olmaktan güvenilebilir bir araştırmacı olmaya geçişin kolay olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bir grup kadınla ilk tanışma buluşmasında katılımcılardan birinin *“sivil polis ya da ajan mısınız?”* sorusu ülkenin politik gündemini ve toplumsal gerginliği yansıtmaları açısından önemlidir. Her ne kadar espri olarak algılsa ve grupta gülüşmelere neden olsa da bu sorunun bir tedirginliğe işaret ediyor olduğu da son derece açıktı. Bu soruyu soran kadın, bir süre sonra kartopu metoduna katkı sağlayan, derinlemesine görüşme randevularının programlanmasına yardım eden ve grup görüşmeleri için evini açan kişi olacaktı.

Sahadan elde edilen verilerin kültürel ve toplumsal bağlama oturtularak analiz edilmesi gerekliliği bu özel örnek durumla doğruluğunu kanıtlamış görünmektedir. Dindar kadınların televizyonu kullanma pratikleri ve alımlama biçimlerine odaklanan bir saha çalışması, örneğin, kadınların tercih ettikleri haber kanalları ya da takip ettikleri dizileri bu tarz bir toplumsal olayı göz ardı ederek aktaracak olsaydı, açıkça eksik kalırdı. Başka deyişle, asli haber kaynaklarının **A Haber** ve **TRT** olduğunu

ifade edenlerin, aynı zamanda 15 Temmuz darbe girişimini yorumlama biçimlerinde yüksek oranda benzeştiklerini görmek ve yaşam hikayelerinde bu benzeşmenin nedenlerinin izini sürebilmek daha kapsamlı analize ulaştıracaktır. Kısaca, bu çalışma tesadüfen Türkiye yakın tarihinin olağan dışı bir kesitine denk gelmemiş olsaydı, daha farklı verilerle daha farklı sonuçlar sunacaktı. Sonuç olarak, araştırmanın saha ayağı toplumsal ve siyasal çalkantıların yoğun yaşandığı farklı bir konjonktüre denk geldi. Şayet hayat olağan akışı ve olağan problemleriyle devam etmiş olsaydı sahadan toplanan verilerin bir kısmı araştırmayı, ilgili bölümlerde, farklı sonuçlara götürebilirdi.

İlk tur saha aşamasında, “17/25 Aralık” kısaltmasıyla ifade edilen, AKP iktidarı ile Fethullah Gülen cemaati (FETÖ) arasındaki gerginliğin kamuoyuna yansıdığı olaylar yaşanmıştı ancak görüşme yapılan kadınlarda hatırı sayılır bir etkisini gözlemlenmemiş, kadınlar konudan uzak durmayı tercih etmişlerdi. Bu dönemde görüşülen katılımcılardan M.E. deneyimini şöyle aktarmaktadır: *“Son zamanlarda arttı bu ayırım. Ama ben olsun istemiyorum aslında. Arkadaşlar arasında da... Ben arkadaşlarımla hiç siyaset yapmıyorum. Yapanlara da mesaj yoluyla iletiyorum ben siyaset yapmıyorum diye. Çok benim karşıt görüşlü arkadaşım var, benim hani taraftarı olduğum şeyi artık asılmasına, idam edilmesine sevinecek kişi ama çok yakın arkadaşım, bir şey diyemiyorum. O benim dostum, yakınım, ben onun karakterini beğeniyorum, onun düşüncesine bir şey diyemem.. Bu son şeyde nedense ailede bile farklı olanlar oldu, nedense... Ama olmaması lazım. Herkesin bakışı farklı, onu düşman gibi görmemek lazım.”*

İkinci kez sahaya inildiğinde ise bu kez 15 Temmuz darbe girişimi yaşanmış ve ülkede OHAL ilan edilmişti. Bu sürecin muhafazakar dindar kesimde yarattığı bölünmeyi katılımcılardan H.A. kendi deneyimini anlatarak göstermektedir: *“Önceden komşuluklarımız çok güzeldi. Cuma günleri toplanır Yasin okurduk, hep birlikteydik. Bu ne zaman kayboldu, bu 17-25 Aralık operasyonları falan oldu, o siyasi düşünceler falan derken orada bazı kopmalar oldu. O kopmalar ister istemez komşuluklarımıza da yansıdı. Sonra 15 Temmuz olayları falan yani, ben hala eminim yani o tarz, o mantalitede olan, o yapanları destekleyen bir iki tane komşumun olduğunu biliyorum burada. Açıkçası yani sohbeti muhabbeti olsa da söylerim onlara yani hakkımı helal etmiyorum onlara yani. Evlatlarımla da hakları helal*

olmasın. İnsan olarak birbirimizi sevdik tabii kesinlikle. Böyle şeylerin araya girmesi yanlış belki ama bir taraftan da bakıyorsunuz, herkesin dini siyasi düşüncesi kendinedir, ama bana kalırsa o durum hani o 15 Temmuz'u destekleyenleri gördüğüm zaman, o çok farklı bir şey. Bir insanın siyasi görüşü duruşu farklı olabilir ama onlar çok farklı, onlar vatanın birliğine, bizim birliğimize darbeyi desteklemek gibi bir şey yani bu tamamen ülkenin bütünlüğüne bir şeydir yani bir hainliktir. Buna gelmem, kardeşim bile olsa ki benim ailemde bile vardı. Yani zamanında ben bu insanların dershanesinde de okudum, bu insanlarla görüştim, belki hizmetim de oldu ama ben kesinlikle kesersiniz o kolu, nerede kangren varsa kesersiniz ve yolunuza devam edersiniz çünkü hepimiz vatanımız, birliğimiz için bu dünyadayız, dinimiz için yaşıyoruz.” H.A. ikinci görüşmede izlediği televizyon kanalları ve dizi tercihleri sorulduğunda da şu yanıtı vermektedir: “Ben hep TRT taraftarıyım, seyrettiğim bir iki tane dizi vardır, onlar da TRT'dedir zaten.”

Bu ikinci tur saha çalışmasında yukarıda da değinildiği gibi hem kadınlar arası ikili ilişkilerde hem de kadınların televizyon ile kurdukları ilişkide önemli değişiklikler görünür oldu. Bu araştırmanın konusu ve problematiği belirlenirken, dindar kadınların annelik, evlilik, ev kadınlığı gibi kavramları nasıl değerlendirdikleri ve bu çerçevede televizyonu ne şekilde kullanmayı tercih ettikleri, nasıl alımladıkları soruları odak noktasıydı. Amaç daha çok dindar kadınların televizyonu gündelik hayat pratikleri içerisinde konumlandıkları yeri görebilmek, programları tercih nedenleri ile inandıkları değerler arasında var olduğu düşünülen etkileşimi ve boyutlarını ortaya çıkarabilmektir. Bu doğrultuda, kadınlık deneyimleri, annelik, ev, evlilik gibi başlıklar hakkındaki düşünceleri ile televizyonu kullanma ve alımlama biçimleri arasındaki bağlantıyı saptayarak bütünlüklü bir analiz hedeflendi. Ancak gelinen noktada, derinlemesine görüşmelerde üzerinde özel olarak durulması planlanmayan güncel siyasi konjonktüre ayrıca yer vermek zorunlu oldu.

Görüşme kılavuzu hazırlanırken, kabaca, kadınlık ve evlilik, annelik ve çocuk, dindarlığın gündelik yaşamdaki izleri benzeri kategoriler oluşturuldu. Dindarlıklarının gündelik hayattaki somut yansımalarına, genel olarak hayatı algılama ve yaşama biçimlerini nasıl şekillendirdiğine bakmak örnekleme oluşturan kadınları tanımak bu çalışma için zorunluydu. Yetiştikleri aile ve sosyal çevreyi bilmek, gençlik yıllarından anılar dinlemek, nasıl evlen(diril)diklerini duymak,

evlilik, annelik, kadın olarak çalışmak/çalışmamak, pişmanlıkları, hayalleri ve beklentilerine dair fikir sahibi olmak, gündelik yaşamın parçası olarak ele alınması gereken televizyonla kurdukları ilişkinin anlamlandırılmasını sağladı. Bu yaklaşım, kalitatif saha çalışmaları için bir tercih değil, gereklilik olarak kabul edilmelidir. Aksi durumda, yöneltile sorulara alınan yanıtların anlamlı bir çerçeveye oturtulması mümkün olmayacak ve elde edilen bulgular bağlamdan kopuk parçacıklar olmaktan öteye geçemeyecektir.

Temel birkaç özelliğten yola çıkarak katılımcı kadınları gruplandırmak mümkün görünmektedir. Kadınlar arasında gözlemlenen en belirgin farklardan biri görücü usulü ile evlenip evlenmedikleridir. Erken yaşta görücü usulü evlenenler ile eşini tanıyarak ve isteyerek evlenenler arasında, elbette istisnai örneklere rastlanmakla birlikte, evlilik, aile, kadın olmak gibi konularda yorumlama farkları ortaya çıkmaktadır. Bir diğer fark, evlilik öncesi ya da sonrası çalışma hayatı tecrübesine sahip olmak ile hiç çalışmamış olmaktır. Görüşülen kadınlar arasında evlilik öncesi yıllarca çalışmış olanlar bulunduğu gibi hayatları boyunca hiç çalışmamış olanlar da vardır. Çalışma hayatının sağladığı farklı toplumsal çevrelerle temas kurma fırsatının hayatı algılama biçimlerinde farklılık yarattığı belirtilmelidir. Çalışma hayatı deneyimi sayesinde değişik çevrelerden çeşitli özelliklerde insanlarla ilişki kurmuş, bir şekilde temasa geçmiş olan kadınlar ile doğdukları ve büyüdüğü muhafazakar çevreden hiç kopmamış, farklı toplumsal kesimlerle temasta bulunmamış, yine aynı muhafazakar çevreden biriyle evlenmiş/evlendirilmiş kadınlar, konu ister aşk olsun, ister bir televizyon dizisi veya güncel politika olsun, yorum ve değerlendirmelerinde ayrışmaktadırlar. Aslında tümü dindar ve muhafazakar bir yaşam biçimini tercih etmiş bu kadınlardan ilk grupta yer alanlar, genel olarak, perspektiflerini esnetebilen, empati kurabilen, ataerkil toplum modeli ile mücadeleyi haklı veya gerekli bulmasa da en azından belli sınırlar dahilinde geleneksel eril sisteme eleştiri getirebilen kadınlardır. İkinci grup kadınlarda bu bağlamda saptanan ortak özellikler ise konfor alanlarının (*comfort zone*) dışına çıkmamayı tercih eden, sınırlı ve belirli bir sosyal çevre içerisinde hayatını sürdüren, bu şekilde güvende olduğunu düşünen, farklı yaşam biçimlerini ötekileştirmese de kendisinden ve ailesinden uzak tutmaya özen gösteren, dindarlığını ilk grup kadınlara göre belki biraz daha ileri boyutta yaşayan kadınlar olmalarıdır. Toplumsal temas sıklığı düşük ikinci grup kadınların hatırı sayılır bir bölümünün ise dini cemaat veya tarikatlara bağlı oldukları ya da yakınlık

duydukları saptanmaktadır. Sonuç olarak, toplumsal temas durumu ve sıklığı ana değişkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

1.2.2. Araştırmada Öne Çıkan Değişkenler: Dindarlık Düzeyi, Toplumsal Temas Sıklığı, Güncel Siyaset ile Kurulan İlişki

Sahadan gelen ilk verilerle birlikte, yaş, ekonomik statü ya da eğitim düzeyi gibi demografik değişkenlerin, verilerin analizi aşamasında araştırmayı anlamlı sonuçlara taşıyamayacağı görüldü. Yapılan literatür okumaları gösterdi ki alanın öncü araştırmalarında da benzer durumla karşılaşmak mümkün. Örneğin Morley, *The Nationwide Audience: Structure and Decoding* (1980) başlıklı çalışmasında, işçi sınıfı örneklemini kullanmış ve farklı okumaların sınıfsal farklılıklarla açıklanamayacağını, sonuçları yorumlamada anlamlı bir örüntü oluşturan değişkenin sosyo-ekonomik konum değil, sosyo-tarihsel bağlam olduğunu ileri sürmüştü. Elbette ekonomik zenginliğin kişileri farklı bir yaşam tarzına taşıdığı gözlemlendi, örneğin lüks sitelerde oturulması, site hayatının deneyimlenmesi, sosyal çevrenin çeşitlenmesi ve genişlemesi gibi somut durumlardan söz edilebilir. Hatta, bunların doğal sonucu olarak kültürel sermaye birikiminden de bahsedilebilir. Ancak, saha çalışması süresince gözlemlenen, kadınların kültürel sermayeye dönüşecek deneyimleri, çevrelerindeki savunma duvarına zarar vermiyorsa kabul ettikleridir. İster ilkokul, ister üniversite mezunu olsun, ister alt-orta/orta sınıf bir mahallede ister havuzlu bir sitede oturuyor olsunlar görüşülen dindar kadınların ortak özelliği hayata bakışlarını, dünyayı algılama biçimlerini dini değerlerin ve dini yaşama biçimlerinin şekillendiriyor olmasıdır. Dolayısıyla, inandıkları değerler sistemini tehdit eden unsurları bilinçli olarak savunma duvarının arkasında bırakmak için çaba sarf ettikleri görülmektedir. Televizyon, aslında, aykırı içeriğiyle de duvardan içeri girebilen istisna unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüşmeler tamamlandıktan ve saha verileri işlenmeye başladıktan sonra üç değişken belirmeye başlamıştır. Bunlardan ilki “dindarlık/inanç seviyesi” şeklinde ifade edilebilecek, dini değer ve yargılara bağlılık düzeyidir. Derinlemesine görüşmeler sırasında hatta öncesi ve sonrasında, katılımcı gözlem deneyimleri boyunca alınan notlar, buluşulan evlerin dekorasyonu, kadınların hayat hikayeleri, paylaştıkları özel anılar, geniş ve çekirdek aile ilişkileri, günlük rutinlerini anlatırken

verdikleri bilgiler ve elbette kullandıkları dil bu çalışma için son derece değerli veri havuzu oluşturdur. Bu havuzdan edinilen bilgiler bir araya getirilip irdelendiğinde kadınların televizyon metinlerini alımlama biçimleri ile dindarlık seviyeleri arasında bir korelasyon olduğu ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak, televizyon ile kurdukları ilişkide ya uzlaşma alanları ya da yeni çatışma alanları belirmeye başlamıştır. Ellen Seiter⁴¹ Amerika’da fundamentalist Hristiyan kadınlarla gerçekleştirdiği çalışmada kabaca şu sonuca varır: Her ne kadar inançları, televizyonu gayri ahlaki olmakla şiddetle eleştirse de bu kadınlar, buna rağmen, televizyon ile bir çeşit bağ oluşturuyorlar. Bağlı oldukları kilisenin öğretilerini kabul ediyorlar fakat televizyonun “çocuk bakıcılığı” rolüne direnemiyorlar. Televizyon, gündelik ev yaşantısı içerisinde anne ve eş olarak yüklerini hafifleten bir yardımcı pozisyonunda ve bu kadınlar için paha biçilmez değerdedir. Sonuç olarak, inanç ve televizyon sıklıkla karşı karşıya gelerek uzlaşma ve direnme alanları yaratan gündelik yaşam unsurlarıdır ve dindarlık düzeyi aralarındaki gerilimin seviyesini belirleyen faktörlerden en önemlisidir. İkinci değişken, birinci halka (anne, baba, yakın aile, eş) ilişkilerinin dışına ne ölçüde çıkıp çıkamadıkları, kendilerinininkinden farklı sosyal ortamlarda bulunup bulunmadıkları veya hangi boyutta, ne sıklıkta bulundukları şeklinde özetlenebilir. Burada, iş, öğrencilik (özellikle üniversite) ya da evlilik öncesi hayatlarında kendilerinden farklı düşünen, farklı yaşayan insanlarla kurdukları ilişkinin “öteki” hakkındaki düşüncelerini etkilediği ve toplumsal temas sıklığının fark yaratan bir değişken olduğu görülmektedir. Üçüncü değişken ise siyasi görüş ve güncel siyaset ile kurdukları bağın boyutu şeklinde açıklanabilir. İdeolojik konum alışı bu çalışma kapsamında değişken olarak karşımıza çıkmasını, 15 Temmuz darbesine bağlamak mümkün görünmektedir. Özetle, çalışma kapsamında anlamlı bulunan ve verilerin bağlamsal analizinde yararlanılan toplam üç değişken saptanmıştır:

- 1-Dindarlık Düzeyi
- 2-Toplumsal Temas Durumu
- 3-Siyasi Duruş

⁴¹ Ellen Seiter, **TV Among Fundamentalists Christians: From the Secular to the Satanic**, London: Oxford University Press, 1998.

2. KATILIMCI DİNDAR KADINLARI TANIMAK: GÜNDELİK YAŞAMLARI VE ÇEŞİTLİ KONULARA YAKLAŞIMLARI

Bir önceki bölümde araştırmanın kapsamı, amacı ve kuramsal altyapısına ilişkin çerçeve oluşturulmaya çalışıldı. İlgili başlıklarda alımlama çalışmalarının öncü araştırmacılarından, alana yönelik eleştirilerinden ve yeni yaklaşım önerilerinden söz edildi. Bu eleştiri ve önerilerden hareketle, alımlama çalışmasının, bir medya metninin belirli bir izleyici grubu tarafından yalnızca nasıl okunduğunun aktarımı ile sınırlı kalmaması, bunun ötesine geçmesi gerektiğini ifade edildi. İzleyicinin medya metinlerini gündelik yaşamın unsuru olarak nasıl ve ne şekillerde kullandığının saptanması ve verilerin öznel toplumsal ve tarihsel şartlar bağlamında analiz edilmesi gerektiğinin altı çizildi. Bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilen saha verilerinin çalışmayı daha kapsamlı ve anlamlı bir sonuca ulaştıracağı ileri sürüldü. Bu bağlamda, katılımcı kadınların televizyonu kullanım ve alımlama biçimlerinin analizini içeren bir sonraki bölüme geçmeden önce örnekleme oluşturan dindar kadınların yaşamlarına yakından bakmanın gerekli olduğu düşünüldü. Diğer deyişle, bu bölümün temel hedefi, katılımcıların kişisel tarihleri, deneyimleri ve gündelik hayat pratiklerinden kesitler sunmaktır. Bu noktada, çıkarımların, örnekleme oluşturan dindar kadınların İslam'ı algılama ve hayatlarına adapte etme biçimlerine dayanarak yapıldığını, çalışmanın İslam ve öğretilerini bir din olarak ele almadığını belirtmek yerinde olacaktır.

Din çok boyutlu bir olgudur ve pek çok farklı açıdan tanımlanabilir. Ancak temel olarak, bireye yaşadığı dünyayı anlama çabasında yardımcı olacak, varoluş ile ilgili sorularına açıklamalar getirecek bir anlam haritası, hayatın akışı içerisinde uygun ve doğru davranış önerileri sunan bir ahlak sistemi⁴² şeklinde açıklanabilir. Dindar kişi yaşamını bu anlam haritasına göre kurgular ve gündelik pratiklerinde, karşılaştığı

⁴² Tayfun Atay, **Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 35-36.

sorunların çözümünde kutsal metinlerin rehberliğine başvurur. Türkiye’de dindarlık üzerine yapılan bir araştırmada katılımcı dindarların %90’dan fazlasının hayatın anlamı ile Allah’ın varlığı arasında güçlü bir ilişki kurdukları, Allah var olduğu için hayatın anlamı olduğunu ifade ettikleri görülmüştür⁴³. Tayfun Atay, dini, insanın etkili bir varlık ya da güce “sıkıca bağlanması” şeklinde niteledikten sonra “bağlanmak, bağlayıcı, sınırlayıcı, hatta tutsaklaştırıcı olsa da, sanki kaybolmamak, düşmemek, dağılmamak, yok olmamak için de gereklidir”⁴⁴ açıklamasını yapar. Katılımcılardan Z.E.’nin dinin kendisi için ne ifade ettiği sorusuna verdiği yanıt Atay’ın sözlerini desteklemektedir: “İnancım olmasa ne yapardım, nasıl yaşadım bilemiyorum. Yeri göğü yaratan Rabbim, sana sonsuz şükürler olsun beni Müslüman olarak yarattın diye dua ederim.” Allah inancı, Z.E.’ye, kaybolmamak, dağılmamak için yaşamını nasıl kurgulaması gerektiği konusunda yol göstermektedir. Bir diğer katılımcı, M.E. ise aynı soruyu şöyle yanıtlamaktadır: “Dünyaya bir amaç için geldim, boş yiyip içip gezip yatmak için değil, bir amacın olmalı. Allah yolunda vatan için, millet için var olmalısın.” Bu ifadeye göre, Allah’ın varlığına inanmak kişiye bir varoluş amacı sunmakla birlikte birtakım toplumsal sorumluluklar da yüklemektedir. M.E.’nin yanıtında dinin, kişisel alan ile sınırlı bir yaşam tarzı tercihi olmadığı, toplumsal alanda da işlevselliğini sürdüren bir sisteme dönüştüğü görülmektedir.

Kendilerini dindar olarak tanımlayan ve Müslüman kimliğini benimseyen katılımcılar muhafazakar ideoloji tabanında birleşmektedirler. Bireysel ve toplumsal olayları dindar muhafazakar bakış açısıyla değerlendirmelerinin sonucu olarak, Allah inancı ve iman gücü ile vatan, devlet, millet, askerlik gibi kavramları çoğunlukla bir arada kullanmaktadırlar. Bir ideoloji olarak muhafazakarlığın irdelenmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak muhafazakar bireyin temel özelliklerini sıralamak, katılımcıların yorumlarının bir bütünlük içerisinde anlamlandırılmasına yardımcı olacaktır. Kısaca, ideal bir muhafazakar öncelikle dindardır; dinî otoritelere boyun eğer, genel eğilim olarak değişime direnç gösterir. Statükocudur; statükoyu destekleyen politik bir çizgide durur ki bu duruş beraberinde vatanseverlik,

⁴³ A. Çarkoğlu ve E. Kalaycıoğlu, **Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2009, s. 5-7. Erişim Tarihi: 28.09.2019.
http://research.sabanciuniv.edu/14014/1/Rapor_Dindarlik.pdf

⁴⁴ Tayfun Atay, **Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler**, s. 23.

milliyetçilik, militarizm benzeri duygu ve ilkelerin benimsenmesini getirir. Bireyi geri planda tutar; bireysellik ve bireysel hak ve özgürlükler taleplerine sınırlı tolerans gösterir zira birey kendisini aşan sorumluluklar taşır. Başka bir anlatımla, birey toplum için vardır, toplumun iyiliğini gözetmek ve ilahi emirleri yaşatmakla yükümlüdür. Dolayısıyla muhafazakar dindar kişi Tanrı'nın belirlediğine inandığı sabit ve değişmez ahlaki düzene tehdit oluşturan her tür değişime karşıdır. Düzen ve otoriteden taraftır zira toplumun varlığını sürdürebilmesi, istikrarlı bir düzene bağlıdır. Bu çerçevede, muhafazakar kişi bireysel hakların değil toplumsal görev ve sorumlulukların üstünlüğüne inanır. Kurumsal din ve özellikle aileyi, sistemin devamlılığını sağlayacak en önemli toplumsal yapılar olarak görür ve bu yapıların güçlendirilmesine çalışır⁴⁵. Katılımcı kadınlar da dindar muhafazakar değerler temelinde birleşmekte, dolayısıyla hayata ve olaylara bakışlarında makro çerçevede benzeşmektedirler. Ancak bununla birlikte, yetiştikleri aile, bireysel deneyimleri, içinde bulundukları toplumsal çevre, dinî gruplara aidiyetleri gibi başlıklar kadınları detaylarda farklılaştıran değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bourdieu'de habitus, toplumsal ajanın algılama, düşünme ve eyleme biçimlerini şekillendiren bütünsel bir yatkınlıklar ve eğilimler sistemi olarak tanımlanır. Habitus, yaşam tarzının, dünya görüşünün, davranışların, dürtü, beğeni ve tercihlerin bütünü, farklı ortamlarda faydalanabileceğimiz kaynaklar toplamıdır. Habitusun ürettiği bireysel ve kolektif pratikler, nesnel toplumsal ilişkilerin yanı sıra dünyaya ilişkin öznel yorumları da yansıtır ve yeniden üretirler⁴⁶. Habitusun oluşumunda bireyin içinde yaşadığı kültürler ve alt kültürlerden edindiği bilgi birikimi belirleyicidir. Dışsal toplumsal yapıların benimsenmesi ve içselleştirilmesi söz konusudur. Bir anlamda, bireyselleşme ya da özneleşmeden ziyade bireyin ait olduğu topluluk etrafında şekillenen bağlamsal bir öznellikten bahsetmek gerekir ki bu durum görüşülen dindar kadınlar için de geçerlidir. Dindar kişi kutsallık atfettiği dinî metinlere uygun bir hayat yaşamak çabasıdadır; gündelik pratiklerini dinin talepleri doğrultusunda düzenler ve karşılaştığı her tür sorunun çözümü için yine dinin rehberliğine başvurur. Bireyin algı ve anlam dünyasını oluşturmaları nedeniyle kişisel boyutu olan din aynı zamanda toplumsaldır. Toplumu ve toplumsal hayatı yapılandıran ve dönüştüren en önemli etkenlerden biridir. Bourdieu dini, tahakküm yapıları arasına yerleştirir; ona göre din tıpkı aile, okul ve devlet gibi hükmetme

⁴⁵ Glenn D. Wilson (ed.), **The Psychology of Conservation**, New York: Routledge, 2013, s. 5-9.

⁴⁶ Philip Smith, Alexander Riley, **a.g.e.**, s. 196-198.

amacıyla *sembolik güç*⁴⁷ uygulayan kurumlardan birisidir. Hükmedenin hükmedilen üzerinde kullandığı sembolik güç “*doğrudan bedenler üzerinde ve herhangi bir fiziksel kuvvet olmadan uygulanan neredeyse büyümlü bir güç biçimidir.*”⁴⁸ Gündelik pratiklerini ve toplumsal ilişkilerini İslami referanslara uygun düzenlemeyi hedefleyen katılımcılar üzerinde de sembolik gücün varlığı gözlemlenmektedir. İçinde bulundukları dinî habitus, düşünme ve eyleme biçimlerinden kullandıkları sözcüklere, komşu/arkadaş seçimlerinden aile içi rol paylaşımlarına, tüketim ürünlerinde marka tercihlerinden televizyon ile kurdukları ilişkiye kadar gündelik yaşamlarının her anında etkin ve güçlü konumdadır. Kişinin dinî mesajları benimsemesi ve içselleştirmesi ile daha önceki dinî sosyalleşme deneyimi arasında orantılı bir bağ vardır. Başka deyişle, dinî eğitim almış olmak, dindar muhafazakar bir aileye sahip olmak, erken yaştan itibaren dinsellikle çevrelenmiş olmak, dinî grup, cemaat veya tarikatlarla temas halinde olmak gibi sosyalleşmelerin yoğunluğu tahakküm ilişkisinde çatışma ve uzlaşma alanlarının sınırlarını belirler. Sonuç olarak, katılımcı kadınların habituslarının özelliklerini, benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak, hayatın farklı alanlarında nerede durduklarına, nasıl yaşadıklarına, gündelik yaşam deneyimlerine ve kişisel hayat tecrübelerine dair bilgi sahibi olmak televizyonu alımlama biçimlerinin bütünsel analizine altyapı oluşturacaktır. Aşağıdaki temel başlıklar bu amaçla açılmış ve örnekleme oluşturan kadınları tanıtmayı hedeflemiştir.

2.1. Gündelik Yaşam Pratikleri

Gündelik hayat tam da hayatımızın her yerinde olması nedeniyle gözden kaçırılan, çoğunlukla verili kabul edildiği için farkına varılmayan oysa toplumsal yaşamda merkezi rol oynayan bir faaliyet alanıdır. Sıradan, sıkıcı bulunup ciddiye alınmayan fakat esasen, Marksist bir yorumla, insanın kendi kendisini ürettiği, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin üretildiği, tüketildiği ve hatta yeniden üretildiği ortamdır⁴⁹. Gündelik olanı anlamak, ya da “olağanlığın olağanüstülüğüne ulaşmak”⁵⁰ toplumsal olanı kavramak açısından önemlidir. De Certeau benzer görünen

⁴⁷ Pierre Bourdieu, **Eril Tahakküm**, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2015, s. 49-50.

⁴⁸ A.g.e. s. 54.

⁴⁹ De Certeau gündelik hayatı Marksist bakış açısıyla yorumlayan Lefebvre’den bu noktada ayrılır. Ona göre tüketmek, yeniden üretmek değildir; üretilmiş bir şeyin aynen tekrarlanması değil, ikinci bir üretilimdir.

⁵⁰ Henri Lefebvre, **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 43.

davranışlarda dahi ufak farklılıkların olduğunu ve bu farklılıkların gündelik yaşamın değersiz, önemsiz ayrıntılarında aydınlığa çıkacağını savunur.⁵¹ Kuramsal düzlemde farklı yaklaşımlar ileri sürseler de “*herhangi bir sosyokültürel alanı anlamak için o alanı oluşturan pratiklerin anlaşılması gerektiği*”⁵² ifadesinde birleşen Bourdieu ile De Certeau, bir pratiğin belirli bir mantıkla, belirli bir düşünme ve eyleme biçimiyle uyum içerisinde olduğu önermesini de paylaşırlar. Katılımcı kadınların gündelik yaşam pratiklerindeki detayları ve geliştirdikleri taktikleri görmek bu anlamda önemlidir.

Bireyin inanç dünyasının yanı sıra toplumsal hayatı da düzenleyen kurumsal yapılar olarak dinler gündelik yaşam pratiklerini de belirler. Özellikle İslam’ın ticaretten eğlenceye, alışverişten evliliğe, kadın-erkek ilişkilerinden eğitime kadar gündelik hayatın her alanına yön veren, dünyevî meseleleri düzenleyen bir din olduğu görüşü literatürde sıklıkla belirtilen bir durumdur. Bu çalışmada da din, gündelik hayatın organizasyonunu belirleyen unsur olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, Süleymancılar cemaatine “bağlı” olduğunu belirten H.E. ortalama bir gününü “*Sabah dört gibi kalkıyorum, namazımı kılıyorum; duha namazı, kuşluk namazı. Kur’an’ımı okuyorum, evi toparlıyorum, kahvaltımı yapıyorum. Genelde sohbetlere gidiyorum haftanın dört günü. Cuma sohbetlerimiz var ya da cemaatin sohbetleri oluyor oralara gidiyoruz*” şeklinde özetlemektedir. H.E. Süleymancılar mensubiyetini evinin salonunda bulunan bir fotoğraf ile ilgili soru sorulması üzerine açıklamak durumunda kalmış ve vitrinine yerleştirdiği fotoğrafın cemaatin kurucusu ve manevi lideri olan Süleyman Hilmi Tunahan’a ait olduğunu belirtmiştir. 16 yaşında halasının oğlu ile evlendirilmiş dört çocuk sahibi H.E. belediye kültür merkezleri tarafından ücretsiz sunulan gündüz programlarına da katılmaktadır: “*Bağlarbaşı Kültür Merkezi’nde gündüzleri sohbetler, seminerler var kadınların psikolojik sorunlarıyla ilgili, psikolojik destek amacıyla. Dinimize referans vererek yapılıyor. Seminerleri verenler genelde dindar kişiler oluyorlar. Evde nasıl bir kadın, nasıl çocuk yetiştirmeli, eşiyle ilişkisi. Dinimizin öğütlediği şekilde yanıtlar veriyorlar. Çok faydası oluyor. Allah razı olsun.*”

⁵¹ Michel De Certeau, **The Practice of Everyday Life**, Berkeley: University of California Press, 1984, s. ix, xiv, 90.

⁵² Michael Gardiner, **Gündelik Hayat Eleştirileri**, Ankara: Heretik Yayınları, 2016, s. 230.

Günün organizasyonunu belirleyen diğer unsurların çocuklar ve ailenin ihtiyaçları olduğu görülmektedir. 2-4 çocuk sahibi ve çoğu çalışmayan katılımcıların rutini çocuklarının programına göre oluşmaktadır. Örneğin E.M. sıradan bir sabahını şu şekilde özetlemektedir: *“Kahvaltı hazırlıyorum. Küçük kızımı okula yolcu ediyorum, sonra babası gidiyor. 8 buçukta ev boşaldıktan sonra biraz yatıp uyuyorum çünkü 4’te kalkıp namazımı kılıyorum, Kur’an okuyorum. Büyük kızım evde, sınavlara hazırlanıyor. O çalışırken çay kahve yapıyorum, ona arkadaşlık ediyorum. Gün içinde ona bağlıyım.”* Görüşülen kadınlardan S.Ü. de benzer şekilde şunları söylemektedir: *“Ne yaptığımı bilmiyorum ama akşama zor yetişiyorum. Bir kere herkesi yolcu ediyorum. Yemek yaparken ilahi dinliyorum kafamı boşaltmak için. Sonra evin işleri, çocukların ödevleri, kursları; birini okçuluğa götürüyorum, öbürünü okuldan alıyorum eve getiriyorum, kocam geliyor ona yemeğini veriyorum derken koşturmaca içinde geçiyor.”* Ortalama bir gün genellikle öğle saatine kadar evin toplanması, temizlenmesi, akşam yemeğinin yapılmasıyla geçmekte, öğleden sonrası ise sosyalleşme pratiklerine ayrılmaktadır. Aile/komşu ziyaretleri, haftada en az iki gün dinî sohbet gruplarıyla buluşmak, haftanın birkaç günü camilerde veya varsa bağlı oldukları cemaatin mekanlarında verilen Kur’an derslerine katılmak olarak özetlenebilecek sosyalleşme rutini, biri yüksek lisans öğrencisi ve bekar diğeri ise evli, iki çocuk sahibi doktora öğrencisi olan iki katılımcı dışında, kadınların tümü için genel hatlarıyla geçerlidir.

Günlerini dinî ve ailevî talepleri karşılamak üzerine kurgulayan katılımcılar kendilerine ayırdıkları saatlerde ise benzer toplumsal çevre içerisinde sosyalleşme eğilimindedirler. Bu bağlamda E.M.’nin sözleri önemlidir: *“İnançla ilgili benim hayatım. Ben daha çok arkadaş ortamından destek alıyorum. Arkadaşlarımla bir araya gelince bir de ibadet edince çok huzur buluyorum ve arkadaş ortamlarım da genelde hep böyle inançlı insanlardır.”* E.M.’nin kendisi için belirlediği bu yaşam biçimi istisnai bir örnek olarak değerlendirilmemelidir. Sahip oldukları habitusun sınırlarını çizen bu tercih, katılımcı kadınların çoğu tarafından benimsenmektedir. Bu durum, Ayşe Saktanber’in dindar kadınların seküler kültürle mesafelerini koruyarak kendi alternatif yaşam alanlarını oluşturdukları⁵³ tespiti ile de örtüşmektedir. Türkiye

⁵³ Esra Aslan, **Türkiye’de Şehirleşme, Kadın ve Din Çalışmaları**, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, sayı 24, Eylül 2014, s. 43-65. Erişim Tarihi: 30.09.2019 <http://sbard.org/pdf/sbard/Sbard%20Master/024%20Master.pdf#page=52>

genelini kapsayan bir dindarlık araştırmasına göre dinî vecibelerin yerine getirilmesi sırasında beraber olunan kişilerin doğru kişiler olduğu, bu sırada rastlanan kimselerden iyi arkadaş olunacağı fikri yaygındır⁵⁴. Aynı araştırma, örneğin dindarlık hoşgörü gerektirir dense de somut konulara dair cevaplarda hoşgörünün izine rastlanmadığı⁵⁵ saptamasını yapmaktadır. Bu çalışma kapsamında da kadınların inandıkları değerleri dış dünyanın tehditlerine karşı korumak güdüsüyle, gündelik yaşamlarını tanıdık ve güvenli ortamlarda geçirmeyi, bir anlamda istikrar ve düzeni tercih ettikleri görülmektedir.

Bu tercihin, farklı toplumsal kesimlerle kurulan ilişkilerin zayıflaması ile sonuçlandığı hatta bazı durumlarda, farklı olan ile temas eksikliğinin ötekileştirme noktasına varabildiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Süleymancılar cemaati mensubu, İstanbul’da lüks bir sitede ikamet eden H.E. “*dindar bir sitede*” yaşıyor olmaktan duyduğu memnuniyeti “*hepimiz aynı kafada insanlarız, hem dindarlık olarak hem de çoğumuz taşrada büyümüş sonradan İstanbul’a gelmişiz*” sözleriyle aktarmaktadır. Bu anlatımda tanıdık habituslara sahip komşularla kurulan ilişkinin sağladığı güvenli ortamın tercih edildiği görülmektedir. H.E. bu ortamın düzenini bozabilecek *öteki* karşısında aldığı konumu da net ifadelerle ortaya koymaktadır: “*Sitedeki arkadaşlıklar çok güzel, elhamdülillah bir iki kişi hariç hepsi dindar. Sitede manevi olarak da bir huzur var, dinginlik var. Oturanlar dindar ya, devamlı ibadet eden insanlar, ondan. Dindar olmayanlar da teker teker gidiyorlar, birkaç aile var, onlar da taşıyorlar. Uçta yaşayan insanlar; içki içen, kadın erkek birlikte havuza giren insanlar...*” Yaşam biçimlerini ve dinî değerlerini tehdit edebilecek ortam ve kişilerden uzak durmak katılımcıların büyük bölümünün ortak eğilimidir. Ancak, H.E.’nin “öteki” algısı görüşülen kadınların genelinden çok daha katıdır. Dar ve benzer toplumsal aktörlerden oluşan sosyal çevresi ile düşük toplumsal temas sıklığına ek olarak bir cemaate bağlı olması H.E.’nin bu katı tutumunun nedenleri olarak gösterilebilir. Süleymancılar cemaati mensubu olan H.E., düzenli olarak cemaatin kadın sohbetlerine katıldığını belirtmektedir. *İki Dünya Arasında* adlı kitabında, bu cemaatin kendi içinde faaliyetlerini sürdüren, dışa kapalı özelliğine dikkat çeken Özlem Avcı, değişim konusunda, Türkiye’deki diğer bazı cemaatlere

⁵⁴ A. Çarkoğlu ve E. Kalaycıoğlu, *a.g.e.*, s. 23.

⁵⁵ *A.g.e.*, s. 42.

kıyasla, daha sert kurallara ve ilkelere sahip olduğundan bahseder⁵⁶. Dolayısıyla, bu tür dini cemaatlerle bağlantısı olan bireylerin dindarlıklarının gündelik hayat pratiklerine yansımaları gözlemlendiğinde belli oranda bir fanatizm ya da toplumun farklı kesimlerinden gönüllü soyutlanma tercihinin rastlanabilmektedir. Yine aynı çalışmada, Avcı, cemaatlerin dini değer ve kurallara, dini yaşam biçimlerine yükledikleri anlamların kent yaşamındaki dindarlığın biçimini ve niteliğini belirlediğini savunur⁵⁷. Bir diğer katılımcı M.E. de gündelik yaşamın farklı alanlarında benzer bir katı tutum sergilemektedir. Örneğin, bir kadının televizyonda görünmesini doğru bulmadığını *“yüzünü yakından çekiyorlar, konuşuyorsun, sesin duyuluyor falan... erkekler de izliyor televizyonu”* sözleriyle ifade etmektedir. Ya da erkek doktora muayene olamayacağını aktarmaktadır. M.E., İsmail Ağa Cemaati’nin günümüzdeki temsilcisi imam Mahmut Ustaosmanoğlu, halk arasındaki deyişle Cübbeli Ahmet Hoca’dan “feyz” aldığını belirtmekte ve aynı cemaatin kadın sohbetlerine katıldığını belirtmektedir. Cübbeli Ahmet Hoca’ya ve cemaatin kanalı olarak bilinen Lalegül TV’de dinlediği sohbetlere dayanarak kredi kartı kullanımının haram olduğunu söylemekte ve insanların mutsuzluğunu buna bağlamaktadır: *“Kredi kartı kullandıkları için Allah yardım etmiyor onlara.”* İsmail Ağa Cemaati de *“değişime direnen ve dışarıya kapalı yaşam tarzıyla, günlük yaşama dair tarikat şeyhi tarafından belirlenen kurallarıyla”*⁵⁸ bilinmektedir.

Kadınların dini algılama ve yaşama biçimleri, yetiştikleri aile ortamına, etkileşimde oldukları toplumsal çevrelere ve aldıkları eğitime bağlı olarak değişebilmektedir. Katılımcılar arasında farklı dindarlıklar söz konusudur. Örneğin, derinlemesine görüşme yapılan yirmi üç kadından on sekizi “dindar muhafazakar”, beşi ise “sosyal demokrat” bir aile ortamında büyüdüklerini belirtmektedirler. Dinî değerlere uygun hayat tarzını daha ileri yaşlarda özellikle evlendikleri kişinin etkisiyle benimsediklerini ifade eden bu beş kadının büyüme ve yetişme ortamlarındaki farklılıklar, gündelik yaşam pratiklerine ve toplumsal ilişkilerine yansımaktadır. Bu kadınlardan biri olan iki çocuk sahibi, otuz dokuz yaşındaki P.E. kendi ailesini “solcu” eşininkini ise “doğu kökenli, dindar muhafazakar” şeklinde tanımlamaktadır. Evlendikten sonra örtünme kararı alarak dindar yaşam tarzını

⁵⁶ Özlem Avcı, **İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği: İki Dünya Arasında**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 109.

⁵⁷ A.g.e., s. 49.

⁵⁸ A.g.e., s. 111-112.

seçtiğini, haftanın en az üç günü Aziz Mahmut Hüdai türbesini hem Kur'an öğrenmek hem de huzur bulmak için ziyaret ettiğini belirtmektedir: *“Buraya gelince huzurlu hissediyorum kendimi. O kapıdan girdiğinizde bir duayla başlıyorsunuz, sizi birinin koruduğunu düşünüyorsunuz.”* P.E. evlilik sonrası içine girdiği dinî habitus ile içinde yetiştiği habitus arasında bir denge kurmaya çalıştığını ifade etmektedir: *“Farklı ailelerde denge kurmak çok önemli, evlendikten sonra bir dönem hiç anlaşılmadık, hayat görüşümüz, yaşantımız her şey farklıydı. Çok sıkıntılı bir evre atlattık, daha çok fedakarlık yapan ben oldum ama ben kendi dünyamda yaşayabiliyorum; kendi dünyamda şarkımı da söylerim, arkadaşlarımla eğlenirim de...”* P.E. gençlik yıllarında “Ecevitçi” olduğunu son yıllarda ise siyasetçi olarak Recep Tayyip Erdoğan’ı beğendiğini aktarmaktadır. 2017 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı sistemi Anayasa referandumunda kullandığı “evet” oyu sonrasında yaşadığı deneyimi, sorulmamış olmasına rağmen, kendi isteğiyle şu şekilde anlatmaktadır: *“Ama o kadar enteresan bir şey oldu ki, ilk defa size söyleyeceğim şu anda, kafamda soru işaretleri oluşmaya başladı referandumdan sonra, artık kararsızım. Referandum az bir farkla alındıktan sonra AK Parti ilçe binasında kutlamalar eğlenceler düzenlendi. Eşimle beraber biz de gittik, ortamı izliyorum. Allah-u Ekber, bismillah diye bağıryorlar, gösterdik onlara diyorlar. Dedim ki içimden nasıl bir kıskırtma bu, karşı taraf kim, farklı değiller ki... Arkada da mehter marşı ile Diriliş Ertuğrul müziği çalıyor. Gösterdik onlara, biz Osmanlı torunuyuz falan... Ne gereği var? Kalben rahatsız oluyorum. Etik de bulmuyorum.”* P.E. bulunduğu ortamda yaşananlardan rahatsızlık duyduğunu paylaşırken aynı gece kutlamalara katılan bir başka katılımcı N.Ş. ise ortamdan büyük keyif aldığını paylaşmaktadır: *“Sadece kutlamalarda çalınan Dombra değil, Diriliş oyuncularının referandum meydanlarında sahneye çıkıp konuşma yapmaları da var. Dizideki kıyafetleriyle çıkıp orada sahnede konuşmaları. Bunu kullanmaları gerçekten çok akıllıca. Bundan hiç rahatsız olmuyorum. Evet, bak, bu bunlarla beraber, destekliyorlar diyorum, hoşuma gidiyor. İnsanları etkilemek için yaptıklarının tabii ki farkındayım ama işe yarıyor, keyif alıyorum ben.”* Üç çocuk annesi, kırk iki yaşındaki N.Ş. küçük yaşta görücü usulü evlendirilen katılımcılardandır. Evlendikten sonra okula devam etmediği ve on yedi yaşında anne olduğu bilgilerini paylaşmıştır.

U.G. de P.E. gibi büyürken sahip olduğundan daha farklı bir sosyal ortama evlilikle beraber adımını atmış olan bir diğer katılımcıdır. Üniversite mezunu,

evlenmeden önce ve evliliğin ilk yılında grafiker olarak reklam sektöründe çalışmış olan U.G. çocuk sahibi olduktan sonra, eşinin de talebiyle çalışma hayatını sonlandırdığını belirtmektedir. Kendi ailesini laik eşi ve ailesini ise dindar, inançlı insanlar olarak tanımlamaktadır. Çocukluğunda evlerinde namaz kılınmadığını, kurban kesilmediğini anlatan U.G. iki aile arasındaki farkı *“solcudur bizimkiler, darbe dönemlerinde babam sendikalarda falan faaldi”* sözleriyle vurgulamaktadır. Habituslar arasında denge kurma çabası U.G. örneğinde de gözlemlenmektedir: *“Benim tarafım onunkinden çok farklı yaşıyor. Mesela geçenlerde kuzenimin doğum günüydü, meyhanede kutladı, oraya gittik. Ben alışık olduğum için öyle ortamlara hiç yadırgamıyorum ama eşim sürekli suratı asık böyle, telefonuyla oynuyor, ne işimiz var burada der gibi... yani kırk yılda bir oluyor, uyum sağlayabilirsin. Ben onun tarafına gittiğimde her türlü, her şekilde uyum sağlıyorum. Böyle konularda çatışıyoruz işte. Ama uyum sağlayan yüzde doksan hep ben oluyorum.”*

Ortak pek çok yönü bulunan bu iki yaşam deneyiminde (P.E. ile U.G.) göze çarpan unsurlardan en önemlisi kadınların biriktirdikleri kültürel sermayeyi, evlilik ile birlikte girdikleri dinî habitusa parçacıklar halinde de olsa taşıma çabalarıdır. Bu kadınların hayatı anlamlandırma, olayları yorumlama biçimlerinin dindar muhafazakar bir aile ve sosyal çevrede yetişmiş diğer katılımcılardan farklı olduğu görülmektedir. Örneğin, U.G. kalabalık bir sohbet grubunda, İsmail Ağa Cemaati'ne yakın olduğunu belirten ve cemaatin temsilcisi Mahmut hocanın hadis konusu ile ilgili sözlerini aktaran bir başka katılımcıya *“her söyleneni kabul etmek doğru gelmiyor bana, durup bir düşünmek lazım”* sözleriyle yanıt verebilmekte ve grup içerisinde bir tartışma ortamı yaratabilmektedir. Çoğaltılabilecek bu tarz örnekler, dindarlığın çok katmanlılığını ve ortak eğilimlere sahip olmalarına rağmen katılımcı kadınların dünya ile kurdukları ilişkinin ayrıntılarında farklılaştıklarını göstermektedir.

Gündelik olan *“bireysel olarak oluşturulan yaşam tarzı projelerinin bağlantılı, uyumlu ve kolektif stratejiler oluşturduğu bir alan”*⁵⁹ olarak düşünülebilir. Bu durumda, gündelik pratikler, ritüeller, kullanılan nesneler, konuşma dili bu alanı görünür kılan, belirginleştiren unsurlardır. Kendilerine dinen makbul bir gündelik yaşam tarzı kurma çabasında olan katılımcıların da kullandıkları dil, gündelik sıradan

⁵⁹ Andy Bennett, **Kültür ve Gündelik Hayat**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, s. 115.

diyaloglarda tercih ettikleri sözcükler ve örneğin evlerinde kullandıkları dekoratif objeler gözlemlendiğinde bu anlamda bir bütünsellik göze çarpmaktadır. Dil, bir bakıma dünyayı algılama aracıdır; sözcükler, bireyin anlam ve değerler dünyasına, toplumsal aidiyetlerine ilişkin göstergelerdir. Bir söylem biçimi olarak dil belirli bir toplum ve kültür tarafından kapsanan yaşam biçiminden ayrılamaz⁶⁰. Katılımcı kadınların kurdukları hemen her cümle elhamdülillah, maşallah, inşaallah, şükür ve benzeri sözcükler içermektedir. Yanı sıra, nasip, kısmet, hayır/şer, sabır gibi kelimeler sıklıkla kullanılmaktadır. “Ben istiyorum ama kısmet” ya da “Rabbim hayırlısını nasip etsin” gibi söylem biçiminin yaygın olduğu görülmektedir. Edep, ayıp, mahrem/namahrem, ahlak kavramları da özellikle kadın, aile gibi konularda ve televizyon içeriklerine ilişkin yorumlarda sıkça geçmektedir. Katılımcı kadınların bir tanesi dahi inandığı ve iman ettiği varlığı Tanrı olarak adlandırmamaktadır; yaşam biçiminde bütünsellik kapsamında değerlendirildiğinde bu seçim kesinlikle şaşırtıcı değildir. Ancak beklenmedik olan, kadınların Allah kelimesini de fazla kullanmıyor olmaları, yerine Rab ifadesini tercih etmeleridir. Rabbim korusun, Rabbim dualarımızı kabul etsin, Rabbim sabır versin, Rabbime sığınırım gibi... Ev dekorasyonu da dindar yaşam tarzının bir diğer göstergesi konumundadır. Derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirildiği evlerin tümünde gösterişli çerçeveler içerisinde Kabe fotoğrafları, vitrin içlerinde ya da konsol üstlerinde Kabe maketleri, yine çerçevelenerek duvara asılmış Arapça kaligrafik yazılar veya Kur’an-ı Kerim’den ayetler bulunmaktadır. Bu tür dekoratif aksesuarların yanı sıra din büyüklerinin resimleri ya da kitapları gibi dinî değer atfedilen başka eşyalara da rastlanmaktadır. Evlerin bir kısmında zezem suyu ikramı misafir ağırlamanın bir ritüeli olarak yaşanmaktadır.

Tüm unsurlarıyla dinî değerlere uygun bir yaşam sürme arzusu tüketim alışkanlıklarına da yansımaktadır. Katılımcılardan U.G. bir hijyenik ped markasını üzerlerindeki motifi Arapça “Allah” yazısına benzettiği için kullanmayı bıraktığını ifade etmektedir. Kimi zaman dinî ve millî hassasiyetlerin iç içe geçtiği görülmektedir. Örneğin T.Ü. birkaç temizlik ürünü markası sıraladıktan sonra bunların İsrail markaları olduklarını, Türkiye pazarına sürdükleri ürünlerde kısırlığa yol açan maddeler bulunduğunu ileri sürerek “*Neslimizi kurutmak istiyorlar. Ben eve sokmuyorum. Siz de sokmayın.*” tavsiyesinde bulunmaktadır. Müzik beğenileri de

⁶⁰ Gardiner, a.g.e., s. 236.

dinî habituslarına uygun olarak, Allah ve Peygamber inancı, ahiret, ibadet, iman temalı eserlerden oluşmaktadır. Ev işlerini yaparken ilahiler dinlediklerini aktaran kadınlardan biri olan M.E. müzik parçalarını “dünyalık ve ahretlik” olarak ikiye ayırmakta ve ilk gruptakilerden hiç hoşlanmadığını ifade etmektedir. Dünyalık ve ahretlik ayırımına ilginç şekilde doğacak çocuğa isim arayışında da denk gelinmiştir. Grup görüşmelerinden birinde hamile katılımcı T.Ü. yakın zamanda dünyaya gelecek olan kızı için isim tavsiyesi isterken şu uyarıyı yapmaktadır: *“Ama kulağa hoş gelmesi yetmez, anlamı da güzel olmalı. Dünyalık isim tamam da bir de ahretlik isim olmalı. Ayşe, Fatma, Zeynep, Hatice gibi...”* Haftalık sohbet buluşmaları, Kur’an okunması ve dua edilmesinin ardından ev sahibinin hazırladığı “çay sofrası” etrafında gündelik konuşmalarla devam etmektedir. Konuşma konuları, çocukların eğitimi, annelik, ev işlerinin yoruculuğu, yemek tarifleri, kilo sorunları, kadının güzelliği gibi başlıklar altında toplanabilir. Güzellik, masada bulunan kadınların tümünün katılımını sağlayan başlık olarak dikkat çekmektedir; bölgesel kilo verme yöntemlerini, pilates egzersiz videolarını, saç bakım önerilerini paylaşan kadınlar aynı zamanda güzellik kavramını da irdelemektedirler. Kavramın farklı tanımlarını verseler de birleştikleri sonuç eşlerinin gözüne güzel görünmek gerektiğidir. Katılımcılardan T.Ü. *“eşim sorun çıkarana kadar kilomu dert etmiyorum”* derken M.E. *“evdeki çirkin hallerimizi düzeltmemiz lazım önce, bakımsız, pijamalarla falan eşinin yanında...”* önerisinde bulunmaktadır. Her iki yorumda da kadınların kendi bedenlerini yaşama biçimlerinin dahi eşleri etrafında şekillendiği görülmektedir. Çoğu örtülü olan katılımcıların saç bakımı konusunda ayrıca hassas oldukları da gözlemlenmektedir: *“Biz bir de kapalıyız ya, o yüzden de saçımız çok bakımlı olamıyor. Açık olsaydım acaba diyorum evde daha mı güzel görünürdüm. Saçlarımız hava almıyor, basıldığı için yapışıyor. Bir de güneş görmediği için parlak da olmuyor, mat görünüyor saçlar. Bir şampuan aldım şimdi, kapalılar için özel, onu deneyeceğim.”* (M.E.)

Özetle, kadınlar gündelik hayatlarını dinî değerler, ev ve aile (özellikle çocuk) temelinde yapılandırmaktadırlar. Evin sorumluluğunun yanı sıra, çocukların yalnızca kişisel bakım ve fiziksel gelişimleri değil aynı zamanda akademik eğitimleri ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasını da neredeyse tek başlarına üstlendikleri görülmektedir. Boş zaman faaliyetleri arasında dinî sohbet ve toplantılara katılmak, tercih ve beğenilerde ortaklaştıkları komşu ya da arkadaşlarla sosyalleşmek

bulunmaktadır. Dinî toplantılar, cemaat sohbetleri, türbe ziyaretleri ya da duaların okunduğu “kadın kadına” ev buluşmaları kadının evinden dışarı çıkarak kamusal alana karışmasını meşrulaştırmaktadır. Yaşam tarzlarını dinsel referanslara uygun biçimlendirme çabasında birleşmelerine karşın, dini yorumlama ve uygulamalarında farklılıklara rastlanmaktadır. Bu anlamda, temas halinde oldukları sosyal çevrenin çeşitliliği ve habituslarının özellikleri din ile kurdukları ilişkide belirgin değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Başka bir deyişle, sahip oldukları habitus ve kültürel sermayeleri, kadınların dindarlıklarını birbirinden farklı boyutlarda yaşamalarını ve gündelik hayatlarına farklı biçimlerde yansıtma potansiyellerini mümkün kılmaktadır.

2.2. *Makbul Kadın*

Erkekler ve kadınlar arasındaki ilişki, zamandan ve toplumsal şartlardan bağımsız, kadının ikincil konuma itildiği bir tahakküm ilişkisidir. Simone de Beauvoir, dünyaya kadın olarak gelinmediğini, zamanla kadın olunduğunu söylerken kadınlığı doğal bir oluşum değil, toplumsal ve kültürel bir yapı olarak düşünmek gerektiğine işaret etmekteydi. Kadın ve erkek cinsleri arasındaki hiyerarşik ilişkinin, kadının ikincil durumunun nedenlerini biyoloji, psikanalizm, tarihsel materyalizm bağlamlarında açıklamaya çalışan Beauvoir’a göre, dünya her zaman erkeklerin dünyası/malı olmuştur⁶¹. Eril tahakküm ilişkisi tarih aşırı sabittir ve daima var olmuş olan bu ilişki biçiminin gücü yapısındaki değişmezlikten gelmektedir.⁶² Kadınlar ve erkekler arasında yaratılıştan gelen “doğal” farklılıklar bulunduğu tezinden güç alan bu anlayış, kadının “doğasına uygun” işlerle meşgul olması gerektiğini ve doğurganlığının “doğal” sonucu olarak çocuk bakmakla yükümlü olduğunu ileri sürmektedir. Çocuk bakma yükümlülüğü kadının evde bulunmasını gerektirmekte böylelikle ev içi düzenin sağlanması da kadının “doğal” sorumluluklarından birine dönüşmektedir. Basitçe, kadının varlık nedeni doğurmak ve bakmak, mekanı ise ev olarak belirlenmekte ve doğaya/doğal olana gönderme yapma yoluyla kabulü kolaylaştırılmaktadır. Kadın cinsinin yerleştirildiği ikincil konumun giderek evrensel bir gelenek haline gelmesini eleştiren kimi düşünürler doğal olanın aslında yalnızca alışılmış olan anlamına geldiğine dikkat çekmektedirler. Örneğin John Stuart Mill,

⁶¹ Beauvoir, Simone de. *Le Deuxieme Sexe: Les Faits et Les Mythes*. C. I. Gallimard, Paris, 1976. URL: <https://cdn.frenchpdf.com/wp/2019/01/07083802/Le-deuxieme-sexe-tome-1-Simone-de-Beauvoir-FRENCHPDF.COM.pdf>

⁶² Bourdieu, *Eril Tahakküm*, s. 129.

düzeni “kadınların erkeklere bağımlı olması evrensel bir gelenek olunca da, bu gelenekten herhangi bir uzaklaşmanın doğaya aykırı gibi gözükmekten daha doğal bir şey olamaz”⁶³ sözleriyle eleştirmektedir. Ancak, ataerkil sistemin meşruluğunun doğa ve yaratılışa dayandırılıyor olması sistemin değişimini zorlaştırmaktadır. “Doğal” olana yaslanarak ve gücünü oradan alarak, kadına toplumsal roller, görev ve sorumluluklar yükleyen evrensel erkek egemen düzen kendini yeniden üretebilmektedir. Bu bağlamda, kadınların hak mücadelesi binlerce yıllık ataerkil anlayışa, doğaya atıfla kurguladığı kadın kimliğine ve tahakküm yapıları aracılığıyla yerleştirip pekiştirdiği toplumsal düzene karşı verilen bir mücadeledir. Söz konusu mücadelenin tarihi ve ayrıntıları bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakla birlikte, bu kısa girişle, katılımcıların, kadın olarak, bu tarihin zaten bir parçası oldukları vurgulanmak istenmiştir. Daha net ifadeyle, başka hangi kimlikleri taşıyor olurlarsa olsunlar, kadınlar, yalnızca kadın olmaları nedeniyle sistemin roller biçtiği, sorumluluklar yüklediği varlıklardır. Dolayısıyla, bu anlamda, örnekleme oluşturan kadınların deneyimleri dünya üzerindeki pek çok kadınla doğal olarak ortaklaşmaktadır. Dindarlıkları ise kendilerine biçilen toplumsal rollerin kabulünü kolaylaştırıcı unsurlardan biridir.

İkinci Cinsiyet kitabının başında “erkeklerin kadınlar üstüne yazdıkları her şeye kuşkuyla bakılmalıdır, çünkü onlar hem yargıç hem davacıdırlar” (Poulain de la Barre) alıntısını kullanan Beauvoir yasa koyucuların, din alimlerinin, filozofların, yazarların kadının ikincil konumunun “göklerin” isteği olduğunu kanıtlamak için birbirleriyle adeta yarıştıklarını söylemektedir. Ona göre erkekler felsefe ve teolojiyi tekellerine almışlardır ve icat ettikleri dinler, Havva ya da Pandora mitlerinde görüldüğü gibi, kadın üzerinde egemenlik kurma arzularını yansıtmaktadır.⁶⁴ Kurumsal din, ataerkil aile yapısını korumada ve düzenin devamlılığında önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel kadınlık/erkeklik rollerini olumlayan, kadın için evi, anneliği yücelten bakış açısı meşruluğunu ilahi kaynaklara dayandırarak kendisine karşı mücadeleyi neredeyse imkansızlaştırmaktadır. Bu anlayışta, “kadınlık ve erkeklik kimlikleri tarih ve toplum ötesi bir ‘fıtrat’ anlayışı temelinde değişmez olgulara”⁶⁵ dönüşmektedir. Erkeği rasyonellik, kadını ise doğa ve duygusallık ile özdeşleştiren ataerkil ideolojinin tek tanrılı dinler tarafından devralınıp

⁶³ Berktaş, a.g.e., s. 42.

⁶⁴ Beauvoir, a.g.e., s. 26.

⁶⁵ Berktaş, a.g.e., s. 121.

sistemleştirildiği ileri sürülmektedir⁶⁶. Ataerkil sistemin yerleşmesi ile tek tanrılı dinlerin kurumlaşması arasındaki sıkı bağ, dindarlığın, sistemin yeniden ürettiği kadınlık ve erkeklik kalıplarının içselleştirilmesinde oynadığı etkin rolü göstermektedir. Nitekim, görüşülen kadınlarda, dindarlığın, ataerkil düzenin dayattığı rollere gerçek bir meydan okumayı zorlaştırdığı açıkça gözlemlenmektedir. Meydan okumak, sıkıntılara tahammül etmeyi öğütleyen dinî inançlarıyla çelişmek anlamına gelmektedir. Katılımcıların hayatı algılama biçimleri ve kadın/erkek kategorilerine ilişkin düşünceleri, toplumsal rolleri yaratılış gereği görerek benimsediklerini kanıtlar niteliktedir. Kadın-erkek ilişkilerinde eşitsizlikten yakındıkları ve maruz kaldıkları haksızlıkların aslında geleneklerden kaynaklandığını ifade ederek erkek egemen düzeni zaman zaman eleştirdikleri görülmektedir. Ancak eleştiriler hak arayışına, eşitlik mücadelesine dönüş(e)memekte, kadınlar haksızlıkları Allah’a havale ederek, sabrederek hayatlarına devam etmektedirler. Kısaca, görüşülen kadınlar çoğunlukla takdir-i ilahi yaklaşımıyla, kadere razı olan, şükreden, isyan etmeyen “makbul kadın” kimliğini tercih etmektedirler.

İslamî gelenek makbul kadını “namusuna” düşkün, iffetli, neredeyse kendisi değil başkaları için var olan, fedakar kadın, iyi anne, sadık eş benzeri sıfatlarla tasvir eder. Berktaş, İslamî cemaat düzeninde, kadın ve erkek arasında sınırların belirsizleşmesinin tehlike olarak algılandığını savunur. Ona göre “*kadının, kocasına itaatsizliği, aynı zamanda ailenin ve topluluğun bekçisi durumunda olan erkeğe itaatsizlik anlamına geldiği için, İslamî hiyerarşiyi tehdit eden bir şeydir.*”⁶⁷ Tuksal da Müslüman cemaatlerin ve kurumsallaşmış dinin “hanım kadın” kavramını “... *bir hanımefendi kadın tipi var. Ben buna hanımefendilik ideolojisi diyorum. Bu ideoloji ile kadınları yüceltiyorlar, onlara imkanlar sunuyorlar ama onları sürekli o auranın içinde tutuyorlar ve bu aurayı tehdit eden feminizm gibi yaklaşımları da tehdit olarak görüyorlar*”⁶⁸ sözleriyle eleştirmektedir. Kadının eş ve anne olarak üstlendiği rollerin kutsallığı, yüceliği vurgusu söz konusu rollerin dindar kadınlar tarafından benimsenip içselleştirilmesini kolaylaştırmakta ve mümkün kılmaktadır. Kadının kutsallığı vurgusu bilinçli ve stratejik bir tercih olduğu, bu yolla kadını denetim

⁶⁶ A.g.e., s. 152.

⁶⁷ A.g.e. s. 128.

⁶⁸ Zehra Yılmaz, **Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 161-162. URL:

https://www.academia.edu/34873188/DİŞİL_DİNDARLIK_İSLAMCI_KADIN_HAREKETİNİN_DÖNÜŞÜMÜ

altında tutulmasının amaçlandığı söylenebilir. Zira, dindar muhafazakar toplumsal ahlak düzeninin devamlılığı için kadının ve bedeninin denetim altına alınması gerekmektedir. Bu ahlak anlayışına göre “*kadının bedenini erkek egemen bakışın denetiminden kurtarması onun hanımlığını bozan en önemli unsur*”⁶⁹ olarak görülmektedir.

2.2.1. Bedenin Denetimi

Kadın bedeninin erkek egemen sistemin kontrolü altında olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu kontrol, toplumsal, kültürel, siyasal mekanizmalar aracılığıyla sağlanırken din de bu çerçevede mekanizmanın işlemesi ve kontrolün meşrulaştırılması görevini yerine getirmektedir. Berktaş, tek tanrılı dinlerin ortak özelliklerini kadın ile erkeği mutlak ve hiyerarşik bir biçimde bölen katı toplumsal cinsiyet rollerini vazetmek, erkeğin üstünlüğüne dayanan ataerkil aile ilişkisini kutsamak ve bu bağlamda kadın bedeni üzerindeki denetimi meşrulaştırmak şeklinde özetler⁷⁰. Dindar Müslüman toplumlarda da toplumsal cinsiyet rolleri iki cins arasında “yaratılıştan gelen” farklılıklar olduğu varsayımına dayanmaktadır; İslami görüş toplumsal düzeni katı bir dişil ve eril ayrımı üzerine temellendirir. Düzeni muhafaza etmek için erkek ve kadın bedenlerinin kontrol altında tutulması gerekmektedir fakat özellikle “*kadın bedeni ve cinselliği kontrol edilmezse, toplumsal karmaşaya (fitne) neden olur.*”⁷¹ Bir ucu namus cinayetlerine kadar uzanan bu kontrol ve baskı kadınlar için tesettürle dahi kamusal alanda hareket özgürlüklerinin kısıtlanması veya en temel insan hakkı olan eğitim alma özgürlüğünün ellerinden alınması sonuçlarını doğurabilmektedir. Katılımcılarımızın büyük çoğunluğu eğitimlerini istedikleri noktaya taşıyamamış olmalarını “içlerinde ukde” şeklinde ifade etmektedir. Evlenmeden önce Üsküdar Musiki Cemiyeti’nde sanat müziği eğitimi aldığını söyleyen P.E. eğitimini evlilikle beraber yarıda kestiğini “*konservatuvar okumak istedim aslında ama evlenince koptu gitti, eşim, yani şarkı söylememe müsaade etmeyen bir yapıya sahip de, o yüzden*” sözleriyle açıklamaktadır. Mantık evliliği yaptığını, eşini seçerken dini duruşunun belirleyici olduğunu vurgulayan katılımcı E.L. de evlendikten sonra eğitim hayatına üniversite

⁶⁹ A.g.e., s. 161-162.

⁷⁰ Berktaş, a.g.e., s. 26.

⁷¹ Pınar İlkaracan, (der.), **Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 18.

ile devam etmek istediğini ancak izin verilmediğini aktarmaktadır: *“Evlendiğim zaman eşime ne olur okut beni dedim, olmaz dedi. Annesiyle yaşadım bir yıl. Annemin yanında duracaksın, anneme hizmet edeceksin, tipik Türk erkeği. İçimde ukdedir, keşke okusaydım, keşke evlendikten sonra, o an dinlemeseydim kocamı.”* E.L.’nin bu paylaşımı birkaç noktayı vurgulaması açısından önemlidir. “Okut beni” ifadesi kendi hayatı ile ilgili karar verme hakkına sahip çıkmadığı, edilgenliği kabullendiği şeklinde okunabilir. Küçümseyici bir tonla kullandığı “tipik Türk erkeği” ifadesi ise erkeğin üstünlüğü üzerine kurulu cinsiyetçi toplumsal düzenin bilincinde olduğu anlamını taşımaktadır. Pişmanlığını “keşke dinlemeseydim kocamı” sözleriyle dile getirmesi ataerkil düzen ile bir sorunu olduğunun, çelişki yaşadığının göstergesidir. Boyun eğmiş olmasını ise şu cümlelerle açıklamaktadır: *“Yeni bir aile, onlara kendini benimsetmek, sevdirmek zorundasın, şirin kızı oynamak zorundasın, onların dediğini yapmak zorundasın. Bir de eşim ailesine çok düşkün, eşimin ailesi beni severse eşim beni daha çok sever gibi...”* Kadınlar, sisteme boyun eğme ve ikincillik statüsünü kabul etme karşılığında saygı, takdir ve ekonomik anlamda güvence elde etmektedirler.⁷² Bu toplumsal gerçek yaşadığı çelişkinin E.L.’yi neden direnmeye, mücadeleye yönlendirmediğini kanıtlamaktadır.

Katılımcılardan H.A. çocukluğunu şöyle anlatmaktadır: *“Bizde şey vardı, Anadolu ailesi işte, kız kahve içmez, kız büyüklerin içinde fazla gülmez, hep böyle şeylerle büyüdük. Fazla gülemezsin, fazla gezemezsin, konuşamazsın falan. Mesela başörtüsü bizim ailemizde şöyle yaşıyordu, teyzen kapalı, halan kapalı, sen de kapatacaksın. Belki o kadar da erken olsun istemezdim açıkçası, kızıma öyle bir şey düşünmem. Daha bilinçli örtseydim daha farklı olurdu diye düşünüyorum. Gene de şükür halimize.”* İşletme Fakültesi mezunu olan H.A. çalışma deneyimine sahip az sayıda katılımcıdan biridir. On iki yıllık çalışma hayatını çocuk sahibi olması ile birlikte kendi isteğiyle sonlandırdığını belirtmektedir. İçinde büyüdüğü habitusu eleştirebilen, kendi kızı söz konusu olduğunda *“asla başını ört demem, kararı ona bırakırım, kendi seçimlerini kendisi yapsın”* yorumunu yapan H.A. sözlerini yine de şükür ve elhamdülillah ile tamamlamaktadır. Bir diğer katılımcı A.Y., on sekiz yaşında görücü usulü akrabası ile evlendirilmiş, üç çocuk sahibi kırk beş yaşında bir kadındır. Kayınları ve üç eltisi ile on beş yıla yakın aynı apartmanda bir arada yaşadıklarını anlatan A.Y. o apartmandan çıkışlarını *“yirmi yıl sonunda gelen*

⁷² Berktaş, a.g.e., s. 190.

özgürlük benimki” sözleriyle ifade etmekte ve yaşadıklarını şöyle aktarmaktadır: “Hiç kolay değildi. Hep baskı vardı üstümde. Mesela dışarı çıkıyorsun, gözaltında hissediyorsun kendini. Nereye gidiyorsun, neden gidiyorsun, saat kaçta geliyorsun... Ama herkes böyle yaşıyor gibi geliyordu bana. Başka tür bir hayat, alternatif yokmuş gibi. Kayınpederimin vefatından sonra evleri ayırmaya karar verdi eşlerimiz. Biz bu siteye geldik. Herkesi de kendim gibi yaşıyor zannediordum. Buraya gelince başka bir dünya olduğunu fark ettim, başka bir A.Y. olduğunu fark ettim. Baskı kalktı, daha özgürüm. Bana çok iyi geldi.” A.Y. hissettiği baskının ağırlığına rağmen denetim altında tutulmayı kabullenmiş, geleneksel geniş aile yaşam tarzında sistemin beklentilerini yerine getirmiş ve makbul kadın olabilmek için elinden geleni yapmış görünmektedir. Öyle ki uzun yıllar sonra kendi evlerine taşınma sürecinde dahi talep kendisinden gitmemiş, kararı eşi almıştır. Katılımcılardan S.E. ise evlenmeden önce çalışmak istediğini ancak babasının kendisini “erkeklerden korumak için” çalışmasına izin vermediğini paylaşmaktadır. S.E. İmam Hatip Lisesi’ne gönderilmesini de benzer bir gerekçeye dayandırmaktadır: “Ailem çok dindardı. Ama ben mesela İmam Hatip’e gitmek istemiyordum. Annem daha çok. Ama hep korkusundan. Yani oraya verirse içi rahat olacak, erkeklerden ayrı. Bir de amcalar falan çok dindarlardı. Küçük Erzurum sitesinde oturuyorsun, ne yapsan biliniyor duyuluyor. Korkudan gönderdiler yani.” S.E. çok istemesine rağmen çalıştırılmamış, istememesine rağmen İmam Hatip Lisesi’ne gönderilmiş, aile ve çevre denetimine erken yaştan itibaren maruz kalmıştır. Ancak A.Y. gibi, o da baskılara rağmen sistemin beklentileriyle uyumlu bir hayatı tercih etmiştir. Her iki kadın da eril düzen kontrolünü kabullenmiştir. Örnekleri çoğaltmak ve çeşitlendirmek mümkündür. Liseyi bitirdikten sonra ailesi ile Bulgaristan’dan göç ederek Bursa’ya yerleşen M.U. ileri seviye muhasebe bilgisi olmasına rağmen aile büyüklerinin çalışmasına izin vermediğini anlatmaktadır: “Bir ofiste 3-5 erkeğin arasında kız başına olamazsın, laf gelir dediler, fabrikada vasıfsız işçi olarak çalışmaya başladım; bu toplumda kendini kabul ettirmen gerekiyor.” Hayatı ile ilgili kararları verememiş olmanın sıkıntısını ve toplumsal baskının gücünü ise “ben orada rengarenk çoraplar, sandaletler giyen bir kızdım, buraya geldim giydiğim çoraba bile karar veremez oldum, dikkat çekecek diye... her şey toprak rengi, siyah. Bir de buraya geldin tak örtüyü hemen dediler, öyle taktım örtüyü” sözleriyle paylaşmaktadır. Katılımcılardan E.L. ergenlik çağına geldiğinde “o pozisyon hoş durmuyor kızlarda” denilerek bisiklete binmesinin yasaklandığını, M.E. çarşıya tek başına çıkma izninin olmadığını, T.Ü. “namahrem”

olarak gördüğü kayınpederi ile birlikte oturmaları nedeniyle örtüsünü evinde dahi çıkaramadığını “*evimde bile yemeni ile dolaşıyorum*” ifadesiyle belirtmektedir. H.E. ise çok küçük yaşta evlendirilerek hayatının tümünü denetim altında yaşamış kadınlardan bir diğeridir. Baskı ile baş edebilmesini “Allah inancına” ve “güçlü imana” bağlamaktadır. Dininin kendisine isyankar olmamayı, sabırlı olmayı öğütlediğini ifade etmektedir: “*Rabbim bu sıkıntıları çektiriyorsa mutlaka ahirette mükafatını verecek sana. Hiçbir sıkıntın karşılıksız kalmayacak. Bunu bilmek de güzel, rahatlatıcı. Hakkın yerde kalmıyor, çektiklerin boşa gitmiyor.*” Bir başka katılımcı Z.E. de “sinirli bir insan” olarak tanımladığı eşiyle tartışmaya girmek yerine “tahammül etmeye” çalıştığını, haksızlığa uğradığını düşündüğü zamanlarda “kalbini yumuşatmak için” Kur’an okuduğunu ifade etmektedir. Bu tutum çoğu dindar kadının hak mücadelesi vermeyişini açıklamaktadır; “haksızlığa uğrayanlar isyankar davranmadıkları için ahirette mükafatlandırılacak, uğratanlar ise ilahi adaletten kaçamayacaklar” inancı, hükmeden ile hükmedilen arasındaki iktidar ilişkisini de biçimlenmektedir.

Varoluşlarını Allah inancı temelinde anlamlandıran dindar kadınlar alinyazılarını kabul etmek, kaderlerine şükürle boyun eğmek durumundadırlar. Aksi halde kadın ve erkeğin yaratılış gayesine “isyan” etmiş olacaktırlar ki bu, onların gözünde, açıkça Allah’ın buyruklarına karşı gelmektir. Bu düşünme biçiminin inanan kadının eyleme geçmesinin önünde engel olduğu, onu kendi dünyasına çekilmeye yönlendirdiği açıktır. Yukarıda verilen örneklerden yola çıkarak dini inanç ve geleneklerle harmanlanmış ataerkil toplumsal düzenin kadın bedeni üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümün neredeyse sınırsız olduğu, hayatın her alanında var olduğu söylenmelidir. Örneklerdeki çeşitlilik beden denetimini tesettür ile eşleştirmenin ne kadar eksik kalacağını gözler önüne sermektedir: Eğitim ve çalışma hakkından mahrum bırakılmak, şarkı söyleyememek, bisiklete binememek, dilediği gibi konuşamamak, gülememek, çorabının rengine karar verememek, özel alanında, evinde dahi yemeniyi çıkaramamak... Baskı ve kontrolü böylesine geniş bir yelpazede yaşayan kadının, özgür ve özerk bir birey olarak kendisini gerçekleştirmesi kolay görünmemektedir. Hatta bireysel hak ve özgürlükleri için mücadele etmek, sisteme direnmek bir yana kadınların bir bölümünün baskı ve kontrolü içselleştirdikleri görülmektedir. Katı bir dindarlık anlayışının içselleştirmeyi derinleştirdiği, kadının kendi bedeni ile kurduğu ilişkide güçlü bir otokontrol

mekanizmasını işlettiği gözlemlenmektedir. Gündelik hayat rutinlerini, dış dünya ile kurulan ilişkiyi ya da sosyalleşme pratiklerini düzenlerken merkeze alınan “namahrem olandan korunma” duygusu göz göze gelmeme, sohbet etmeme, tokalaşmama benzeri yöntemlerin çok ötesine geçebilmektedir. T.Ü. örneği bu bağlamda son derece çarpıcıdır. Katılımcı, babasına “şaşırtıcı derecede” benzerliği nedeniyle bir bebeği sevemediğinden bahsetmektedir: *“Kucağıma alıp sevemedim, sanki babasının küçük hali, sanki adam küçülmüş küçülmüş karısının kucağında oturuyor, vallahi kucağıma alıp sevemedim, adamı seviyormuş gibi...”* İnanan kişinin hayatının tüm alanlarına düzenlemeler getirmesi bakımından bütünsel bir yaşam tarzı talebinde bulunan İslam dininin bedene ilişkin her tür faaliyeti de ayrıntısıyla belirlediği bilinmektedir. Müslümanın *“bedenini nasıl taşıdığı, bedenine karşı davranışları onun Allah’ın düzenine ve isteğine uyup uymadığını başkalarına gösteren işaretlerdir.”*⁷³ Bu örnek olay dindar bir kadının bedene/bedenine yüklediği anlamı, beden algısının varabileceği boyutu göstermesi açısından önemlidir. Kendisini “iyi, vefakar ve sadık bir eş” olarak tanımlayan E.L. ise “bir toplulukta sivrilmeyi severim, kendimi göstermekten, dikkat çekmekten, fark edilmekten hoşlanırım” paylaşımını yaptıktan sonra “bu en kötü özelliğim herhalde” diyerek aslında sistemin “kadının kendini sakınması” talebine uygun davranmadığı öz eleştirisini yapmaktadır. Sistem, özgürlük alanını kendi elleriyle daraltmaya gönüllü olabilecek derecede kadın tarafından içselleştirilmiş görünmektedir.

Katılımcı kadınların homojen bir grup oluşturmadıklarını, farklı aidiyetlere, farklı deneyimlere bağlı olarak din ile ilişki biçimlerinin çeşitlenebildiğini vurgulamak gerekmektedir. Özgürlük alanlarını gönüllü bir şekilde daraltanlar olduğu gibi eril düzenin baskı ve denetiminden rahatsızlık duyan ve buna tepki gösteren, taktik geliştirenler katılımcılar da bulunmaktadır. Ancak yine de genel olarak, Kristeva’nın Beauvoir’a atıfla belirttiği gibi, kendini aşmayı gerektiren özgürlükten bizzat kadınlar vazgeçme eğilimindedir ve bu anlamda, toplumsal konformizmi yeğlemektedirler⁷⁴. Bu çalışmanın örneklemini oluşturan katılımcı kadınlar arasında da eğilimin genellikle bu yöndedir.

⁷³ A.g.e., s. 148.

⁷⁴ Julia Kristeva, **Simone de Beauvoir Aramızda**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016, s. 9.

2.2.2. Baskıcı, Bunaltan Eş

Görüşülen kadınların çoğu evlilik ile ilgili paylaşımlarında “kıskanç, baskıcı, bunaltan” eş vurgusu yapmaktadırlar. Kamusal alanda “namus ve iffetlerini koruma sorumluluğuyla kendilerinden beklenen davranış biçimlerini uyguluyor olmalarına” karşın eşlerini “memnun edemediklerini” ifade etmektedirler. Kadın bedeni üzerindeki kontrolün kamusal alan sınırlarını aştığı, denetimin özel alana da yansıdığı ortadadır. Bununla birlikte, katılımcılar çoğunlukla, kadının her tür baskıya rağmen, “sabretmesi, şükretmesi, nefesine yenik düşmemesi” gereken taraf, “fedakar, anlayışlı, aileyi bir arada tutan” kişi olduğuna inanmaktadır. On altı yaşında evlenip on yedi yaşında çocuk sahibi olan N.Ş. *“Eşim çok iyidir ama üstümde baskı kurmayı sever, tabii ki ona saygı duyuyorum ve onun dediğini yapacağım ama ben de bir nefes almak istiyorum. Ama biz ataerkil bir toplumuz, evimizde de aynı şekilde, eşim ne isterse o olur”* sözleriyle tahakküm ilişkisindeki paradoksal mantığı görünür kılmaktadır.

Katılımcılar evlilik sonrası üzerlerinde kurulan “eş” baskısından duydukları rahatsızlığı farklı şekillerde dillendirmektedirler. Örneğin H.C. eşiyle okul sonrası görücü usulü hemen evlendirildiğini, bir ev ziyaretine gitmeden önce eşinin kendisine yapabileceği ve yapmaması gerekenler konusunda uyarılarda bulunduğunu, bu durumun son derece can sıkıcı olduğunu paylaşmaktadır: *“Konuşma, düzgün otur, soru sorulmadıkça dahil olma, soruya cevap ver yeter gibi uyarılar... Bu yüzden kocamla hiç bir yere gitmek istemiyorum.”* M.E. ise otuz iki yaşında, iki çocuk sahibi, ilkokul mezunu bir kadındır. Ortaokul ve liseyi dışarıdan bitirip üniversite sınavlarına girme hayalinden bahsederken konuyu “kocam izin vermez” diyerek kapatmaktadır. Kıskanç bir eşi olduğunun altını çizen M.E. evliliğinin ilk yıllarında eşiyle “yabancı gibi” olduklarını, “ne kadar dikkatli davranırsa davransın” eşinin kendisine güvenmediğini belirtmektedir. Hatta bu güvensizliğe sebep olduğunu düşünerek kendisini sorguladığını ifade etmektedir. Evlilik öncesi ve sonrası hayatında çok şeyin değiştiğini söyleyen M.E. yaşadıklarını şu sözlerle aktarmaktadır: *“Evlenirken fark etmiyorsun, sonradan fark ediyorsun, özgürlüğün kısıtlanıyor, nereye gittiğini eşine söylemen gerekiyor, izin alman gerekiyor. Bir kıyafet alacağım, yok. Birlikte. Ben gideyim gündüz özgürce gezeyim*

dolaşayım, deneyeyim, yok. Çarşıya pazara yalnız gitmemi hiç istemiyor.” M.E. eşinin tutumunu eleştirmekle birlikte hayatını zorlaştıran bu baskının ortadan kalkması için çözümü yine kendisinde aramakta, eşinin güvenini kazanmak için daha çok uğraşması gerektiğini düşünmektedir. M.E. “halbuki namus ve temizliğime çok dikkat ederim” dedikten sonra kamusal alanda “namusunu korumak” için kafasını bile kaldırmadığı, herhangi bir erkekle göz göze gelmekten kaçındığını anlatmaktadır. Tüm bu çabasına rağmen eşinin güvenini kazanamamış olmasına içerlemekle birlikte, M.E. çözümü hak ve özgürlük mücadelesinde değil kendi davranışlarında aramaktadır.

Bir diğer katılımcı U.G., otuz beş yaşında, iki çocuk annesi, liberal demokrat bir ailede büyümüş, üniversiteyi bitirmiş ve evlenene kadar çalışmış bir kadın. Evlilik öncesi hayatında dinin ve dini değerlerin belirgin bir yeri olmadığını, “dinini, inancını sağlamlaştıran kişinin kocası” olduğunu söylemektedir. Birbirlerinden farklı hayat görüşleri olmasına rağmen eşini çok sevdiğini, çok isteyerek evlendiğini, kararından pişmanlık duymadığını, pişmanlık duyduğunun evlenmeden önceki hayatı olduğunu *“Daha önceki hayatımda keşke yapmasaydım dediğim çok şey var. Allah affetsin diyorum, başka yapacak hiç bir şey yok. Tövbe ediyorum.”* sözleriyle belirtmektedir. Evlenmesine razı olmayabilecekleri düşüncesiyle, eşinin muhafazakar ve dindar kimliğini ailesinden mümkün olduğunca saklı tutmaya çalıştığını anlatmaktadır: *“Nişanlıyız, dışarı çıkacağız, üzerimde askılı bir şey var, bana dedi ki git üstüne bir şey al. Babam ‘hayır, öyle çıkacak’ dedi. Evden babamın dediği gibi çıktım. Sonra Kadıköy’e gittik, üstüme hırka aldık. Eve gelirken de çıkardım hırkayı, çöpe attım. Babama söylesem çok büyük problem olurdu.”* Evliliğinde kabul eden ve uyum sağlayan tarafın yüzde doksan oranında kendisi olduğunu paylaşırken ikili ilişkisini *“Beni o kadar sindirmiş ki her dediğini kabul etmişim, beni törpülemek de değil direk dalımı budağımı kesti”* şeklinde tarif etmektedir. U.G. gibi eşiyle ilişkisinde fedakarlık yapanın çoğunlukla kendileri olduğunu belirten çok sayıda katılımcıdan biri olan E.M. eşini huysuz bir insan olarak nitelemekte ve *“Hep ben idare etmek zorunda kalıyorum. Baktım yıpranıyorum, beklentilerimi azalttım, yine kendim fedakarlık yaptım”* ifadelerini kullanmaktadır. Kırk yaşında olan E.M. ayrıca katıldığı bir sohbet grubundaki manevi atmosferden etkilenecek otuz yaşında örtünmeye karar verdiğini aktarmaktadır.

2.2.3. Kuma ve Çokeşlilik: Namusu Sorgulamak

Eril düzenin yerleştirdiği ve dinsel söylemin meşrulaştırdığı tahakküm biçimlerini kabullenmenin ötesinde çoğu zaman içselleştirdikleri gözlemlenen katılımcıların aldatılma ve kuma konularında sisteme direndikleri saptanmaktadır. “Başka bir kadın” sineye çekilemeyecek ve boşanma nedeni sayılabilecek bir durum olarak öne çıkmaktadır: *“Ben bir kadın evini son ana kadar terk etmemeli derim hep. Ama neyi affedemem? Aldatılmayı. Bir başka kadın. Bunu asla affetmem. Çeker giderim. Yine Allah büyük konuşturmasın ama onu kaldıramam. (P.E.)”* Ancak, en net karşı duruş sergiledikleri bu tahakküm alanı, görüşülen kadınlar için aynı zamanda en gerilimli, en çelişkili, en iç çatışmalı alan olarak belirmektedir. Başka deyişle, inandıkları, emir ve kurallarıyla hayatlarını şekillendirdikleri İslam dininin birden fazla kadınla evlenmeye *izin* veriyor olması hem açıklaması hem de kabulü zor bir durum oluşturmaktadır. Eşini başka kadın ya da kadınlarla paylaşmak zorunda kalmanın yarattığı duygu karmaşası ile Allah’ın buyruklarına boyun eğmek arasında bir uzlaşma zemini bulmaya çalışmaktadırlar. Erkeğe dinen meşru kılınan çokeşliliği kendi duygu dünyalarında anlamlandıramadıkları ve onaylamadıkları görülmektedir. Bir taraftan eşlerini başka bir kadınla paylaşma fikrini kabul etmek istemeyen kadınlar, diğer taraftan kimliklerinin başat unsuru olan inançları gereği Allah’ın verdiği bu “izni” yok sayamamakta ve bu arada kalmışlığı dinin meşru argümanlarına dayanarak aşmaya çabalamaktadırlar. Örneğin, İslam’ın birden fazla evlilik yapmaları durumunda erkeklerin gözetmekle yükümlü oldukları çok hassas dengeleri olduğunu belirtmekte ve eşlerinin çok eşlilik şartlarını yerine getirmelerinin mümkün olmadığını savunmaktadırlar. Bir anlamda, İslami şartların ağırlığı kadınları bu konuda rahatlatan bir işlev görmektedir. Örneğin, E.L. *“dinimizce haram değil, yasak değil ama diyor ki mesela dört tane hanımın var, hepsine eşit davranabilecek misin, hepsine eşit muamelede bulunabilecek misin, hepsiyle eşit bir şekilde yatacak mısın, bak buna varana kadar söylüyor, bu eşitliği sağlayamayacaksan sana haram kardeşim, yani birini mustarip ediyorsan haram”* yorumunu yapmaktadır. M.E. de açıklamasını aynı noktaya dayandırmaktadır: *“Çok eşit davranması lazım, Peygamber Efendimiz öyleymiş. Onun gibi hiç kimse olamaz. O hassasiyeti şimdiki erkekler asla gösteremez. Yani vakit geçirmek anlamında değil sadece, söz olarak da yaklaşım açısından da hepsine eşit davranıyor. Birine kızıp*

öbürüne güler yüz değil, hepsine aynı. Bunu hiç bir erkek yapamaz.” Açıklama getirmesi kolay olmayan bir dinî emrin yine din içinden meşrulaştırılması çabasını M.E. son derece farklı bir boyuta taşıyarak şunları söylemektedir: *“Ben bunu yeni keşfettim. Allah ikinci evliliğe neden izin vermiş, çünkü erkekler çok düşünler biz yetişemiyoruz artık, herkesin eşi öyle mi bilmiyorum ama artık çoğu kadınlardan duyuyorum, kadınlara gına gelmiş. O yüzden diyorum Allah ikinci eşi vermiş ki erkek de zaten ne zaman isterse hazır olsun istiyor, kadın yorulmasın diye düşünüyorum ben... kavgalarımız hep ondan çıkıyor. Öbür türlü olsa sen vermesen öbürüne gidecek, adam orada görecektir işini. Herkes böylelikle rahat olacak, o yüzden diye düşünüyorum. Kadınlar dinlensin diye...”* M.E., katılımcı diğer birçok kadın gibi, cinsellik, cinsel ilişki, seks, sevişmek benzeri sözcükleri kesinlikle kullanmamakta, söylemek istediklerini çekinerek, sesini kısarak, imalarla ve beden diliyle anlatmayı tercih etmektedir. Mahrem alana ait olduğu düşünülen duygu ve pratiklerin dile aktarımında içsel denetim mekanizmasının yerleşikliği görülmektedir. Bu noktada, M.E.’nin cinsel ilişki algısı için bir parantez açmak gerekmektedir. “Erkekler çok düşünler, biz yetişemiyoruz”, “kadınlara gına gelmiş” ya da “kadınlar yorulmasın, dinlensin” gibi cümleler, cinsel ilişkinin, M.E. gözünde, tarafların karşılıklı haz duydukları bir eylem olmadığına işaret ettiği gibi aynı zamanda erkek için bir ihtiyaç, kadın için ise neredeyse bir yük anlamını taşımaktadır⁷⁵. Öte yandan, kullandığı “vermesen” ya da “adam görecektir işini” gibi sözcük kalıpları M.E.’nin cinsiyetçi söylemi ne denli içselleştirdiğinin göstergeleridir. M.E.’nin çok eşlilik tartışmasını böylesi ilginç bir boyuta taşıması, konuyu dinen meşrulaştırma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Özellikle çok eşlilik ve kuma olguları, kadınların “dinle olan karmaşık, çelişkili ve gerilimli ilişkisine”⁷⁶ görünürlük kazandırmaktadır.

Katılımcılardan U.G. ise konuya bir boyut daha ekleyerek çokeylilik tartışmasını “zorla, sevmeden evlendirilmek” üzerinden derinleştirmektedir: *“İstemediğim bir evlilik yapmışsam, sevmeden zorla evlendirilmişsem, dokunmasından tiksiniyorsam, öteki kadın beni kurtarmış olur. Sevmiyorsam kesinlikle kumayı kabul ederim. Al*

⁷⁵ Kadının insan hakları eğitimi kapsamında gerçekleştirdikleri cinsellik konulu grup çalışmalarından örnekler sunan İpek İlkaracan ve Gülşah Seral kadınların içselleştirdikleri olumsuz toplumsal mesajların sonucu olarak cinselliği konuşmakta zorlandıklarını saptarlar. Kadın cinsel organları hakkında yapılan bilgilendirici oturumlarda, kadınların “tek işlevi cinsel haz olan tek insan organı klitorise sahip olduklarını bilmiyor olduklarını” fark ederler. Katılımcılardan birinin, espri yaparak, sözcüğü ilk duyduğunda bir gezegen adı olduğunu sandığını söylediğini aktarırlar. Ayrıntı için bkz. Pınar İlkaracan (der.), **Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 200-204.

⁷⁶ Berktaş, a.g.e., s. 209.

derim hatta tepe tepe kullan. Ama seviyorsam kocamı, asla kabul etmem.” Türkiye’de Medeni Kanun ile 1926 yılında yasaklanmış olmasına rağmen çokeşliliğin devam ettirilen bir uygulama olmasının nedenlerini ortaya çıkarmak gerekmektedir. Katılımcılardan S.Ü. hem kendisinin hem de eşinin ailesinde yaygın olduğunu söylediği “ikinci eş ya da kuma yaşantısından” büyük rahatsızlık duyduğunu paylaşmaktadır: *“Eşim, on dört kardeşler, yedişer, kayınpederimin iki eşinden. Benim ailem de öyle, dokuz kardeşiz, babamın da iki eşi var.”* Bu durumu “korkunç” bulduğunu, kadınların nasıl kabullenebildiklerini anlamadığını belirterek *“imam nikahımız kıyılırken annemin şartıydı, kızımın üstüne eş getirmeyeceksin, bu konuda direktmeyeceksin şartı koştı annem eşime”* açıklamasını yapmaktadır. Boşanmayı ancak “başka bir kadın” söz konusu olduğunda düşünebileceğini söylemektedir: *“Bir insan bir insandan geçtikten sonra nereye kadar tutabilirsin ki? Ayrılmak en mantıklısı bence, çocuklar için de. Biz yirmi yılı devirdik elhamdülillah.”* Aldatılmak, eşini bir başkasıyla paylaşmak görüşülen kadınların hemen hepsi için kabul edilemez bir durumdur. Boşanma fikrine, inandıkları değerler gereği mesafeli duran bu kadınlar, aldatılmaları ya da kuma yaşantısına zorlanmaları durumunda eşlerini boşayacaklarını ifade etmektedirler. Hayatın farklı alanlarında maruz kaldıkları haksızlık, eşitsizlik ve mağduriyetlere vermedikleri tepkiyi burada en azından söylem düzeyinde verdikleri görülmektedir. Katılımcılardan Z.E. konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır: *“Allah muhafaza ama o başkasına gittiği zaman ben zaten bitmişimdir onun için, Allah’ım büyük konuşturmasın ama inceldiği yerden kopar herhalde diye düşünüyorum, kabullenemem.”* Z.E. çokeşliliği bireyi aşan toplumsal bir sorun olarak değerlendirmekte ve dindar kadın gözüyle bakarak yakaladığı ayrıntıyı paylaşmaktadır: *“Bizim toplumumuzda çok var, sanki erkek yaparsa çok normalmiş de kız yaparsa namusu kirlenmiş gibi bakılıyor. Eğer namus sadece kadınlarda olsaydı o zaman Yusuf Aleyhisselâm’ın sakladığı şey neydi? Neyi sakladı? Sadece kendi namusunu sakladı Züleyha’dan ve makam mevki olarak kendisinden yüksek, karşı konulamayacak bir kadına hayır dedi.”* Erkeğin birden fazla kadınla birlikte olabileceğine, belirli şartları yerine getirmek kaydıyla da olsa, onay veren dinine dindar bir kadın olarak getirdiği bu bakış, Z.E.’nin direnme gücünü aldığı meşru zemindir.

2.2.4. İtirazdan Başkaldırıya Geçiş

İnanç, gelenek ve ataerkilliğin iç içe geçtiği düzene karşı mücadelenin zorluğu ortadadır. Özellikle düzenin dayattığı cinsiyetçi kalıpların kadınlar tarafından da içselleştirilmiş olduğu düşünülürse, bu güçlü yapıya direnmek ve karşı koymak zor ve yıpratıcı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁷. Yukarıda aktarılan kadın hikayelerinde ortak nokta denetim ve baskının ağırlığına rağmen hak mücadelesi arzusunun eksikliğidir. Bu genel kabullenme halini katılımcılardan yalnızca biri bozmaktadır. Ağrı’da kalabalık bir ailede doğup büyüyen, ilkokul eğitimini tamamlayamamış olan, 25 yaşında görücü usulü evlenerek İstanbul’a taşınan N.U. mücadeleyi göze alan son derece istisnai bir örnektir. Eşinin ailesi ile “iç içe yaşadıklarını” belirten N.U. “elleri sürekli üstümde” ifadesini kullanmaktadır. Düğün gecesinin ertesi günü dahi yalnız bırakılmadıklarını anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir: *“Doğudan geldim ya, onlara ayak uyduracağımı sandılar. Kabullenmedim. Bizim adetlerimizi kabul edeceksin dediler. Benim 25 yaşına kadar evlenmememin bir sebebi vardı, bir beklentim vardı, hayattan bir şey istiyordum. Mesela benim hiç sevgilim olmadı, buna dini anlamda dikkat ettim, ama dedim ki helalimle her şeyin en iyisini en iyi şekilde yaşayayım. Bir evlendim, baktım tamamen farklı bir ortam. O zaman dedim ki başkaldır. Sen buraya bunun için gelmedin. Şirret gelin oldum ama bir şeyleri değiştirmek istedim. Baş kaldırmanın bedelini panik atakla, anti depresan ilaçlarla, sakinleştiricilerle ödedim.”* N.U. görüşülen kadınlar arasında ataerkil düzene direnerek, geleneksel geniş aile yapısının yüklediği rolleri kabul etmeyerek hak mücadelesine soyunan tek kadın olarak göze çarpmaktadır. Bu elbette diğer kadınların her tür haksızlığa boyun eğdikleri anlamına gelmemektedir.

⁷⁷ Ülkü Özakin, ataerkillik ve toplumsal cinsiyet kavramlarını yorumladığı bir söyleşide ataerkilliğin, kadınların yaşadığı ezilmeyi bir sistem olarak tanımladığını, bu tanımın politik bir hareket başlatmak için ilk başta gerekli olduğunu ancak sonrasında teori geliştirme sürecinde kadınların bu çerçevede çok zayıf ve kurban olarak temsil edilmelerine yol açtığı endişesinden söz eder. Bu endişe, tek başına bir kadının ya da kadınların bu büyük yapı karşısında hiç bir şeyi değiştiremeyeceği algısından kaynaklanır. Cogito’da yayımlanan söyleşinin tamamı için bkz. https://dl1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/57099792/Cogito_58_Sayi_Feminizm.pdf?1532958557=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DCogito_58_Sayi_Feminizm_pdf.pdf&Expires=1611867045&Signature=K87Qdsvm1AMOsWk~hJqBBS1fWo8063VYSWazwZDXCjH~yhxq4DgBN17W9oLVFrvWro3QSDNP6m5OHV1Re0YNURVEC5BJzLVt4jVKhdfJ~JewfB2qiU~8EyBx5N9IBSdTx0dDPfRNwh6BpZj44ddteXqy4fkdXNqQ5rHShBWJIP-W83rHdWuGbf~7PJwxMXdXyda9sBpz4GIhLBSUjIwYTRcaIJB0jcPvMOxMbMYxy0R19oJ8Lf2o6SNgzOs7kg~Hy4X4pXg16DnCPgl~u7rwQ0yhwPWEY7wyTievlp-KWzjbDdGYuq34j0p82M80qlgp01cWNn7ZNeH7PJGGHsww_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=74

Ancak nihayetinde, ataerki baskıyı hissetmekle birlikte kabullenmeyi tercih etmiş, erkek egemen bakışın denetimini içselleştirmiş görünmektedirler. N.U. ise pasif bir mücadele vermek veya dinî öğütlere dayanarak tahammül sınırlarını genişletmek yerine ataerki sisteme açıkça karşı koymakta, geleneksel cinsiyetçi kalıpları reddettiğini ilan etmektedir. Bu tercihi “makbul kadın” yerine “şirret gelin” olarak anılma pahasına yapmaktadır. N.U.’nın karakter özellikleri ve kendi ifadesiyle “hayattan beklentileri” göze aldığı mücadelede itici güç unsurları olarak görünmektedir. Bu noktada, Ağrı’da 5 çocuklu bir ailede, ailenin yaşam anlayışı gereği sosyal ve kültürel ortamlardan uzak, örgün eğitim alamadan büyüyen bir kızın “hayattan beklentileri” nasıl oluşmuştur sorusu akla gelebilir. Bu sorunun yanıtını bulmak başlı başına bir araştırma konusu olmakla birlikte N.U. ile gerçekleştirilen görüşme notları incelendiğinde, beklentilerinin oluşmasında televizyonun önemli bir yeri olduğu fark edilmektedir. N.U. genç kızlık yıllarını televizyon seyrederek geçirdiğini anlatmaktadır: *“Kız kardeşlerimle birlikte, hepimiz evdeydik zaten; televizyona aşırı derecede bağımlıydım, hatta o kadar bağımlıydım ki namaz kılardım mesela reklam arası girerdi ya o arada hemen farzını koşa koşa kılardım, gelirdim dizime devam ederdim.”* Özellikle pembe dizileri severek izlediğini belirten N.U. evliliğinde yaşadığı zor süreci değerlendirmesinin hemen ardından şu bağlantıyı kurmaktadır: *“Televizyon o yönden de kötü biliyor musun? Hep cicim, aşkım, televizyonda gösterilen aşklar... zannediyorsun ki eşin için sen cansın, eşinin böyle dağ gibi arkanda duracağını sanıyorsun, bir evleniyorsun, öyle bir şey yok aslında, dağ da sensin toprak da sensin. Tamamen sana bağlı. Bunu fark edince başını kaldırıyor. Ben bunun için evlenmedim diyorsun.”* Kendi iradesiyle yaptığı bu bağlantı, iki konu arasında bir ilişki kurduğunun göstergesi olarak anlamlıdır. Dizi karakterlerinin hikayeleri, dar bir sosyal ve kültürel çevre ile sınırlandırılmış hayatında geleceğe yönelik beklentilerini şekillendirmesinde etkili olmuş görünmektedir.

Hissettiği eril baskının sonucunda N.U. gibi bir mücadeleye girmemiş olsa da katılımcılardan Z.L. de kadının toplumsal konumunu eleştiren düşünceleriyle göze çarpmaktadır. Görüşülen kadınlar arasında tek bekar olan 30 yaşındaki Z.L., “geleneksel dindar Urfalı bir aşiret ailesinin kızı” olduğunu, ailesinin maddi manevi desteğiyle üniversite eğitimini almak üzere İstanbul’a taşındığını belirtmektedir. İletişim Fakültesi mezunu olduğunu ve Mimar Sinan Üniversitesi’nde yüksek lisans

eğitimi tamamladıktan sonra yurt dışına gitmeyi planladığını ifade eden Z.L. bir yapım şirketinde prodüktör yardımcısı pozisyonunda çalışmaktadır. Kendisini dindar olarak tanımlayan Z.L. pek çok açıdan diğer katılımcılardan ayrılmaktadır. Dini görevlerini ve günlük ibadetlerini aksatmadan yerine getirmeye büyük özen gösterdiğini, bununla birlikte örtünmeyi tercih etmediğini belirtmektedir. Evlenmemiş olmasını *“henüz gönlüme göre bir eş bulamadım”* sözleriyle açıklamaktadır. Z.L. de farklı toplumsal kesimlerle iletişim ve etkileşim içerisinde bulunmasına olanak tanıyan bir yaşam tarzına sahiptir. Kadın olmanın anlamına dair paylaştığı düşüncelerde bu etkileşimin izleri fark edilmektedir. Örneğin, iş hayatında kadın olarak var olmanın zorluklarını şu cümlelerle anlatmaktadır: *“Ya arkadaş, benim fikrim bu, benim projem yani. Sunumu ben yapmak istiyorum ama hayır. Sanki erkek konuşunca müşteri işi daha ciddiye alıyor, daha olabilir görünüyor! Bu çok acı bir şey. Aslında her şey kadına göre dizayn edilmiş, kurgulanmış, bak vitrinlere mesela kadın, kadın, kadın... Kadın ön planda. Son zamanlarda kafamda çok sorguladığım bir şey bu. Kadın ama bedeniyle, beden olarak. Düşünce yapısıyla yok kadın, düşünen kadın makbul değil algısı var.”* Z.L. bu örnek olayı aktardıktan sonra **Şeytan Marka Giyer** filmi ve **Sex and the City** dizisi üzerinden kadın sorunlarına evrensel bir mesele olarak bakılması gerektiğini vurgulamaktadır: *“Şeytan Marka Giyer diye bir film var, kadın o kadar başarılı ki, ama orada bile, Amerikan kültürü diyoruz, aşmışlık diyoruz, kadının iş yaşantısı falan diyoruz ama orada bile işte başarılı olan kadının aile hayatında mutsuz olduğu işleniyor. İki bir arada olamıyor sanki. Ama erkekte oluyor?”* İş hayatında kadın olarak uğradığı haksızlıklara tepkisini açıkça ortaya koyduktan sonra kadınlık ve erkeklik ile ilgili düşüncelerini *fitrat* kavramına dayandırması ise dikkat çekmektedir: *“Tabii demiyorum ki erkekle kadın aynıdır. Kadının da bir fitratı ver, erkeğin de bir fitratı var ve bu fitratlar içerisinde olmaları gerektiğine inanırım.”* Z.L., erkekler ile kadınlar arasındaki ilişkiyi toplumsal şartlardan bağımsız, tarih aşırı bir tahakküm ilişkisi olarak konumlandırırsa da son aşamada *“fitrat dışına çıkılmaması gerektiği”* noktasına varmaktadır.

Özerk ve özgür birey olarak kendini gerçekleştirme çabası ile kadınlığın geleneksel yazgısı arasında kalan kadın zor bir çatışma/çelişki yaşamaktadır. Bir tarafta kendini özsel varlık olarak gerçekleştiren her öznenin sahip olduğu temel haklar, diğer tarafta ise kadının özsel olmayanı ifade ettiğini varsayan bir kadınlık

durumu (*la condition féminine*) söz konusudur. Başka deyişle, kadın, temel insan hakları ile kadınlık durumu arasındaki çatışma alanındadır; bu arada kalma hali kadının dramıdır⁷⁸. Beauvoir kadınlık durumu (*la condition féminine*) ile kadının kendisini kurtarması gereken bir durumu ifade etmektedir zira bu “içkinliğe mahkum edilmişlik” halidir. “İçkinlik” (*immanence*) terimi edilgenliği, pasif olmayı, kendi içinde varolmayı imgeler; kadın kendini bir özne olarak gerçekleştiremiyorsa içkinliğe ya da ezilmeye, hapsolmaya mahkumdur. Kadınlar için bu durumdan kurtuluş ise ancak “aşkınlık” (*transcendence*) yani bilincin dışa açılması ile mümkündür. Aşkınlık kendi dışına, dışarıya çıkmak, düşünmek, tasarlamak ve eyleme geçmek, üretmek demektir ve tüm bunlar özgürlük faaliyetleridir. N.U. ve Z.L. örneklerinde bu anlamda bir aşkınlığın varlığından söz edilemese de bu iki kadının en azından içkinliğe itiraz ettikleri söylenebilir. Bu kadınlar kendilerine kabul ettirilmeye çalışılan edilgen ve itaatkar varlık rolünü tümüyle üstlenmeyi reddetmektedirler.

Sonuç olarak, katılımcıların, çoğunlukla sabretmek, şükretmek, isyankar olmamak gibi dini öğütlerden güç alarak, eril düzenin tanımladığı “iyi/makbul kadın” tanımını içselleştirdikleri gözlemlenmektedir. Ancak, bununla birlikte, özel örneklere de rastlanmaktadır. Özellikle kadın çalışmalarında araştırılan konuya ilişkin genel tabloyu ortaya çıkarmak ne kadar önemliyse, istisnaları gözden kaçırmamak ve kayıt altına almak da o kadar önemli olmalıdır. Gerda Lerner gibi kadın tarihçiler, kadınların görünmez oldukları ve yok sayıldıkları erkek odaklı geleneksel tarih yazımının kadınların deneyimlerini kapsayacak şekilde genişlemesi gerektiğini savunmuşlardır. Binlerce yıl göz ardı edilmiş olan kadın deneyiminin kayıt altına alınmaya başlanması, diğer bir deyişle kadın tarihi birikiminin oluşması için çaba sarf etmişlerdir. Ataerkil düşünce sisteminin baskısı altında yaşayan kadınların geliştirdikleri strateji ve direniş örneklerinin kaydedilmesi önemlidir. Bu birikim, kadınlara geçmiş öğrenme, sahip çıkma ve kolektif özne olarak güçlenme⁷⁹ fırsatı verecektir. Aksi takdirde, bir toplumsal grup olarak kadınların kalıcı bir belleği olmayacak ve hak arama çabaları Berktaş’ın ifadesiyle “*Penelope’nin*

⁷⁸ Beauvoir, a.g.e., s. 33.

⁷⁹ Serpil Çakır, “Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası”, Sancar, Serpil (der.) içinde **Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar-Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan**, Serpil Sancar (der.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 505-507.

dokuması gibi her gün sökülüp yeni baştan dokunmak zorunda”⁸⁰ kalacaktır. Bu çalışma kapsamında görüşülen kadınların hikayeleri de bu bağlamda değerlidir.

2.3. Kutsal Aile ve Dişil İtaat

Bourdieu’ye göre, toplumsal düzenin kadınlar (ve erkekler) üzerindeki uzun ömürlü etkilerinin dikkate alınması gerekmektedir çünkü “eril tahakküm ile dişil itaatin paradoksal mantığı”⁸¹ ancak bu şekilde anlaşılabilir. Bu noktada, kadınların, erkeğin otoritesini ve ikincil konumlarını kabul etmelerini talep eden bir toplumsal düzene hangi nedenlerle ya da gerekçelerle boyun eğdikleri sorusu kaçınılmaz olmaktadır. Kadınlar özerk birey olmalarının önünü kapatan, özgürlük alanlarını daraltan geleneksel ataerkil aileye kutsallık atfederek kendilerini ezen bir sisteme neden itaat ederler? Bu sorunun yanıtı yine Bourdieu’nün *sembolik şiddet* kavramında aranabilir. Erkeklerle evrensel olarak atfedilen üstünlük üzerine kurulu güç ilişkilerinde kadınların kendileri de bu düşünce şemalarını uygulamaya koyarlar. Bunun nedeni, kadınların da, hem tekil eyleyiciler hem de kurumların katkısıyla sürekli yeniden üretilen tahakküm yapılarının oluşturduğu habitusun parçası olmalarıdır. Burada kadınlar ve erkekler üzerinde yapılan “*uzun bir beyne ve bedene nakşetme faaliyeti*”⁸² söz konusudur. Sonuç olarak, hükmedilen hükmedene *bağlılık* gösterir çünkü onunla kurduğu ilişkiyi düşünürken elindeki tek araç ortaklaşa kullandıkları araçlardır. Başka bir anlatımla, kadının “*kendini algılamada ve anlamada, ya da hükmedenleri algılamada ve anlamada başvurduğu şemalar da kendi toplumsal varlığının da bir ürünü olduğu sınıflandırmaların somutlaşmalarının ürünüdür.*”⁸³ Bu anlamda sembolik şiddet o denli etkilidir ki onu üreten toplumsal koşullar ortadan kalksa dahi varlığını uzun süre devam ettirebilir. Bourdieu savını desteklemek üzere kamusal mekanın kadınlara yasaklandığı Kabilliler örneğine dayanarak toplumsal olarak dayatılmış *agorafobinin*, tabular ortadan kaldırılrsa da varlığını sürdürebildiğini ve kadınları kendi kendilerine *agoradan dışlamaya* sevk ettiğini vurgular. Bourdieu son tahlilde, sembolik gücün, ona maruz kalanların katkısı olmadan hayata geçirilemeyeceğini (çünkü zaten bu şekilde inşa edildiğini) iddia eder ve kadınların bu şartlar altında itaat pratiklerini benimsemeyi seçtikleri

⁸⁰ Berktaş, *a.g.e.*, s. 32.

⁸¹ Bourdieu, *Eril Tahakküm*, s. 54.

⁸² *A.g.e.*, s. 54.

⁸³ *A.g.e.*, s. 50-51.

önermesinde bulunur⁸⁴. Eril tahakküm-dişil itaat paradoksunu anlamlandırmaya yönelik bu önerme, bir yandan kadınların ikincillik statüsünü kabullenme nedenlerini açıklarken öte yandan söz konusu tahakküm döngüsünü kırılması neredeyse imkansız bir noktaya taşımaktadır. Katılımcı kadınların yorumlarında Bourdieu'nün bu değerlendirmesinin kanıtlandığını görmek mümkündür. Örneğin E.L. evlilik ile ilgili öğütleri “çok dindardır” dediği annesinden aldığını şu ifadelerle belirtmektedir: *“Erkek ile kadın arasındaki farkı annem bile hissettiriyordu, biz senin annen babanız ama bizden önce eşin gelir, eşinin annesi babası gelir, onlara saygıda kusur etme, hizmetlerini yap, böyle öğütlenince ister istemez sindiriliyorsun.”* E.L. görüşülen kadınlar arasında annesinden ya da aile büyüğü başka kadınlardan “tavsiye” aldığını ifade eden tek kadın değildir. Onun gibi bir çok kadın, annelerinin özellikle eşleri ve eşlerinin ailesi ile ilişkileri konusunda verdiği “sabret, isyan etme, şükret” benzeri öğütler sayesinde sorunları aşabildiklerini belirtmektedirler. Örneğin Z.E. de benzer bir şekilde *“Annem çok fedakar bir insandı, kendinden verirdi, beni de öyle yetiştirdi; Allah bilir kızım, ne yapalım, böyleymiş, şükürler olsun bugünkü halimize derdi”* paylaşımını yapmaktadır. Kadınlar arasındaki bu öğüt zinciri Bourdieu'nün sözünü ettiği itaat pratiklerinin nesilden nesile aktararak içselleştirdiğinin göstergesidir. Buna rağmen, ancak istisnai olarak gösterilebilecek, bu döngünün kırılmasına yönelik girişimlere de rastlanmaktadır. Örneğin, geleneksel ataerkil düzenin dayatmalarına karşı çıkarak bireysel mücadelesini başlatan N.U. döngüyü bir yerinden kırmak gerektiğine inandığını ortaya koymaktadır. N.U. eşinin ailesi ile yaşadıklarını şu cümlelerle aktarmaktadır: *“Bana diyorlar ki adetlerimizi niye kabul etmiyorsun. Düğünümün ertesi günü bile beni evde yalnız bırakmadılar, gün boyu gelip gittiler. Bazen diyorum ki küçük eltimin bana teşekkür borcu var, en azından o benim verdiğim mücadeleyi vermek zorunda kalmadı. Evlenince şunu fark ettim; tüm gelinler bundan rahatsız ama kimse bir şey diyemiyor. Ben de dedim ki hayat böyle dönmez. Benim bazı şeyleri söylemem lazım, yaşatmam lazım. Bir ara eşimin yengesine söylemiştim, evliliğimizi yaşayamıyoruz diye, bana dedi ki, 20 yıllık evli bu arada, biz de İbrahim amcanla hiç yalnız kalamıyorduk. Sen 20 yıl önce köyde evliydin. Şimdi şartlar aynı mı? Ya da aynı mı olsun yani? Bir şeylerin değişmesi lazım.”* N.U. profilinde bir kadının (doğduğu büyüdüğü kısıtlayıcı ortam, dar bir habitus, ilkokul seviyesinde kalmış bir eğitim) böyle bir farkındalıkla direnmeyi

⁸⁴ A.g.e., s. 53-57.

tercih etmiş olması ve kendi ölçülerinde mücadelesini kazanmış olması sosyokültürel ve demografik değişkenleri geçersiz kılan son derece özel, kayda değer bir örnektir.

Eril tahakküm-dişil itaat paradoksunu, kadınların toplumsal uyum ve direniş stratejileri üzerinde odaklanan bir bakış açısıyla değerlendiren Deniz Kandiyoti, bu bağlamda “ataerkil pazarlık” kavramını geliştirir. Ataerkillik kavramının erkek egemen düzenin hüküm sürdüğü toplumlar arasındaki farklılıkları kavramaya yetmediği eleştirisini getirir. Ona göre, kadınlar içinde bulundukları sistemin somut talep ve zorunlulukları çerçevesinde “hayat stratejileri” kurarlar ve ataerkillik kavramı bu stratejilerin farkına varılması için yeterli görünmemektedir. *Ataerkil pazarlık* bir anlamda, ataerkillik (patriarka) kavramının kapsayamadığı bu boşluğu dolduracaktır. Kandiyoti, erkek egemenlik sistemlerinin de hem koruyucu, hem baskıcı öğeleri olduğunu ve sistem içerisinde kadınların kendi “güç ve özerklik kaynakları” bulunduğunu söyleyerek “*dolayısıyla, onları eziyormuş gibi görünen sistemlere kadınlar da erkekler kadar bağlı olabilir*”⁸⁵ yorumunu yapar. Sahra-altı Afrikası, Ortadoğu, Güney ve Doğu Asya gibi farklı coğrafyalarda gerçekleştirdiği araştırmalarda, Kandiyoti İslamiyet ile ataerkillik arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak ortaya koymayı amaçlar. Türkiye’nin içinde bulunduğu grup olan Müslüman Ortadoğu’da, kadınların, görece özerk alanlara sahip Afrikalı hemcinslerinden farklı olarak, “klasik ataerkillik” düzeninde yaşadıklarını söyler. Bu düzende kadının stratejisi ya da ataerkillik ile gerçekleştirdiği pazarlık “*itaat, uyumluluk ve erkek onurunun aslında kendi saygın davranışlarına bağlı olduğunun onaylanması karşılığında korunma ve güvence*”⁸⁶ biçiminde özetlenebilir. Örneğin katılımcılardan P.E. evliliğe nasıl karar verdiğini şöyle anlatmaktadır: “*İyi bir işim vardı. Maaşım da oldukça yüksekti. Muhasebe kurslarına gittim. Müdürlüğe kadar çıktım orada. Kalabalık bir ortamda çalışıyordum. Eşimle orada tanıştık. Hayat görüşlerimiz çok farklıydı ama ben biraz galiba birinin beni sahiplenmesini istedim çünkü çok rahat bir ailem vardı benim. Babam, annem çok rahatlardı. Korunma iç güdüsü benimki, beni koruyan biri var hissi...*” Ekonomik olarak kendisini geçindirecek bir eşe ihtiyacı olmayan P.E. ataerkillikle pazarlığını “korunma, sahiplenilme” ihtiyacı nedeniyle yaptığını açıkça ifade etmektedir. Kısaca, kadınlar itaat etme, ev ve çocukların bakımını üstlenme, “kutsal” ailenin annesi olma karşılığında erkeklerden

⁸⁵ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.14-16 ve 125-127.

⁸⁶ A.g.e., s. 127-139.

kendilerini geçindirmelerini ve korumalarını talep ederler. Bu bağlamda, Kandiyoti'nin ataerkil pazarlık kavramıyla tanımladığı durum, kadının yaşam stratejisi, *pasif direniş*idir; içinde bulunduğu toplumsal şartlar çerçevesinde kendisine sınırlı da olsa bir güç alanı açmak üzere ataerkilliğin denetim ve baskısına direnmesinin bir yoludur.

Erkek egemen sistem değerlerinin üretilmesinde kadının rolünü araştırdığı çalışmada, Şahinde Yavuz ataerkil pazarlık kavramına yer verir. Kadının düzen içerisinde birtakım direnç mekanizmaları geliştirdiğini kabul eder ancak kadına tanınan özgürlük alanlarının son derece kısıtlı olduğunu ve kadının kendisini birey olarak ailenin dışında tanımlayamadığını da savunur. Erkeğin “evin reisi” olduğunu ve “namus” baskısı ile ev içine hapsedilen kadının güçsüzleştiğini ifade ederek, deyim yerindeyse, pazarlık masasına oturan tarafların eşitsiz ilişkisine vurgu yapar⁸⁷. Bu çalışma kapsamında görüşülen kadınlar, ataerkil pazarlığın avantajlarından faydalanmakla birlikte, en azından yarısı, çelişki yaşamaya devam etmekte ve kabullenişlerini meşrulaştıracak açıklamalar yapmaya çalışmaktadırlar. Bu çabanın gözlemlendiği kadınların ortak noktaları, hayatlarının en azından bir döneminde, ki bu evlilik öncesi dönemdir, çalışmış, ekonomik olarak bağımsızlığı deneyimlemiş ve üniversite ya da en azından lise mezunu olmalarıdır. Ataerkil pazarlığın sekteye uğradığı bir başka durum ise erkeğin ekonomik gücünün zayıflaması ve “geçindirme sorumluluğunu” yerine getirememesi halinde de kadından sabır, şükür bekleniyor olmasıdır. Başka deyişle, pazarlık çerçevesinde kendilerine düşen sorumluluğun yerine getiril(e)memesi, sonuçları bakımından taraflar arasında eşitsiz bir ilişkiye işaret etmektedir. Kadın ve erkeğin şartların “ihlali” durumunda ödedikleri bedel, kadın aleyhine eşit değildir.

2.3.1. Ataerkil Pazarlığın Sindirilemeyen Hali

Derinlemesine görüşme yapılan yirmi üç kadından on biri, hayatlarının bir döneminde kısa ya da uzun süreli çalışmış kadınlardır. Sosyoekonomik statüleri ve eğitim düzeyleri bakımından çeşitlilik gösteren bu on bir kadının çalışma deneyimleri de geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Aralarında aile bütçesine katkı sağlamak üzere kısa süreli ya da yarı-zamanlı çalışanlar olduğu gibi çalıştıkları

⁸⁷Şahinde Yavuz, *Ataerkil Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği*, Fe Dergi 7, no. 1 (2015), 117-130. URL: http://cins.ankara.edu.tr/11_10.pdf

kurumda yönetici pozisyonuna kadar yükselmiş olanlar da bulunmaktadır. Edindikleri eğitimin çalışma hayatlarında belirleyici bir rol oynadığı açıktır ancak eğitim düzeyleri ne olursa olsun evlilik ile birlikte kadınların hayatları benzeşmeye başlamaktadır. Evlendikten ve özellikle anne olduktan sonra, eğitim seviyesinden bağımsız, kadınlar çalışma hayatlarını noktalayarak ataerkil pazarlıkta üstlerine düşeni yapmaktadırlar. On bir kadından yalnızca ikisi halen çalışmaktadır ki bunlardan biri evli olmayan, yüksek lisansını tamamlamış Z.L., diğeri ise diş hekimliği diploması sahibi, ikamet ettiği site içerisinde bulunan muayenehanesine randevulu hastası varsa gittiğini ifade eden H.U.’dur. Bu iki örnekten yola çıkarak yüksek eğitim almış olanların bir şekilde çalışmayı sürdürdükleri sonucuna varmak mümkün değildir. Diğer dokuz kadın arasında lise/meslek lisesi ve üniversite mezunu olan, iş hayatını deneyimlemiş ancak evlilikle birlikte sonlandırmış olanlar bulunmaktadır. Kısaca, görüşülen kadınların iş/çalışma hayatlarını dolayısıyla ekonomik özgürlüklerini sonlandıran faktörler, belirgin bir şekilde evlenmek ve anne olmaktır. Kadınların bu tercihi yaparak ataerkil pazarlığı gerçekleştirdikleri söylenebilir ancak buna gönüllü olduklarını söylemek zordur. Kadınlar, sohbet ortamlarında, çelişkilerini ve sindiremediklerini samimi bir şekilde paylaşmaktadırlar.

Üniversite eğitimi almış, İngilizce öğretmenliği mezunu ve üç çocuk sahibi Ö.Z. devlet okulunda öğretmenlik yaptığını, anne olunca istifa ettiğini ve bu kararın hayatının en büyük hatası olduğunu anlatmaktadır: *“Okuyup çalışmayacağıma keşke hiç okumasaymışım. Bu şekliyle ne eğitilmiş çalışan bir kadını ne de ev hanımı. Dile kolay on yedi sene okudum, hiç okumasaydım bari ev hanımıyım derdim, kafama takılmazdı.”* İkinci çocuktan sonra öğretmenliğe geri dönmek istediğini, eşinin destek vermediğini hatta üçüncü hamileliğini haber verdiği zaman eşinin adeta “zafer benim der gibi sevindiğini” ifade etmektedir. Ö.Z. evliliğinde “geçindirilmeyi” talep etmediği için ataerkil pazarlık masasına oturmayı geciktirmiş ancak özellikle anne olduktan sonra masaya oturmak zorunda kalmış görünmektedir. Hangi aşamada yapılmış olursa olsun, nihayetinde tercihin kendisine ait olduğu söylenebilir ancak ataerkil pazarlığın toplumsal bir norma dönüşmüş olduğu da göz ardı edilmemelidir. Ataerkil pazarlığın Ö.Z.’nin karşısına annelik aşamasında kaçınılmaz olarak çıktığı ve düzene direnmenin zorluğu nedeniyle pazarlık şartlarını gönülsüz bir şekilde kabul ettiği ileri sürülebilir. Ö.Z. yaşadığı ikilemi ve çıkmazı şu şekilde

aktarmaktadır: *“Keşke ev hanımı olsaydım, en azından kabullenirdim, yani benim görevim o. Ama şimdi hep bir yerlerde böyle içimi acıtan bir şey var.”* İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Bölümü mezunu olan U.G. evlendikten sonra çalışma hayatını sonlandıran bir diğer katılımcıdır. U.G. henüz öğrenciyken Hürriyet Gazetesi’nde çalışmaya başladığını, okuldan sonra gazeteye gittiğini ve eve gece yarısına doğru döndüğünü paylaşırken duygularını şöyle dile getirmektedir: *“Böyle bir hayat ve yoğun tempodan sonra evlilik ve birden her şey bitti! Okul bitti. İş bitti. Her şey bitti. Ve ben evde... Boşluğa düştüm. Mithat (kocas) çalışmaya devam etmemi istemedi. Gece vardiyasındaydım. Olmaz dedi. Ondan sonra bir reklam ajansında çalıştım kısa süre, oranın da gecesi gündüzü yoktu. Orası çok uzak, bu adamı beğenmedim, bu iş ne böyle gece de kalacaksın... Bulduğum işlerde önüme hep engel koydu.”* Sekiz aylık evliyken hamile olduğunu öğrendiğini söyleyen U.G., bu noktadan sonra iş aramaktan da çalışmaktan da vazgeçtiğini belirtmektedir. Hamileliğini öğrendiğinde durumu kabullenmekte zorlandığını, *“daha yapmak istediğim bir sürü şey var”* diyerek *“koltuğa yığılıp sürekli ağladığını”* aktarmaktadır. Oğlunun doğumuyla birlikte *“defteri kapattığını”* ve eşinin bundan duyduğu memnuniyeti *“çalışsaydın boşanırdık”* sözleriyle ifade ettiğini vurgulamaktadır. Evde kaldıkça uysallaştığını, eşinin şartlarını kabul ettiğini, giderek daha bastırılmış hissettiğini ifade eden U.G. sindiremediği duyguların üstesinden gelmeye çalışırken *“düzgün”* bir aile yaşantısına sahip olmanın, eşi ve çocukları için var olmanın önemi üzerinde durmaktadır. Beauvoir, kadının kendini adadığı annelik göreviyle uyumlu tek etkinliğin ev işleri olduğunu belirtir ve tekrardan ibaret bu yaşam biçiminin kadını aslında içkinliğe, kendi içine hapsettiğini⁸⁸ vurgular. U.G.’nin *“evde kaldıkça uysallaştığı, bastırılmış hissettiği”* ifadesi Beauvoir’ı doğrular niteliktedir. Evde, ev işleriyle meşgul olmak katılımcıların bir bölümünü tatmin etmemektedir; T.Ü. konuyla ilgili görüşünü *“ev yoruyor beni, hep aynı, ütü, çamaşır, ser, toplu, yemek yap, bulaşık...”* sözleriyle dile getirmektedir. Ataerkil pazarlık sırasında kabul ettikleri evin düzeninden sorumlu olma görevinin ise hak ettiği *“övgüyü ve değeri”* almadığını düşünmektedirler. Örneğin M.E. akşam işten eve yorgun dönen eşini rahatlatmak, dinlendirmek için de elinden geleni yapmasına rağmen yeterince takdir görmemekten şikayetçidir: *“Akşam eve yorgun geliyor ya, mesela soru falan sormayacaksın, fazla konuşmayacaksın, çocukların rahatsız etmesine müsaade etmeyeceksin. Biz onlarla yirmi dört saat ilgileniyoruz, onlardan*

⁸⁸ Simone de Beauvoir, a.g.e., s. 97-98.

beklediğimiz bir doğum günümüzde, anneler gününde hatırlasınlar, o bile yeter...” Evi geçindirmek ile evin düzenini sağlamak görevleri arasında bir değer farkı olduğu açıktır; eve ekmek getiren erkeğin yükü öylesine ağırdır ki dışarıdan döndüğünde dinlenmeyi, rahatsız edilmemeyi hak etmektedir. Fakat bu anlayışın, erkeğin evi geçindirme yükümlülüğünü yerine getirememesi durumunda dahi geçerliliğini koruduğu görülmektedir: *“Eşim bir sene işsiz kaldı. Onun stresini yaşadık evde. Hani kendini işe yaramaz hissediyor, maddi manevi sıkıntı hissediyor diye dokunmadık ona hiç... bir de biz bunaltmayalım diye...(M.E.)”* Görüldüğü gibi kadından, pazarlıkta payına düşeni yapamasa da erkeği desteklemesi, rahatlatması beklenmektedir. Benzer şekilde, eşinin iflas etmesi sonucunda hemen her şeyini kaybetmiş bir kadın olan T.Ü.’den de sabretmesi, isyan etmemesi beklenmektedir. T.Ü. yaşadıkları iflas ve maddi sıkıntılar nedeniyle çocuklarıyla birlikte kayınlarının evine taşınmak zorunda kaldıklarını, dokuz senedir birlikte yaşadıklarını, özelinden fedakarlık yaptığını ve bitecek bir gün diye sabrettiğini anlatmaktadır. M.E. de T.Ü. de pazarlıkta kendilerine vaat edileni alamadıkları zamanlarda bile fedakarlık yapması, sabretmesi beklenen taraf olmuşlardır ki zaten “makbul kadın” olmak bunu gerektirmektedir.

Grup sohbetlerinde çalışıp çalışmadıkları sorulduğunda *“evde çalışıyoruz; temizlik, bulaşık, yemek, çocukların eğitimi... az şey mi?”* benzeri yanıtlara rastlanmaktadır. A.Y. tepkisini *“ev kadınlığı basit gibi görünüyor ama çok zor; çalışıyorsun ama maaş almıyorsun, bir de çalışıyorsun ama takdir bile görmüyorsun, kendini değersiz hissediyorsun”* şeklinde dile getirmektedir. Her gün tıpatıp aynı şekilde tekrarlanan, yeni hiç bir şey üretmeyen ev işleri ve annelik, Beauvoir’a göre, kadının aşkınlığını gerçekleştirebileceği faaliyetler değildir. Ona göre, kendi olmanın, özgür olmanın yolu çalışmak ve üretmektir; yani *“ev kadını olmayı, çocuk yetiştirmeyi seçmek, bağımlılığa mahkumiyeti seçmektir.”*⁸⁹ Katılımcı kadınlar bağlamında “bağımlılığa mahkumiyeti” seçip seçmedikleri tartışılması gereken bir konudur. Bu bir seçim ya da tercih ise nedenleri üzerinde düşünülmeli ve yaptıkları pazarlığın yaşattığı ikilemler göz ardı edilmemelidir. Z.U. kendisinin işletebileceği küçük bir iş yeri açma teklifini götürdüğünde eşinin tepkisini şöyle ifade etmektedir: *“Herkesin karısı oturuyor evinde, rahat rahat oturmak varken sen niye kendini çoluğunu çocuğunu sefil edeceksin, sen çocuklarınla ilgilen yeter dedi. Çalışma*

⁸⁹ Zeynep Direk, **Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği**, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 58, Bahar 2009.

isteğim para ihtiyacından değildi, bir şeyler yapıyor, üretiyor olabilmek... o yüzden kendimi mutfığa verdim, mutfakta üretiyorum.” Z.U. evlenme aşamasında ataerkillikle pazarlık yapmış ve Beauvoir’ın tanımıyla “bağımlılığa mahkumiyeti” seçmiş olabilir, ancak sonrasında pazarlık şartlarını değiştirmek istediğinde girişimi başarısız olmuştur; üretme, kendini işe yarar hissetme ihtiyacını mutfak becerilerini geliştirerek gidermeye çalışmıştır. Pazarlığın sindirmekte zorlandığı şartlarını en açık şekilde sergileyen, arka arkaya yaptığı yorumlarla tercihini meşrulaştırmaya çalışan katılımcılardan biri de E.L.’dir. E.L. çalışıp kendi parasını kazanması konusunda kızına sürekli telkinde bulunduğunu söylerken bir taraftan da kendi konumunu açıklama ihtiyacı hissetmektedir: “Aslında şu var, eşinin kazandığı senindir, benim yani. Eşim çalışıyor diye onun değil, bizim. Bizim ailemizin. O orada çalışıyor, ben evde çalışıyorum.” Ancak hemen arkasından “ama çalıştığım zamanları düşünüyorum da daha aktıfsın, konuşman daha farklı, insanlarla iletişimin daha farklı, her gün değişik insanlar görüyorsun, hep böyle aynı insanlarla kapalı kalmıyorsun” diyerek konuya ilişkin kararsızlığını ortaya koymaktadır. Yine “Bence okumalı kadın. İsterse, canı isterse çalışır da ama okul okumalı, benim mesleğim şu diyebilmeliyim, yapmıyor olsam da. Mesleğim olmuş olsa yapardım, hiç bir kuvvet beni bu saatten sonra durduramazdı” dedikten sonra okumanın ve çalışmanın bir “dezavantaj” da olabileceğinden bahsetmektedir: “Aslında okumuş olmanın dezavantajları da var. Bazen evliliklerde öyle kavgalar oluyor ki artık bitti, artık onu gözünün göresi yok, o derece nefret etmişsin, eğer o an işte elinde gerçekten güzel bir mesleğin, çok güzel bir altyapın olmuş olsa anında bırakırsın ve daha çok bence okumuş kadınlar, iyi bir yerlere gelmiş kadınlar hiç bir şekilde kocasının kahrını çekmiyor, hani o vefakar anne dediğimiz, vefakar eş dediğimiz kısıma çok girmiyor. Aman seninle mi uğraşacağım diyor, bırakıyor. İşim var, mesleğim var...” Ortaya çıkan bu tabloya göre, E.L. için ekonomik özgürlüğe sahip olmamanın “avantajı” evliliği, aslında bitmiş olmasına rağmen, bitir(e)memek: “Ekonomik özgürlüğüm olsaydı, geleceğimi iyi görmüş olsaydım bırakırdım ben eşimi. Seni mi çekeceğim, aileni mi çekeceğim der, vururdum kapıyı ama neyse iyi ki sabretmişim, düzeldi, ailesine evine bakan bir adam oldu.” E.L. örneği, ataerkilliğin ve ataerkil pazarlık şartlarının kadına yaşatabileceği çelişkileri görünür kılması bakımından çarpıcıdır. Kadını geçindiriyor olmak erkeğin güçlenmesi, kadının bağımlılığının artması ile sonuçlanmaktadır. Görüşülen kadınlar ilişkideki bu dengenin farkında olmakla ve hatta sindirememekle birlikte dengeyi değiştirmeye yönelik adımlar atmakta

zorlanmaktadırlar. Bu noktada, dini inançları da, özellikle aile ve annenin kutsallığı argümanlarıyla, kendilerini rahatlatarak dayanaklar sunmaktadır. Mücadelenin zorluğu ve fedakar, sabırlı anne/eş olma öğütleri, kadını özneleşme deneyiminden uzaklaştırmaktadır. Özetle, ataerkil pazarlık taraflar arasında bir görev paylaşımı olmasının ötesinde bireysel ve toplumsal sonuçları olan bir anlaşmadır.

2.3.2. Anneliğin Vazgeçilmez ve Zorunlu Önceliği

Tüm ortak yatkinliklarına rağmen yine de çeşitli konulara yaklaşımlarında farklılaşabilen katılımcıların, kadın tanımları ve anneliğe yaklaşımları büyük benzerlik göstermektedir. Görüşülen kadınlardan P.E. kadının evlilikte “veren taraf” olması gerektiğine inandığını belirtmekte ve kadını şu sıfatlarla tanımlamaktadır: *“Kadın demek fedakarlık demek, toparlayıcı olmak demek, sevgi saçmak demek, anaç olmak demek kadın.”* Z.U. ise hayatının ailesi olduğunu ifade etmekte ve düşüncelerini *“sanki bir geyşa var içimde, önce onların mutluluğu... kendim için bir arkadaşına kahveye gidebilmek yetiyor bana, arada bir ben de mutlu olayım ki onlara iyi hizmet verebileyim”* şeklinde paylaşmaktadır. *“Kadın tutuyor evi ayakta, kadın daha verici olmak zorunda, kendimden önce onlar var benim için”* diyen E.M. kendisini anlatması istendiğinde *“önce anneyim”* yanıtını vermektedir. E.M., ev ve aile kavramlarının kendisi için “düzen” anlamına geldiğini de eklemektedir. Çoğaltılabilecek bu tarz örnekler, görüşülen kadınların annelik rolünü ne denli benimsediklerini ve annelik kavramına atfettikleri anlamın ataerkil sistemin “kutsal aile” kurgusuna ne denli denk düştüğünü göstermektedir. En güçlü tahakküm yapılarından biri olarak kurumsal din bu bağlamda işlevini yeterince yerine getirmektedir. Türkiye’de, kendilerini Müslüman kimlikleriyle tanımlayan sivil toplum örgütleri ya da örneğin dergilere bakıldığında genel olarak, toplumsal düzenin devamlılığı ile aile kurumunun ilişkilendirildiği görülmektedir. Kadının aile içinde güçlü kılınması yoluyla muhafazakar değerlerin korunması amaçlanmaktadır. İslami kadın dergilerinin bu amaca uygun olarak kadını aile içinde tanımladıkları, kadının aile içi rolünün kutsallığına vurgu yaptıkları, buna karşılık kadına atfedilen geleneksel rolleri ise neredeyse hiç eleştirmedikleri⁹⁰ gözlemlenmektedir. Eş ve anne rollerinin yüceltilmesi ve bu rollerin benimsenmesi karşılığında elde edilecek olan saygınlık vurgusu kadının bu geleneksel rolleri içselleştirmesine hizmet etmektedir.

⁹⁰ Zehra Yılmaz, **Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 22.

Berktaş, Cumhuriyet dönemi yazarlarının (özellikle Peyami Safa) romanlarında kadın imgesinin kurgulanışını incelediği çalışmada, binlerce yıl önce sistemleştirilen “kadın doğurmak için yaratılmıştır dolayısıyla kadının varlık nedeni anneliktir” yaklaşımının benimsendiğini saptar. Bunun sonucunda erkek algılamasının “iyi” ve “kötü” kadın karşıtlığını oluşturduğunu söyler. “İyi kadın”, fedakar eş ve annedir; iyidir çünkü doğaya karşı gelmemiştir. “Kötü kadın” ise doğaya aykırı davranarak annelik rolünü reddetmiş, haz peşinde koşan “fettan” kadındır. Berktaş’a göre “*her durumda kadın ‘ana’ ve sadık ‘eş’ olarak, kendi başına ve kendisi için bir varlık olarak değil, erkek için bir varlık olarak kurgulanır.*”⁹¹ Bu kurgu farklı mecralarda çeşitli toplumsal aktörler ve kurumlar tarafından pekiştirilmekte, din alimleri tarafından gazete, dergi yazılarıyla ya da radyo, televizyon sohbetleriyle desteklenmektedir. Bu kaynaklarda “Müslüman bir kadının sahip olması gereken özelliklere” bakıldığında oldukça uzun bir listeyle karşılaşılmaktadır. Bunların bir bölümü şöyle sıralanabilir: Yüksek ahlaklı, yapıcı, topluma karşı görevlerinin bilincinde, Allah’a tam bir teslimiyet içinde, kocasına karşı sevecen, kocasının ailesine karşı saygılı, çocuklarına karşı şefkatli, nesilleri şekillendiren eğitimci, iffetli, alçakgönüllü, başkalarını kendine tercih eden⁹², modernitenin “pençesine” düşmemiş, özgürlük isteği ile kendi değerlerinden uzaklaşmamış, annelik görevini ötelememiş⁹³. Kadının sığması beklenen çerçeve erkek egemen sistemin daralttığı, kurumlaşmış dinin ağırlaştırdığı bir çerçevedir. Bu açıdan, oturulacak bir pazarlık masasında dindar kadının eli son derece zayıf görünmektedir.

Anneliğe atfedilen kutsallığa, anaç, çekip çeviren, toparlayan kişi olma özelliklerine net ifadelerle eleştirel yaklaşan tek katılımcı, S.Ü. düşüncelerini şu cümlelerle iletmektedir: “*Anne olmak bence bunları gerektirmiyor. Anne de bir insan sonuçta; kendi istekleri, ihtiyaçları var. Her şeyi toparlayacağım diye kendinden veren bir anne kendini toparlayamaz. Tabii ki yeri geliyor, kendi ihtiyaçlarım konusunda mecburen sessiz kalıp çocuklarımı ya da ailemi düşünmek zorunda kalıyorum. Bu hayat benim diyemezsiniz, fedakarlık yapmak zorundasınız ama ufak da olsa bir ben varım, benim hayatım da var, olmak zorunda. Tamamen kendimi feda etmemeliyim diye düşünüyorum.*” S.Ü. evlendikten sonra eşinin iznini

⁹¹ Berktaş, **a.g.e.**, s. 156-160.

⁹² Ali Kaya, **Müslüman Kadının Özellikleri**, Semerkand Dergisi, Ekim 1999.

⁹³ Ahmet Dursun (der.), **Kadın: İnsanın Lâtif Cinsi**, Köprü Dergisi, sayı: 113, Kış/2011, s. 5-7.

alamadığı için üniversite eğitimine devam edemeyişini kabullenmekte zorlanan ve hayalinden vazgeçmediğini ısrarla vurgulayan bir kadındır.

Görüşülen kadınların yarısından fazlası görücü usulü evlendirildiklerini ve erken yaşta anne olduklarını ifade etmektedirler. Bu kadınlardan biri olan H.E. hikayesini kısaca şu şekilde aktarmaktadır: *“On altı yaşında evlendim ve hemen anne oldum. Hiç anlamadım ama anne olduğumu, yeğenlerim gibilerdi sanki. Kayınvalidem ile birlikte oturduğumuz için o da yardım etti beraber büyüttük çocukları. Kayınpederim hayattaydı ama ikinci hanımı vardı, onunla oturuyordu.”* Evliliğin şans işi olduğunu söyleyen H.E. *“ben hayat arkadaşımı bulamadım, doğru insanı bulduğumu düşünmüyorum, hep mücadele”* yorumunu yapmakta, bununla birlikte, evliliğini bitirmeyi hiç düşünmediğini belirtmektedir: *“Çocuklar için, idare ederek geldik bu günlere, hep benim fedakarlığım; kolay değil bir evliliği bitirmek, hele dört çocukla, bir de tabii eşin akraban, halan kayınvaliden olunca çok daha zor.”* H.E. boşanma kararı alamamasını “eğitimsizliğine” ve “sahipsizliğine” bağlamaktadır: *“Eğitimli olsaydım, çalışıyor olsaydım ya da arkamda güçlü bir ailem olsaydı bu evliliği çoktan bitirmiştım, sürdürmezdim.”* Yaşadığı mutsuz hayatla, sevmeyişi bir eşle evli olmanın zorluklarıyla ve aile içi uğradığı haksızlıklarla “inancına sarılarak” baş ettiğini söylemektedir: *“Allah’a şükür, elhamdülillah ki bu dünyanın ötekisi de var, mutlaka her çektiğimiz sıkıntının karşılığını, her yaptığımız iyiliğin mükafatını alacağız.”* Haftanın dört günü düzenli olarak bağlı olduğu cemaatin kadın sohbetlerine katıldığını paylaşan H.E. için boyun eğmemek “Allah muhafaza, kadere isyan” anlamına gelmektedir. Yine, akrabasıyla evlendirilmiş, on dokuz yaşında anne olmuş A.Y. *“çok şükür evliliğimden de eşimden de pişman değilim ama tekrar yaşasaydım o kadar erken evlenmezdim”* derken, on dokuz yaşında evlendirilmiş, dört çocuk sahibi M.A. ise gönül rızasıyla evlenmediğini, şimdiki akılsa biraz daha bekleyeceğini belirtmektedir. Bir diğer katılımcı üç çocuk sahibi N.Ş. şunları aktarmaktadır: *“On altı yaşında görücü usulü evlendim. Okumuyordum da. On yedi yaşında anne oldum. Çok bunalımdaydım yıllarca. Çocuk yaşta anne olmanın verdiği sorumluluğun yüküydü belki de. Nefes alamıyordum.”* On yedi yaşında “tanıdık tavsiyesiyle” evlendirilen S.Ü. ise karar aşamasında sosyal çevresinin etkisi altında kaldığını *“öyle bir katakulliyile evlendim”* sözleriyle ifade etmektedir. S.Ü. yaşadığı süreci *“Nasıl olduğunu ben de anlamadım açıkçası; geldiler, gördüler, tanıştık, iki ay içinde evlendik. On yedi yaşında bir genç kızsınız sonuçta, hayatın başında,*

tecrübeniz olmamış ki hiç, doğru dürüst bir şey yaşamamışsınız. Evlenir evlenmez hamile kaldım. Kendim küçüktüm zaten. Dumura uğradım. O kadar hayalim varken... On yılım inanılmaz mücadeleyle geçti” şeklinde değerlendirmektedir. Mücadele ile geçen yıllarını anlattıktan sonra ise konuyu H.E.’ye benzer bir şekilde kapatmaktadır: *“Allah yazmış demek ki, kaderimiz oymuş, yirmi yıldır yaşadıklarımı yaşayacakmışım, Allah yazmasa hiç bir şey olmaz.”* Çocuk denecek yaşta evlendirilen kadınların en belirgin ortak özellikleri ilkokuldan sonra eğitimlerine devam etmemiş olmaları ve yüksek oranda buna bağlı olarak çalışma deneyiminden de yoksun kalmış olmalarıdır. Başka deyişle, katılımcılar arasında çalışmış olan kadınların hem daha ileri yaşlarda evlenme kararı aldıkları hem de çoğunlukla evlenecekleri kişiyi arkadaş ya da iş çevrelerinden bizzat seçtikleri görülmektedir. Görüşülen kadınlar arasında en geç (otuz yaşında) evlenen H.A. eşiyle üniversite arkadaşları ortamında tanıştığını, üç yıllık bir birlikteliğin ardından evlendiklerini, aslında “farklı dünyaların insanları” olduklarını ama birbirlerinin “muhabbetinden hoşlandıklarını” belirtmektedir: *“Eşimi tanıdığımda saçları uzundu, küpeli falan, saçları onun vazgeçilmeziydi. Ben de başörtülüydüm. Orta okuldan beri başörtülüyüm. Eşimin hiç aklında hayalinde değilmiş başörtülü bir kadınla evlenmek. Yani başörtüsü taraftarı değildir o. Belki ben açsam şimdi başımı sesini çıkarmaz bile. Yani tanıştığımızda dış görünüşten elektrik almadık ama birbirimizin muhabbetinden hoşlandık.”* H.A.’yı erken yaşta görücü usulü evlenen katılımcılardan ayıran en önemli özellik üniversiteden (Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi) mezun olduktan sonra on iki sene çalışmış olmasıdır. Çevresine kıyasla geç sayılabilecek bir yaşa kadar evlenmeyişi kendisi de çalışan kadın olması ile açıklamaktadır: *“Çalışma hayatı da sebep oluyor buna. Ev kızı olsanız, gelene şans vereyim diyorsunuz ama çalışma hayatında o kadar çok insan görüyorsunuz ki boş ver bu gitsin, hayırlı bir insan çıkar mutlaka diyorsunuz. Çevreniz geniş olduğu için birileriyle tanışıyorsunuz hep.”* Sahip oldukları habituslar ve öğrencilik ya da çalışma hayatında toplumun farklı kesimleri ile temas kurma sıklıkları burada da etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. H.A. kendisine ve hayatına kattığı değer farkında olmasına rağmen ilk çocuğunun doğumuyla birlikte çalışmayı bıraktığını anlatmaktadır: *“Çocuk olunca evde olayım, çocuğumu kendim büyüteyim istedim. Çalışan annelerin zorluğunu görüyordum açıkçası. Bazen özliyorum çalışma hayatını ister istemez. Çalışıyorsanız evlenince bocalıyorsunuz ama*

elhamdülillah her şeye alışıyorsunuz. Teraziye koyduğum zaman da annelik hep ağır basıyor.”

İster kendileri henüz çocuk yaşta iken anne olmuş olsunlar, ister anne olmaları ile birlikte çalışma hayatlarından ve ekonomik özgürlüklerinden vaz geçmiş olsunlar katılımcıların tümü “önce anneyim” demektedir. Kararlarından pişmanlık duysalar dahi bunu dile getirirken temkinli ve çekingen bir tutum içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, görüşülen kadınlar kadere razı olmak, sabretmek, isyan etmemek çizgisinde buluşmaktadırlar.

2.3.3. Çocukla Tamamlanmak

Elisabeth Badinter, annelik gerçeğinin “aldatıcı bir haleyle sarmalanmış” gibi görüldüğü yorumunu yapar. Ona göre, müstakbel anne yalnızca sevgi ve mutluluk düşleri kurar ve anneliğin “tükenme, fröstrasyon, yalnızlık ve hatta bir sürü suçluluk duygusuyla karışık bir yabancılaşmadan meydana gelen öbür yüzünü görmezden gelir.”⁹⁴ Anneliğin, bir kadının kendini onayla(t)masının yegane şekli olmadığı, hatta kimi zaman özgürlüğün karşısında yer aldığı tartışması, katılımcı kadınlara çok uzak bir tartışmadır. Görüşülen kadınların, çocuğa atfettikleri anlamlara bakıldığında, anneliği varoluşlarının merkezine yerleştirdikleri görülmektedir. Çocuk kelimesini tanımlamaları istendiğinde katılımcıların verdikleri cevaplar “dünyanın merkezi”, “Allah’ın emaneti”, “sevgisi kelimelere sığmayan”, “candan bir parça”, “nefesine, varlığına şükredilen”, “iyi bir kul olarak yetiştirilmesi gereken”, “Allah’a hizmet etmesi gereken”, “yokluğuna kelime bulunamayan” eksenindedir. Allah’ın emaneti olmaları nedeniyle çocukların öncelikle “iyi bir kul olmak” üzere yetiştirilmeleri gerektiğine inanmaktadırlar. Çocuk sahibi olmayı ve onu “Allah yolunda” yetiştirmeyi Allah’a karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmekle neredeyse eş tutan bu yaklaşım, dindar kadını kişisel tamamlanma arayışından da uzaklaştırmaktadır. Başka ifadeyle, çocukların Allah’ı, Peygamberi, Kur’an’ı bilmeleri şarttır ve anneler bu “kutsal” görevin aslî unsurlarıdır: *“En çok dua ettiğim şey iyi bir kul olmaları. Sonra iyi bir insan olmaları, zaten onların hepsi birbirine zincirleme. İyi bir kul olduktan sonra her şeyleri mükemmel olur bana göre. Biraz tereddütte kaldıkları an raydan çıkarlar. Ben kendim öyle yaşadığım için daha*

⁹⁴ Elisabeth Badinter, **Kadınlık mı? Annelik mi?** İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 21-22.

önceleri, biliyorum. (U.G.)” İyi bir insan olmayı, iyi bir kul olmaya bağlayan bu yaklaşım katılımcıların tümü için geçerlidir. Kadınlar aynı zamanda iyi kul olmak ile vatansever olmak arasında da aynı bağı kurmaktadır. Onlara göre, dindarlık, milliyetçilik ve vatanseverlik birbirini tamamlayan, daha doğru ifadeyle, biri varsa diğerleri de var olan kavramlar ve özelliklerdir. Bir grup görüşmesinde, katılımcılardan E.L. ile M.E. arasında geçen diyalog, çocuklara öğretilmesi gereken değerler hakkındaki düşüncelerini yansıtmaktadır. M.E., TRT 1 kanalında yayınlanan **Diriliş: Ertuğrul** dizisini düzenli olarak takip ettiğini ve “milli değerleri öğrenmeleri” için çocuklarına da izlettirdiğini söylemekte ve E.L.’ye de çocuklarına mutlaka izlettirmesi tavsiyesinde bulunmaktadır. E.L. çocuklarına aynı amaçla “Hocalı katliamı belgeselleri” izlettirdiğini anlatmakta ve devam etmektedir: *“Ertuğrul’u da izlettireyim o halde. Vatan, namustur. Çocuk milliyetçi olacak, vatani için her şeyi yapacak, dostunu düşmanını bilecek ona göre çalışacak, savaş meydanından kaçan dinden çıkar.”* İki kadın, karşılıklı tavsiyeler sonrasında *“her şey yine Allah inancına geliyor, çocuk dinini bilecek”* sonucuna varmaktadır. İki çocuk sahibi olan E.L. çocuk yetiştirme sorumluluğun kendisini yıpratıldığını, *“kötü zamanlarda”* yaşadığımızın, başlarına bir şey gelmesinden korktuğunun altını çizerek, anne olarak hedefinin *“ahlaklı ve vicdanlı çocuk yetiştirmek”* olduğunu vurgulamaktadır: *“Vicdan sahibi olması için de Allah inancının tam olması gerekir. Günahı bilecek. Allah korkusu olduktan sonra gerisi gelir zaten.”*

Oğluna öncelikle dürüstlüğü tavsiye ettiğini söyleyen Z.E. de aynı değerleri önelemektedir: *“Allah’a hayırlı kul, Peygamber’e ümmet ol, vatana millete hayırlı bir evlat ol diyorum.”* Vatana, millete hayırlı evlat olmanın kendisi için ne anlama geldiğini şu ifadelerle açıklamaktadır: *“Gitsin askere de, dağlarda savaşsın vatan için falan, yok hiç öyle düşünmedim. Keşke savaşması için bir sebep olmasa yani... tamam şehitlerimize Rabbim gani gani rahmet etsin, onlar olmasa gerçekten halimiz nice olurdu, yeri geldiği zaman onu da yapsın tabii ki oğlum ama ben vatana millete hayırlı olsun derken insanlara yardım, hoşgörü anlamında düşünüyorum, çevresine faydası olsun.”* Tüp bebek yöntemini de denediklerini ama sonuç alamadıklarını, evliliklerinin ancak yedinci yılında çocuk sahibi olabildiklerini paylaşan Z.E. o yıllarda *“Şu kuru ağaçları yeşerten Rabbim, benim içime de can ver”* diye dua ettiğini anlatmaktadır: *“Tabii biz bilemeyiz hakkımızda hangisinin hayırlı hangisinin şer olduğunu, Rabbim bilir en hayırlısını. Oğlum da tedaviyle oldu, yani bir süreç*

geçirdik eşimle.” Bu konuda eşiyle hiç bir problem yaşamadığını, zor süreçte eşinin kendisine hep destek olduğunu belirten Z.E. toplumsal baskıyı ve çevresinin yaklaşımını ise *“kendimi ezik ve eksik hissetmeme sebep oldular”* sözleriyle eleştirmektedir. Çevresindeki insanlardan sıkça duyduğu *“Allah senin de yüzünü güldürsün”* benzeri yorumlara *“sanki sadece anne olursam yüzüm gülecekmiş ya da gülmeliymiş gibi”* tepkisini vermektedir. Doğuramamayı bir tür başarısızlık ya da acınacak durum olarak görme eğiliminin kuvvetli olduğu açıktır. Badinter, doğuramamanın *“normdan sapma”* şeklinde algılandığını paylaşır; bunun bedeli ise toplumsal olarak onaylanmamaktır⁹⁵. Z.E. hissettiği toplumsal baskıyı, dualarına *“içime can ver”* sözleriyle yansıtmaktadır. Bu yakarış biçimi, toplumsal baskının ulaştığı boyutu göstermesi açısından anlamlıdır. Yaşadığı bu özel deneyimin, çocuk kavramına bakışını belirlediği söylenemese de etkisi olduğu düşünülmelidir. Benzer toplumsal yapı içerisinde, benzer değerlerle büyümüş, sosyokültürel ve ekonomik statü açısından birbirine neredeyse denk kadınlar arasında gözlemlenen perspektif farkı, kimi zaman hayat hikayeleriyle, kişisel tarih ile anlam kazanabilmektedir.

Görüşülen kadınlara göre, özellikle kız çocuklarını sakınmak, kızları mahrem/namahrem bilinciyle büyütmek gerekmektedir. Örneğin E.L. kızıyla arasında geçen bir konuşmayı şu şekilde aktarmaktadır: *“Kızım duymuş, sordu adet olmak ne demek diye, odaya çektim onu, anlattım, kadınsal bir mevzuudur, erkeklerin arasında kesinlikle konuşulmaz, ayıptır dedim, ayın belli zamanlarında kadınların kuşundan birkaç gün kan gelir, bu yumurtlama evresidir, yumurtalarımız var bizim onlar çatlar, kan gelir oradan; çatlamasa zaten kadın hamile olur, bebeği büyür karnında ama abinin, babanın yanında, dayının dedenin yanında bunlar kesinlikle konuşulmaz dedim. O kadar güzel anladı ki.”* Öncelikle, E.L.’nin kızına, kadınların üreme döngülerinin bir parçası olan *“adet”* evresini geçiştirmeden, elinden geldiğince biyolojik referanslarla açıklama çabasını göz ardı etmemek gerekmektedir. Her ne kadar *“vajina”* terimini telaffuz edememiş ve yerine *“kuş”* demeyi tercih etmiş olsa da inanç ve değerlerinin sınırları içerisinde bilimsel sayılabilecek bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Fakat bunun ötesinde, sözlerinde ataerkilliğin içselleştirilmiş tahakkümü belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu örnek, erkek egemen düzen kodlarının yeniden üretiminde kadınların da rol üstlendiklerini göstermektedir. Kendisinin de annesinin benzer öğütleriyle

⁹⁵ A.g.e., s. 154.

büyüdüğünü, özellikle çocuk eğitimi konusunda annesinden etkilendiğini söyleyen E.L., kendisini “*ortaya karışık biraz geleneksel biraz modern bir anne*” şeklinde tanımlamaktadır. Çocuklarına “günah ve yasakların dinî açıklamasını” yaptığını belirtirken özellikle kızına koyduğu sınırları şu sözlerle açıklama ihtiyacı hissetmektedir: “*Kadının toplum içinde dikkat çekmemesi kadının iyiliği için aslında; diyorlar ya İslam dini yobaz din diye mevzuu orada kadını korumak aslında.*” Örtünme konusunda, katılımcılar, kızlarına toleransla yaklaşmaktadırlar. Kendisi evlendikten bir süre sonra, otuz yaşında örtünmeye karar vermiş olan E.M. “*Allah herkese isteyerek kapanmayı nasip etsin*” dedikten hemen sonra “havalı ve gösterişli” olduğunu söylediği küçük kızı için “*okula giderken bir saat makyaj yapıyor, disiplin uyarısı bile aldı ama seviyor, içinden geliyor, o yüzden şu an mesela istemem kapanmasını, sağlıklı bulmam*” yorumunu yapmaktadır. Benzer şekilde, H.A. da İmam Hatip öğrencisi olarak kendisinin erken örtündüğünü, kızına farklı davranacağını anlatmaktadır: “*Kızımda kendine bırakırım kararını, başını ört asla demem, zamanı geldiğinde kendi seçimlerini kendisi yapsın. Benim için edep, ahlaklı, güzel giyinsin, yani güzel örtünsün vücut hatlarını belli etmesin ama başına karışmam açıkçası.*” Örtünme kararını kızlarına bırakacaklarını belirtse de anneler, kız çocuklarının bedenlerini denetlemekten vazgeçmemektedirler. Kadın bedeninin kontrolü, çocuklukta ve annelerin katılımıyla başlamaktadır.

Çocuklarına vermeyi en çok önemseydiği değer “kul hakkı” olduğunu ısrarla vurgulayan S.E. “*Kur’an öğrenmesi elbette önemli çocuğumun ama kul hakkı daha önemli, ileride de öğrenir Kur’an’ı ama kul hakkı küçükken ailede verilmeli*” demektedir. Derinlemesine görüşmelerde sıkça dile getirilen *değerler eğitimi* kavramı dikkat çekmektedir. Geleneksel ataerkil düzenin ve dinî öğretinin biçimlendirdiği “nesiller annelere emanet” algısı, kadınlara ağır bir sorumluluk yüklemiş görünmektedir. Bu büyük sorumluluğu yerine getirebilmek için katılımcı kadınların desteğe ihtiyaç duydukları ve dışarıdan yardım aldıkları gözlemlenmektedir. Söz konusu destek, kimi zaman akademik eğitimin yanı sıra değerler eğitimi de verdiklerini belirten okullardan, kimi zaman da çeşitli eğitim merkezlerinden ve sivil toplum kuruluşlarından gelmektedir. Yani sistem, düzenin devamını sağlayacak yeniden üretim mekanizmalarını devreye sokmaktadır. Kul hakkı örneği üzerinden eğitimin öncelikle ailede başladığının altını çizen S.E., çocukları için değerler eğitimi veren okul ve kuruluşları tercih ettiğini söylemektedir.

Her iki oğlunu da rol model olabileceklerini düşündüğü “abilerle” görüştürmeye çalıştığını, on üç yaşındaki büyük oğlunu yaz tatillerinde “İLAM’a” gönderdiğini aktarmaktadır. İLAM şeklinde kısaltılan “İlmi Araştırmalar Merkezi”, resmi internet sitesinde, “Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı Yönetim Kurulu kararı” ile kurulduğunu ilan etmekte ve amacını şu şekilde açıklamaktadır: *“Sorumluluk ve özgüven sahibi, entelektüel birikim sahibi, dini ve kültürel değerlere duyarlı, manevi ve ahlaki olgunluğa yönelik araştırmacı ve öğrenciler yetiştirmek derdinde olan İLAM, sahasında ülkemizin öncü sivil toplum kuruluşlarından biridir.”*⁹⁶ Bu kuruluş, vizyonunu *“Cihanşümül değerlere dayalı köklü bir geçmişin mirasçıları olarak, insanı muhatap alıp onu kemale erdirecek ve yaratılış gayesi istikametinde yükselmesine basamak olacak ilim, irfan ve hizmet merdiveni olmak ve bu gayeyi gerçekleştirecek kaliteli insanların yetiştiği özgün ve dünya çapında örnek bir müessese haline gelmektir”*⁹⁷ cümlesiyle anlatmaktadır. Anne olarak kimi zaman “yetersiz” kaldığını belirten S.E. oğlunun İLAM çatısı altında bulunan “abiler” ile vakit geçirmesinden memnun olduğunu ifade etmektedir: *“Önünde yüksek lisans yapan dindar abiler var. Dindar diyorum ama nasıl söyleyeyim, benimle de konuşuyorlar mesela rahat bir şekilde. Yaz okulunda oğlumla ilgilenen abilerden biri haber spikeri oldu hatta. O çok güzel rol model oldu oğluma. Bak oğlum, dedim, İletişim Fakültesi’ni bitirmiş, yükseğini de yapıyor, hem de namazını kılıyor, sohbetine gidiyor.”*

Aynı bağlamda verebileceğimiz bir diğer örnek olan N.E., biri on altı diğeri altı yaşında iki kız çocuğu sahibi, üniversite eğitimi almış, İslam tarihi alanında doktora tezini yazmakta olan bir annedir. Kızlarını *“dini değerlerine sahip, değerler eğitimini almış, namazlarını kılan, iyi birer Müslüman olarak”* yetiştirmeye çalıştığını belirtmektedir. Büyük kızı ile ilgili deneyiminden bahsederken *“ergenlik dönemine girip yalnız kalma isteği başladığı zaman eliniz üzerinde olamıyor artık, o zamana kadar verdiğiniz eğitim, değerler eğitimi ya da dini eğitim anlamında verdiğinizle kalıyor”* değerlendirmesini yapmaktadır. Dini eğitimin küçük yaşta verilmesi gerektiğini düşünen N.E. çocuklarını bu nedenle Kur’an eğitimi alabilecekleri anaokullarına gönderdiğini söylemektedir. Bununla birlikte, kızlarına piyano ve binicilik dersleri aldırıldığını özellikle vurgulamaktadır. Kızları ile kurduğu

⁹⁶ İLAM resmi web sitesi. En son ziyaret edilen tarih 10.05.2018 <http://ilam.org.tr/hakkimizda.html>

⁹⁷ İLAM resmi web sitesi. En son ziyaret edilen tarih 10.05.2018 <http://ilam.org.tr/misyon-vizyon.html>

ilişkinin “yasakçı” bir ilişki olmadığını belirten N.E., dinî ve manevî değerleri gereği yanlış olduğunu düşündüğü konuları bile “ayıp ya da haram” diyerek kapatmadığının, bunun yerine tartışmayı tercih ettiğinin altını çizmektedir: *“Asla kızmıyorum, ayıplamıyorum. Ayıpladığım zaman bir daha geri gelmez. O yüzden ne kadar uç bir şeyle gelirse gelsin sadece doğrusunu gösteriyorum, tarihten örnekler veriyorum, çevremizden, yaşadıklarımın örnekler veriyorum. Mesela şu anda internette çok geziniyor; lezbiyenler, eşcinseller, eşcinsel hakları. Geçenlerde bir şey gösterdi, lezbiyenlerle ilgili dedim ki bak burada bir defa algı var, lezbiyenliği sevdirmeye çabaları var.”* N.E. düşüncelerine ve inancına ters düşen olguları kızlarından uzak tutmak için özel bir çaba içerisinde görünmemektedir. Aksine, karşılaştıkları farklı değer ve yargıları kendisiyle paylaşıyor olmalarını önemsemekte, bunun “doğruyu göstermek” için bir fırsat olduğunu düşünmektedir. N.E., cinsellik çağrıştıran kelimeleri telaffuz dahi edemeyen, çekingenlik gösteren birçok katılımcıdan farklı olarak eşcinsel, lezbiyen, eşcinsel hakları gibi kavramları rahatlıkla kullanabilmektedir. Bu farkı yaratan belirleyici faktörün N.E.’nin büyürken içinde bulunduğu habitusun özellikleri olduğu ileri sürülebilir. N.E. İsviçre’de doğmuş ve orta okul eğitimi sonrası Türkiye’ye kesin dönüş yapmış göçmen bir ailenin kızıdır. İsviçre’de geçirdiği çocukluk ve ön ergenlik dönemine ilişkin verilere dayanarak, farklı sosyalleşme biçimlerini deneyimlediği, kimlikler ve aidiyetler bağlamında görece zengin bir sosyal çevre içerisinde büyüdüğü görülmektedir. N.E. ile örneğin on yedi yaşında evlendirilmiş ve içine doğduğu muhafazakar ve dindar habitus dışına çıkmamış, toplumun farklı kesimleri ile ilişki, iletişim ve etkileşim içerisinde bulunmamış bir katılımcının hayatı algılama biçimleri farklılık göstermektedir. Örneğin, N.E. kızlarına hikaye kitapları okurken bakış açılarını genişletebilmek için kullandığı bir yöntemden bahsetmektedir: *“Hikaye kitapları okurken öndeki karakteri çok göstermezdim. Çocuk onu zaten görüyor. Mesela ağacın arkasındaki bir kedi... bütün perspektifi görebilsin, geniş anlamda bakabilsin diye onları anlatmışımdır hep. Başka ne görüyorsun gibi sorular sorarak okumuşumdur.”* Bu yaklaşım farkı N.E.’yi çocuk eğitimi konusunda diğer pek çok katılımcıdan ayıran bir özellik olarak belirginleşmektedir.

Çocuklarının dini eğitim almaları, İslam’ı bilmeleri gerektiğini düşünen bir diğer katılımcı, Z.U. düşüncesini şöyle aktarmaktadır: *“Dini eğitim çok önemli. Bir kere din demek vicdan demek, bana göre. Bugün yaşadığımız dinin tam olarak İslam*

*dinini aksettirdiğini düşünmüyorum, çocuklarıma da söylüyorum dini yaşarken kimseyi model almayın. Ama bir din var, kuralları var, bilin. Artık siz akıl baliğsınız sizi zorlayamam derim.” Z.U. farklı fikirlere açık olduğunu ve çocuklarıyla tartışabildiğini de eklemektedir: “Yakın zamanda bir tartışma yaşadık mesela. Ateist olduğunu söyleyen arkadaşları varmış üniversitede, onları anlattı. Dilimin döndüğünce anlatırım onlara ama empoze etmem, söylerim sadece, dini bilgimin izin verdiği çerçevede anlatırım. Ben bu kadarını biliyorum, bundan sonrasını sen araştır derim.” Çocuklarının eğitiminde kimi zaman televizyonu araç olarak kullandığını ifade eden Z.U. favori dizisi olan **Vatanım Sensin**’i seyrettirmenin de eğitimin bir parçası olduğu değerlendirmesini yapmaktadır: “Vatan sevgisi de imandan değil midir? Vatan olmazsa ne dini, ne diyaneti...” Z.U.’nun **Diriliş: Ertuğrul** dizisini “güncel siyasi gündeme yaptığı göndermeler nedeniyle” izlemeyi bıraktığını söylemesi de bu bağlamda önemli görünmektedir. Çocuk eğitiminde ve yetişmesinde dinî kural ve değerlerin önemine vurgu yapan bir başka katılımcı, H.A. bu değerlerin aktarılması sırasında kullanılan yöntemin önemine dikkat çekmektedir. Kelimelerin, üslup ve söylemin özenle seçilmesi gerektiğini düşünmektedir: “Tarzınız, anlatışınız çok önemli. Örneğin ben çocuğuma Allah’ı anlatırken, diyelim ki yanlış bir şey yaptı, ufak bir yalan söyledi, bak Allah çok üzüldü derim, Allah günah yazdı demem. Korkutarak öğretmesinler dini, severek öğretsinler.”*

Özetle, katılımcı kadınlar için çocuk sahibi olmak evliliğin doğal bir sonucu kabul edilmekte ve kesinlikle sorgulanmamaktadır. Allah’ın emaneti olarak görülen çocuğun “iyi bir kul” olarak yetiştirilmesi ise dinî bir görev olarak algılanmaktadır. Diyanet İşleri eski başkanı Mehmet Görmez’in çocuk ve aile ile ilgili görüşleri, kurumsal dinin bakışını yansıtmaları açısından önemlidir: “Toplumun temeli ailedir. Ailenin devamlılığını çocuk sağlar. Dinimiz prensip olarak da evlenip yuva kurmayı ve çoğalmayı teşvik etmiştir. Çocuk, aileye ve topluma Allah’ın emanetidir.”⁹⁸ Görmez’in bu yaklaşımı katılımcıların çocuk ve aileye ilişkin düşüncelerini özetler niteliktedir.

⁹⁸ <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diyanet-isleri-baskani-gormez-kurtaj-haramdir-347552>

2.4. Vatan, Devlet, Millet

Muhafazakar düşünceye göre istikrarlı bir toplum ancak merkezi bir güç ve otorite sistemi ile mümkündür. Bu bağlamda, din toplumu ayakta tutan temel direklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Otorite, devlet, düzen ve istikrarı korumak üzere ihtiyaç duyulan manevi motivasyonu din sağlamaktadır. Dinî söylem, vatan ve millet kavramları etrafında oluşan ortak kimlikleri vurgulayarak toplumsal dayanışma ve birliğin sağlanmasına yardımcı olur ve *“topluluk kimliğinin ve aidiyetinin birey tarafından hissedilmesine”*⁹⁹ önemli bir katkı sunar. Muhafazakar dindar bakış, toplumun ancak otorite ve düzen içerisinde varlığını devam ettirebileceğini ve dinin, istikrarın sürekliliği adına toplumu birleştirici işlev gördüğünü iddia eder. Katılımcı kadınların haftada en az bir kez organize ettikleri “sohbet günleri”, dinin birleştirici işlevini gündelik toplumsal hayat içerisinde sembolize eden pratiklerden biridir. Belirli ritüelleri olan bu sohbetler, hafta içi gündüz saatlerinde katılan kadınlardan birinin evinde gerçekleşmektedir. Sohbetler Arapça Kur’an okunmasının ardından Türkçe dua ile bitirilmektedir. Allah’tan, ibadetlerinin gaziler, şehitler, yöneticiler, vatan, millet ve ümmet adına kabulü istenir ve son dua ile sohbet bitirilir: *“Allah’ım yöneticilerimize güç ver, ülkemiz üzerinde oynanan oyunları boz, ümmet-i Muhammed’i koru, Müslümanları doğru yoldan ayırma.”* Kullanılan ortak değerler ve ortak tarih söylemiyle toplumsal aktörlerin birbirlerine bağlanmaları amaçlanır. Ancak, *“dünyevi ve siyasal süreçler içerisinde, özellikle de kişisel ve kurumsal iktidar mücadelelerinde de din önemli, amaçsal olabildiği kadar araçsal rol de oynar.”*¹⁰⁰ Bu bağlamda, din ile iktidar arasındaki ilişkinin gözden kaçırılmaması gerekir çünkü farklı tarihsel ve kültürel ortamlarda, iktidar ilişkilerinin yapısına bağlı olarak dinin belli yorumları öne çıkar ve doğru, meşru kabul edilir. Atay, ahlaktan siyasete geniş bir yelpazede toplumsal hayatı şekillendiren kurumların, İslamiyet zemininde gelişme imkanı bulduğunu belirtir ve İslam’ın sosyopolitik çerçevesini oluşturan “ümmet” inancı ile birlikte siyasetin İslam’ın doğasına çok erken bir zamanda girdiğini aktarır. Ona göre, Peygamber Muhammed *“hayata, insana ve dünyaya dair bu yeni anlatıyı insanlığa ulaştırıp, bunun sonucunda çevresinde bir topluluk oluşmaya başlar başlamaz siyaset İslam’a*

⁹⁹ Tayfun Atay, **Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler**, s. 36.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 40.

eklenir."¹⁰¹ Ancak İslami inanç ve pratikler, farklı tarihsel ve toplumsal şartlarda inananlar tarafından farklı şekillerde yaşanır. Bu bağlamda, İslam'ın Türkiye seyri de, Cumhuriyete geçiş süreci ve sonrasında yaşanan sosyopolitik ve kültürel dönüşümleriyle, kendine özgüdür. Türkiye'de İslam dininin tüm öğeleri ve sembolleriyle oynadığı rolü ve işlevsel özelliklerini irdelemek farklı bir araştırma konusudur. Bu çalışma kapsamında ancak katılımcı dindar kadınların devlet, millet, vatan algılarını ve çeşitli konulardaki hassasiyetlerini anlamlandırmaya yarayacak bilgi parantezleri açılmaya çalışılacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, yeni kurulan ulus-devletin evrensellik iddiasıyla uyumsuzluk içerisinde olduğu düşünülen ümmet ve hilafet eksenli yerleşik din anlayışının yerine ulusallık ve laiklik eksenli bir din anlayışı geliştirme gayreti içerisinde olunmuştur. Bu eğilim, dinin, devlet eliyle, toplumsal düzlemde çekilmesi ve giderek bireysel alana dahil edilmesi gibi sonuçlar doğurmuş ve toplumun inanan bazı kesimleri için bu durum Müslüman kimliğinin tehdit edilmesi anlamına gelmiştir. Hatta katılımcıların bir kısmı, büyüklerinden duyduklarını söyledikleri, erken Cumhuriyet döneminde, örneğin ezanın Türkçe okunması veya namazın Türkçeleştirilmesi girişimlerine tepkilerini bugün bile hala dillendirme ihtiyacı hissetmektedirler. Atay, Türkiye'de sosyal bilimcilerin çoğunun dine yaklaşımlarında "anti-teizm" izi olduğunu, bu tür bir yaklaşımın dini "anomali" olarak gördüğünü ifade eder ve dine toplumsal-kültürel bir olgu olarak yaklaşan bilimsel incelemelerin eksikliğinin altını çizer¹⁰². Böylelikle, din toplumun farklı kesimleri arasında, zamanla, kalıp yargıların, önyargıların ve ön koşulların hakim olduğu gerilimli bir zemine dönüşmüştür. Günümüzün siyasal iktidarının "yerli ve milli" söyleminin de bu zeminden beslendiği ve rağbet gördüğü ileri sürülebilir. Bu süreç sonunda, gelinen noktada, dinsel düşünce ve duygular, dindar bireylerin siyasal davranışına etki eden faktörler olarak belirmeye başlamıştır. Özellikle 1980'lerden itibaren etkisi hissedilmeye başlanan İslami hareketlilik siyaset alanında ağırlık kazanmaya başlamış ve din, giderek kişilerin inanç dünyalarına ait olmaktan çıkarak ülke siyasetinde etkinleşen bir kimlik halini almıştır. 2003 yılında iktidara geçen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve lideri Recep Tayyip Erdoğan kendilerini giderek artan dozda "milli ve dini değerlerimiz, milli kültür, kendi düşünce geleneğimiz, yerli ve köklü değerler sistemimiz, yüce devletimiz, kutlu

¹⁰¹ A.g.e., s. 78.

¹⁰² A.g.e., s. 103-104.

dava, ecdat” gibi kavramlar üzerinden tanımlamış ve “tek devlet, tek millet, tek bayrak” sloganı, bir siyasi söylem olarak Türkiye toplumunda karşılık görmüştür. Görüşülen kadınların çoğunda da bu söylemin karşılık bulduğu gözlemlenmektedir. “*Vatan namustur*”, “*çocuk milliyetçi olacak, vatani için her şeyi yapacak*”, “*savaş meydanından kaçan dinden çıkar*” gibi katılımcı yorumları, din, vatan, millet, devlet kavramlarının birlikte düşünüldüğünü ve sıklıkla bir arada kullanıldığını göstermektedir. Bu yaklaşım, biz/onlar, ben/öteki ya da Hristiyan Batı/Müslüman Doğu karşıtlıklarının yaratılması için uygun zemin oluşturmaktadır. Türkiye’de yapılan bir dindarlık araştırmasında farklı dinlere bakış değerlendirildiğinde İslam dışındaki dinlere ve dine inanmayanlara karşı büyük bir olumsuz görüş ortamı bulunduğu¹⁰³ sonucuna varılmıştır. Katılımcılardan M.E. Lalegül TV’de dinlediği bir “hocanın” verdiği tavsiyeyi, aynı fikirde olduğunu ifade ederek, paylaşmaktadır: “*Çocuklarınıza yabancı futbol oyuncularının formalarını alıp giydiriyorsunuz, yapmayın diyor. Mesela Messi forması giydiriyorsunuz, Messi’nin dini ne? Hristiyan. Hristiyanlığa sempati duymasını mı istiyorsunuz çocuklarınızın? İngiliz futbolcuların formalarını giydirmeyin, sevdirmeyin...*” Görüşülen kadınlardan N.E. ise karşıtlığın bir tarafına Türk-İslam medeniyeti söylemini koyarak Batı’yı “Türlere memuriyeti ve ev hanımlığını sevdirmekle” suçlamaktadır: “*Türleri biliyorsunuz, memurluk olayının bu kadar aramızda yaygın olmasının nedeni Batı’nın bize memurluğu sevdirmeye çabaları. Neden? Çünkü Türleri ancak o şekilde durdurabilirlerdi, çünkü Türlere gerçekten zeka seviyesi yukarıda, icat yapmayı seven, ortaya bir şey koymayı seven insanlar. Ticaret de bizim peygamberden gelen bir meslek. Ticareti de sevdiğimiz için Türleri böyle memurluğun dışında bırakırlardı, memurluk gibi bir şeye hapsetmeselerdi bizi, Türkiye çok çok daha kalkınır ve ileriye giderdi. Memurlukla bizim zeka seviyemizi bastırdılar. Memurluğu sevdirdiler, orada sadece yazını yaz, işini yap, çalış maaşını al, düşünme, ortaya yeni bir şey koyma, sana denileni yap. Bu şekilde bizde gerçekten memurluk bu kadar sevilmeseydi, bu kadar tutulmasaydı, kesinlikle Türkiye şu anda çok farklı noktalarda olurdu. Türkiye dünyayı yönetebilen bir ülke olurdu. Ev hanımlığı da böyle. Memurluğu nasıl sevdirdilerse ev hanımlığını da öyle sevdirdiler, işte nakış işleyen, hamarat, evini tertemiz yapan, bal dök yala, titiz.*” Bir grup görüşmesinde, tarihe duyduğu ilgi ve meraktan, tarih kitapları okumaktan keyif aldığından bahseden N.E. sözü bu kez Osmanlı padişahlarına getirerek “*Abdülhamit’i hep silmeye*

¹⁰³ A. Çarkoğlu ve E. Kalaycıoğlu, a.g.e., s. 32.

çalıştılar mesela, evraklarını, vesikalarını hep yakmaya çalıştılar” yorumunu yapmaktadır. Grupta bulunan S.E. de bu görüşü “TRT’de Abdülhamit dizisi var mesela, çok büyük bir şey aslında yaptıkları, yıllarca hiçbir şey yapılmadı, biz çocukluğumuzda, gençliğimizde hiç bunları bilmiyorduk, öğretmediler ki” sözleriyle desteklemektedir.

Bu tür karşıtlıklara mesafeli yaklaşan katılımcı kadınların ortak özellikleri arasında siyasal iktidara muhalif duruşları belirginleşerek dikkat çekmektedir. AKP ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın politikalarını desteklemediklerini açıkça beyan eden kadınların vatan, devlet, millet kavramları üzerinden kurulan karşıtlıkları ve kutuplaştırma söylemlerini eleştirdikleri gözlemlenmektedir. Kadınların eleştirileri kavramlara ve değerlere değil, kavramların temsilciliğini üstlenen siyasal partiye ve kişilere yöneliktir. Görüşülen kadınlardan Z.U. çocuklarının anlamalarını istediği milli değerler hakkında konuşurken şu cümleleri sarf etmektedir: *“Japonlar mesela ilkokula başlayan çocuklarını Hiroşima’ya götürürlermiş, teknolojileri geliştiği için atom bombasıyla yendiler bizi, siz okuyacaksınız, bu vatana sahip çıkacaksınız derlermiş. Ben de Çanakkale’ye götürdüm çocuklarımı, şehitlikleri gezdirdim, görsünler, bu vatan öyle kolay kazanılmamış. Kurtuluş Savaşı’nı dedemden dinledim, Atatürk’ü dedemle sevdim ben. Benim babamın dedesi bana Mustafa Kemal Paşa’yı anlattı, birebir dinledim, bu vatanın nasıl kurtulduğunu, neler çektiklerini ilk elden dinledim.”* Katılımcı kadınlardan P.E. ise karşıtlıklar temelinde inşa edilmiş olan siyasal ve toplumsal ortamdan duyduğu rahatsızlığı ve deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır: *“Bana hep şey derler, şimdi başım kapalı olduğu için AK Particisin sen derler. Ben hep hayatım boyunca sol taraftaydım bu zamana kadar. Ecevitçiydim. Şimdi ama ailemle siyasi görüşlerim pek uymamaya başladı. Benim ailem son derece solcu bir aile ama kimse kimseye müdahale etmiyor. Yani ben Atatürk düşmanı değilim. AK Partili olmak, Atatürk’ü sevmemek. Böyle bir şey yok. Ben kendi adıma Erdoğan’ın yapmış olduğu birçok şeyi beğeniyorum, birçok yanlışını da sevmiyorum. Ben ilahlaştırmayı sevmiyorum. Atatürk benim buramda (elini göğsüne koyarak). Nasıl Peygamber Efendimiz buramızda, Atatürk de buramızda. Bunu böyle at koşturur gibi ben Atatürkçüyüm, ben AK Particiyim modunu hiç sevmedim hayatım boyunca.”*

Benzer bakış açısına sahip bir diğer katılımcı, S.Ü. vatan, millet gibi kavramları, kadınların genelinden farklı tanımlamakta ve şöyle demektedir: *“Alışıldığı için burası vatan bence. Başka bir yerde olsaydım, orası vatan olacaktı. İnsanın içinde bir kıpırtı oluyor vatan, millet dediğiniz zaman ama o eskidendi diye düşünüyorum. Ben hiç bir çocuğuma şu anda burası vatanınız diyemiyorum. Rahat olduğun yerdir vatan ama şu an Türkiye için ben bunu diyemiyorum. Aynı çizgideyiz çocuklarla. Baktığınız zaman insanların nasıl bir çıkmaza girdiğini görebiliyorsunuz. Çocuklar bile görüyorlar bunu. İnsanları vatan, millet, devlet diye böyle sürekli başlarında didikleyerek bir şeylere mecbur ettikleri için o algı da kalktı, vatanım, milletim algısı da kalktı gibi geliyor. Bu durumda ben çocuklara vatani nasıl anlatayım? Burası senin vatanın, vatanın için çalışmalısın. Evet, çalışmalıyız, ilerlemeliyiz millet olarak gerçekten. Keşke öyle olsa ama ne beyin bıraktılar... zorunlu beyin göçü olarak görüyorum ben bu son yılları. Çocuğumu yetiştirip vatan vatan diye hangi amaca? Gerçekten insanlığa faydalı olacaksa, hiç önemli değil, yurt dışında yapsın.”* Kızının ve oğlunun okullarının kapandığı bilgisini vererek, açıkça dillendiremese de çocuklarının, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Fethullah Gülen Terör Örgütü (FETÖ) ilan edilen, bir dönemin Gülen Cemaati okullarında okuduklarını ima etmektedir. Anlaşıldığından emin olduktan sonra şöyle devam etmektedir: *“O konuda çok çatışırız eşimle. Tamamen farklı kulvarlardayız. Aile içi sorun yaşayanlardanız ama o bizde kalsın. Çok sorun yaşadık ama şu an birbirimize karışmıyoruz. Allah sonumuzu hayır etsin. Çok acılar yaşanıyor da insanlar görmüyor işte. Sizin düşünceniz nedir bilmiyorum ama çok acılara şahit oluyoruz gerçekten.”* S.Ü. Türkiye yakın tarihinde yaşanan siyasi olayların ve özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yakın çevresinde gözlemlediği “acıların” etkisiyle kendisine yeni bir pozisyon belirlemiş görünmektedir. Bu muhalif yeni pozisyonun sonucu olarak vatan, millet, devlet kavramlarına yeni anlamlar yüklediği görülmektedir. Katılımcılarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, 15 Temmuz öncesi ve sonrası döneme denk gelecek şekilde bölünmemiş olsaydı görüşmelerden çıkacak sonuçlar daha farklı olabilirdi. 15 Temmuz darbe girişiminin ve yarattığı toplumsal gerilimin izleri görüşülen dindar kadınlar üzerinde son derece belirgindi. Deneyim, yeni konum alışlara, kutsallık atfedilen kavramlarda çözümlere ve televizyonu kullanma ve yorumlama biçimlerinde değişikliklere yol açmış görünmektedir.

3. KATILIMCI KADINLARIN TELEVİZYONU KULLANIM BİÇİMLERİ

Bu bölümde, görüşülen dindar kadınların gündelik yaşam pratiklerini televizyon ile kurdukları ilişkiye ve metinleri anlamlandırma süreçlerine ne ölçüde, hangi şekillerde taşıdıklarını saptamak ve analiz etmek amaçlanmaktadır. Alımlama sürecinde devreye giren karmaşık ve çok katmanlı yapıları, Livingstone “metin dışı” (*extra-textual*)¹⁰⁴ faktörler kavramıyla ifade etmektedir. Öznel deneyimler, bilgi birikimi, toplumsal konum, inançlar ve duygular, kısaca “*hayatın geri kalan kısmı*” niteliğini yapan Livingstone, metin dışı faktörleri “*dipsiz kuyu*” şeklinde tanımlayarak bu faktörlerin tümünün değerlendirilmesinin mümkün olmadığını belirtmekte ve araştırmacıya, metin dışı faktörlerden hangisinin kullanıldığını sormayı önermektedir¹⁰⁵. Bu öneriden hareketle, bu çalışma inanç faktörünü merkeze koyarak, katılımcı kadınların dindar kimlikleri ile televizyon arasındaki etkileşimi gözlemlemekte ve metinleri anlamlandırma sürecinde bu kimliğin etkisi nedir sorusunu sormaktadır. Görüşülen kadınlar, psikolojik indirgemeci bir yaklaşımla, yalnızca kişisel gereksinimlerini televizyon aracılığıyla karşılayan psiko-sosyal özneler olarak değil, aynı zamanda ortak dinsel ve kültürel bağlara sahip, benzer habitustan beslenen toplumsal özneler olarak konumlandırılmaktadır. Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, izleyicilerin araç olarak televizyon karşısında ne pasif ve etkilenmeye tamamen açık “kültürel ahmaklar” (*cultural dopes*) ne de tümüyle aktif ve izleme sürecine hakim özneler oldukları tezini doğrular niteliktedir. Dindar değerler temelinde şekillenen yaşam tarzları ve ortak dağarcıklarının sonucu olarak kadınların televizyona yaklaşımlarında büyük oranda benzerlikler göze çarpmaktadır. Fakat benzer kültürel alana sahip olmaları katılımcıların alımlama süreçlerinin bütününde aynı çerçeveyi kullandıkları anlamına da gelmemektedir. Genel olarak dinî değerler ile televizyon izleme pratiği arasındaki ilişkinin de karmaşık ve çelişkili olduğu, televizyon ile din arasında açık ve net bir

¹⁰⁴ Sonia Livingstone, **Audiences and Interpretations**. e-Compos, 10. pp. 1-22. 2007. URL: http://www.compos.org.br/files/01_Livingstone.pdf

¹⁰⁵ A.g.e., s. 6.

sınır çizgisi bulunmadığı ifade edilmelidir. Bu noktada, aynı konulara yaklaşımlarında ve yorumlamalarında farklılaşmalara yol açan birtakım öznel faktörlerin devreye girebildiğinin altını çizmek gerekmektedir. Başka deyişle, ortak dinî habitusun sağladığı ortak yaşam tarzı ve beğenilere rağmen tümüyle homojen bir izleyici grubundan söz edilemeyeceği görülmektedir. Yalnızca sosyo-ekonomik statü değişkenleriyle açıklanamayan söz konusu ayrışmalar ancak toplumsal iktidar ilişkileri, sosyo-politik ve sosyo-tarihsel koşullardaki çeşitlilik ve kültürel pratiklerin çok katmanlı yapısı ile ilişkilendirilmeleri halinde anlam kazanabilmektedir. Her durumda, katılımcı dindar kadınlar ile televizyon arasındaki ilişkinin, aynı zamanda hem bir uzlaşma hem de bir mücadele ilişkisi olduğu ve anlam inşası ile alımlama sürecinin bu zeminde gerçekleştiği saptanmaktadır. Bu ilişki biçimi kimi zaman açık kimi zaman ise daha örtük şekillerde kendisini belli etmektedir.

Özetle, görüşülen kadınların, “dindar” kimlikleri ile televizyon ve televizyon metinleri arasına bir çizgi çekerek iki dünyayı birbirinden ayırmadıkları, alımlama ve anlamlandırma sürecinde yerleşik toplumsal standartların, dinî değerlerin, iç hesaplaşmaların, öznelliklerin, çatışma ve gerilimlerin devreye girdiği ve kadınların bu uzlaşma ve mücadele alanında türlü savunma ve meşrulaştırma taktikleri kullanarak kendilerine en uygun konumu bulmaya çalıştıkları görülmektedir. Hayatlarının farklı alanlarında, benimseyip içselleştirdikleri veya farkında olup eleştirdikleri çeşitli tahakküm biçimleri altında varlıklarını sürdüren kadınlar için televizyon ne anlama gelmektedir? Görüşülen dindar kadınların televizyon metinlerini alımlama süreçlerinde ne tür faktörler devreye girmektedir? Sözü edilen uzlaşma ve mücadele alanları hangileridir, hangi gerekçelerle, nasıl oluşmuştur, katılımcı dindar kadınlar televizyon mesajlarından ne tür anlamlar üretmektedirler? Bir kitle iletişim aracı olarak televizyona eleştirel yaklaşan ve televizyon izleme pratiğini “boşa harcanan zaman” olarak gören katılımcılara, bu olumsuz yaklaşıma rağmen, televizyon yine de farklı avantajlar sunuyor olabilir mi? Televizyon, yalnızca var olan toplumsal normları yeniden üretme yoluyla statükoyu koruma ve pekiştirme işlevi mi görmektedir, yoksa televizyonun, bu çalışmanın örneğini oluşturan dindar kadınlar üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğu ileri sürülebilir mi? Bir önceki bölümde hazırlanan arka plan ile ilişkilendirilerek, görüşülen kadınların televizyon metinlerini alımlama biçimleri incelenmeye ve sosyokültürel bağlam içerisinde anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

3.1. Televizyon İçeriğiyle Sohbet Halleri

Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin sonucunda elde edilen verinin bir kısmının doğrudan televizyonla değil kadınların kendi hayatlarıyla ilişkili olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Daha şüpheli ve temkinli davranan birkaç katılımcı dışında, kadınların büyük kısmının ilk kez karşılaştıkları bir yabancıya (araştırmacıya) “bunu ilk kez size söylüyorum” vurgusuyla özel alanlarını açmaya, mahrem sayılabilecek bilgilerini paylaşmaya, yaşam öykülerini anlatmaya duydukları ihtiyaç kayda değerdir. Bu ihtiyacın nereden kaynaklandığı son derece önemli bir soru olmakla birlikte, bu çalışma kapsamında özel olarak dikkat çekilmesi gereken nokta kadınların gönüllü olarak, kendiliğinden yaptıkları bu paylaşımlarda televizyonun oynadığı roldür. Katılımcı kadınların büyük bölümünün, televizyona dair ilk paylaşımlarında aracın kötü ünü etkisi altında kaldıkları ve öncelikle olumsuz yönlerini sıraladıkları görülmektedir. Ancak kadınlar, bu ilk tepkinin ardından televizyonun farklı özelliklerine de değinmekte ve aracı eğlenme, sıkıntılardan uzaklaşma gibi birtakım psikolojik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kullandıklarını da ifade etmektedirler. Bir sonraki aşamada ise izlediklerini yorumlamaya başlayan kadınların, kurgusal metnin gerçeklikle ilişkisini değerlendirdikleri ve bu ikisini birbirine bağlayarak, görüşmenin doğal akışı içerisinde, televizyon metinlerinden kişisel deneyimlerine geçiş yaptıkları saptanmaktadır. Görüşmelerin bir bölümünde, kurgusal hikayelerden yola çıkarak gündelik olana, gerçek olaylara ilişkin “daha önce hiç böyle düşünmemiştim” şeklinde ifade ettikleri durumlara da rastlanmaktadır.

Ang, özellikle televizyon dizilerini, gerçek gündelik yaşam mücadelelerinin ve meydan okumaların alanı olarak görmekte ve izleyicinin ilgisini, *Dallas* örneğinden yola çıkarak, buna bağlamaktadır. Başka deyişle, “*doğumlar, evlilikler, ölümler gibi asırlık ritüeller, mahrem ilişkiler, aşk ya da arkadaşlık kıskançlıkları, çıkarlar ve değerler çatışınca ortaya çıkan ahlaki ikilemlerle örülmüş sıradan, olağan insan hikayeleri*”¹⁰⁶ dizilere ilginin temelini oluşturmaktadır. Koreli kadınların gündelik yaşam pratikleri ve televizyonla ilişkileri üzerine yaptığı saha

¹⁰⁶ Jen Ang, **Television Fictions Around the World: Melodrama and Irony in Global Perspective**, *Critical Studies in Television*, 2(2): 18-30, 2007.

çalışmalarından yola çıkarak Youna Kim¹⁰⁷ de televizyon sohbetine özel bir önem atfetmekte ve kadınların televizyon içeriği hakkında yaptıkları konuşmaların içebakış fırsatı veren benzersiz kaynaklar olduklarını ileri sürmektedir. Kadınların gündelik yaşamlarının önemli bir parçası olan televizyon, başka bir durum ya da ortamda dile getirilmesi güç mahrem bilgilerin paylaşılmasını kolaylaştırmakta ve sağlamaktadır. Bu yönüyle televizyon, kadınların gündelik yaşamlarını anlamak, hayatlarını yakından ilgilendiren temel kaygıları görmek amacıyla kullanılabilecek vasıta olarak öne çıkmaktadır. Başka deyişle, televizyon metinleri, hayatlarını türlü tahakküm yapıları altında yaşayan kadınların deneyimlerini öğrenmek ve anlamak için etkili imkanlar sunmaktadır. Görüşülen kadınlardan M.U. bu bağlamda ilgi çeken bir örnek olarak öne çıkmaktadır. M.U. hatırlanacağı gibi çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Bulgaristan'da geçirmiş, lise eğitimini bitirdikten sonra ailesiyle Türkiye'ye göç ederek Bursa Orhangazi'ye yerleşmiş, burada geleneksel muhafazakar bir ortama uyum sağlamak durumunda kalmış, Bulgaristan'da geçirdiği yılları *"ben orada rengarenk çoraplar, sandaletler giyen bir kızdım"* ifadesiyle anlatmış olan katılımcıdır. Kendisiyle gerçekleştirilen görüşme sırasında televizyonda dini kanallar, din içerikli programlar ve ekranda izlediği din alimleri hakkında düşüncelerini paylaşırken kendi hayatında dinin yerini ve anlamını sorgulamaya başladığı görülmektedir: *"Geçenlerde televizyonda Ahmet Cübbeli hocaya denk geldim. Beni Facebook'tan izleyin diyor. Ben kendim dinledim ya, diyor ki yemek programlarını kaç kişi izliyor, bir kıpırdayın ya beni izleyen yok diyor. Öbür şeyleri izleyenlerin sayısını hiç saymıyorum bile diyor, müstehcen falan şeyleri söylüyor yani. E tamam da sen ne yapıyorsun? Sen onu yasaklıyorsun, bunu yasaklıyorsun, tam layıkıyla anlatmıyorsun ki.. Ben cahil kafamla böyle görüyorum, bilmiyorum. Ve burada çok bocalıyorum. Bununla kendi içimde savaşımdan çok mutsuzum."* Dinin yasaklar üzerinden anlatılmasından rahatsızlık duyduğunu gösteren bu ifadeler M.U.'nun inanç ve iman ekseninde oluşturmaya çaba sarf ettiği yaşam tarzında içselleştiremediği, kabullenmekte zorlandığı talepleri açığa çıkarmaktadır. Dinini yaşamak isteyen bir kadın olarak M.U. aynı zamanda yaşamı keyifli kıldığını düşündüğü birtakım değerlerden vazgeçmek istemediğini anlatmaktadır. İçinde bulunduğu bu durumu "bocalamak, savaşmak" gibi kelimelerle ifade ediyor olması ise onu mutsuzluğa iten baskının ağırlığını ortaya koymaktadır. M.U. televizyon ile

¹⁰⁷ Youna Kim, **Women, Television, and Everyday Life: Korean Women's Reflexive Experience of Television Mediated by Generation and Class**, University of London, Glodsmith College, PhD dissertation, 2002, s. 23-24.

kurduğu ilişki hakkında konuşmak amacıyla başlayan görüşmenin bir noktasında sahip olduğu habitus içerisinde rahatlıkla paylaşamayacağı görüşlerini şu şekilde aktarmaya devam etmektedir: *“Geçen gün bir seminer vardı burada (Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi), resim, müzik yasak deniyor. Ama neden yasak? Çünkü bu resme, insanı, diyor hoca anlatırken, insanı böyle güzele bakmaya meylettiriyor, bir çiçeğe, bir resme, güzele bakmak, doğaya o içimizde var zaten diyor, güzele bakmak. Resmetmek de neden yasak? Sonra o yaptığını putlaştırıp ona gönül vermeye set çekmek için yasak. İzin var ama buraya meyletmeyecek kadar. Mesela kreasyon çizenler, vücut çizmek zorundayız diyorlarmış hocaya, öyle durumlarda bir uzvu eksik çizebilirsiniz diye izin varmış. Demek ki bunlar var. Bu izinler de anlatılmalı. Ben geldim buraya (Türkiye, Bursa, Orhangazi) tak örtüyü, yasak... ya tak da sen bilirsin ama dinimiz buna izin vermiyor deseler... ben üç dört sene sonra attım örtüyü zaten. Sonra eşim vefat edince çok sık gidiyorduk mezarlığa bana şimdi ayıp geliyordu, evden örtüsüz çık, git mezarlığa örtü tak. Örtü taktım, bir sefer iş hayatımı etkiledi falan. Ben sevemedim, attım. Mezarlığa giderken hep takıyordum, artık bir ay olmuştu her gün gidiyorduk. Annem tak, tak, tak, tak... Artık dul kadınsın da takman lazım... Örtü bana yine acıyla geldi. Ben o yüzden içimdeki bu mücadeleyi bitiremedim. Kur'an kursuna geliyorum, örtü takıyorum, dışarıda çıkarıyorum. Hani öyle biriyim, benimle sohbet ediyorsunuz ama... Benim Bulgaristan'da teyzem var mesela, başı açık. Ama öyle bir inancı var, çok farklı. Kıldığı namaz, düşüncesi çok farklı. O kadar büyük Allah sevgisi var ki. Ben buraya geliyorum, bazen şaşırıyorum, örtü takan insanlar var, Sübhaneke'yi bilmiyor. Yıllardır örtü takıyor. E ben zannediordum her örtü takan namazında niyazında, öyle değil. Bu örtü şimdi bir sembol oldu, bir yere ait olmak, yine din değil. Bir yere bağlanacaksın falan. Sonra ben uzaklaşıyorum. Aslında ben hacca bile gittim. Ama bütün bu keskin şeyler beni çok rahatsız ediyor.”* M.U.'nun cümleleri sosyolojik bağlamda söylem analizi gerektirecek değerdedir. Ancak bu çalışmanın odak noktası televizyonun katılımcılar için araç olarak ne anlama geldiği, ne şekillerde kullanıldığı ve televizyon metinlerinin nasıl alımlandığıdır. Bu bağlamda, M.U.'nun televizyon ekranında gördüğü bir din hocasını, iletği mesajları gerçek anlamlarıyla almak ve kabul etmek için değil tersine mesajlara karşı muhalif tutumunu güçlendirmek amacıyla izlediği görülmektedir. İzleme sürecinde derin bir iç gözlem yapmış ve süreç sonunda ulaştığı noktayı kişisel hayat deneyimleriyle destekleyerek görüşmeciyile paylaşmıştır.

Katılımcılardan T.Ü. ise eşiyle hayal ettiği evlilik ilişkisini kuramadığı, kayınları ile aynı çatı altında yaşadığı, hem duygusal hem ekonomik zorluklarla mücadele ettiği, çocuk sahibi olmanın kendisi için ne anlama geldiği, inanç temelli yaşam tercihinde aile içi ilişkileri nasıl kavradığı gibi bilgilerin tümünü tek bir televizyon dizisini yorumlarken aktarmaktadır: “*Hangi kanaldı unuttum, **Kaderimin Yazıldığı Gün**. Ne kadar güzel ilişkileri var, keşke benim de olsa diye kıyaslıyoruz tabii. Karısı çocuk doğuruyor, ona araba alıyor, onu istediği yere götürüyor, yalılarda yaşıyor... hayat bu kadar kolay değil ki! Yani biz evlenmişiz, dokuz senemiz oldu, yani düşün şimdiki zamanda kim kayınvalidesiyle oturur? Bir ilişkin kalmıyor ki orada! Kendi evinde yaşadığın gibi olur mu? Şimdi kızlar da evlenmekten korkuyorlar çünkü istekleri çok fazla. Dizilerin etkisi çok bence. Hayatı daha gerçek yansıtması lazım televizyonun. Hayatı çok basitmiş, para kazanmak çok kolaymış gibi gösteriyorlar. Çocuğuna ne diyeceksin? Bunlar gerçek değil mi diyeceksin? Benim o geleceğim mesela. Çocuğum, geleceğim. Benim en büyük mirasım, bu dünyada bırakıp göçeceğim mirasım. Allah-u Teala’nın bize verdiği bir emanet. Emaneti de güzel yetiştirmek bizim elimizde. Doğru yetiştirmek. Ama televizyon bunları yansıtmıyor. Para kolay kazanılıyor, adam sürekli karısının peşinde... E, ben de düşünüyorum mesela. Ben de bebek yaptım, neden hani bir hediye bile yok diye düşündüm o diziyi izlediğimde. Arkadaşım da diyor, bak milletin kocası neler alıyor. Kızım ne yapayım dedim, benim eşim bana bir tane çiçek getirdi dedim. Ne bekleyebilirim ki ondan? Allah razı olsun, iyi bir baba olsun çocuğuma, iyi bir eş olsun yeter bana dedim. Böyle diziler insanların beklentilerini yükseltiyor. Biz elhamdülillah farkındayız ama ben korkuyorum yani oğlum böyle yönlendirilirse ne olacak diye...*” Bu uzun alıntı T.Ü’nün hayat şartları, endişeleri, beklentileri, hayal kırıklıkları gibi psikolojik özne olarak kişisel yaşamına dair açık ipuçları verirken, aynı zamanda toplumsal özne olarak kadını sarmalayan ataerkil aile yapısının hiyerarşik ilişkiler ağına dair de söz söylemekte ve hatta dinî inanç ve değerlerin, erkek egemen toplumsal düzenin devamını sağlamadaki işlevselliğini de görünür hale getirmektedir. Bir televizyon dizisi hakkında yapılan sohbetin, hem özel alanın kapılarını açmış olması hem de düşük gelirli dindar bir kadının toplumsal hayattaki konumuna ışık tutmuş olması televizyonun, kadınların kendilerini ifade etmelerine olanak sağlayan potansiyelini ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde, katılımcılardan M.E. de takip ettiği gündüz kuşağı programları ile ilgili konuşurken yine tamamen kendi iradesiyle hayatından bahsetmektedir: “**Seda Sayan, Esra Erol** falan onlara çok kızıyorum. Seda Sayan’ın bir gelin-kaynanalı şeyi vardı, damat arada kalıyordu. Gelin kaynana birbirlerine çok saygısızca konuşuyorlardı. Bunlar hiç hoş şeyler değil. Hani gelinlere kötü örnek oluyor bence. Zaten sabırlı olmamız gerekiyor, büyüğüne saygılı olman gerekiyor, onlar ise hep böyle çatır çatır... Eş ile kaynana arasında tercih yapması gerekiyor damadın. Genelde de hep eşlerini seçiyorlardı ama... E tabii eve gidince eş başının etini yiyecek, anne bir şey demez, evladı, affeder. Eş olarak sadece ikinci planda kalmamak istiyoruz aslında. Erkekler için anne birinci, eş ikinci her zaman. Biz de onun çocuklarının annesiyiz sonuçta. İlk evlendiğimizde yabancı gibiydik eşimle. Benim eşim çok aşırı düşkündür annesine. Annesi bize geldiği zaman, kışın, her akşam annesini öpmeden yatmaz. **Zahide ile Yetiş Hayata**. Onda çok faydalı şeyler var. Doktorlar geliyor, hocalar geliyor, dini konularda bilmediğimiz şeyleri sorup öğrenebiliyoruz. Psikolog geliyor aile içi sorunlarla ilgili, onun çok katkısı oluyor. Avukat mı aile danışmanı mı bir bayan var bir de, ismini hatırlamıyorum, hep genelde yuvayı ayakta tutmak üzerine bayanlara öğüt veriyor. Hani kadınları kışkırtmıyor asla. Hep şikayet ediyorlar işte eşlerinden, kaynanasından, o da hep olumlu şekilde, hani sen yapacaksın, sen alttan alacaksın, sen düzelteceksin... Yorucu oluyor aslında ama ne yapacaksın? Mutlu olmak için.” Bu alıntı da tıpkı bir önceki gibi televizyon programları üzerinden katılımcının yaşadığı hayata, aile içi ilişkilerine, bu ilişkiler ağında kendi konumuna ve iç dünyasına dair ip uçları vermektedir. Gündüz kuşağı televizyon programları sayesinde M.E.’nin eşinin annesiyle kurduğu ilişki görünür olmakta, geleneksel toplum yapılarında özellikle belirgin olan gelin-kaynana ilişkisi bir çatışma alanı olarak somutlaşmaktadır. Aynı zamanda, M.E.’nin televizyon programında “çatır çatır” konuşan gelinlere kızıp onları “kötü örnek” olarak kodlaması, programın gelinleri “kışkırttığını” ifade etmesi, öte yandan “bayanlara yuvayı ayakta tutmak” yönünde öğütler veren bir başka televizyon programını tercih ettiğini belirtmesi katılımcının mevcut düzenin toplumsal rollerini benimsediğini ya da en azından benimsemeye çalıştığını göstermektedir. Kadının “alttan alması, düzeltmesi, sabırlı ve büyüğüne saygılı olması” gerektiğini kabullenmiş görünmekle birlikte M.E. yine de geleneksel aile yapısını korumanın kadın açısından “yorucu” olduğunu sözlerine eklemektedir. İki farklı televizyon programında sergilenen iki farklı gelin/kadın profilinin katılımcıda,

kendi yaşamında eşi ve kayınvalidesi ile ilişkilerini düzenleme konusunda kafa karışıklığı yarattığı değerlendirilmesi yapılabilir. İçinde bulunduğu ataerkil sistemin ve inandığı dini değerlerin kadından talep ettiği davranış biçimine uygun hareket etmeyi “mutlu” olmanın yolu olarak görmekte ve bir televizyon programında rastladığı “çatır çatır” cevap veren gelinlerin kendisini şaşırttığını vurgulamaktadır. Katılımcıların, içinde bulundukları habituslar düşünüldüğünde, toplumsal özne olarak kadını konumlandıkları yer hakkında fikir sahibi olunabilir. M.E. **Zahide ile Yetiş Hayata** programını izleme nedenini açıklarken aslında makbul kadının özelliklerine ve toplumsal beklentiye değinmektedir: *“Zahide ile Yetiş Hayata. Onun çok katkısı oluyor. Evliliğini ona göre daha bilinçli yürütüyorsun diyeyim. Önceleri öyle çok umursamıyordum eşimi olsun, evliliğimi olsun. Böyle biraz şeydik, sanki birbirimize yabancı gibi... Ama biraz daha ilgilenmeye çalışıyorsun. Daha samimi olmaya çalışıyorsun. en basit, giyimimize çok dikkat edin diyorlar. Kendinizi o kadar işe şey yapmayın, ev işine, o kadar harap etmeyin, eşinize daha çok zaman ayırın diyorlar. Hocalar da özellikle öyle söylüyorlar. onlarla ilgileneceksin, bir çocuk gibi, onları mutlu edeceksin. Cinsel hayatında da mutlu edeceksin. En önemlisi o onlar için, en başta zaten o geliyor. Hele soru sormak falan, hiç istemiyorlar. Soru sormayacaksın, konuşmayacaksın fazla. Onları hiç istemiyorlar. Hani temizlik yapmışsın, çocuğa onu bunu yapmışsın, bizim için önemli şeyler ama onlar için değil. Yormasını istemiyor aslında kafasını.”* Toplumsal kabul görmüş kadın modelini pekiştiren ve seyirci kitlesine ilettiği “uzman” tavsiyeleri aracılığıyla bu rolün yeniden üretimini sağlayan bu televizyon programı, eşiyle daha yakın bir ilişki kurmak isteyen M.E. için üzerine düşen sorumlulukları öğrenmenin ya da hatırlamanın yollarından biri konumundadır. M.E. toplumsal tahakküm yapılarının gücünü pekiştirecek bir yaklaşımla, kadının evlilik içerisindeki rolünü evin düzenini sağlamak, temizliğini yapmak, çocuğun bakımıyla ilgilenmek gibi görevlerin yanı sıra, hatta bunlardan da çok, eşini mutlu etmek şeklinde tanımlamaktadır. Açıkça, kadının öncelikli amaç ve hedefi eşinin ihtiyaçlarını karşılamaktır ve düzenin işleyişini içselleştirmiş olan kadınlar aynı doğrultuda içerik sunan televizyon programlarını tercih etmektedirler. Bu tercihin kadını baskılayan sistemi tüm unsurlarıyla kabullenmeyi kolaylaştırma ve dini inancın uzak durmayı öğütlediği isyan duygusunu bastırma işlevi gördüğü söylenebilir. İsyen duygusunu bastırma ihtiyacı, M.E. örneğinde görüldüğü gibi, kimi zaman bir televizyon programının özellikle tercih edilme nedeni olurken, kimi zaman da tam tersine tercih edilmeme

nedeni olabilmektedir. Katılımcılardan H.E. kendi hayatında yaşadığı sıkıntılara ekranda gördüğü insanların da sıkıntılarını ekleyerek “dayanılmaz, kaldıramayacağı” bir yükün altında girmek istemediğini, **Müge Anlı ile Tatlı Sert** programını izlemeyi bu yüzden tercih etmediğini paylaşmaktadır: *“Zaten kendi sıkıntılarımız var. Allah-u Teala bize sabredebileceğimiz derecede sıkıntı vermiş, ona göre sabır vermiş. Ama başkalarının da sıkıntılarını yüklenirsek bu sefer dayanılmaz hale geliyor, kaldıramıyoruz, psikolojimiz bozuluyor. Televizyonda gördüklerimizin de sıkıntılarını yüklenirsek olmuyor. Ben de çok çektim bu hayatta. Bana maneviyat güç verdi. Namaz kılmak, Kur’an okumak, ibadete dönmek insanı güçlendiriyor. Bir bakıyorum bütün sıkıntılarım dağılıyor.”*

Homojen bir dindar kadınlar grubundan söz edilemeyeceğini kanıtlayan veriye de yine televizyon sohbeti üzerinden ulaşmak mümkün görünmektedir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen grup görüşmelerinden birinde kendiliğinden açılan gündüz kuşağı yemek programları sohbeti, katılımcı dindar kadınlar arasındaki yaklaşım farklılıklarını ortaya koymaktadır. Katılımcılardan H.C.’nin **Kanaltürk**’te yayınlanan bir yemek programına katıldığını paylaşması ile birlikte başlayan sohbetin giderek kadının “durması gereken yer” tartışmasına dönüşmesi son derece ilgi çekicidir. H.C. bir televizyon stüdyosunda bizzat bulunma ve ekran arkasını görme deneyimini heyecanla anlatırken, sözleri bir diğer katılımcı M.E. tarafından kesilmektedir. *“Ben kadın olarak televizyona çıkmak istemem”* yorumuyla M.E. sohbeti farklı bir düzleme taşımaktadır. H.C. ilk tepkisini *“ne olacak ki, kadınlar izliyor gündüz vakti”* sözleriyle gösterirken esasen dini habitusun cesaretlendirdiği “kadın kadına sosyalleşme” söylemini pekiştirmektedir. Fakat diğer katılımcıların gündüz kuşağı programlarını erkeklerin de en az kadınlar kadınlar seyrettikleri yorumları üzerine H.C.’nin ikinci tepkisinin biraz daha sert olduğu, kadının dini değerlerle güçlendirilen ikincil konumunu kolayca kabullenmediği görülmektedir: *“O zaman dışarı, sokağa da çıkmayın, olur mu öyle şey!”* M.E.’den gelen yanıt şu şekildedir: *“Aynı şey değil, televizyonda yüzünü yakından çekiyorlar, konuşuyorsun, sesin duyuluyor falan.”* Tartışmanın uzamasını istemeyen katılımcılardan bazıları “niyet önemli” diyerek konuyu “tatlıya” bağlamayı tercih etmektedirler. Bir televizyon programı sohbeti sayesinde görüşülen dindar kadınların ait oldukları habitusun gerektirdiği davranış biçimlerini farklı düzeylerde benimsedikleri ortaya çıkmakta ve konunun aslında hararetli tartışmalara yol açabileceğinin sinyallerini

vermektedir. Bir diğerkatılımcı, E.M., **Aşk-ı Memnu** dizisinden bahsederken “bayıla bayıla izledik hepimiz” dedikten sonra düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: “*Yaprak Dökümü* de mesela, ay o da çok kötüydü. Aile dizisiydi evet ama çarpık ilişkiler vardı. Aynı kişi iki kardeşle birlikte oluyordu, evleniyordu falan onlarla... insanların hem ahlaki değerler çöküyor, hem bunalımdalar, depresyondalar, mutluluk yok, hep daha fazlasını istiyorlar. Bunda televizyonun ve o dizilerin öncelikle etkisi çok.” Dizi senaryolarında rastladığı “çarpık ilişkileri” eleştiren ve ahlaki değerlerin çöküşünden sorumlu tutan E.M. konuyla bağlantılı olarak iki kuma arkadaşını anlatırken “onları her görüşümde bakıyorum ilişkilerine, çok iyi anlaşıyorlar, kıskançlık falan yok, çok hoşuma gidiyorlar, farklı bir boyut onlarınki sanki, aldıkları kültürden herhalde...” ifadelerini kullanmaktadır. Araştırmacının, bu gerçek yaşam hikayesiyle bağlantı kurarak, dizilere yönelttiği eleştirileri hatırlatması üzerine E.M. şu yanıtı vermektedir: “A, doğru bak, çelişiyoruz. Şu an kafamda çözemedim ben de. Televizyon neden daha tehlikeli geliyor bize?”

Sonuç olarak, gündüz kuşağı programları ve diziler başta olmak üzere, televizyon metinleri vasıtasıyla kendilerini ifade etme fırsatı yakalayan kadınlar, düşünce ve duygularını tarttıkları, yüksek sesle bir tür iç gözlem yaptıkları bir süreci deneyimlemektedirler. Bir bakıma, televizyon üzerine konuşmak, farklı bakış açılarının keşfini teşvik etmekte ya da gündelik yaşama dair konular hakkında farkındalık oluşturabilmektedir.

3.2. Televizyonun Araladığı Yeni Pencereleler

1958 yılında yayımlanan *The Passing of Traditional Society*¹⁰⁸ adlı çalışmasında Daniel Lerner ampirik verilere dayanarak Ortadoğu’nun modernleşme sürecini analiz eder. Bu ayrıntılı inceleme günümüzde pek çok açıdan eksik ve yaklaşım bakımından taraflı olmakla eleştirilse de gelenek ve medya arasındaki karşılıklı ilişkinin analizinde sunduğu ana çerçeve hala değerli bulunmaktadır. Türkiye’ye de geçiş sürecinde bir ülke (*transitional society*) olarak bir bölüm ayıran Lerner modern ve geleneksel toplumların karşılaştırmalı değerlendirmesini yaptığı kitabında “büzülmüş benlik” (*constrictive self*) kavramından söz eder. İnsanların

¹⁰⁸ Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East*, New York: The Free Press, 1958.

ufuklarının sınırlı yakın çevresiyle ve tanıdıklarıyla kısıtlandığı geleneksel toplumlarda bireyler gündelik yaşamlarını genellikle sorgulamadıkları rutin davranış kalıplarına göre organize ettikleri için büzülmüş benliğin kapalı dünyasında yaşarlar ve kişisel deneyimleme oldukça azdır. Medya ise dolayımlanmış (*mediated*) deneyimlere aracılık ederek hareketliliği çoğaltır ve bireylerin yeni hayatlar, yeni durumlarla karşılaşma ihtimalini artırır. Lerner'a göre bireyler kendilerinininkinden çok farklı dünyalarla karşılaştıklarında geleneksel yaşam tarzlarının sınırları esnemeye, genişlemeye başlar. Başka deyişle, medyadan yayılan alternatif yaşam tarzlarına maruz kalan birey kendisine uzak olanı dolaylı olarak deneyimleyerek gündelik hayatına hareketlilik getirir. Televizyon aracılığıyla yayılan bilgi ve türlü içeriğin toplum üzerindeki etkisini araştıran birçok çalışma bu anlamda Lerner'i destekler niteliktedir. Çalışmalar, ekran dünyasının, izleyicinin gerçek dünyada farklı konularda tutum alışını ve davranışını yönlendirebildiğini göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadın ile televizyon arasındaki ilişkiyi inceleyen saha araştırmaları kadınların toplumsal statülerinde olumlu değişimler saptadıklarını ileri sürmektedir. Örneğin, Hindistan'ın kırsal bölgelerinde kablolu televizyon yayınının başlamasıyla birlikte kadınların davranışlarında ve toplumsal konumlarında değişim gözlemlendiğini saptayan bir çalışma¹⁰⁹, söz konusu değişimleri ev içi şiddeti ve erkek evlat tercihinin kabullenmede ve doğurganlık oranlarında kayda değer bir düşüş ile kadınların özerklik taleplerinde önemli bir artış şeklinde özetlemektedir. Bangladeş'te kadın sağlığı ile televizyon izleme oranı arasındaki ilişkiye odaklanan bir başka çalışma¹¹⁰ daha sık televizyon izleyen kadınların daha az sayıda çocuk sahip olduklarını, doğum kontrol yöntemlerini kullanmayı tercih ettiklerini ve anne sağlığı konusunda bilinçli hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre, özellikle geleneksel toplumlarda kadın izleyici gözlemsel öğrenme (*observational learning*) yoluyla düşünsel değişim (*ideational change*) mekanizmalarını işleterek toplumsal konumunu sorgulama ve davranış değiştirme eğilimindedir. Kısaca, gündüz kuşağı sağlık programlarının ve diğer program türlerinde sergilenen televizyon karakterlerinin sahip oldukları farklı yaşam biçimlerinin kadın izleyiciler üzerinde etkili olduğu görüşü savunulmaktadır. Bu çalışma kapsamında görüülen

¹⁰⁹ Robert Jensen ve Emily Oster, **The Power of TV: Cable Television and Women's Status in India**, The Quarterly Journal of Economics, vol. 124, no. 3, 2009, pp. 1057-1094. JSTOR, www.jstor.org/stable/40506252. Accessed 7 May 2021.

¹¹⁰ Mizanur Rahman, Sian L. Curtis, Nitai Chakraborty, Kanta Jamil, **Women's Television Watching and Reproductive Health Behavior in Bangladesh SSM – Population Health**, Volume 3, 2017, pp. 525-533. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2017.06.001>

kadınlar arasında, bu anlamda öne çıkan türün (*genre*) gündüz kuşağı “annelik ve çocuk eğitimi” temalı programlar olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, katılımcılardan T.Ü. oğluyla daha sağlıklı iletişim kurmasına yardımcı olduğunu belirttiği **Süper Dadı** programından şu şekilde bahsetmektedir: *“Mesela çok televizyon izleyen bir çocuk çöp adam çiziyor, az televizyon izleyen çocuk daha detaylı resim yapıyor. Bu bilgiyi Süper Dadı’da duydum. Kamerayı alıyor, evde anneyi çocuğu çekiyor, sonra izle kendini diyor, çocuğuna nasıl davrandığını izle. Kendi yaptığın yanlışları orada görüyorsun, kendini düzeltmeye çalışıyorsun. Benim yanlışlarım vardı, anladım. Çok doğru bildiğim yanlışlar da varmış. O program sayesinde öğrendim. Kendimi düzeltmeye çalışıyorum. Çok olumlu etkisi oldu. Aynı saatlerde başka kanallarda diziler, sohbet programları var ama ben bunu izliyorum. Kendimde eksikler görüyorum, o yüzden mi izliyorum belki de...”* Ayrıca, kadınların bir bölümünün, “eksik oldukları” ya da desteğe ihtiyaç duydukları alanlarda özellikle televizyon programlarından yararlanabilmeyi talep ettikleri gözlemlenmektedir. Tercih ettikleri yaşam tarzının ve içinde bulundukları habitus değerlerinin öncelediği sorumlulukların yerine getirilmesi sırasında bireysel ihtiyaçlarını geri plana atan kadınlar çeşitli alanlarda ihtiyaç duydukları desteği televizyondan alabileceklerini, en azından aracın bu potansiyele sahip olduğunu belirtmektedirler. Lise eğitimini Bulgaristan’da tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte Türkiye’ye göç eden, çok severek evlendiğini söylediği eşini bir trafik kazasında kaybetmesinin ardından geleneksel ve dindar değerlere sahip toplumsal çevresinde küçük kızıyla yalnız kalan katılımcılardan M.U. televizyona ilişkin düşüncelerini şu cümlelerle paylaşmaktadır: *“Ben Bulgaristan’dayken, biz Türkçeye hasret büyüdük, televizyon çekmiyordu. Ancak 12’den sonra televizyon anteninin arkasındaki bir düğmeyi tornavidayla çevirip Türk kanalını yakalayabiliyorsun ve Türk filmi, o zaman Yeşilçam filmlerini yakaladığımız oluyordu. Ama hayat şartları... Okumayı çok isteyip okuyamayan, kendini geliştirmek isteyip yapamayan biriyim. Televizyon tabii ki bize kolay yol. Gönül ister ki diziler, programlar benim durumumdaki bir insanın mesela nasıl hayata tutunabileceğinin örnekleri olsa. Çocuğuna nasıl davranması gerektiğinin örnekleri olsa. Ne güzel olur.”*

Fiske, metinsel deneyim, toplumsal deneyim ve öznellik arasındaki etkileşimin çözümlenmesinin metodolojik olarak neredeyse imkansız olduğunu ancak teorik ve politik açıdan aslında kritik önemde olduğunu ifade etmektedir. Sivil

toplumun, özel alanın ve gündelik yaşamın tam ortasında yer alan popüler metinler Fiske'e göre toplumsal düzeni değiştirecek ya da istikrarını bozacak anlamların üretilmesine zemin hazırlamaları nedeniyle ilerici (*progressive*) metinlerdir ancak asla düzeni alaşağı edebilecek ölçüde radikal değildir. Bu bağlamda, popüler kültür ürünleri tüketiminden politik eyleme giden yolu tanımlarken Fiske, Madonna hayranı bir genç kız örneğini verir. Genç kız, Madonna fantezisini kendisini güçlendirmek için kullanabilir, davranışa geçirebilir ve toplumsal alanda daha geniş yer edinebilir; hatta güçlenme ve özgürleşme fantezilerini paylaşan başkalarıyla tanışması, dayanışma ve ortak bir direniş duygusu yaratarak mikro toplumsal ölçekte ilerlemenin¹¹¹ yolunu açabilir. Başka deyişle, popüler olan mikro-politik bir direniş alanına dönüşebilir. Bu çalışmada, katılımcılardan N.U. bu tür bir “mikro-politik direniş alanı” oluşturduğu gözlemlenen en önemli örneklerden biridir. N.U.’nın ikinci bölümde paylaşılan kısa yaşam öyküsünün işaret ettiği gibi, evlilik öncesi yoğun olarak tükettiği televizyon dizilerinin evlendikten sonra içine girdiği katı muhafazakar ataerkil geniş aile düzenine karşı bir direniş alanı oluşturmadaki etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüde belirgindir. “*Evlenmeden önce televizyona aşırı derecede bağımlıydım*” diyen N.U. “bağımlılığını” namazının farzlarını reklam aralarında “koşa koşa kıldığını” sonra gelip dizisine devam ettiğini aktararak ifade etmektedir. N.U. Ağrı’da okula gitmeyen genç bir kadın olarak sosyal hayatının olmadığını, kız kardeşleriyle günün tamamını evde televizyon izleyerek geçirdiğini söylemektedir: “*Sadece dizi değil, gündüz programları, magazin programları, her şey... haftada beş dizi varsa beşini de izliyordum. Arap, Fas dizileri vardı onları çok seyrediyordum, **Aşkın Peşinde** vardı mesela, çok seviyordum o diziyi, birkaç kere tencerenin dibi falan tuttu...*” Nişanlanması ile birlikte televizyondan uzaklaşmaya başladığını belirten N.U. şunları söylemektedir: “*Nişanlıyken azalmaya başladı. Kendi işlerim sorunlarım olmaya başladı. Nişanlıyken hani kafa bir dünya oluyor ya, diziler etki etmemeye başladı. Nişanlık falan derken kendi hikayelerim oluşmaya başladı galiba. Evet, kesinlikle.*” Televizyon dizilerindeki aşk hikayeleriyle beslediği hayal dünyasının yerini kendisine ait gerçek bir ilişkinin almasıyla birlikte kurgu hikayelerin geri planda kaldığını belirtmektedir. N.U. “*hep cicim, aşkım, televizyonda gösterilen aşklar... zannediyorsun ki eşin için sen de cansın*” sözleriyle

¹¹¹ John Fiske, **Understanding Popular Culture**, New York: Routledge, 2010.
https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=XXJeBwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=John+Fiske+Understanding+popular+culture+PDF&ots=HmvpmR3RfJ&sig=xR09kIMxhkWVghp_gr7My8Wv6ts&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

bir evlilikten beklentilerinin ip uçlarını vermekte ve eşiyle aralarında geçen bir diyalogu paylaşmaktadır: “Nişanlıyken eşim dört dörtlük bir hayat gösterdi bana, şöyle yaşayacağız, böyle bir hayatımız olacak falan... buraya gelince (Ağrı’dan İstanbul’a) ne yani ben şimdi çamaşırını yıkayacağım, ütünü yapacağım, bütün gün sana, ailene hizmet mi edeceğim dedim, ne sandın evliliği, dizilerde seyrettiğin Rio Karnavalı mı dedi bana.” Kurgu ve gerçek dünyalar arasında etkileşim olduğu açıkça görülmektedir. N.U.’nun kabullenmek istemediği geleneksel geniş aile düzenine “bunun için gelmedin buraya” diyerek başkaldırma kararında, beklentilerini şekillendiren dizi senaryolarının da payı olduğu ileri sürülebilir.

Kadın okuyucuların Harlequin romanlarını yorumlama biçimlerini değerlendirdiği *Reading the Romance* (1984) kitabında, Radway benzer şekilde bir mikro-politik direnişle karşılaştığını ve kendisi açısından şaşırtıcı sonuçlara ulaştığını belirtmiştir. Radway, bu romanların kadının edilgen ve toplumda aşağı konumunu ve ataerkil kalıp yargıları pekiştirdiğini söylemekte ve hatta kadın okuyucunun ikincilleştirilmeyi kabul ettiğini vurgulamaktadır. Ancak aynı zamanda kadın okuyucuların romanlardaki kadın kahramanları özerkliğine düşkün, erkek kahramanla çatışmaya hazır¹¹² karakterler olarak algıladıklarının ve romanın sonunda erkek ile kadının kavuşmasını kadının zaferi şeklinde alımladıklarının da altını çizmektedir. Kavuşma, kadının zaferidir çünkü erkek kahraman toplumsal üstünlüğünün avantajlarını kullanarak kadın üzerinde egemenlik kurmuş olsa da nihayetinde duygularını, aşkını itiraf ederek “kadınsılaşmış”tır. Kısaca, aşk romanları genel olarak egemen ataerkil ideolojiyi çeşitli biçimlerde onaylayan metinler olmakla birlikte kadınlara duygusal destek ve direniş imkanı da sağlamaktadır. Radway’e göre bu romanlar, dönüştürücü olmasalar da bazı kadınların kendileriyle yüzleşmelerine, içe bakmalarına, belki çözümler üretmelerine olanak sağlarlar ve hatta bir toplumsal değişimi kolaylaştırırlar. Radway savını şu şekilde açıklar: “Sevda romanları gibi kitle kültürünün bazı biçimleri, çoğunlukla kadının kişiliğini sessizleştiren ve sessizleştirilmiş kadın öznelliğini inşa eden ataerkil kültürün araçları olarak görülmektedir. Eğer bu doğruysa, alternatif bir kadın söyleminin geliştirilmesi için hiçbir umut yoktur. Fakat aynı zamanda, alternatif kadın söylemini geliştirmek olanaklıdır çünkü bu metinlerin ataerkil yüzeyleri, ... ataerkil

¹¹² Eric Maigret, **a.g.e.**, s. 196-199.

göstergelerin pratiklerine direnme olanağı veren kadına ait alt-metinleri gizler.”¹¹³

Katılımcılardan M.E. **Diriliş: Ertuğrul** dizisini ailece düzenli olarak takip ettiklerini belirtmekte ve çoğunlukla vatan, ecdat gibi kavramlar etrafında şekillenen **Diriliş: Ertuğrul** dizisi sohbetlerinden farklı olarak senaryoda bir çifti canlandıran Gündoğdu ve Selcan adındaki karakterlerden yola çıkarak kadın meselesini gündeme getirmektedir: “*Ya Gündoğdu’nun ikinci kez evlenme isteği? Selcan’dan çocuğu olmuyor, dinimize göre de ikinci evliliğe izin veriliyor ama orada eşinden izin almadı, direk annesine sordu, toplandılar böyle ailece yemek yiyorlar. Annesine dedi işte ben bu kişiyle evlenmek istiyorum uygun görürsen dedi, annesi dedi ki Selcan da kabul ederse olur dedi, o da Selcan kabul etsin ya da etmesin ben bununla evleneceğim dedi. Eşine sormadı. Dinimizde gerekiyormuş. Cübbeli Ahmet hoca öyle demişti. Selcan da orada güzel bir şekilde şey yaptı, hani soyun soylanacaksa sen mutlu olacaksın olsun dedi. Mecburen bu şekilde dedi. Ama annesi de asla karını ihmal etmeyeceksin, ikisine de eşit davranacaksın, onda kaldığında bunda da kalacaksın, yine bir akşam annesi gönderdi Selcan’ın çadırına o da zaten Allah’tan hamile kaldı.*” M.E.’nin bu yorumunda, Radway’in altını çizdiği “kadına ait alt-metinler” görünür olmaktadır; Gündoğdu, ilk eşi Selcan’ın iznini, onayını almadan, ilk eşine *rağmen* ikinci evlilik yapamaz. Katılımcı dindar kadınların en hassas oldukları ve açıklamada zorlandıkları konuların başında çok eşlilik ya da kuma kavramları gelmektedir. M.E., belirli koşulların yerine getirilmesi şartıyla da olsa, erkeğe birden fazla evlilik yapma izni veren bir dinin mensubu olarak kabullenmekte zorlandığı bu durumu kendi sınırları içerisinde ele almaya çalışmaktadır. Bunu yaparken Cübbeli Ahmet ismini anması, argümanını dini bir rehber referansla oluşturması inancının değerlerine karşı gelmediğini gösterme çabası olarak yorumlanabilir. Ayrıca, Selcan karakterinin kuma fikrini “soyun soylanacaksa” yaklaşımıyla kabul etme eğiliminde olması, bu yaklaşımın M.E.’yi de ikna etmiş görünmesi soyun erkek yoluyla devamı pratiğine dayalı egemen eril düzenin onaylanması anlamına gelmektedir. Son cümlesinde, dizi senaryosuna ilişkin yaptığı okuma ise “ataerkil göstergelerin pratiklerine direnme” anlamında ayrıca önemlidir: Çocuk sahibi olamayan ve üzerine kuma getirilen ilk eş Selcan, “Allah’ın lütfuyla” hamile kalmıştır. Bu örnek, yaşam biçimlerini dini inanç temelinde şekillendiren

¹¹³ Mutlu Binark, **Ben –Bir Kadın Özne- ve Benim Sabun Köpüklerim Ya Da Pembe Dizilerim...** içinde Yıllık 1994-1995, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997, s. 41-64. URL: https://www.academia.edu/14724444/Ben_bir_Kad%C4%B1n_%C3%96zne_ve_Benim_Sabun_K%C3%B6p%C3%BCklerim

kadınlar için tahakküm sistemiyle mücadelenin zorluğunu ortaya koyması açısından da anlamlıdır. Binark, kadına ait metinlerin yeni ve alternatif kadın-erkek ilişkisi tanımlarının oluşmasına yardımcı olacağını ileri sürerken pembe dizilerin kadın izleyiciyi bir başkaldırıya doğrudan çağırmadıklarını ancak dizilerdeki bir takım tutum ve davranışların örnek alınması yoluyla “*yeni kültürel biçimler tasarlama olanağı verdiği*”¹¹⁴ söylemektedir. Karadeniz’in kırsal bölgelerinde Amerikan yapımı pembe dizilerin kadın izleyicilerin gündelik yaşamlarına etkisi üzerine yaptığı etnografik saha çalışmasında Onaran da benzer bir sonuca ulaşarak dizilerdeki geleneksel dışı olay örgülerinin dirençli bir kadın alanı yaratılmasına katkıda bulunduklarını¹¹⁵ ifade etmektedir. Bu saptamalar, elbette, televizyon metinlerinin kadınların içinde büyüdükleri ataerkil cinsiyet normlarını alaşağı edebilecek güçte oldukları anlamına gelmemektedir. Ancak televizyonun, modern gündelik yaşam içerisinde, sıradan kadını kendi kimliği ve aidiyetleri üzerine düşünmeye teşvik edebilecek, bu sorgulamaya zemin hazırlayabilecek önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Bunun ötesinde, dini inanç ve değerler sisteminin de güçlendirdiği köklü tahakküm yapılarının kadın özne olarak var olmayı zorlaştırdığı görülmektedir. M.E. yine **Diriliş: Ertuğrul** dizisine dair yaptığı alt-metin okumalarında bir taraftan kadının toplumsal konumuna eleştirel yaklaşım geliştirirken, savaşçı kadın ve oba yöneten kadın imgelerini öne çıkarırken öte yandan eril ve dini tahakküm yapılarının baskın gücünü ortaya koyan bir kabullenme hali göstermektedir: “*Ertuğrul’la ilgili şey geldi aklıma mesela, kadınlar, yani haklı bir şey de söyleyen kadınların konuşmasına pek izin vermiyorlar. Bir olay oldu mesela, Halime Ertuğrul’un abisine bir şey diyecekti, Ertuğrul Halime’ye sen sus, karışma dedi, susturdu. Eşleri hiç bir zaman fazla konuşturmuyorlar. Bu da hiç hoşuma gitmiyor. Doğru olan bir şeyi bile söylettirmiyorlar. Hani sen gereksiz konuşma gibilerinden. Kadınlar çok geri planda ama gerektiğinde savaşa gidebiliyorlar, savaşçılar. O yönden çok iyiler. Anneye saygı çok var, ya da anne bey yerine geçtiği için belki de. Bak o yönden de iyi, anne bir obayı yönetebiliyor, bir kadın. Sadece çok fazla uzun uzun konuşmuyorlar bizim gibi, şu şöyle olmuş, bu bunu demiş, anlatmalarına müsaade etmiyorlar kadınların. Biz çok anlatırız, ablan*

¹¹⁴ A.g.e., s. 61.

¹¹⁵ Aslıhan Tokgöz Onaran, **Counterpatriarchal Pleasures of Muslim Turkish Women: A Feminist Ethnography of Rural Women Watching Daytime Television**, Journal of Women of the Middle East and the Islamic World 9 (2011) 171-193.

şöyle oldu, abin böyle dedi demek ki hep gereksiz konuşmalar (gülüyor). Zaten dinlemiyor da erkek, umurlarında da değil. Konuştuğumuzla kalıyoruz.”

Medyanın, daha özelde televizyonun, toplumsal yaşamdaki rolü düşünüldüğünde geleneği değiştiremeye de en azından bireyi dönüştürme potansiyeline sahip olduğu ileri sürülebilir. Televizyon metinleri bireylere gündelik yaşamlarında karşılaşma imkanları olmayan gerçek ya da kurgu dünyaları gözlemleme fırsatı sunabilmektedir. Thompson, çoğu insanın, yakın çevresinin dışındaki dünyaya ve ait oldukları toplumsal olarak sınırlandırılmış topluluğa dair algısının gündelik yaşam içerisinde üretilen ve yeniden üretilen sözlü gelenekler sayesinde oluşturulduğundan ancak medya ürünlerine erişimin artmasıyla birlikte bireylerin *“günlük yaşam mekanlarında egemen olan otorite biçimlerinden ve yüz yüze etkileşimin sembolik içeriğinden”*¹¹⁶ uzaklaşabildiklerini belirtir. Ancak bu uzaklaşma veya farklı dünyalardan haberdar olma imkanı, yine Thompson’a göre, geleneğin yıkılması değil daha çok medya tarafından dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Kısaca, medya bir yandan geleneği farklı bağlamlarda yeniden canlandırırken bir yandan da bireylerin gündelik yaşam deneyimlerinin sınırlarını genişletebilmektedir. Bu teorik düzlemde de hareketle, çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerin sonucunda, televizyon programlarının organize bir feminist itiraz oluşturma gücüne sahip olmadıkları, ancak bazı örneklerde, dindar kadınların statükodan duydukları memnuniyetsizliği dile getirmelerine ya da eşitsiz toplumsal roller konusunda farkındalık yaratmaya aracı oldukları söylenebilir. İçinde bulundukları habitus değerlerini içselleştirmiş dindar kadınlar özelinde ise yukarıda örnekleri verilen alternatif okumaları yapmanın ya da gizli alt-metinler keşfetmenin daha zor olduğunun da ayrıca vurgulanması gerekmektedir.

3.3. Araç Olarak Televizyona Genel Bakış ve Diğer Medya

Küresel ölçekte başarı yakalamış, dünya televizyon tarihinin belki de en popüler ve en çok tartışılmış olan dizisi **Dallas**’ın izleyicileri ile yaptığı görüşmeleri *Watching Dallas* (1985) adlı kitabında analiz eden Ang, amacının, popüler televizyon ürünlerinin kültürel alandaki önemini, ağırlığını anlamak olduğunu belirtmektedir. Dönemin televizyon çalışmalarındaki, televizyonu toplumsal çürüme

¹¹⁶ John B. Thompson, **Medya ve Modernite**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008, s. 274.

ve kültürel yozlaşmanın nedenlerinden biri olarak gören yaygın eğilim düşünüldüğünde, Ang'ın bu yaklaşımı daha büyük önem kazanmaktadır. Kitabının üzerinden neredeyse çeyrek asır geçtikten sonra geriye dönük yaptığı değerlendirmelerden birinde, o yıllarda yapılan entelektüel tartışmalarda son derece rahatsız edici bulduğunu söylediği baskın bir tavırdan söz etmektedir. O'na göre, ispatlanmamış, yalnızca birtakım varsayımlara dayanarak yapılan yorumlarda izleyici "onlar" terimiyle aşağı görülmüş, "biz" ve "onlar" arasında bir çeşit kültürel bölümlenme yaratılmıştır. Ang, **Dallas** hayranlarının sadece "ahmak kitleler" yargısıyla küçümsenmekle kalmadığı, bunun yanı sıra önemli ölçüde "dişileştirildiği" (*feminised*) iddiasıyla da bu tavrı eleştirmektedir. Zira bu, bir yönüyle "ahmak kitleler" ile kadın izleyiciyi eşleştirmek anlamına gelmektedir; yani alçak kültür örneği **Dallas**, televizyon türü (*genre*) olarak da dişidir, kadınsıdır. Ang, çalışmasında, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu Dallas dizisini seyretmekten keyif aldığını "itiraf eden" izleyicilerin tam da bu yaklaşım nedeniyle izlemekten duydukları haz için neredeyse özür dileme ihtiyacı hissettiklerini vurgulamaktadır. Özür ihtiyacı, düzenin değerler hiyerarşisinde, kendilerininkinin düşük değerler seviyesinde yer aldığını bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Ang, *Watching Dallas* kitabıyla bu "kibirli, üstten bakan, ayrıştırıcı" bakışı yıkmaya çalıştığını ifade etmektedir¹¹⁷. Ang ve onun gibi "aktif izleyici/okuyucu" çizgisinden hareket eden [Hobson (1982), Modleski (1982), Brunsdon (1981), Morley (1986), Press (1991), Radway (1984) vb.] araştırmacıların televizyon çalışmaları alanına kazandırdıkları yeni perspektif, araç olarak televizyona ve özellikle kadın izleyicisine yeni bir konum kazandırmıştır. Ancak Ang'ın vurguladığı "kibirli bakışın" yol açtığı televizyonun düşük beğeniyi temsil ediyor olduğu ön kabulü ve izleyicinin "özür dileme" hali görüşülen kadınlar arasında devam ediyor görünmektedir.

Katılımcıların bir bölümünün televizyona ilişkin kurdukları ilk cümleler araç ile aralarına mesafe koyma çabasını yansıtmaktadır. Örneğin N.E. "*Televizyonla çok ilgim yok. Hatta şöyle anlatayım, sabah çiçeğin altındaki örtüyü mü ne alacaktım, çiçeği kaldırıp televizyonun önüne koydum, yani akşama kadar o orada kaldı, hiç televizyonu açmadım, hiç ilgim olmadı televizyonla. Küçükülüğümden herhalde, babam da sevmezdi televizyon olayını, şey derdi, oyalıyor sizi, farklı şeylerle ilgilenin, inanıyor musunuz bunlara gibi...*" paylaşımıyla televizyon izlemenin

¹¹⁷ Ien Ang, **Television Fictions Around the World: Melodrama and Irony in Global Perspective**, *Critical Studies in Television*, 2(2): 18-30, 2007.

gündelik yaşam pratikleri arasında yer almadığına vurgu yapmaktadır. Babasının yorumunu aktaran ve bu yaklaşımın televizyonla kurduğu ilişkiyi belirlediğine dikkat çeken N.E. “televizyon olayı, oyalama” ifadeleriyle aracı değersizleştirmektedir. Ek olarak, “farklı şeylerle ilgilenin, inanıyor musunuz bunlara” sözleri, N.E.’nin televizyon izleyicisini *ahmak kitleler* olarak görme eğilimine işaret etmektedir. Bir diğer katılımcı M.A. ise araca ilişkin düşüncelerini “*Televizyonla pek aram yok, yani televizyona pek bakmıyorum, gündüz hiç açmıyorum zaten, bazen binde bir. Hani bu evlilik programlarıymış falan... Hiç hoşuma gitmiyor, gereksiz buluyorum. Zamanımı harcamak istemiyorum*” şeklinde ifade etmektedir. T.Ü. ise televizyonla arasına koyduğu mesafeyi şu sözlerle açıklamaktadır: “*Televizyon izlesen kendine zaman kalmıyor. Hani bir sohbet etmeye, kitap okumaya zamanın kalmıyor, sanki seni oraya bağlamış, hipnoz etmiş seni, evinin baş köşesinde o, sana hükmeden o, sen ona bağlısın, izliyorsun, hayatın o. Çayı koyacağım mesela, önceden bulaşık yıkardım, aman dizim başlayacak bulaşığı halledeyim de hemen gideyim onu izleyeyim, kaçırmayayım diye onun başına oturdum yani. Ama şimdi öyle değilim... Televizyonu hayatımdan çıkarmaya çalışıyorum.*” Yapılan alıntılarda televizyon oyalama, zaman harcama gibi olumsuz anlam içeren sözcüklerle birlikte anılmakta ve araç *hükmeden, hipnotize eden, bağımlısı olunan* gibi güçlü sıfatlarla tanımlanmaktadır. Televizyona en net karşı duruşu sergileyen Ö.Z. ise aracı “kaldırdığını” aktarmaktadır: “*Ben evde televizyonu kaldırdım, iki sene oluyor. Eşim bırak bu entel hareketleri falan diyor ama ben direniyorum. Kızlarımın gözünde geri adım atmış gibi olmak istemiyorum. Büyük kızım, sekiz yaşında, o son zamanlarda sitem etmeye başladı, arkadaşlarının sohbetlerine katılamadığını söylemeye başladı. Bir tek o düşündürüyor şimdi beni. Soru işaretlerim var yani...*” Ö.Z.’nin sözlerinde dikkat çeken tutum televizyon karşıtlığının, *ahmak kitleler* söylemini çağrıştıracak şekilde, “entel hareket” olarak kodlanmasıdır. Televizyon seyretmenin “entelektüel” bir aktivite olarak kodlanmadığını gösteren bir başka örnek program tercihlerinde seçici olduğu vurgusunu yapan B.İ’ye aittir: “*Televizyon gün içerisinde hiç açılmaz. Akşam haberlerde açılır. Haftanın da belirli bir iki dizisi vardır, onlara bakarım. Onun dışında televizyon sadece eşim geldiğinde açar, o da haber, maç programları falan. Yani böyle bir televizyon bağımlılığımız yok, sevmiyoruz. Seyredersem de sağlık ya da kültürel programlara bakıyorum. Yabancı kanalları açıp belgesel seyrederim.*” Televizyon izlemeyi kendisinin değil, ailenin diğer fertlerinin pratiği olarak tanımlayan katılımcılar da bulunmaktadır: “*Hiç televizyon açmam ben evde,*

yani televizyon orada duruyor sadece, ben açmıyorum normalde. Akşamları eşim geldiğinde açarsa eğer onunla birlikte vakit geçirmek için birlikte oturup seyredebiliyoruz. Onun dışında oğlum geldiğinde çizgi film seyrederek. Ben televizyon hiç kullanmıyorum. (S.Ü.)” Alıntı sahiplerinin, bilinçli veya değil, televizyona yüksek ve alçak kültür tartışması içerisinde baktıkları ve aracı düşük zevk ve beğenilerin taşıyıcısı olarak gördükleri açıktır. Katılımcıların kullandıkları “oyalama, vakit geçirme, bağımlılık, harcanan zaman” gibi ifadeler televizyona atfedilen olumsuzlukların göstergeleridir. Ayrıca, Ö.Z.’nin evde televizyon bulundurmama kararını eşinin “entel hareket” şeklinde tanımlaması ya da B.İ. örneğinde olduğu gibi seyredilse bile “kültürel programlar ve belgesellerin” tercih edildiği vurgusu aracın yerleştirildiği aşağı konumu işaretlemektedir. S.Ü. de televizyon izlemenin boşa harcanan zaman olduğu düşüncesiyle aracı değersizleştirmekte ve karşısına dini sohbet dinleme tercihinin koymaktadır: *“Ben kulaklıkla genelde telefondan ders dinliyorum, dini dersler yani. Bana uygun, ilgimi çeken ilmi konularda ya da merak ettiğim bir konu vardır mesela değişik insanlardan kim ne demiş onu bulup dinlerim.”*

Ancak, verilen bu tür ilk tepkilerin ardından, görüşmelerin ilerleyen dakikalarında bu yaklaşımın yön değiştirebildiği, seyredilmediği söylene de televizyon programları hakkında yorum yapılabilirdiği ve hatta televizyonun olumlu özelliklerinden bahsedilebildiği gözlemlenmektedir. Araç olarak televizyonu bu netlikte “aşağı” gören bu beş katılımcıyı sosyo-demografik özelliklerine dayanarak gruplandırmak zor görünmektedir. Yaşları 35-45 arasında değişen katılımcıların eğitim seviyeleri de ilkokul mezunu olmaktan doktora öğrencisi olmaya kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik göstermektedir. Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin ayrıntılı incelemesi sonucu ortaya çıkan veriler ışığında kadınların en azından üçünde ortak bir özellik belirginleşmektedir: Hayatta vardıkları konumdan duydukları memnuniyetsizlik. Bu üç kadının samimiyetle paylaştıkları hikayeleri bireysel beklentilerini karşılamamış bir hayatın yarattığı tatminsizliğe işaret etmektedir. Örneğin, Üsküdar’da bulunan Aziz Mahmut Hüdayi Hazretleri Camii Kur’an kursuna katılan B.İ. orada olma nedenini “ruhunu dinlendirmek” şeklinde ifade ettikten sonra kendisini anlatmaya başlamaktadır: *“Ben aktif bir insanım. Birçok eğitime gittim. Güzellik uzmanıyım, bunun eğitimini de aldım. Belediye kurslarının dikiş, boyama, el sanatları kurslarına da katıldım. Ben çalışmayı aslında hep çok istedim ama*

*evlendikten sonra olmadı. Denedim ama eşim zorladı, yadırgadı çalışmamı.” B.İ. hayata atfettiği anlamı televizyon izleme pratiği ile birleştirerek şu cümleleri kurmaktadır: “Dünyaya bir daha gelsem kesinlikle kimseyi dinlemeden çalışırdım ve istediğim işi yapardım. Maddi olarak ihtiyaçtan değil çalışmak. Bir şeyler üretmek için. Gün boyunca televizyon kumandasını elime alıp seyredemem mesela. Dediğim gibi ben pek televizyon iletişimini sevmiyorum. Kitap okumaya, müzik dinlemeye çalışıyorum. Ben bir şeyler öğrenip almalıyım, bilgilenmeliyim. Buraya gelmeyi de kendim için yaptığım iyi bir şey olarak görüyorum, manevi olarak doyuma ulaşıyorum, huzurlu oluyorum yani. Eksiklerimi kapatmaya çalışıyorum. Bilgileniyorum. Diziler de insana bir şey katmalı, bir mesaj versin, faydası dokunsun. Hayat sürekli lay lay lom, aşk meşk değil ki. Türk dizilerinde çok yapaylık var. Bir **İkinci Bahar** mesela, ya da **Asmalı Konak**... o kalitede dizi yok şu anda televizyonda. Bir tek **Fazilet Hanım** bana hitap ediyor şu sıra, ilgimi çekiyor ona bakıyorum.” Öte yandan, Ö.Z. üniversite eğitimini başarıyla tamamlamış, hayatına İngilizce öğretmenini olarak devam edebilecek iken evlenip üç çocuk sahibi olmasıyla birlikte mesleğinden vazgeçmek durumunda kalmış ve hissettiği tatminsizliği “keşke hiç okumasaydım” paylaşımıyla dillendirmiş bir genç kadındır. S.Ü. ise lise sonrası yaptığı erken evlilik nedeniyle üniversite eğitimi alma hayalini gerçekleştirememiş, bu hayaline karşı çıkan eşi ile mücadelesini yıllarca sürdürse de sonuç alamamış bir kadın olarak hayal kırıklığını şu sözlerle aktarmaktadır: “Psikoloji okumayı çok isterdim. Üniversite okumak içimde kaldı benim. Bilgi almak istiyorum ben, bir konu hakkında gerçekten dolmak istiyorum. O açlık var içimde. O yüzden kitap okurum ben, sürekli araştırırım, kurslara giderim...”*

Bir önceki ara başlık altında kısaca tanıtılan, kendisini “çok isteyip okuyamayan, kendini geliştirmek isteyip yapamayan biri” şeklinde tarif eden katılımcılardan M.U. da hayalini kurduğu hayatı yaşayamamış bir kadın olarak televizyonu şu sözlerle eleştirmektedir: “Bir dönem vardı, bir haberi yarım saat içinde üç kere söylüyorlardı. Bir kere özet, sonra ana haber, sonra... ya kardeşim ben geri zekalı mıyım? Yarım saat içinde önce spiker söylüyor, sonra muhabir anlatıyor, e yeter da.. belki de benim ruh halimden dolayı böyle boğuyordu beni. Bir ara ekonomi haberlerini takip etmeye başladım. Ama siyaset, ekonomi... haber dinleyince üzülüyorum sinirleniyorum, ekonomi dinleyince üzülüyorum sinirleniyorum, onu da bıraktım. Dizileri izlemeye başladım. Çok yorgun oluyorum,

elime kitap aldığımda uyuyorum, ben de televizyon izliyordum. Diziler de bir süre sonra sakız gibi uzuyor, tat vermiyor. Şunu fark ettim, mesela gececiyim, hafta sonu annemlere de gitmeyeceğim, oturup seyreliyorum ama başım ağrıyor, zarar veriyor televizyon bana bunu fark ettim. İş yaparken bile güzel bir program varsa açarım televizyonu ama mutsuzum güzel bir şey bulamadığım için.” M.U. eşini kızı küçük yaşta kaybettiğini, görüşmenin gerçekleştiği sırada lise öğrencisi olan kızını tek başına vardiyalı işlerde çalışarak zorlukla okutup büyüttüğünü anlatmaktadır. Uzun ve yorucu bir iş günü sonrası eve döndüğünde televizyonu “yalnızlıktan dolayı ve kafa dağıtmak için” açtığını ifade eden M.U. bazen de kızıyla beraber “bilgisayardan iyi puanlı filmler” izlediklerini paylaşarak şunları söylemektedir: “*Mesela bir film izlemiştim. Almanya’da Batı ve Doğu’yu, duvarın yıkılmasının bir kadının hayatını nasıl etkilediğini anlatan bir filmdi. Beni etkilemişti. Bir de **Güldür Güldür**’ü seviyorum. Güldüren şeyleri seviyorum. Ben seyrettiğim şeyde mücadeleyi, başarmayı ya da güldürmesini istiyorum.*” Televizyon dizi içeriklerini “beraber yaşıyorlar, evlilik yok, ar yok, her şey normal” sözleriyle eleştirmekte ve bunu yaparken kişisel yaşam öyküsü paralelinde televizyondan beklentisini dile getirmektedir: “*Ben komünizmin yıkıldığı bir ülkeden geliyorum, orada mesela dine inanmak yasaktı. Bulgar’sın Türk’sün önemli değil, din yoktu. Mesela kiliseye giden birisi komünist partisine üye olamazdı. Allah’a inanıyorum demek yasaktı diyebilirim. Sosyalist rejim böyle bir denetim mekanizması kurmuştu. Mesela öğretmenler çocukların evlerini ziyaret eder, masası var mı diye bakar, imkanlarına bakar, lise çocukları için öğretmenler diskotekleri dolaşırdı, parklara giderdi akşam saatlerinde ne yapıyorlar, gençler ne ile ilgileniyor... bir denetim vardı. E ne oldu, sistem çöktü orada, din diye bir şey yok, inanç yok, öyle yetişmemiş çocuklar, onları denetleyen mekanizma da yok... ben 17 yıl sonra gezmeye gittiğimde Bulgar bir komşumun söylediğini söylüyorum, bütün bunlar yok diyor. Diskoteğin kapısında ezilmekten ölen çocuklar oldu diyor. Bu boşluk. Boşluktan başka hiç bir şey değil. İşte özgürlük, kadının da ihtiyaçları var, tabulara falan nasıl desem erkek ne kadar özgürse kız da öyle özgür olsun diyor tamam da bu kadar çok özgürlüğün de çok güzel getirileri var mı ki? Bazı şeylere bence insan hayır demeyi bilmeli. Tamam kanı da kaynıyor, sekse de ihtiyaç duyuyor çocuklar ama bazı hayırları söylemeyi bilmeli. E bunları da televizyonda örneklendirebiliriz. Bunun kazanımlarını gösterebiliriz televizyonda.”* Bu alıntı ve söylem biçimi televizyon ile kadınların gündelik yaşamlarının kesişme noktalarını imlemesi bakımından anlamlıdır. Ayrıca,

kadınların televizyon ile kurdukları ilişkinin tarihsel ve toplumsal şartlardan bağımsız ele alınmaması gerektiğinin de örneğidir; M.U.'nun televizyonun ne olduğu ya da ne olması gerektiği ile ilgili düşünceleri çocukluk ve ergenlik yıllarını “komünist” Bulgaristan’da, gençlik yıllarını ise Orhangazi’de muhafazakar bir sosyal çevrede yaşadığı bilgisiyle bir arada değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte, katılımcıların çoğunun televizyonu gündelik yaşamın doğal bir parçası olarak algıladıkları ve hayatlarında kapladığı yeri rahatlıkla paylaştıkları görülmektedir. Örneğin, E.L. özellikle gündüz kuşağı program izleyicilerinin “düşük beğeni” sahibi kitle olarak kategorize edildiğinin farkında olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır: *“Seda Sayan, Müge Anlı... seyreden çok aslında biliyor musun? Herkes seyretmiyoruz, hoşlanmıyoruz falan diyor ama seyreden çok. Aptal saptal şeyler daha çok dikkat çekiyor. Oradaki saçmalığı seyretmek insanların hoşuna gidiyor bence. Ama söylemeye çekiniyorlar çünkü basit programlar onlar, onu seyrettiğini söylerse hemen akıl seviyesi ortaya çıkacak, zeka kapasitesi ortaya çıkacak. Bir taraftan da izliyor çünkü hoşuna gidiyor oradaki saçmalıklar.”* E.L. **Müge Anlı ile Tatlı Sert** programının da ayrıca sıkı takipçisi olduğunu belirtmekte ve genel sohbetlerde sıklıkla programdan vaka örnekleri vermektedir. Bir başka katılımcı, A.Y. de *“Belki iyi değil ama biz seviyoruz. Sıkı sıkı takip ettiğimiz bir dizi yok ama televizyon muhakkak açık. Kanal kanal dolaşıyoruz”* açıklamasıyla televizyonun toplumsal algısına dikkat çekmektedir. Bu kadınların bir bölümü için televizyon diğer aile bireyleri işe ya da okula gittikten sonra evde oluşan sessizliği bozmanın, bir anlamda yalnız hissetmemenin bir yoludur. A.Y. düşüncelerini *“Bizde televizyon hep açıktır. Ben evde sesiz duramam. Mutfakta, yatak odasında da televizyon var”* sözleriyle paylaşmaktadır. Aynı şekilde P.E. de *“Televizyon mu? Açarım. Kesinlikle. Yani televizyon açıktır. Zaten kalkar kalkmaz düğmeye basılır, televizyonun sesi açılır. Evde ses mutlaka vardır”* sözleriyle televizyonun “sessizliği bozan” özelliğini öne çıkarmaktadır. Okul öncesi çağında çocuğu olan katılımcılardan H.A. *“Zaten bizde 24 saat çizgi film açıktır. Sürekli karşısında oturmuş izliyor olmasalar da, sürekli bakmasalar da televizyonun hep açık olmasını istiyor çocuklar. Seyretmeseler bile televizyon açık olacak”* diyerek televizyonun “bakıcı” rolüne değinmekte ve kendisinin de bu arada evin işlerini “hallettiğini” ifade etmektedir.

Kadınların, televizyon mesajlarını, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının savunduğu gibi aktif izleyiciler olarak kendilerine fayda sağlamak amacıyla kullandıkları, birtakım psikolojik ihtiyaçlarını televizyon aracılığıyla karşıladıkları görülmektedir. Bu yaklaşımın sınıflandırdığı ihtiyaçların tümü görüşülen kadınlar tarafından araç sayesinde belli ölçülerde giderilmektedir. Dindar kimliklerinin bu noktada belirgin bir fark yaratmadığı görülmektedir ki bu durum katılımcılar tarafından “*insanız sonuçta, biz de nefsanî davranıyoruz (Z.E.)*” veya “*gülmeye de ihtiyacımız var (H.E.)*” şeklinde açıklanmaktadır. Bu bağlamda, katılımcı dindar kadınların herhangi bir izleyici grubundan çok farklı olmadıkları, televizyonu benzer amaçlarla kullandıkları söylenebilir. Ancak paylaşılan duygu ve düşüncelerin, yaşamlarını dini değerlere uygun biçimlendiren kadınlara ait oldukları göz ardı edilmeden değerlendirmeleri gerekmektedir. Başka deyişle, katılımcı kadınlar düşüncelerini kimi zaman dindar kimliklerine uygun olarak kimi zaman ise dindar kimliklerine rağmen ifade etmektedirler. Bu ayrımın televizyon metinlerini okuma ve bireysel alımlama sürecinde netleştiği görülmektedir.

3.3.1. Atfedilen Olumlu Özellikler

Televizyon seyretmeye atfedilen olumlu özellikler genel itibarıyla şöyle değerlendirilebilir:

1. Televizyon eğlenme, gülmeye, dinlenme ihtiyaçlarını karşılıyor.

Oyalanma ya da kaçış olarak adlandırılabilir bu kullanım, katılımcı kadınlara gülmeye, eğlenme yoluyla günlük hayatın sıkıntılarından bir süre için de olsa uzaklaşma fırsatı vermektedir. Örneğin Z.U. düşüncelerini “*televizyon benim için kafa boşaltma aracı; güldürüyor, eğlendiriyor; kendi hayatımda yeterince sorun var zaten, televizyonda da öyle beni ekstra üzecek şeylere gelemiyorum*” sözleriyle ifade etmektedir. Z.U. özellikle gündüz kuşağı programlarının kendisini eğlendirdiğini aktarmaktadır: “*Ben bu seneye kadar şu evlilik programlarını seyredenleri kınıyordum, ne kadar boş, ne kadar seviyesiz diye ama şimdi onları seyrederim ve çok eğleniyorum. Mesela Esra Erol falan oradaki tipler çok karikatürize tipler ve çok eğlendiriyor beni, çok kafamı dağıtıyor, çok gülüyorum.*” Z.U. ayrıca “*zamanında niye seyretmemişim diye hayıflanıyorum ama şimdi yakaladım*” dediği TRT 1 dizisi **Leyla ile Mecnun**’u da izlemekten büyük keyif aldığını aktarmaktadır: “*Onun tekrarların seyrederim. Çok güldürüyor beni. Çok içi dolu. Çok farklı bir*

dizi. Normal komedi dizisi değil yani. Bence o dizinin bitiriliş nedeni de siyasidir. Acayip ince, esprili, içi dolu, dokunduran bir diziydi. Onu da çok seviyorum. Tekrar tekrar verilsin, tekrar tekrar seyredirim.” Bir diğer katılımcı H.E. ise “gülmek için” durum komedilerini (sitcom) tercih etmektedir: “Eski dizi ama bu aralar **Avrupa Yakası**’nı gülmek için seyrediyoruz. Gülmeye de ihtiyacımız var. Şimdi eskisi gibi komik diziler yok maalesef.” H.E. ayrıca diziler üzerinden televizyonun gündelik sıkıntılardan kaçış olanağı sunduğunu da vurgulamaktadır: “Diziler terapi oluyor, her şeyi unutuyorsun dizileri seyrederken, kendi sıkıntını unutup onunkine bakıyorsun, bayağı bir kafan dağılmış oluyor. Hani güzel bir kitap okursun, içine girersin aynı diziler de öyle.” Z.L. de özellikle dizi seyrederken kendi sorunlarından uzaklaştığını belirtmekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: “Onların hayatlarıyla hem dem oluyorsun. O kadar derin izliyoruz ki, sadece ona odaklanmışız, hiç bir derdimizi düşünmüyoruz, kendi dünyamızdan kopmuşuz, onların dünyasının içerisindeyiz. Bizi kurtarmış gibi... **Paramparça**’yı izlerken fark ettim bunu. Anlık da olsa kendi sorunlarımdan uzaklaşmış oluyorum. Ama onların sorunu benim sorunum olmuyor, üzerine düşünmüyorsun. Bir tuşa basmak gibi bir şey, mesela ben bu tuşa bastığımda bunların sorunları artık beni hiç ilgilendirmiyor olacak yani. Çünkü benim için o oluşturulmuş bir şey. Kontrol bende.” Z.L. dizilerle ilgili söyledikleriyle bilinçli, aktif izleyici savını güçlendirirken aynı zamanda televizyon içeriğiyle ilgili önemli bir saptamada bulunmaktadır. Z.L. televizyonun “kendi dünyasından kopmasını” sağlayabilecek kadar gerçek ve “kendisi için oluşturulmuş” olması nedeniyle de yapay olduğuna dikkat çekmektedir. Kısaca televizyon ve daha özelde diziler Z.L. için hem yeterince gerçek hem de yeterince yapay metinlerdir. Z.L. ayrıca “dinlenmek” algısına televizyon izlemeyi de eklediğini belirtmektedir: “Eve gelince de mesela. Hani dinlenmek dediğin, ayaklarını uzatmak ve yatmak, koltuğa kurulmak ama bir de televizyona bakayım... artık dinlenmek gibi de gelmeye başladı bana. Başka bir hayatı izleyip, sanal olan bir şeyi aslında izleyip, kendi dertlerinden uzaklaşmak, günlük olandan uzaklaşmak gibi geliyor televizyon.” Televizyonun eğlendirme ya da kişisel dertlerden uzaklaştırma işlevi, N.Ş. örneğinde olduğu gibi, bir diziyi veya programı takip etmeyi bırakma kararıyla da sonuçlanabilmektedir. N.Ş. **Anne** adlı diziyi bu nedenle tercih etmediğini belirtmektedir: “**Anne** dizisinde mesela. Çok takılmamaya çalışıyorum diziye ki ben onları da seyredip üzülmeyleyim. Zaten benim yeterince kendi sıkıntılarım var. Onunla da hiç kendimi yıpratamam.” Görüşülen kadınlardan H.U. ise dinlenme ya

da “kafa boşaltma” ihtiyacını gidermek için dizileri tercih etmediğini belirtmektedir: *“Dizilerde konular birbirine giderek daha çok benziyor. Hep aynı. Kadın erkek ilişkileri üzerine. İkili, üçlü ilişkiler, aşk, kıskançlık, entrika... Televizyonda daha çok yarışma ya da reality programlarını izliyorum. **Kim 500 Milyar İster, Survivor** gibi. Kafa boşaltmak istiyorsam TV8’de **O Ses Türkiye** izliyorum.”* Gündelik yaşamlarında evin ve ailenin ihtiyaçlarını karşılama koşturmacası içerisinde karşılaştıkları çeşitli sıkıntılar, farkında olsalar da olmasalar da tahakküm yapılarının üzerlerindeki ağırlığı televizyonu katılımcı kadınların çoğunluğu gözünde eğlenme, hoş vakit geçirme aracına dönüştürmüş görünmektedir.

2. Televizyon, aile içi ve eşler arası iletişim kurmaya yardımcı olacak, aile bireylerinin birlikte vakit geçirmesini sağlayacak ortam sunuyor.

Televizyonun aile içi iletişimi olumsuz etkilediği, akşam sohbetlerinin yerini aldığı savı bazı katılımcılar için geçerli görünmemektedir. Aksine, televizyon sayesinde aile bireylerinin birbirleri ile ilişki kurdukları belirtilerek aracın bu anlamda kişisel ilişkilere faydası olduğu ifade edilmektedir. Katılımcılardan S.Ü. eşiyle iletişimde televizyonun rolünü, akıllı telefonlarla karşılaştırarak, şöyle aktarmaktadır: *“Televizyon onunla bir iletişim aracı oluyor. Üzerine sohbet edecek bir konu verebiliyor, bizim için en azından. Televizyonu açmazsak bazen çayımızı içerken sohbet ediyoruz ama bazen de herkes sanki kendi dünyasında oluyor. Dün akşam mesela televizyonu açmadık ama ellerimizde telefon, ikimiz de birer koltukta, kızım geldi ne güzel sohbet ediyorsunuz dedi. Telefonda herkesin ekranı kendine, farklı şeylere bakıyorsunuz, tamamen kopuyorsunuz o zaman. Ama televizyonda bir ekran var, herkes ona bakıyor.”* Bir diğer katılımcı H.A. özellikle dizilerin çocuklarla iletişimi kolaylaştırdığını vurgulamaktadır: *“**Hangimiz Sevmedik**; oturup Melih’le (oğlu) birlikte seyredip gülebiliyoruz. Ya da **Seksenler** mesela. Bak Melih, diyorum, biz de kestane yapardık, sobamız vardı, kaloriferimiz yoktu. Tablet, bilgisayar yok muydu diye soruyor. Oğlum diyorum, bizim zamanımızda farklıydı, bak böyleydi biz küçükken. Anlatıp gülüşüyoruz. Diziler sayesinde çocuklarla iletişime geçmiş oluyoruz kesinlikle. Denildiği gibi aile içi iletişim kopmuyor, dizisine göre, tam tersine konuşmak için konular açılmış oluyor. Eşimle de aynı şekilde, onu bunu hatırlıyor musun, böylelikle muhabbet açılıyor, çocuklar da katılabiliyor.”* Televizyonun ve yine özellikle dizilerin eşler için bir tür akşam aktivitesine dönüşebildiği de görülmektedir. Örneğin N.U. konuyla ilgili şunları söylemektedir:

*“Akşam eşim eve geldiği zaman kızımı uyuttuktan sonra televizyonu açıyoruz. **Poyraz Karayel**’i izliyorduk, çok seviyorduk. Şimdi **İçerde**’yi izliyoruz. Şok yaşatan bir dizi, çok sürprizli. Eşimle izlemek güzel oluyor.”* H.U. ise televizyonu, kızı ve eşiyle birlikte vakit geçirmenin aracı olarak görmektedir: *“Küçük kızımın babası sinema filmi seyretmeyi çok seviyorlar. Bazen televizyonda bir film varsa eşim ve kızım eşlik etmek için onlarla oturup seyrederim.”* Kadınların, televizyonun aile içi iletişime ve eşler arası ilişkiye olumlu katkı yaptığı yorumları sosyalleşme seçeneklerinin, aile etkinliklerinin sınırlılığı bağlamında da değerlendirilmelidir.

3. Televizyon doğru/yanlış davranış biçimlerine somut örnekler sunarak çocuklara öğüt vermek, mesaj iletmek üzere kullanılıyor.

Televizyonun kurgu ya da gerçek her türden program içeriğiyle aileye üzerine sohbet edecek konu sağladığını ve aile içi iletişime katkısı olduğunu belirten katılımcılar aracın bu özelliğini çocuklarına “öğüt verme” fırsatına çevirmektedirler. P.E. bu fırsatı şöyle örneklendirmektedir: *“Kızlarımızın eğitimi anlamında, onlara mesaj vermek için fırsat bilip kullanıyoruz. Annesine saygısızlık eden bir kız diyelim gördüm, hemen bak kızım görüyor musun kadın onun için çalışıyor gece gündüz, onun rahatlığı için kızın davranışına bak, ne kadar yanlış falan gibi derinlere inerim yani. Diziler bu fırsatı veriyor. Televizyonun o anlamda faydası var.”* Görüşülen kadınlardan E.M. için de dizilerdeki olay örgüleri ve diyaloglar kızlarına vermek “mesajlar” bakımından elverişli ortamı sağlamaktadır: *“Çocuklarla birlikte izlerken sürekli buradan ne mesaj çıkarabilirim şeklindeyim. **Seksenler**’de bile. Mesela iki kızım var benim. Erkeklerle çıkmaları olabilir, erkek arkadaşları olabilir. Dizide de var. Ben işte ancak böyle ciddi ilişki olursa falan diyerek yine gönderiyorum mesajları.”* Ek olarak, özellikle dizilerin, doğru/yanlış, iyi/kötü gibi ahlaki değerleri ya da “millet, ecdat” gibi aidiyetleri vurgulama imkanı verdiği belirtilmektedir: *“**Zengin Kız Fakir Oğlan**’da izlerken diyoruz bak o doğru olduğu için kazandı, böyle mutlu oldu falan. Nurhan var, hep doğru kişiliğiyle kazanıyor. Biz de tetikliyoruz. Yani izliyor ama biz de söylüyoruz bak doğru olmak her zaman iyidir, yalan söyleyen şöyle olur... **Ertuğrul**’u da izliyoruz. Orada gördükçe çocuklarımıza da söylüyoruz, bak bu, dizide izlediğimiz karakterin Süleyman Şah’ın türbesiymiş, başbakan da ziyaretine gitmiş, ne iyi bir insanmış, sahip çıkmamız lazım diyoruz. (M.E.)”*

4. Televizyon kişisel yaşamla bağ kuruyor, duygusal tatmin sağlıyor.

Katılımcıların, program içerikleriyle kendi yaşamları arasında bağ kurmaları sonucu televizyondan farklı biçimlerde faydalanabildikleri gözlemlenmektedir. Televizyonun kadınlara gündelik yaşamlarının sıkıntılarından bir süre için uzaklaşma olanağı sunduğu ve program tercihlerinde kişisel deneyimlerin etkisi olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin N.U. “*çocuk bazen insanı çok bunaltıyor, 7/24 onunla uğraşıyorsun*” dedikten sonra bir dizi senaryosuyla kendi hayatı arasındaki net benzerliğe dikkat çekmektedir: “*Özcan Deniz’in dizisini keşfettim, **İstanbul Gelin**, onu izlemeye karar verdim. Ben de Ağrı’dan geldim İstanbul’a evlenince. Bir de Piraye diye bir kitap okumuştum, Canan Tan’ın kitabı, çok hoşuma gitmişti. İstanbul Gelin de o kitabı andırıyor bana. Hani gidip İstanbul’a yerleşmek, oralara alışmak, yerini yadırgamak falan. O dizi öyle çekti beni. Bir de tipik gelin kaynana muhabbeti falan insanı yansıtıyor. Kendi hayatımdan parçalar buldum.*” H.A. ise çocuk sahibi olana kadar devam ettirdiği çalışma hayatına duyduğu özlemi diziler üzerinden ifade etmektedir: “*Bazen dizilerde iş hayatını seyrettiğim zaman özeniyorum. Çalıştığım yıllar aklıma geliyor. Özlediğim de oluyor bazen ister istemez. Güzeldi çünkü; çalışma ortamım da güzeldi. Arkadaşlarla iş çıkışında bir yerlere gidiyorduk, iki çift laf ediyorduk, bir sosyal hayatınız da oluyordu. Şimdi o sosyal hayat kalmadı, özellikle çocuklardan sonra.*” Katılımcılardan T.Ü. televizyon türleri hakkında düşüncelerini kısaca özetledikten sonra bir **Evim Şahane** adında bir gündüz kuşağı programını öne çıkarmaktadır: “*Dizi izliyorum, bana bir şey vermiyor, haberleri izliyorum moralim sifıra iniyor. **Evim Şahane** var mesela, onu da izliyorum. Reklam aralarında onu da açıyorum. Evleri yapıyorlar mesela. O kadar durumu kötü olan bir yere gitmişler ki duygulandım, ben de hıçkıra hıçkıra ağladım. İhtiyacı varmış, çok mutlu oldu, onun mutluluğu beni de mutlu etti.*” T.Ü.’nün görüşmeci ile paylaştığı kayınları ile aynı evde yaşadıkları bilgisi, programın içeriği ile kurduğu kişisel bağa anlam kazandırmaktadır. Televizyon ile kişisel yaşam arasında, her zaman bu üç örnekte olduğu kadar direk bir ilişki görülmeyebilir. Direk veya dolaylı, kişisel yaşam ile kurulan ilişkinin tatmin ettiği ihtiyaçlar arasında yalnızlık duygusunun hafiflemesi ya da örneğin N.Ş. örneğinde görüldüğü gibi sahip olunan değerlerin pekişmesi de sayılabilir. N.Ş. kaçırmadan izlediğini belirttiği **Diriliş: Ertuğrul** dizisi ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: “***Ertuğrul**’da kıssadan hisseler var mesela. Ertuğrul’a nasihatler veren sarıklı bir şeyh var. Adını hatırlayamıyorum (dizideki İbn-i Arabi karakterinden söz ediyor),*

Resulullah'ın hayatını anlatıyor. Dizideki o kesitler... Gerçekten benim buna ihtiyacım var. Resulullah'ın hayatını anlayıp idrak etmeye ihtiyacım var." Yalnızlık duygusunun hafiflemesi ise Z.L.'nin "teselli" kavramıyla tanımladığı şu sözlerinde görülmektedir: "**Paramparça** dizisi hoşuma gitmeye başladı. Sevgi, aşk, duygusallık... Böyle bir aşk mı kaldı modunda oluyorsun. İnsanı çok iyi analiz etmişler, tamamen seni anlatıyor aslında. Bazen kızıyor, bazen çok seviyor, bazen nefret ediyor, insanın o iç çatışmasını, ruhsal bunalımını çok iyi anlatıyor dizi. Kendine benzetiyorsun. Hepimiz aynı şeyi yaşıyoruz avuntusu, tesellisi oluyor biraz da. Dizilere bile konu olmuşsa demek ki bir çok insanda gözlemlenmiş diyorsun." Z.L.'nin yorumları televizyon izlemenin, sadece bireysel olarak deneyimlenen bir pratik olmayabileceğini, benzer duyguları hisseden bir "hayali cemaat"¹¹⁸ ile paylaşılan ortak bir deneyim olabildiğini kanıtlamaktadır. Başka ifadeyle, izleme anında kadınlar kendi gerçek hayat tecrübeleri ile ekrandaki kurgusal anlatımı bir araya getirip kaynaştırarak televizyon izleme pratiğini kolektif bir eyleme dönüştürebilmektedir. Televizyon, özellikle dramalar, kadınların gerçek hayatlarından parçalar sunarak özdeşleşme yoluyla onları yalnızlık duygusundan kurtarmaktadır.

Duygusal tatmin sağlanamayan, yeterince güçlü bir bağ kurulamayan durumlar ise kadınların programı izlemekten vazgeçmeleriyle sonuçlanmaktadır: "**Anne** dizisine başlamıştım ama kaç haftadır açmıyorum çünkü çok üzülüyorum. Zaten kendi hayatımda o kadar çok üzülmem gereken şey var ki... Niye kendime bunu yapayım? Yani zaten kendimle ilgili bir sürü üzüntü varken kafamda niye o diziyle ekstra üzüleyim? O yüzden **Leyla ile Mecnun**'un tekrarlarını seyrediyorum. **Survivor**'a, **O Ses** Türkiye'ye bakıyoruz bazen. Zaten bu programlar kafamızı boşaltalım diye yapılmıyor mu? Bir de **No 309** ile **İçerde**'yi seyrediyoruz eşimle. Konusu farklı, hoşumuza gitti, tekdüze değil... (Z.U.)" Eşinin kısa bir süre önce iflas etmiş olmasının sonuçlarıyla başa çıkmaya çalışan Z.U.'nun içinde bulunduğu psikolojik durumu televizyon program tercihlerine yansıttığı görülmektedir: "Acıklı, duygusal dizileri artık takip edemiyorum. Hani es kaza boşluktan başlasam bile bir yerden sonra nefes alamıyorum. Bıraktıyorum." Yukarıdaki satırlarda **Diriliş: Ertuğrul** dizisinde hissettiği tatminin dini değerlerinin pekişmesi ihtiyacının karşılanması olduğunu açıklayan N.Ş. gündüz kuşağı programlarından duyduğu

¹¹⁸ Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, London: Verso, 1991.

hazrı ise şu sözlerle dile getirmektedir: *“Kadın programlarından şeye şu anda hastayım, **İşte Bu Benim Stilim**. Onu oturup seyretmeye bayılıyorum. Ne giyinmişler, ne yapıyorlar... Eğlenceli buluyorum. Yani sinirleniyor muyum, daralıyor muyum, sıkılıyor muyum... Allah, bu bugün nasıl giyinmiş, **Nurella**, çok renkli bir karakter. Farklı geliyor. Mesela ben dışarıda doldum mu eve gittiğim zaman direk o elektriğimi yansıtıyorum. Ama onlar o elektriği yansıtmıyor. Bu bana artı olarak geliyor. Çünkü benim de yapmamam gerekiyor, kendi hatalarımı orada görüyorum. Söylemlerini güzelleştiriyorlar, öfke bazılarını indiriyorlar konuşurken. Bunlar bana artı olarak dönüyor.”* N.Ş.’nin bu paylaşımında televizyonun kişisel derterden uzaklaşma ve katharsis sağlama amacıyla kullanıldığı görülmektedir. N.Ş.’nin paylaşımını ilginç kılan unsur ise hayatın farklı alanlarında, birbirinden son derece farklı ihtiyaçlarını karşılama arzusunun çelişkili gibi görünebilecek tercihler yapmasına engel olmamasıdır. Başka deyişle, içinde yaşadığı habitusun değerlerini benimsemiş ve içselleştirmiş dindar bir kadın olan N.Ş. için Nurella karakteri özgün bir okumayla bir ihtiyaca karşılık gelebilmektedir. Yani Ertuğrul Gazi ile Nurella gibi temsil ettikleri değerler ve izleyiciye ilettikleri duygular bağlamında son derece farklı iki televizyon karakteri birbirlerini dışlamamakta aksine, N.Ş. örneğinde ortaya çıktığı gibi, bireyin kendine özgü dünyasında farklı ihtiyaçların eş zamanlı giderilmesine yaramaktadır.

Kişisel yaşam ile televizyon arasındaki ilişkinin nadiren benzerlik bağının ötesinde özdeşleşme olarak tanımlanabilecek bir noktaya vardığı gözlemlenmektedir. Kendisini kurgulanmış karakterin yerine koyarak, onun yaşadıklarını neredeyse kendisi yaşıyormuş gibi hikayenin içine girerek “ben olsaydım ne yapardım” sorusunun yanıtını arayan U.G. bu anlamda en çarpıcı örnektir. U.G. “hayranı” olduğunu ifade ettiği **Fatmagül’ün Suçu Ne?** dizisinin hissettirdiği yoğun duyguları şu sözlerle dile getirmektedir: *“Evet, oradaki Fatmagül ama insan kendine yoruyor onu. Sanki oradaymışsın hissi uyandırıyor, senmişsin kadar. Beni o şekilde etkilemişti. O çılgınları, titremesi. Özellikle o mağdur hali, o ağlama sahneleri, çok gerçekçi geldi bana. Ama sürekli kendimi onu yerine koyma, ben olsaydım ne yapardım, ben olsam güvenir miydim, ben olsam Kerim’le hayatımı devam ettirebilir miydim, ya da öyle bir yengeye sahip olmak, ben olsam nasıl davranırdım diye düşündüm hep. Mesela, en azından, tecavüz olayında, Allah korusun, öyle bir şey olsaydı, asla kabul etmezdim, Fatmagül gibi. Her şeyi bağıra çağıra söyledim ne*

olursa olsun... **Engin Akyürek**'in (Kerim karakterini canlandıran oyuncu) o kadar tutarlı olması, vazgeçmemesi, hiç bir şekilde yılmaması, her şekilde Fatmagül'ün yanında olması, hiç bir açık vermeden onu koruyup sarıp sarmalaması.. Belki ben de kendi özümde de öyle bir erkek sevdiğim için çok bağdaştırdım.” U.G.’nin bu paylaşımı, alıcının, televizyon metninde temsil edilen karakter gibi hissetmesi, düşünmesi ve davranmasında psikolojik faktörlerin önemini ve izleyicinin sosyal ve psikolojik bir varlık olarak düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özgül bir örnek olarak öne çıkan U.G. bir erkeğin bir kadına “Kerim gibi” davranması gerektiğini, eşini Kerim karakterine benzettiğini aktarmakta ve şunları söylemektedir: “Eşimin saçları kısıydı, uzattırdım. Arkadaşlarım küçük bir Engin Akyürek yaratmışsın diyorlar, tövbe estağfurullah (gülüyor). Benim eşim de Kerim karakteri gibi. Önce Kerim’i eşime benzettim, sonrasında da eşimi ona benzettim.”

5. Televizyon farklı hayat tarzları ve kültürlerle karşılaşma imkanı veriyor.

Katılımcılardan Z.L. yetiştiği sosyal çevrede gözlemleyemediği bir kadın-erkek ilişki biçimine izlediği bir dizi ile tanık olduğunu belirtmektedir: “**Bir Kadın Bir Erkek** dizisini izliyorum. Kadın erkek ilişkileri açısından izliyorum. Ben bekar bir insanım ve doğulu bir insanım. Bizdeki ilişkiler çok farklı, karı koca ilişkisi, aile ilişkisi farklıdır yani. Orada ben şahit olmadığım şeylere şahit olmuş oldum ve evli değildi bunlar daha, aynı evde yaşayan bir çift, artık karı koca diyebileceğimiz bir çift, herkes tarafından kabul görmüş veya o şekilde kabullenilmiş bir çift. Benim bilmediğim bir yaşantıydı.” Bu paylaşım, televizyonun, izleyicinin kendi yaşantısında var olmayan bir pencere araladığını göstermektedir. Bunun da ötesinde, yetiştiği sosyal çevrenin değerlerine aykırı görünen bu yaşam biçimini Z.L. bilinçli olarak, istekle takip etmektedir. Katılımcılardan E.L. “bizim çevremizde hep iyi insanlar var Allah’a şükürler olsun” dedikten sonra “ama” diyerek gündüz kuşağı televizyon programı **Müge Anlı ile Tatlı Sert**’i “hayatın gerçeklerini gösterdiği” için izlediğini ifade etmektedir: “Arkadaşlarım bana kızıyor izliyorum diye, paranoyak oldum iyice diye. Çok etkiliyor beni ama. Etkisinde kaldığım çok olay oluyor, çok üzülüyorum hatta ağlıyorum bazen izlerken ama daha çok dünyanın hayatın gerçekleri yaa.. Hayat bizim yaşadığımız gibi toz pembe değil, yani bu kadar şey değil hayat, sandığımız gibi etrafta bu kadar iyi insan yok, kötülerin de olduğunu bana gösteriyor, bence izlemeli herkes. Bir de ben iyimser bir insanımdır, o yüzden eşim bana çok kızar, iyimserliğin korkutuyor beni diye. **Müge**’yi izledikten sonra

*artık o kadar iyimser değilim.” E.L. “kötü insanlarla karşılaşmamış olmamız olmadıkları anlamına gelmez” yorumunu yaptıktan sonra televizyonda izlediklerini “gerçek hayat, gerçek dünya” olarak tanımlamakta ve eklemektedir: “Dışarı açıldığın zaman bunlar var. Gerçek hayatın farkına var demek için bu programlar sanki. O yüzden izliyorum. Farkındalık yaratıyor bence.” E.L. örneği yine Z.L.’de olduğu gibi televizyon aracılığıyla içinde bulunulan habitus dışına çıkılabildiğini göstermektedir. Her iki durumda da bu “güvenli” bir çıkış fırsatı olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra katılımcı kadınların, kimi zaman farklı ülke televizyonlarından uyarlanan diziler kimi zaman yemek programları ya da belgeseller vasıtasıyla kendilerine yeni pencereler araladıkları görülmektedir. Örneğin Z.E. “kahvesini içerken keyifle” izlediği bir gündüz kuşağı programından bahsetmektedir: “**Nursel’in Mutfağı** var **SHOW TV**’de, onun mesela ev dekoru benim çok hoşuma gidiyor, bana keyif veriyor onun bahçesi falan, kendi yörelerine göre bazı bayanlar geliyorlar onun evinde yemek yapıyorlar, yöresel yemekleri de tanıtmış oluyorlar. Hem evi çok hoşuma gidiyor hem de yöresel bir şeyler yapması, o kültürü tanıtması.. mesela **Ayna** programı vardı **Samanyolu**’nda, biliyorsun, onlar da güzeldi. En azından dünyayı bir şekilde görsel olarak da olsa tanıyorduk. Şimdi sadece program değil, kanal gitti. Hizmetin oldukları için herhalde başka yere de gitmediler. Yoksa **Ayna**, **Oktay Usta** çok popülerlerdi.” Gündüz kuşağı programlarını seyretmesi için “akılcı ve işe yarar” olmaları gerektiğini ifade eden Z.E. oğluna Türkiye’yi tanıtmak için kültür programlarından faydalandığını eklemektedir: “**Mardin** olsun, **Peribacaları** olsun... Oğluma onları da, en azından bilsin diye, işte **Atatürk Anıtkabir**’de, **Ankara**’da **Anıtkabir** var, **Peribacaları** **Nevşehir**’de falan gibi. Hani nerede ne var onları en azından bilsin istiyorum, ülkemizi tanıtma amacıyla.” H.E. ise dizilerde tanıdığı farklı toplumlardan söz etmektedir: “**Anne** dizisini seviyorum. Yabancılardan almışlar konuyu diye duydum, Güney Kore’den. Bize ne kadar yakın kültürleri varmış diyorum, ortak yanlarımız varmış. Dizileri artık yabancı ülkelerden alıyorlar, bize uyarlıyorlar. **Hayat Şarkısı** mesela. Entrikalar, kıskançlıklar onlarda da varmış demek. Onlar bizden daha doğru yaşıyorlar gibi düşünüyordum ama insanın olduğu her yerde varmış meğer. Dizi sayesinde onların kültürünü öğrenmiş oluyorsun. Hint dizileri mesela. Hintliler bizden çok daha farklı yaşıyorlar mesela. Diziye öyle yansıtıldı belki ya da bazı şeyler Türkiye’ye uyarlanmıştı, bilmiyoruz tabii ama kültürleri hakkında fikrin oluyor.”*

6. Diziler “tarihimizi” öğretiyor.

Görüşülen kadınların önemli bir bölümü için tarihi dramalar geçmişi öğrenmenin ya da en azından geçmişe merak uyandırmanın bir yolu olarak önemslenmektedir. Yakın tarihten çok Osmanlı İmparatorluğu ve öncesini konu eden “ecdat” dizilerini beğeniyle takip ettiklerini belirten katılımcılar bunun ancak “gerçek tarihi yansıtmaları şartıyla” geçerli olduğunun altını çizmektedirler. Tarihi dramalar söz konusu olunca istisnasız tüm kadınların **Muhteşem Yüzyıl** ile **Diriliş: Ertuğrul** dizilerini karşılaştırmalı yorumladıkları görülmektedir. H.U. bu konuda düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: *“Diriliş: Ertuğrul dizisini ilk başlarda seyrediyordum, kuruluş dönemini falan seyrettik. Tarihi gerçeklik olmalı, örtüşmeli. Hürrem’i seyretmiyordum bu yüzden, bildiğimiz tarihle örtüşmüyordu. Çok ütöpik geliyordu. Yönlendirme hissettiğim zaman soğuyorum o diziden. Tarihi diye çıkıp tarihe uygun ilerlemiyorsa soğuyorsun. Yoksa televizyon dizileri kurmaca zaten, senaryo, biliyorsun ama bir yere kadar gerçeklik arıyorsun yine de. At üstünden inmeyen Kanuni haremden çıkmayan Kanuni olduğu zaman zevk vermiyor, soğuyorsun.”*

Muhteşem Yüzyıl dizisinin tarihi doğru bir şekilde aktarmadığını düşünen bir başka katılımcı A.Y. şunları paylaşmaktadır: *“Muhteşem Yüzyıl dizisinden sonra Osmanlı’yı anlatan kitap satışında patlama olmuş mesela. Doğru mu tanıttı Osmanlı’yı o dizi? Hayır. Hiç izlemedim ama fragmanlarından gördüm çok üzüldüm. Bizim geçmişimiz bu değil. Bir de ben şunu anlamıyorum; insan geçmişini bu kadar kötü göstererek eline ne geçiyor? Ertuğrul çok farklıymış, doğruymuş. İzlemediğim için pişmanım.”* A.Y.’nin sözlerinde dikkat çeken özellikle iki unsur bulunmaktadır. İlk olarak, her iki diziyi de izlemediği, birini fragmanlarından edindiği izlenime diğerini ise çevresinden aldığı yorumlara dayanarak değerlendirdiği görülmektedir. İkincisi ise “bizim geçmişimiz” ifadesiyle sahiplendiği, kendisini ait hissettiği bir “ecdadımız” söylemini tehdit eden bir yaklaşımı, bu bir dizi senaryosu da olsa, kabul edemeyeceğini belirtmiş olmasıdır. “Kötü göstererek eline ne geçiyor” sorusunu sorarak A.Y. metin okumasını siyasal bağlama da taşımaktadır. Z.U. da tıpkı A.Y. gibi **Diriliş: Ertuğrul** dizisi okumasını siyaset alanına taşımakta ancak bunu yaparken, A.Y.’nin aksine, eleştirel bir tutum benimsemektedir: *“2 sene Diriliş Ertuğrul’u seyrettik. Ben tarihi çok severim. Tarihim bilmek isterim, tarihime sahip çıkmak adına. Çocuklarıma da hep onu söylerim. Tarihini bilin, nereden nereye gelmişiz falan. O yüzden başladım o diziye de ama baktım amacından sapıyor, başka türlü mesajlar vermeye başladı, bu sene onu da seyretmiyorum. Güncele bağlıyor.*

Hissediyorsun onu. Ve sonra duydum ki dizi o amaçla yapılmış zaten, o yüzden destekleniyormuş. Ertuğrul'u Osmanlı'yı sevdiğim için seyretmeye başladım. Kuruluşunu izlemek istedim ama işin siyaset boyutu girince soğudum diziden. Bu sefer enjekte mi edilmeye çalışılıyor bir şeyler diye düşünmeye başlıyorsun. Ki hissettim bunu işte o yüzden izlemeyi bıraktım. Ne kadarı gerçeklerle bağdaşiyor emin olamıyorsun."

3.3.2. Televizyona Yöneltilen Eleştiriler

Derlenen anlatılarda televizyon seyretmeyle ilişkilendirilen temel olumsuz özellikler şöyle sıralanabilir:

1. Çarpık ilişkiler normalleştiriliyor.

Görüşülen kadınların televizyonu kültürel ve ahlaki değerler aktaran, toplumsal standartların belirlenmesinde rol oynayan, davranış biçimleri "enjekte" eden ve bireyleri etkileyerek toplumsal yapıyı şekillendirme gücüne sahip bir araç olarak değerlendirme eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir: *"Mesela dikkat ettiniz mi bilmiyorum ama eskiden aldatma falan bu kadar normalleşmemişti. Ne zaman ki Kaya Çilingiroğlu Hülya Avşar'ı aldattı ya da şimdi olanlar aldatma normalleşmeye başladı. Toplumun ahlakını da bozduğunu düşündüğüm için. Magazin programlarında şu şununla birlikte, şu şununla birlikte oldu, bize yaşatılan algı herkes herkesle birlikte olabilir. Televizyonun ahlakı bozduğunu düşünüyorum. (N.U.)"* Katılımcılardan H.E. de TV8'de yayınlanan **Survivor** programına ilişkin *"Kültürümüzü yozlaştırdı bazı programlar. Acun Survivor'da çırlıçıplak insanlar, hiç bakmıyoruz ona biz. Arada değiştirirken gözümüz kayıyor ama hiç tasvip etmiyorum o programları mesela. Acun Türkiye'yi yozlaştırdı, Türk kültürünü farklılaştırdı. Kadınlarla erkeklerin bir arada yatıp kalkması, çıplak gezmeleri, kavga etmeleri... Ne kazandırıyor? İnsanlara, Türk toplumuna ne kazandırıyor? Ancak yozlaştırıyor işte. Eğlenceyse ben onu eğlenceli de bulmuyorum."* yorumunu yapmaktadır. Aynı program için N.U. *"Survivor'a çok karşıyım. Allahtan şimdi biraz giydirdiler de çıplaklığı çok gözümüze sokuyor"* derken bir diğer katılımcı N.Ş. *"Survivor bana göre çok iğrenç bir program. Çok açıklar. Çok yanlış, çok ters."* ifadelerini kullanmaktadır. Televizyona getirdikleri eleştirilerin başında, toplumun değerlerine aykırı mesajlar veren, kendi ifadeleriyle *edep* ve *ahlak* gözetmeyen program içerikleri gelmektedir. Dizilerin, özellikle gençleri ve çocukları olumsuz

etkilediğinin altını çizmektedirler. Örneğin A.Y. televizyonun “sıradan” olmayan olay ya da ilişki biçimlerini “normalleştirdiğini” belirterek, düşüncesini “Dizilerdeki yanlış ilişkiler mesela... çok affedersin yatakta bitiyor hepsi. Bunları izleyen genç bir gecelik ilişkileri de, aile içindeki çarpık ilişkileri de normal görüyor” sözleriyle aktarmaktadır.

2.Lüks yaşam tarzları sunarak özendiriyor, hayattan beklentileri yükseltiyor.

*“Bir İstanbul Masalı”nı izliyorduk. Nasıl dikkatimizi çekiyordu genç kız olarak. Acayip güzel bir köşkte, iki yakışıklı oğlu var... Nasıl nakşetmiş ki içimize o dizi, villada oturan herkes o kadar lüks yaşıyor sanmışız. Evlendim, ben de havuzlu villada oturmaya başladım. Evde sürekli hizmetli krizi yaşıyoruz. Geliyorlar, bir ay kalıp çıkıyorlar, kuzenim dedi ki bir gün ‘emektar hizmetçiler bir tek **Bir İstanbul Masalı**’nda varmış demek ki!’ Nasıl etkilemiş o dizi bizi gerçekten. Villada oturmak istedim ama çok zormuş. Taşındım.” (S.E.)*

3.Nefsi zorluyor, dini değerlerle çeliştiği durumlarda suçluluk hissi ile seyrediliyor.

Katılımcılardan H.E. televizyon izlemeye verdiği zamana üzüldüğünü belirterek duyduğu pişmanlık hissini şöyle paylaşmaktadır: *“Ne kadar az seyredersek o kadar iyi. Çünkü çok zamanımızı alıyor. Boş. Gereksiz. Oturup seyrettikten sonra üzüliyorum niye seyrettim diye keşke bu kadar zamanı başka bir şeye ayırsaydım. Kur’an okusaydım mesela. Engel olamıyorsun kendine. Oturunca başına, kalkamıyorsun, bağlıyor seni. O irade yok. O yüzden dizi başlamamaya çalışıyorum.”* H.A. da televizyon izlemek yerine “manevi hayatını” zenginleştirmesi gerektiğini düşünmektedir: *“Bu sene biraz daha azalttım ama dizileri. Televizyona çok vakit ayırmak istemiyorum artık. Yaş da ilerleyince artık insan hayatında bir dinginlik istiyor. Yaşla beraber artık manevi hayatınız için bir şeyler yapmayı düşünmeye başlıyorsunuz. Boş geliyor yani onları seyretmek.”* Dini ve manevi değerler konusundaki hassasiyetin dizilerde kullanılan dil ile ilgili yapılan yorumlara da yansıdığı görülmektedir. Örneğin, **Diriliş: Ertuğrul** dizisine duyduğu hayranlığı “Çarşamba Dirilişimiz var, iple çekiyorum” sözleriyle ifade eden N.Ş. senaryoda sıkça kullanılan eyvallah sözcüğünün “dizi sayesinde” diline yerleştiğini ve çok kullandığı kelimelerden biri haline geldiğini memnuniyetle anlatmaktadır. Öte

yandan, dizilerde “tanrı” kelimesinin kullanılmasından ise son derece rahatsızlık duyduğunu aktarmaktadır: *“Tanrı kelimesinin sürekli kullanıldığı diziler var ve bunlar Türkiye’de, Müslüman bir ülkede yaşıyorlar ama tanrı diye konuşuyorlar. Kızım bir diziden öğrenmişti tanrı kelimesini ve kullanmaya başlamıştı. Neden böyle bir şey yapıyorlar? Tanrı kelimesinin dizide de evde de kullanılması beni rahatsız ediyor.”* N.Ş. kendisinin veya çocuklarının günlük yaşamlarında kullandıkları bazı sözcüklerden duyduğu memnuniyetsizliği altını çizerek ifade ederken bu durumdan “kelimeleri dilimize yerleştiriyorlar” yorumuyla tümüyle televizyonu sorumlu tutmaktadır.

3.4. Kendiyle Mücadele Alanı Olarak Televizyon

Görüşülen kadınların hemen hepsi televizyonun ve özellikle dizilerin toplumsal ve ailevi değerlere zarar veriyor olduğu görüşünü paylaşmakta ve “ahlaki çöküşün” başlıca nedenlerinden biri olduğunu düşünmektedirler. Katılımcılar, dizi içeriklerinde öncelikle “edep ve toplumsal ahlaka uygunluk” aradıklarını, “edepli dizi” ve “edepli kanal” tercih ettiklerini dile getirmektedirler. Edep ve ahlak kavramlarını, toplumsal cinsiyet kimlikleri zemininden hareketle tanımlamaktadırlar. Başka bir ifadeyle, edep ve ahlak, kadın-erkek cinsiyetlerine biçilmiş toplumsal rollerin dışına çıkmayı, fitratı yok saymak ve dolayısıyla Allah’ın yarattığı biçime karşı gelmek olarak değerlendiren bir dinsel bakış çerçevesine oturtulmaktadır. Bu bakışa göre, toplumsal düzenin ve ahlakın korunabilmesi için toplumsal cinsiyet rollerinin sınırlarının net olması gerekmektedir ki burada özellikle kadın önemli bir sorumluluk üstlenmektedir. Toplumsal ahlakın bozulup bozulmaması, büyük oranda, kadının kendisine biçilen rolün görev ve sorumluluklarını yerine getirip getirmemesine bağlı görülmektedir. Kadından bu rol paylaşımını “fitrat farkı” olarak kabul etmesi ve içselleştirmesi beklenmektedir. Katılımcı kadınların büyük bölümü için toplumsal cinsiyet düzenini sorgulamak ya da düzene itiraz etmek neredeyse fitrata ve Allah’ın buyruğuna karşı gelmek demektir. Bu yoldan uzak durmak gerektiği inancı kadınlar üzerinde, televizyon ile kurdukları ilişki bağlamında, ayrıca baskı oluşturmaktadır. Görüşülen kadınların hem hayata dair yaptıkları yorumlarda hem de televizyon metinlerini alımlama süreçlerinde bu baskının yarattığı gerilime rastlanmaktadır.

İnandıkları değerlere uygun biçimde oluşturdukları korunaklı, kontrollü, sınırları belirlenmiş gündelik yaşam tarzları program tercihlerini de şekillendirmektedir. Televizyonun sunduğu çeşitli dünyalar arasından bu yaşam tarzını tehdit etmeyecek olanları seçip izlemeye gayret ettikleri gözlemlenmektedir. Berktaş, dinsel kimliği “*düşman bir dış dünyaya karşı bir sığınak, içerde olanlar için de dayanışma görevi gören bir kimlik*”¹¹⁹ şeklinde tanımlamakta ve bu kimliğin savunmacı özelliğine vurgu yapmaktadır. Buna göre, dinsel kimlik, bireyin, sınırları belirsizleşmiş, düzen ve istikrarı tehdit eden değişken dış dünya ile arasına ördüğü bir çeşit savunma duvarıdır. Dinsel kimliğin savunmacı özelliği televizyonu kullanma ve alımlama biçimlerinde de kendini göstermektedir. Bu bağlamda, kadınların “edepli program, edepli kanal” arayışları, “gönül rahatlığıyla” seyrettiklerini ifade ettikleri **TRT 1** kanalını tercih etmeleri ya da yalnızca ideolojik duruşlarını destekleyen haber kanallarını takip etmeleri anlamlı görünmektedir. Televizyon, gerçek veya kurgu bazı içerikleriyle dış dünyanın tehditlerini taşıyan bir araç konumundadır. Katılımcı kadınların örneğin “muhafazakar bir sitede” oturarak ya da sosyal çevrelerini dindar insanlardan oluşturarak gündelik yaşamlarında sağlayabildikleri kontrolü televizyon ile kurdukları ilişkide tam olarak sağlayamadıkları gözlemlenmektedir. Televizyon, çoğu zaman direnme tutumlarına karşın görüşülen kadınların korunaklı yaşamlarına dış dünyadan girebilen belki de tek unsur olarak göze çarpmaktadır. Bir anlamda, dinsel kimliğin ördüğü savunma duvarını aşabilmektedir. Katılımcılardan H.A. televizyon izlemenin yarattığı çelişkiyi “*televizyon hem dünyayı ayağımıza getiriyor, hem ahlakımızı alıp götürüyor*” ifadesiyle anlatmaktadır. Televizyonu “edep ve ahlaka aykırı” içerikleri nedeniyle eleştirmelerine hatta aile içi ve toplumsal ilişkilerin bozulmasından, “çarpık ilişkilerin” normalleştirilmesinden sorumlu tutmalarına rağmen kadınlar, özellikle diziler aracılığıyla, değer yargılarına aykırı hayat tarzlarıyla karşılaşmayı gönülsüzce de olsa kabul etmektedirler. Bu karşılaşmanın, kadınların çoğu için “nefislerine yenilmek” anlamına geldiği ve pişmanlık ile sonuçlandığı saptanmaktadır. Konuya ilişkin düşüncelerini örneğin N.Ş. “*Ahlaksızlık küçük şeylerle başlar. Biz bunu görmezden geliyoruz. Benim çocuklarım yetişme çağında. Öpüşme sahneleri bütün dizilerde var. Kızımın gözlerini kapattığım zaman sen niye bakıyorsun diye soruyor. Halbuki bizim tamam artık bu dizi seyredilmeyecek diye sınırı koymamız lazım. Biz sadece gözlerimizi kapatmakla yetiniyoruz. O sahnenin*

¹¹⁹ Berktaş, a.g.e., s. 116.

*geçmesini beklemekle yetiniyoruz” cümleleriyle aktarırken, P.E. “rezalet” olarak tanımladığı **Aşk-ı Memnu** dizisi ile ilgili olarak “Sonuna kadar takip ettik rahatsız olmamıza rağmen. Allah affetsin” yorumunu yapmakta ve devamında şunları eklemektedir: “Kızarak izliyoruz ama izliyoruz. Şuna bak, dayısına yaptığı yanlışla bak diyoruz. Aile içinde ufacık bir çocuğun yengesine göz koyması falan, o kadar yanlış şeyler var aslında ama bunları görmüyorsunuz, enteresan bir şey. Beyin mi duruyor o anda, ne oluyor bilmiyorum. Cezbediyor işte. Nefis taşıyoruz sonuçta. Güzel olanı istiyor insan.” Bir diğer katılımcı, Ö.Z. duygularını “Bihter ile Behlül’ün aşkını biz bile istedik, bunu söylerken utanıyorum ama o kadar güzeldi ki aşkları... Bize bile benimsettiler o ahlak dışı ilişkiyi. Kaçırmadan seyrettik” sözleriyle ifade etmektedir. “Özellikle gençlik zamanlarımda her diziyi seyrediyorduk. **Yalan Rüzgarı** falan kilitlenip oturup seyrediyorduk” diyerek söze başlayan H.E. ise pişmanlığını şöyle dile getirmektedir: “**Aşk-ı Memnu** gibi dizileri hep seyrettik mesela maalesef. **Binbir Gece**’yi de seyretmiştim. Şimdi üzülüyorum zamanımı neden onlara ayırmışım. Ne kadar büyük zaman kayıymış, kültürümüzü de yozlaştırdı. Onun yerine gidip namazımı kılip, kitabımı okusaymışım.” Görüşülen kadınlardan Z.E. televizyonun kendi değerleriyle çelişmesi durumunu diğer katılımcılardan farklı olarak bireyin psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması perspektifinden değerlendirerek “edep” konusuna daha ılımlı yaklaşmaktadır. **Aşk-ı Memnu** dizisini kayınvalideleriyle birlikte izlediklerini belirttikten sonra şunları söylemektedir: “Aslında çok tasvip edilecek bir dizi değil. Yani tamamen kendi yaşantımıza aykırı, düşündüğün zaman. Ama böyle hani stres atıyor ya öyle yaşantılar, insanı normal hayatından uzaklaştırıyor...” Z.E. net bir şekilde farklı yaşantılara “bakmanın” kendisine iyi geldiğini ifade etmektedir. Ancak bu duygunun onu mücadele alanı dışında tutmaya yetmediği, katılımcıların bir kısmına göre geniş olsa da yine de sınırları belirlediği görülmektedir. Z.E. inancı ve ahlaki değerleri ile televizyon dünyası arasındaki konumunu şöyle dillendirmektedir: “Kendime bir şeyler katsın diye hani belgesel tarzı izlediğim şeyler de olur, bazen de anlamsız, saçma sapan, sırf beni güldürsün, bir tebessüm ettirsin diye seyrettiğim diziler de olur.” **Ayrılış da Beraberiz** dizisini çok severek takip ettiğini, tekrarlarına denk gelirse mutlaka oturup izlediğini anlatan Z.E. o dizideki esprilerden aldığı keyfi örneğin **Güldür Güldür Show**’dan alamadığını “belden aşağı vurdukları için” açıklamasıyla ifade etmektedir: “Bazen bakalım diyoruz, ailecek, hani gülelim falan diye ama çok böyle cinsellik çağrıştırdığı zaman o bende espri mahiyetini*

kaybediyor. Çocuğumla beraber izleyebileceğim bir şeyler olması lazım. Sınırları aşınca hoş olmuyor.”

Sonuç olarak, kimi zaman beğeniyle kimi zaman pişmanlıkla seyredilen televizyon, görüşülen dindar kadınların hayatlarında önemli bir yer tutmaktadır. Televizyonun kadınların hayatlarında aile eğlencesi olarak var olduğu, özellikle dizilerin, öncesindeki hazırlık süreciyle birlikte (mısır patlatmak, çay ya da meyve hazırlamak gibi) ritüele dönüştüğü gözlemlenmektedir. Olumlu ve olumsuz bir çok etkisinden söz ettikleri televizyonu zeka, bilgi, konsantrasyon ya da dikkat talep etmeyen rahatlatıcı, dinlendirici bir aktivite olarak tanımlamakta ve çoğunlukla eleştirmektedirler. Ancak, dini inançları ve ahlaki değerleriyle kimi zaman çelişen program içeriklerine rağmen kendilerini izlemekten alıkoyamadıklarını da “suçluluk” duygusuyla ifade etmektedirler. Kısaca, katılımcıların televizyon ile bir çeşit nefis mücadelesine girdikleri, toplumsal hayatın farklı alanlarında yaşadıkları çelişki ve ikilemleri, televizyon ile kurdukları ilişkiye de taşıdıkları saptanmaktadır.

3.5. Diğer Medyadan Beslenmek: Radyo, Gazete ve Sosyal Medya

Görüşülen dindar kadınların hayatlarında televizyon hem geçirilen süre hem de sosyal ilişkilerde sohbet gündemine etkisi bakımından kitle iletişim araçları arasında önceliğini korumaktadır. Gazete ve radyo az sayıda katılımcının tercih ettiği araçlar iken sosyal medya kullanma oranının son derece yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Düzenli olarak gazete okuduğunu belirten tek katılımcı N.E. takip ettiği köşe yazarlarından bahsetmektedir: *“Mustafa Armağan’ın bütün yazılarını okuyorum. Ondan sonra Süleyman Özışık var, onu okuyorum. Engin Ardiç’in Sabah gazetesindeki köşelerini okuyorum. Yine orada Haşmet Babaoğlu, onun yazıları güzel oluyor. Dillerini seviyorum. Eleştiriyorlar ama benim üslubuma yakınlar, alay ediyorlar. Konuları alaycı bir biçimde işlemeleri güzel. Ergün Diler var, onu da okuyorum. O da hoşuma gidiyor, farklı yönlerden bakabiliyor olaylara.”* Radyo, birkaç katılımcı tarafından dile getirilmekte ve kullanım alanı sınırlı görünmektedir. Örneğin N.U. evin günlük işlerini yaparken radyo dinlediğini belirtmektedir: *“Ben gündüz normalde radyoyu açıyorum. Müzik. O tempoyla evde çalışmak daha güzel oluyor ama işim bittikten sonra kapatıyorum.”* Evinde yalnızca salonda, bir televizyon olduğunu ifade eden M.E. de radyodan vazgeçmeyen bir

başka katılımcıdır: *“Hiç evde sessiz kalmıyorum. Dini kanal olsun ya da başka ne dinlersem, o radyom mutfakta hep açık olacak. Televizyonu mutfakta işim bitince açıyorum.”* Kitap okuma alışkanlığı ise arzu edilen ancak başarısız bir eylem olarak öne çıkmaktadır. Kitap okumanın televizyon izlemenin karşısına yerleştirildiği, bu karşıtlık ilişkisinin diğer medya ile kurulmadığı görülmektedir: *“Biz hep şey deriz mesela, hayır bugün televizyon kapanacak ve kitap okunacak ama bunu çok nadir yaparız. Çünkü o kadar hayatımızın içinde ki her şeye bakıyoruz. (P.E.)”*

İnternet ve sosyal medya kullanımının ise yaygın olduğu hatta neredeyse günlük hayatın akışının olağan bir parçası haline geldiği gözlemlenmektedir. Özellikle haber alma ihtiyaçlarını internet siteleri ile karşıladıkları, televizyonu tercih etmedikleri görülmektedir. H.E. tercihinin nedenini şu şekilde açıklamaktadır: *“Haberler için televizyona da bakıyoruz ama bir de **En Son Haber** diye telefonumda var ona geliyor, oradan takip ediyorum daha çok. Daha kolay oluyor. Bütün hepsini dinlemektense önemli haberler geliyor sana, onlara bakıyorsun, iyi oluyor. Televizyon daha çok zaman alıyor, mesela ben gündüzleri seyredemiyorum, haberlerden haberim ancak telefondan oluyor.”* Z.E. haberleri Facebook sayfalarından almayı tercih ettiğini söylerken nedenini farklı kaynaklardan haber alma ihtiyacı ile açıklamaktadır: *“Mesela Feys’te (Facebook) haber takip ederim. Bana uymayan haberleri de okurum ben. Mesela benim şimdiki pozisyonumda dışarıdan görüp beni çok aşırı muhafazakar görürsün veya düşünce olarak farklı bir yapıda görebilirsin ama ben mesela bana çok uç bir şeyi de izlerim çünkü bir fikrim olur.”* S.Ü. ise haberler için interneti tercih etmesini, FETÖ (Fethullah Gülen Terör Örgütü) ile mücadele ortamını ima ederek, politik nedenlere dayandırmaktadır: *“Haber, tartışma programları... Daha çok sosyal medya, televizyon değil. Haberleri **Twitter**’dan takip ediyorum. Sadece oradan haber alabiliyorum açıkçası kendimle ilgili haberleri orada bulabiliyorum. Eşim de haber açtığı zaman ben kapıyı kapatıyorum ve çıkıyorum. Tahammül edemiyorum artık. Gerçekten tahammül edemiyorum çünkü çok sıkıntıda olan arkadaşlarım var gerçekten yani. İnanılmaz sıkıntıda olan. Ben tahammül edemiyorum, sesini duymaya tahammül edemiyorum, insanların o konuda tartışmasına ve saçmalamalarına tahammül edemiyorum yani. Bilmiyorum.”* S.Ü. ile benzer konumda olan Z.U. ise şunları söylemektedir: *“Sabah kalkar haberleri açardım mesela. Mesaj ya da tweet atardım. Ama şimdi artık hepsi*

boş. Fikrim bana özel artık. Hiç bir şey paylaşamıyorum. Seyrettiklerim çok boş çok tekdüze geliyor, bir fikir var zaten savunulacak... bir şey söyleyemiyorum, amaçsız yani... ne olacak ki söylesem, nereye varacak. Onlar da çıkıp tartışıyorlar, ne oluyor yani?" Bu iki örnek, toplumsal olayların ya da siyasi gündemin medya kullanım alışkanlıklarını ve bireylerin haber alma yöntemlerini etkilediğini göstermesi açısından önemlidir. Elbette bu saptama her toplumsal olay ve her medya ortamı için geçerli değildir. Türkiye'nin yakın siyasi tarihinde kritik bir dönem olan 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yaşanan toplumsal kırılmanın sonuçları medyayı kullanma biçimlerine yansımış görünmektedir. Haberleri seçtiği internet sitelerinden ve telefonuna indirdiği uygulamalardan takip ettiğini anlatan H.U. televizyonu tercih etmeme nedenini şöyle açıklamaktadır: *"Televizyonda tek seslilik var şu anda, açtığımız zaman sürekli aynı kişileri görüyoruz, aynı şeyleri duyuyoruz, o yüzden cazip gelmiyor. Türk milleti olarak beceremedik, veremedik o savaşı. Daha önce seyrettiğim haber kanalları ya kapandı ya el değiştirdi. Darbe öncesi neredeyse tüm haber kanallarını takip ederdim. Şimdi pek öyle değil. İnternet üzerinden haber takip ediyorum, indirdiğim haber siteleri var bir de **Hürriyet**, **Habertürk**, bazen **NTV** bakıyorum."* Görüşülen kadınlardan N.U. ise oluşan bu atmosferi şu sözlerle eleştirmektedir: *"Haber izliyorum. Feys'ten de (Facebook) takip ediyorum. Dikkat etmeye de çalışıyorum. **Kanal D**'yi bir de **ATV**'yi izliyorum. Biri devlet yanlısı, biri de devlet karşıtı oluyor ya, iki fikri alıyorum, kendime göre... keşke yanlı taraf yapmasalar ama şu an çok öyle. Biri devleti kötülüyor biri de devleti öve öve bitiremiyor. Onu hissetmemek mümkün değil. Sadece haberlerde değil, programlarda, reklamlarda bile."* Bu noktada, alıntılarda adı geçen televizyon kanallarının bir bölümünün derinlemesine görüşmeler yapıldıktan bir süre sonra el değiştirdiğini, saha verilerinin analizine başlandığında katılımcıların belirli bir amaçla izlediklerini söylemiş oldukları kanallarda sahiplik değişikliği gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Sonuç olarak, televizyon, katılımcı dindar kadınlar için haber alma aracı olarak arka sıralara düşmüş görünmektedir. Televizyon haber bültenleri, haber ve tartışma programları görüşülen kadınlar tarafından yeterince tarafsız, yeterince çeşitli içerik sunmamakla eleştirilmektedir. Kadınlar, haber alma ihtiyaçlarını daha çok sosyal medya platformları aracılığıyla gidermektedir.

Öncelikli olarak haber alma amacıyla tercih edilse de internet ve sosyal medya farklı nedenlerle de kullanılmaktadır. Örneğin E.L. haberlerin yanı sıra dini

sohbetler dinlemek için de interneti kullandığını aktarmaktadır: *“Internet’te çok vakit geçiriyorum. Haberleri genelde internetten okurum. Dini kanallar da pek izlemem. İnternettir benim hayatım radyo ya da televizyon değil. Ben Cübbeli Ahmet hocayı çok severim, çok dinlerim internetten videolarını, bayılırım, gerçekten dosdoğru anlatan bir adam bence.”* U.G. ise **Fatmagül’ün Suçu Ne?** dizisinin Facebook fan sayfasına üye olduğunu, bu ortamda kendisi gibi diziyi çok seven, her ayrıntısını konuşan insanlarla tanıştığını hatta bir kısmıyla ilişkilerini geliştirerek “gerçek” hayatta buluştuklarını aktarmaktadır: *“Ben o kadar kaptırdım ki bu Fatmagül dizisine Facebook’tan gruplara falan bakarken fan sayfasını gördüm. Sürekli yorumlar yaptım işte yengesinin saçı şöyleydi, atkısı böyleydi falan. 7-8 kişiyle çok iyi arkadaş olduk böyle. Belki bir buçuk sene konuştuk hiç birbirimizi görmeden, fan sayfasından. Sonra kendimize ayrı bir grup yaptık, gizli grup, sekiz kişiyle orada görüştük. Baya konuşmaya başladık hatta buluşma günleri oldu, tabii eşim de geldi. Şu an ikisiyle hala görüşüyorum. Biri Ordu’da, biri Avusturya’da.”* U.G. örneği bir televizyon dizisinin izleyicilerinin sosyal medya platformunda buluşup ilişki kurmalarını hatta ilişkilerini yüz yüze görüşmelerle arkadaşlığa dönüştürmelerini göstermesi bakımından önemlidir. Burada U.G.’nin “tabii eşim de geldi” vurgusu, eşinin bilgisi olmadan bu tür arkadaşlıklar kurmayacağının altını çizmesi ayrıca önemli bir detaydır.

M.E. televizyonda yemek programlarını takip etmek yerine Facebook ya da Instagram uygulamalarını kullanarak ilgili sitelere ve yemek tariflerine ulaştığını paylaşmakta ve aynı zamanda sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımların kendisinde yarattığı olumsuz etkinin altını çizmektedir: *“Ya sen şurada kuruyemiş yiyorsun, hiç kimsenin görmediği bir şey değil, akşam oturmuşsun, onu çekip paylaşıyorsun ‘kocamla bilmem ne keyfi’, bana ne... İnsana şey hissi veriyor, biz sanki kocamızla mutsuzuz, hiç bir şey yiyip içmiyoruz, bir tek onlar mutlu. Komplekse giriyorsun, ben sanki kendim hizmet edemiyormuşum kocama bir tek onlar ediyormuş gibi.”* Sosyal medya kullanıcılarının maruz kaldıkları iletilerden hangi şekillerde etkilendikleri farklı bir araştırma konusudur. Ancak M.E.’nin sözlerinde, kocasına yeterince “hizmet” etmediği duygusuyla “komplekse” giren kadın vurgusu göze çarpmaktadır. Karşılaştığı paylaşımların bu tür bir rahatsızlık ya da mutsuzluğa yol açmasında M.E.’nin yaşam tarzı ve içselleştirdiği geleneksel ataerkil toplumsal değerlerin rolü görünür olmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları

katılımcı dindar kadınlar, gördükleri içeriğin kendilerinde eksiklik, yetersizlik, mutsuzluk gibi olumsuz hisler yarattığını belirtmektedirler. Bu kadınlardan bir diğeri, S.E., bu nedenle psikoterapi seanslarına başladığını ifade etmektedir: *“Instagram’da bir kadının beş bin tane takipçisi var, yemek yapıyor mesela, a kadına bak diyor mesela eşim, ne kadar güzel yemekler yapıyormuş, hem de ev kadını... şimdi ben bundan yaralanıyorum. Ben en son Kemal Sayar’a (Bağdat caddesinde ofisi olan ünlü psikiyatrist/psikoterapist) gitmişim, beni çok rahatlatmıştı.”* Dini değerlerle büyütülmemiş, kadına haram/helal penceresinden bakmayı öğrenmemiş biri olarak tanımladığı eşinin bir başka kadının “başarısını” takdir ettiğini dile getirmesi S.E.’yi yaralayan, özgüvenini zedeleyen bir davranış olarak belirmektedir. Kendi kimliğini oluşturan ana unsurların, yani ev kadınlığı ve anneliğin bile hakkını veremediğini düşünmekte ve yetersiz hissetmektedir. S.E. kendisi gibi örtülü kadınların sosyal medyadaki görünürlüğünün altını çizmekte ve kendisini onlarla karşılaştırmaktadır: *“Son zamanlarda sosyal medyada, böyle kapalı kadınların özellikle, hep böyle her işi başarıyorum havasında olmaları... bu eskiden gelen bir eziklik de olabilir.”* Çalışmayan, örtülü, muhafazakar dindar ailede büyümüş, toplumsal çevresinin değerlerine uygun yaşamayı seçmiş bunun sonucunda kimliğini ev ve aile kavramları üzerine inşa etmiş bir kadın olarak S.E. geldiği noktada duyduğu pişmanlıkları şöyle ifade etmektedir: *“Ben çalışırım kafasıyla büyümedim ya, şimdi kendimi geri kalmış hissediyorum. O kadar çok çalışan kadın var ki. Çalışan ve iş yeri açan kadın var ki ve bunları böyle devamlı sosyal medyada paylaştıkları için, hani işte, ofisime geldim, arkadaşımın kahve keyfi mesela.. ve bu devamlı veriliyor size... Mutsuz oluyorsun. Ya da sergi sergi geziyor. A ben ne kadar cahilim, kendi kendime böyle diyorum mesela geçen gün... ben mesela o gün bu sebeple mutsuz olabiliyorum. Kendim için yine yapacak bir şeyler bulurum da ama olay anneliğe geldiğinde hakikaten rahatsız ediyor beni. Mesela dil bilmeme olayı bile rahatsız etmeye başladı beni. Çocuklar okula başladıktan sonra oldu mesela bu. Üzerine de gitmiyorum konunun. Razi olup oturuyorum.”* S.E.’nin samimi öz eleştirisinde sözünü ettiği “razı olup oturma” hali dini değerlerin şekillendirdiği hayat biçimlerinde eril düzenin eşitsiz ilişkilerinde de kendisini göstermektedir. Bu denli özel paylaşımların bir televizyon sohbetinde gün yüzüne çıkabilmesi ise ayrıca anlamlıdır. Instagram platformunda kadınlara ait bazı hesaplardan yapılan paylaşımlardan duyduğu rahatsızlığı dile getiren bir başka katılımcı olan N.E. şunları söylemektedir: *“O Instagram’da paylaşılan yazılar.*

Çocuklarıma işte şunu yaptım, bunu pişirdim... Marifet gibi görünüyor. Ne hamarat kadın deniyor mesela. Bu sefer ben kötü anne miyim diye düşünmeye başlıyorum.” N.E. toplumsal standartların belirlediği kadınlık ve annelik rollerini kendisinden beklendiği şekilde yerine getiremediğini hissettiren bu tür sosyal medya profillerini eleştirmekte ve eksiklik duygusunu gidermenin yollarını aradığını ifade etmektedir: *“Çocuklara yemek tatlı vesaire yapmak konusunda yine kendimi rahatlatıyorum, sağlıklı besleniyoruz diyorum. Kaldı ki çok fazla unlu şekerli şeyler de yedirmemeye çalışıyoruz artık, her şeyin farkındayız. Bu anlamda da süslü pastalar, renkli renkli cupcake yapıp onlarla da çocuğu beslemenin bir anlamı yok bence, normal havuçlu tarçınlı bir kek yaparsın, belki görsel anlamda çocuğu tatmin etmez ama midesini bir şekilde doyuruyor. Yoksa öyle her gün tiramisular, pandispanyalar, farklı farklı tatlılar ortaya döken ev hanımları var, ben onlara üzülüyorum, gerçekten üzülüyorum, vakitlerini harcadıkları şey için çok üzülüyorum.”* Sosyal medya mesajlarının katılımcı kadınları benliklerini, anneliklerini, kadınlıklarını sorgulamaya itme potansiyeli açıkça görülmektedir. Katılımcılar eksik, mutsuz kadın ya da kötü anne olmadıklarına kendilerini farklı yöntemlerle ikna etme çabası içerisinde girmektedirler.

3.6. Gündelik Yaşam Pratiklerinden Biri Olarak Televizyon

Gündelik yaşamın kavramsallaştırılmasında toplumsal cinsiyet rollerinin önemli bir faktör olduğu savı birçok teorisyen tarafından ileri sürülür. Lefebvre, kadınların gündelik olanın mükemmel temsilcileri ve mağdurları oldukları düşüncesini savunur. Sanat, felsefe, bilimsel çalışmalar, yüksek mevkili işler, siyaset erkeğe ait alanlar olarak tanımlanınca, kadına, hayatın geriye kalan kısmı, yani sıradan, olağan, tekrar eden gündelik yaşam kalır. Bu alan yeniden üretimin, özen ve ilginin alanıdır ve bir tür olumsuzlama ile hafife alınır. Felski gündelik yaşam tanımını üç anahtar kavram ile ilişkisi üzerine oturtur: Zaman, mekan ve davranış biçimi. Gündelik olanda zaman “tekrar” eder, mekan “ev”dir ve “alışkanlık” karakteristik davranış biçimidir¹²⁰. Gündelik yaşamın alışkanlıklarla örülü, sürekli ve baştan tekrar edilen döngüsü, üstelik mekan da ev olunca, kaçınılmaz olarak kadına ait olduğu varsayımını beraberinde getirir. Yemek, temizlik yapmak, çocuk bakmak, evin ihtiyaçlarını gidermek ve benzeri işlerin yerine getirilmesi sorumluluğunu

¹²⁰ Rita Felski, *The Invention of Everyday Life* in New Formations, no:39, 13-31, Lawrence and Wishart, 1999.

taşıyan, uyandığı her yeni günde aynı ev işlerine baştan başlayan kadın için gündelik yaşam elbette sıkıcı, boğucu, tekdüzedir. Katılımcı kadınlar bu rutinin bu yönüyle kendilerini olumsuz etkilediğini zaten vurgulamaktadırlar. Ancak, gündelik yaşam bir yanıyla da hayatın deneyimlendiği alandır ve katılımcı kadınların gündelik pratikleri gözlemlendiğinde zengin bir deneyim ortamından söz edilemeyeceği açıktır. Dinsel ataerkil ideolojinin denetimi altında sürdürdükleri hayatlarında kendilerine özellikle anne olarak geleneksel ve dini değerlerin taşıyıcısı rolü verilen kadınlar aile ve ev ile özdeşleşmişlerdir. Bunun sonucu olarak kadınlar kamusal alandan uzaklaşmış ve hayata aktif katılımları zorlaşmıştır. Berktaş, kent yaşamının bireye “*daha az kişisel ve cemaat yükümlülüklerinden kurtulmuş bir varoluşun*”¹²¹ kapısını açtığını ve bu tür bir varoluşun bireyleşme ve özgürleşme imkanı yarattığını söylemektedir. Fakat katılımcı kadınların, birkaç istisna dışında, kentte yaşamalarına rağmen kenti bu anlamda etkin bir biçimde deneyimleyemedikleri görülmektedir. Görüşülen dindar kadınların sınırları belirlenmiş bir sosyal çevre içerisinde yaşadıklarını, kültürel ve sosyal etkinliklere katılım oranlarının son derece düşük olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Bu bağlamda televizyonun, gündelik yaşam pratikleri arasına dahil edilmesi aracın önemini arttırmaktadır. Örneğin M.E. sınırlı hayat deneyimini ve televizyonun rolünü şu sözlerle ifade etmektedir: “*Tamamen de kendini soyutlamaman lazım. Gidemiyorsun çünkü sinemaya, tiyatroya ya da bir eğlenceye diyelim; evinde daha bir mutlu oluyorsun. Çocuklarla izleyebileceğimiz bir eğlence programı olması gerekiyor, moralin bozursa bile güldürüyor seni. Eşinden bile fark ediyor, o güldükçe, sakinleştikçe çok daha iyi oluyor. Öyle şeyler de gerekiyor. İnsanız sonuçta. Bir deşarj oluyorsun, rahatlıyorsun.*” Kültürel etkinliklere katılamayan, dışarıda akan hayatın bu bölümünün parçası olamayan M.E., bununla birlikte eğlenmeye ve gülmeye de ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyacı evinde, televizyon aracılığıyla karşıladığını belirtmektedir. Hatta söz konusu olan yalnızca kendisi değil, belki daha da önemlisi eşidir zira televizyondaki eğlence programının eve yorgun, gergin gelen kocayı/babayı “sakinleştirmesi” aileyi rahatlatmaktadır. Livingstone, gündelik hayatın karşılıklı ilişkileri ile televizyon izleme pratiği arasındaki benzerliklere dikkat çeker. Her ikisinin de rutin, sıradan, pasif süreçler olarak algılandığını ancak bunun, süreçleri sıradanlaştıran, basite indirgeyen, yanıltıcı bir yaklaşım olduğu yorumunu yapar. Ona göre, yapılan son araştırmaların da kanıtladığı gibi, hem kişiler arası iletişim hem de aracılı iletişim

¹²¹ Berktaş, a.g.e., s. 114.

(mediated communication) son derece karmaşık, kurallara dayalı, bilgi ve yetenek gerektiren, yaratıcı süreçlerdir¹²².

3.6.1. Rutin Bir Gün Bölümlenmesinde Televizyonun Yeri

Görüşülen kadınların rutin bir günlerini nasıl geçirdikleri sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde, televizyon izlemenin, günün yalnızca kendilerine ait olabilen kısa zaman diliminde tercih ettikleri ve keyif aldıkları bir pratik olduğu ortaya çıkmaktadır. Başka deyişle, televizyon, katılımcılar için bir boş zaman pratiği değil aksine günün planlanmasında rolü ve etkisi olan bir araçtır. Kimi zaman ev işleri ve sosyalleşme aktiviteleri televizyon izleme pratiğini etkilemekte kimi zaman ise tersine diğer pratikler televizyona göre düzenlenmektedir. Örneğin A.Y. rutin bir sabahını şöyle aktarmaktadır: *“Sabah haberlerini seyretmeyi çok severim. Mesela Emre’yi (küçük oğlu) okula gönderdikten sonra benim muhakkak haber saatim vardır, yatak odasında. Şöyle bir saat falan bütün kanallara, sabah haberlerine bir bakarım. Sonra kalkıp işlerime başlarım.”* Mutfakta, salonda ve yatak odasında olmak üzere evinde üç televizyon seti olduğunu belirten H.E. dini sohbetlere gitmediği günlerde televizyonu açıp dolaştığını, ev işi yaparken magazin programlarını seyrettiğini paylaşmaktadır: *“Sohbetlere gitmediğim günler, evdeysen açıyorum televizyonu. Açıp dolaşıyorum, ne var ne yok. Reality programlarına bakıyorum; çok bakmamaya çalışıyorum çünkü çok moralim bozuluyor. Magazin programlarına bakıyorum. Salonda televizyon yok, oturma odamız var, orada. Bir de eşim arada bir bakıyor, yatak odasında var bir tane. Bir de mutfakta.”* Bir diğer katılımcı Z.L. öğrencilik yıllarında evinde televizyon olmadığını, internet aracılığıyla iletişim ve haberleşme ihtiyaçlarını giderdiğini belirtmekte ve televizyondan sonra sabah rutininin değiştiğini vurgulamaktadır: *“Sonra televizyon oldu hayatımda ve normalde evde televizyon yokken sabah kalktığımda yaptığım ilk şey mesela yüzümü yıkayayım, lavaboya gideyim ve kahvaltı yapayım üzerine kuruluyken şimdi televizyonda ne var acaba gibi bir şey oluşmaya başladı. Hemen kalkar kalkmaz bir televizyona bakayım, bir gündeme bakayım ondan sonra normal yaşantıma döneyim gibi bir şey oldu.”*

¹²² Sonia Livingstone, **Making Sense of Television: The Psychology of Audience Interpretation**, New York: Routledge, 2007, s. 4.

Katılımcılar günlerini öncelikle dinî sorumlulukların yerine getirilmesi, ibadetlerin yapılması ve aile üyelerinin ihtiyaçlarının karşılanması etrafında organize etmektedirler. Çocukların okula, eşlerin işe gitmelerinin ardından evde yalnız kalan kadınların büyük bölümü ev işlerini yaparlarken seyretmeseler bile “evde ses olsun diye” televizyonu açtıklarını, okul öncesi yaşında çocuğu olanlar ise gün içerisinde çoğunlukla **TRT Çocuk** kanalını takip ettiklerini belirtmektedirler: “117’de kan. Basarlar ve onu seyredeler. Onlarla bazen takip ediyorum yanlış şeyler var mı diye ama TRT’nin gerçekten de çok öğretici olduğunu görüyorum. Rahatım. (H.A.)” Evlerin çoğunda birden fazla televizyon seti bulunmaktadır. Ev işi yaparlarken yemek programları ya da psikologların davet edildiği çocuk eğitimi ile ilgili sohbet programlarını tercih ettiklerini aktarırken katılımcılardan Z.E. “İşimi gücümü bitirdikten sonra evdeyse eğer kahvemi alır televizyonun karşısına geçer, eskiden izlediğim dizilerin tekrarına bakarım” diyerek ev görevlerinin tamamlanmış olması sonrası kendisini bu şekilde ödüllendirdiğini ifade etmektedir. Katılımcıların sabah ve gündüz kuşağı programları arasında düzenli olarak takip ettikleri bir programa genellikle rastlanmamaktadır. “Baştan sona pek olmuyor, arada kalkıyorum, işimi yapıyorum ya da kahvaltımı yaparken bakıyorum. Oturup bitene kadar seyretemiyorum” diyen H.E. modayı takip etmek için arada **Gardırop Savaşları** programına baktığını “Değişik değişik kıyafetler deniyorlar, ne ne ile uyuyor, uyumları öğreniyorsun onlardan. Zamanın modasını takip ediyorsun, iyi oluyor” sözleriyle paylaşmaktadır. H.E. ayrıca **Müge Anlı ile Tatlı Sert** programını da yine fırsat bulursa “dehşete kapılarak” izlediğini şöyle ifade etmektedir: “**Müge Anlı**’ya mesela geliyorlar, ay şaşıyorum öyle insanlar var mıymış... yani başörtüsü var ama yapmadığı edepsizlik yok, örften gelenekten örtmüş herhalde başını. Allah muhafaza etsin. Hani edepsizlik olarak, komşusuyla aldatmış kocasını. Allah korusun. Öyle şeyler varmış hayatta. Elhamdülillah çevremizde görmedik böyle şeyler ama televizyonda görünce çok şaşıyorsun, varmış böyle şeyler demek ki diyorsun. **Müge Anlı**’yı seyretemiyorum o yüzden, yapılan şeylerin etkisinden kurtulamıyorum.” H.E.’nin duyduğu şaşkınlığı anlatırken “başörtüsü var ama” vurgusu, örtünmenin kendisi için ne ifade ettiği hakkında fikir vermekte ve örtülü kadının nasıl davranması gerektiğine ilişkin kalıp yargıların televizyon ekranında da arandığını göstermektedir. Katılımcılardan yalnızca E.L. günlük rutinini anlatırken ev işi sıralamasını **Müge Anlı ile Tatlı Sert** programına göre yaptığını kesin bir dille belirtmektedir: “Mutfağımda televizyonum var, onu açarım. Önce yemeğimi

*koyarım ondan sonra evin temizliğine girerim, sıralıdır benim işlerim. Yemek yapma saatimi **Müge Anlı**'ya denk getiririm."* E.L. ya da H.E. örneklerinde görüldüğü gibi beklenen, düzenli olarak seyredilen özel bir program bulunmaması durumunda ise katılımcıların çoğu kanallar arası gezinirken konuya ya da konuklara bağlı olarak anlık seçim yaptıklarını ifade etmektedirler. Örneğin A.Y. ev işlerini bitirdikten sonra dinlenmek ve vakit geçirmek için oturduğunda televizyonda "kanalları dolaştığını" anlatırken şunları söylemektedir: *"Merak ediyorsun, bakıyorsun. Karşıyım, şikayetçiyim diyorum ama takılıp kalıyorum. İş iyi biliyorlar, ilginç karakterler çıkarıyorlar. Bir yerinden yakalıyor işte seni. Kanalları değiştirirken bir kavga görüyorum ya mesela, hani bizim şeyimiz vardır ya, kavga görünce muhakkak ne oluyor diye bir merak ederiz, onun gibi, ne oluyor diye bir takılıyorsun işte kanala."*

Öğleden sonralarını komşu, aile, arkadaş buluşmalarına ya da dinî sohbet toplantılarına ayırmaya çalıştıklarını söyleyen kadınların çoğu için televizyon izleme bir sabah saatleri ya da günün ilk yarısı pratiği olarak öne çıkmaktadır. Sosyalleşme pratikleri ise çocukların okuldan çıkış ve eşlerin işten eve dönüş saatlerine kadar gerçekleşebilmektedir. Bu anlamda, televizyon, evin yalnızca kendilerine ait olduğu zaman diliminde kadınlara eşlik eden araç olabilmektedir. Akşam saatlerinde ise aracın kullanımı ve kontrolü "evin babasına" geçmektedir. Televizyonun kadınların hayatlarında aile eğlencesi olmayı sürdürdüğü, akşam herkes eve geldikten ve yemek yendikten sonra o akşamın dizisinin "heyecanla" beklendiği dile getirilmektedir. Özellikle bazı televizyon dizilerinin o akşamın aile etkinliğine dönüşerek birlikte izlendiği ve başlamadan önce yapılan hazırlıklarla (mısır patlatmak, çay ya da meyve hazırlamak gibi) neredeyse bir ritüel olarak yaşandığı gözlemlenmektedir. Örneğin N.Ş. Diriliş Ertuğrul dizisini izleyebilmek için "Çarşamba günlerini iple çektiğini" ifade ettikten sonra şöyle devam etmektedir: *"Çarşamba günü bu benim dizim, dizimiz var, bizim aile günümüz, o gün oturacağız televizyon seyredeceğiz, ayrıca abur cuburumuzu hazırlayacağız, hani çok konuşulmayacak çok dizi seyredilecek. Tamamen oraya yoğunlaşıyoruz."* Görüşülen kadınlar arasında evli olmayan, üniversite öğrencisi iki erkek kardeşiyle birlikte yaşayan Z.L. için de akşam ritüeli farklı değildir. Üç kardeşten oluşan aile ortamında da televizyon izleme pratiği aile bireylerini günün sonunda bir araya getiren ortak bir deneyim olma özelliğini korumaktadır. Z.L. bu bağlamda şunları söylemektedir: *"Eve geliyorum, televizyonu*

*açıyorum, öyle açık duruyor zaten, bu arada yemek faslıdır, sofrayı kurma faslıdır, akşam haberleriyle başlıyoruz. Sonra bizim zaten haftalık belirli, kardeşlerim ile birlikte izlediğimiz dizilerimiz var. İki tane dizimiz var. Pazartesi **Paramparça**, bir de Cuma günleri **Medcezir**. O dizileri izliyoruz muhakkak. O gece fiks yani, abla, evet, işte bu gece dizimiz var, çay, çekirdek, yemek bilmem ne...”*

Akşamları televizyonun kontrolünün “evin babasında” olması durumu, Z.L. dışında, görüşülen tüm kadınlar için geçerlidir. E.M.’nin “*Babamız **Diriliş** seyrediyor, kızlar biraz sıkılıyor. Aynı saatte **Poyraz Karayel** var. Babalarıyla didişiyorlar bazen. Ben o saatlerde mutfığı topluyor oluyorum ya da ne bileyim ille bir şey oluyor, ya çamaşır katlıyorsun, ya çay koyuyorsun, pek takip edemiyorum. Elimde hep bir iş oluyor, kafamı veremiyorum*” şeklindeki aktarımı tüm örneklemi temsil eder niteliktedir. “*Yemekten sonra eşim zaten direkt televizyonun karşısına geçer. Çarşamba günleri **Ertuğrul** günümüzdür. Ortak seyrederiz (N.E.)*”, “*Biz ataerkil bir toplumuz. Evimizde de yine aynı şekilde. Eşim hangi kanalı isterse o olur. Mesela Çarşamba günleri **Diriliş: Ertuğrul** fiktir (N.Ş.)*”, “*Eşim salı günleri **Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz** seyrediyor, e tabii ben de bakıyorum (A.Y.)*” benzeri paylaşımlara sıklıkla rastlanmaktadır. Kadınların, akşam saatlerinde dizi tercihlerini eşlerine bıraktıkları görülmektedir. Özetle, akşam saatlerinde televizyon karşısında toplanmak bir aile etkinliği olarak yaşanmaktadır ve bu etkinliğin denetimi evin yetişkin erkeğindedir. Ev içerisinde, gündelik yaşam pratiklerinde zaten var olan erkek egemen düzen, televizyonu kullanım biçimlerinde de kendisini göstermektedir. M.E. de akşam saatlerinde kumandanın kontrolünün eşinde olduğunu söylemekte ancak çocukların müdahale edebildiğini dile getirmektedir: “*Akşam yemek saati oluyor. Eşim, çocuklar ortak izlemeye çalışıyoruz. Eşim bazen böyle kötü filmler izlemeye çalışıyor, çocukların yaşına uygun olmayan, savaşı, şiddet olan falan. Çocuklar da müdahale ediyor. Ben de ediyorum ama beni pek takmıyor. Çocuklar dediği zaman ‘baba 13 yaş üstü, ay savaş var, kan var’ falan diye o zaman değiştiriyor.*” M.E.’nin paylaşımında kullandığı “beni pek takmıyor” ifadesi ev içi iktidar ilişkilerinde eril düzenin hakim olduğu ve kadının bu düzeni kabullendiği anlamına gelmektedir. Evin babasının televizyon üzerindeki mutlak denetimine nadiren de olsa direnç gösterenlerin ise evin çocukları olabildiği görülmektedir. Evin annesi “ortamı bozmamak” için bu iktidar mücadelesinin dışında kalmayı tercih etmektedir.

Katılımcıların akşam saatlerinde televizyon kullanım biçimlerine ilişkin yaptıkları yorumlarda öne çıkan bir başka unsur da “evin babasının” izlenecek televizyon programına karar verme hakkından daha fazlasına sahip olduğudur. Evin erkeği program tercihini yaptıktan sonra kendisi için elverişli izleme ortamı da yaratılmaya çalışılmaktadır. H.A.’nın paylaşımında “babayı rahat ettirme çabası” açıkça ifade edilmektedir: *“Akşamları da mesela uymuyor babanın seyrettiği çocuklara, baba mesela bir iki dizi takip eder, uymuyor, o zaman biz hemen arka odaya gidiyoruz, oyuncaklarla oynuyoruz ya da sevdikleri bir çizgi film seyreliyorlar ikisi de kolumun altına girip.”* Hane içi televizyon izleme pratiklerine bakıldığında aile üyeleri arasında var olan iktidar ilişkileri net olarak görünmektedir. Morley, *Family Television*¹²³ çalışmasından elde ettiği bulgulara dayanarak aile içi televizyon izleme sürecinin erkek egemen bir süreç olduğunu savunur. Morley, televizyon kullanım biçimlerini inceleyerek evin kadınlar ve erkekler için taşıdığı farklı anlamlara dair de sonuçlara varmaktadır. Buna göre ev, erkekler için “boş vakit alanı” kadınlar için ise “çalışma alanı” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla evin erkeği kendini vererek televizyon izlerken, evin kadını ise ev içi sorumlulukların yerine getirilmesi telaşı içerisinde arada bir göz atarak izlemekte ya da hiç izlememektedir. Evde televizyon izleme pratikleri gözlemlenerek toplumsal cinsiyet ve aile içi iktidar ilişkileri hakkında bulgular elde edebilmek önemlidir. Her ne kadar farklı özelliklere sahip örneklem grupları söz konusu olsa da Morley’nin bundan otuz yıl önce vardığı sonucun neredeyse aynısına bugün ulaşmak toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsiz ilişkiler açısından düşündürücüdür. Aynı zamanda, cinsiyet hiyerarşisini besleyen ve yeniden üreten bir yapı olarak dinin tahakküm gücünü ortaya koyması açısından önemlidir.

3.6.2. “Benim Dizim”: Kendine Ait Oda

Yaygın olmamakla beraber, kadınların bir kısmı, günün kendilerine ait zaman diliminde, dizi takip ettiklerini ve *benim dizim* ifadesiyle tanımladıkları bu dizileri ancak aile fertlerinin iş ya da okulda olduğu saatlerde, ev işlerini bitirdikten sonra, fırsat bulurlarsa izleyebildiklerini belirtmektedirler. Bunu yaparken, önceden kaydetmek, internet üzerinden seyretmek ya da televizyonda tekrar yayınlarını

¹²³ David Morley, *Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure*, London: Routledge, 1999.

yakalamak gibi farklı yöntemler kullandıkları görülmektedir. Örneğin N.E. “kaçırılmaması gereken bir dizi” olduğunu düşündüğü **Payitaht Abdülhamid**’in tekrarını izleyeceğini aktarmaktadır: “*Mesela şimdi **Payitaht Abdülhamid** başladı. Akşam yoğunluğundan izleyemedim bir türlü ama mutlaka TiviBu’dan tekrarını izleyeceğim. Kaçırmam. Abdülhamid’i anlatan bir dizinin çekilmiş olması çok önemli.*” Bir diğer katılımcı A.Y. şunları paylaşmaktadır: “**Hayat Sarkısı**’nı çok seviyorum. Oradaki kadın karakter, Hülya, çok hoşuma gidiyor. Ama eşim **Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz** seyrediyor ve aynı akşama denk geliyor. Çakıştıkları için **Hayat Sarkısı**’nı kaydedip sonra izliyorum.” S.Ü. de sabah tekrarlarını izlediği bir diziden söz etmektedir: “*Akşamları evin içinde bir o odaya, bir bu odaya, bir mutfığa, bir salona girip çıktığım için oturup seyrederim. O yüzden eşim seçiyor diziyi. Annem en son geldiğinde **Adını Sen Koy** diye bir dizi izlettirmeye başladı bana. Bir ara takılmıştım ona. Sabahları televizyonda tekrarlarını izlerdim, bir taraftan bir şeyler örerken bir taraftan açar izlerdim.*” Sonuç olarak, gündelik yaşam ile televizyon izleme pratikleri bir arada incelendiğinde, akşam saatlerinde kadınların değil “evin erkeğinin” tercih, beğeni ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Evin kadını ve annesi, sofranın toplanması, mutfağın temizlenmesi, çay veya meyve hazırlanması, çocukların talep ve ihtiyaçlarının karşılanması ve uykuya yatırılması gibi sorumlulukların yerine getirilmesi sırasında diziyi kaçırmaktadır. Katılımcıların “benim dizim” ifadesiyle sahiplendikleri aslında kendi kendilerine verdikleri ödül gibidir. Hatta bu saatler bazen ev dışı aktivite fırsatlarının geri çevrilmesinin nedeni de olabilmektedir: “*Akşamları bu sitede iyi oluyor, yürüyebiliyorsun bahçede. Bir yürüyüş grubumuz var, dün akşam daha arkadaşlar mesaj attı hadi yürüyelim diye. Ama benim de bir salı günleri dizim var **Anne** diye. Çok hoşuma gidiyor. Kalkıp arkadaşlarla yürüyüşe gitmedim.*” Kadınların, aile ile birlikte izlenenler dışında bazı dizileri “benim dizim” tanımlamasıyla sahiplenmelerinin anlamı, çok büyük bir bölümünü aile ve ev işlerine ayırdıkları gündelik hayatlarının akışı içerisinde yalnızca kendilerine ait kılabilirdikleri sınırlı zamana verdikleri değerle aranmalıdır. Günlerini ister evi temizleyerek, yemek yaparak, ister çocuklarını okula götürüp getirerek, ödevleriyle ilgilenerek olsun bir şekilde hizmet etmekle geçiren kadınlar için “benim dizim” saatlerinin drama dünyasına girdikleri keyifli saatler olduğu görülmektedir. İkili görüşmeler sonrası ulaşılan bu veri, Radway’in aşk romanlarının kadın okuyucuları üzerine yaptığı araştırmanın sonuç değerlendirmesini anımsatmaktadır: Ataerkil eve tabi olan

kadınların aşk romanları okuma tercihleri, birincil rolleri olan aileye hizmete verdikleri zamanın en azından bir bölümünü kendilerine talep ettikleri bir çeşit “bağımsızlık bildirgesi”¹²⁴, gündelik hayatın egemen yapılarına karşı gizli bir protestodur.

3.6.3. Dizi Tercihleri: Ne Seyredelim? Neden?

Gerçekleştirilen görüşmelerde gündeme gelen televizyon dizilerinin tamamen katılımcıların kendi tercihleri olduğunu, araştırmacının bu konuda herhangi bir yönlendirme yapmadığını belirtmek gerekmektedir. Bir başka deyişle, araştırmanın dizi listesi katılımcı kadınlar tarafından oluşturulmuştur. Bununla, hem listenin doğal yolla ortaya çıkması hem de kadınlara diledikleri program hakkında yorum yapma fırsat ve özgürlüğünün tanınması amaçlanmıştır.

Hangi dizinin düzenli olarak takip edileceği kararı verilirken birkaç faktörün devreye girdiği görülmektedir. Bu faktörler arasında dinî ve ideolojik inanç ve değerlere uygun olma kriteri ağırlıkla öne çıkmaktadır. Dini değerlere uygun olma durumunu katılımcılar, “edep” kelimesi ile özetlemektedirler. Edep kavramı ile anlatılmaya çalışılanı ise T.Ü. “*edep derken kastettiğim fiziksel olarak yaklaşılması*” cümlesiyle açıklamaktadır. Edepli ve ahlaki içerik arayışı dışında, benimsenen siyasi duruşu yansıtan hatta pekiştiren dizilerin tercih edildiği göze çarpmaktadır. Bu tutum, özellikle son yıllarda, siyasi iktidarın da desteğiyle, Türkiye’de ekranların popüler türü haline gelen tarihi dramalarda kendisini belli etmektedir. Derinlemesine görüşmelerin çoğunda (toplam 23 görüşmenin 18’inde) TRT 1 kanalında yayınlanan **Diriliş: Ertuğrul** dizisinden söz edilmektedir. Bir diğer TRT 1 dizisi **Payitaht Abdülhamid** ile görüşmelerin gerçekleştiği dönemde artık yayında olmayan **Muhteşem Yüzyıl** da sohbetlerin en az yarısında adı geçen, haklarında en fazla yorum yapılan diziler olarak aynı kategoriye yerleşmektedir. Bu üç diziden ikisi, siyasi iktidarın egemen söylemine paralel yayın politikasına sahip TRT 1 kanalında yayınlanmaktadır ve senaryoları egemen söylemi pekiştirme ve yeniden üretme işlevi görmektedir. Yayın hayatına 2014 yılında, TRT 1’de başlayan **Diriliş: Ertuğrul** dizisi, nadiren küçük eleştiriler olsa da katılımcı dindar kadınların çoğunun olumlu yorumlarla gündeme getirdiği, hayran kitlesine sahip bir dizidir. **Diriliş: Ertuğrul**

¹²⁴ Stevenson, a.g.e., s. 181-182.

dizisinin, Kanal D'nin eski dizisi **Muhteşem Yüzyıl** ile birlikte anıldığı, birbirleriyle içerik ve görsel açıdan karşılaştırıldıkları gözlemlenmektedir. Katılımcılar TRT 1 dizilerini “gönül rahatlığıyla” izlediklerini ifade etmektedirler.

Bu iki öncelikli etken haricinde dizi tercihlerini belirleyen iki unsura daha rastlanmaktadır. Bunlar sosyal çevre etkisi veya eş dost sohbetleri ile sosyal medya ortamında edinilen bilgiler şeklinde özetlenebilir. Yakın sosyal çevrenin, komşu ya da arkadaşların görüş ve tavsiyeleri hangi diziye başlanabileceği konusunda etkili olurken aynı zamanda kadınlara izlemedikleri birçok dizi hakkında yorum yapabilme, fikir beyan edebilme olanağı vermektedir. Derlenen anlatılarda, bu konu hakkında farklı ve benzer yaklaşımlar görülmektedir. S.Ü. dizi seçimi konusunda yakın çevresine danışanlardan biridir: *“Bizim dizi bittiği zaman etrafımızda kim ne diyor, ne seyrediyor diye bakıyoruz, ona göre yeni dizi seçiyoruz.”* N.Ş. ise dizi seçimi ve sosyal çevre ilişkisini tesadüf etme olgusu bağlamında anlatmaktadır: *“Kayınıma gidiyorduk, her defasında o dizi (Diriliş Ertuğrul) denk geliyordu bize. Ne anlıyorlar şu diziden, ne kadar sıkılıyorum, daralıyorum, bu kadar kan mı olur ama sonra orada bir sahne çok dikkatimi çekmişti, sonra dedik biz de seyredelim neymiş bu.”* Katılımcılardan Z.U. eş dost sohbetlerinde “kendisi gibi” olan arkadaşlarını, bir diziyi özellikle izlemeye ikna etmeye çalıştığını belirtmektedir: *“Perşembe günleri **Vatanım Sensin**'i seyrediyorum ama deli gibi, yaşıyorum sanki. İlk bölümünü seyrederken önyargılıydım. Arkadaşlarım da öyleydi. Bergüzar Korel'i sevmedikleri için seyretmek istemiyorlardı. Benim gibi milliyetçi arkadaşlara mesaj attım, kesinlikle seyretmelisiniz dedim, tekrarlarını da çocuklarınıza seyrettirin dedim.”* Öbür tarafta Z.L. ise aksine, eş dost sohbetlerinden etkilenerek grubun dışında kalmama, konuşmalara dahil olabilme amacıyla bir diziyi takip etmeye başlayabildiğini belirtmektedir: *“Ben mesela **Kurtlar Vadisi**'ni izlemiyordum. İnsanlar, arkadaşlarım uzaylı gibi bakıyorlardı bana; nasıl yani, izlemiyor musun gibi... öyle olunca izlemeye başladım ama bir süre sonra koptum ve diziyi medyadan takip etmeye başladım. En azından çevremdeki insanlar, arkadaşlarım konuşurlarken haberdar olayım bari diye.”*

Sosyal medya üzerinden edinilen bilgilerin de kadınların kararlarına yön verebildiği, kadınların bu mecraayı aktif bir şekilde kullandıkları gözlemlenmektedir. Katılımcıların bir bölümü bir dizi hakkında bilgi sahibi olmak, seyretmeye değer

olup olmadığına karar vermek için takipçisi oldukları sosyal medya hesaplarının yorumlarını önemsediklerini belirtmektedirler. S.E. bilgi edinmek için sosyal medyayı kullandığını ifade eden katılımcılardan biridir: *“Payitaht Abdülhamid hakkında bilgi edinmek için sosyal medyayı kullandım açıkçası. Twitter’den baktım, izlenme rekorları ful ve sosyal medyada birinciydi, konuşulan konu buydu. Eleştirmeyin, eleştirel yaklaşmayın, sadece izleyin diyorlardı. Yani alman gerekeni al. Sosyal medya çok etkili her şeyde. Kötü eleştirileri yapımclar da oradan fark edip dönebiliyorlar bence.”* Karar verme aşamasında yine sosyal medyadan faydalandığını belirten bir diğer katılımcı N.E. ise şunları söylemektedir: *“Sosyal medyayı takip ediyorsanız, bir dizi daha başlamadan hakkında bir sürü şey çıkıyor ortaya. Yapılan eleştirileri okuyorsunuz. Ona göre karar veriyorsunuz.”*

3.6.4. Seyretmenin Çelişkisi: Pişmanlıklar ve Taktikler

Görüştüğümüz kadınların tümünün en az iki televizyon dizisini düzenli olarak takip ettikleri gözlemlenmektedir. Bu diziler, kaçırmamak için özen gösterilen, plan yaparken dikkate alınan, o akşamı bir aile ritüeline dönüştüren dizilerdir. Buna ek olarak, bazı dizileri de “ara sıra ya da denk gelirse” izlediklerini ifade etmektedirler. Bu sayı, eleştirilmelerine rağmen dizilerden vazgeçilmediğinin ve dizilerin, katılımcıların farklı ihtiyaçlarını karşılıyor olduklarının göstergesidir. Zaten, derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen veriler de bunu doğrulamaktadır.

Katılımcıların, suçluluk hissiyle izledikleri televizyon programlarını tümüyle hayatlarından çıkarmak yerine, yaşadıkları çelişkinin üstesinden gelmeye çalıştıkları görülmektedir. Görüşülen kadınlardan A.Y. *“Bir öpüşme bile bana fazla geliyor. Ayıp. Ben öyle büyüdüm. Biz mesela çocuklarla izlerken o tür sahnelerde muhakkak kanal değiştiririz”* derken izleme sırasında uyguladığı kaçış yöntemini de açıklamaktadır; kanal değiştirmek. A.Y. en küçüğü lise eğitimine devam eden üç oğlan çocuğu annesidir. Toplumun değerlerine uygun olmadığını düşündüğü, kendisini “huzursuz” hissettiren cinsel yaklaşma içeren sahnelerle karşılaştıklarında oğullarının da aynı taktiği uyguladıklarını memnun bir ses tonuyla şu şekilde aktarmaktadır: *“Ben söylemesem bile çocuklar onu almışlar benden. Hani tesadüfen izlerken öyle bir sahne çıksa bizim kanal değişir. O sahne geçene kadar*

dönülmez. Benden yaparken mi gördüler bunu bilmiyorum ama çocuklar da değiştirir. Sonra geri döneriz. Neden değiştiği hiç konuşulmaz. Belki konuşulması lazım ama nasıl konuşacaksın? Ama bunu bilmeleri hoşuma gidiyor. Yani o sahneden benim huzursuz olduğumu bilmeleri... onu vermişim yani..." A.Y.'nin bu ifadelerinde dini ve ahlaki değerlerinin namahrem görerek sakıncalı alan ilan ettiği kadın-erkek ilişkilerinde fiziksel temasın ebeveynler ile çocuklar arasında hakkında konuşulmadan anlaşılmaya varılmış bir tabu olduğu açığa çıkmaktadır. Hissedilen rahatsızlığa rağmen sahne bittikten sonra geri dönülmesi alışkanlığı ise diziden vazgeçmek yerine taktik geliştirmek yolunun tercih edildiğini göstermektedir. Çocuklarla birlikte televizyon izlemek, katılımcılar için *tetikte olma* halini beraberinde getiren bir pratik olarak göze çarpmaktadır. Tetikte olma hali, yani cinsellik çağrıştıran fiziksel yakınlaşma sahnelerini yakalayıp kumanda tuşuna zamanında basma çabası yorucu geldiğinde ise uygun durumlarda kanal tercihi yapılmaktadır. Örneğin U.G. çocuklarıyla seyredeceği filmler için kurguyu bozacak yoğunlukta sansüre rağmen belirli kanalları tercih ettiğini belirtmektedir: "TRT olsun, Samanyolu, Kanal 7 gibi belirli kanallar vardır ya hani böyle, aile hayatına çok uygun kanallar diyeyim, onlarda daha rahatsın tabii. Hiç düşünmeden açıyorsun. Acaba bu sahneden sonra şöyle şöyle mi olacak... Mesela geçen akşam Kanal 7'de **Karayip Korsanları: Ölü Adamın Sandığı** vardı. Orada o kadar çok sahne kesmişler ki. Mithat Can (oğlu) bile dedi, anne bu sahneler niye böyle kesik kesik dedi yani çocuk bile söyledi. Başka yerde olsa mesela o kızın ve erkeğin sevişme sahnesini gösterirlerdi. Ha bu direk, öteki kanalda izlerken kumanda elinde bekliyorsun, ötekinde zaten biliyorsun kesileceğini, rahatsın." Bu ve benzeri yöntemler, De Certeau ve Fiske'e atıfla, *taktik*¹²⁵ ve *direnış biçimleri*¹²⁶

¹²⁵ Michel De Certeau çalışmalarını sıradan insan odağında tutar ve sıradan insanın gündelik hayat içerisinde direnme mekanizmaları geliştirdiğini ileri sürer. Bu bağlamda, strateji ve taktik De Certeau'nun en önemli iki kavramı olarak karşımıza çıkar. Ona göre anlam, üreticisi ile tüketicisi arasında eşitsiz bir ilişkidir. Üretenlerin tüketenler üzerinde bir gücü vardır. Hem üretilen anlamı, hem de bu anlamı taşıma/iletme biçimlerini benimsetme gücüdür bu. Fakat, üreticilerin 'stratejileri' tüketicilerin 'taktikleri' ile karşılaşır. Söz konusu olan, gündelik yaşam alanı içerisinde gerçekleşen bir direniştir, mücadeledir. İktidarı temsil eden strateji tarafından sunulan üretim tüketilir; ancak bu tüketim öngörüldüğü gibi olmaz, taktikler içinde tüketilir. Dolayısıyla, tüketilen artık farklılaşmış ve başka bir üretime dönüşmüştür. De Certeau'nun en meşhur örneği kent sokaklarıdır. Kent, uzmanlar tarafından planlanmış, kuralları belirlenmiş bir yaşam alanıdır, bir stratejidir. Ancak, yayalar, yani tüketiciler, o kenti kullanırlar. Parklarında yürürken, trafik ışıklarında beklerken taktiklerini devreye sokarlar; kestirmeye saparlar, çıkmaz sokaklara girerler, duvarlardan atlarlar, dururlar sonra yeniden yürümeye başlarlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Michel de Certeau, **The Practice of Everyday Life**, Berkeley: University of California Press, 1984.

¹²⁶ John Fiske'e göre modernitenin temel paradoksu şudur; üretilen enformasyon arttıkça, üreten, yani iktidar sahibi, tüketicilerin yani toplumsal öznelerin enformasyona ilişkin farklı yorumlarına daha az hakim olabilmektedir. Bu paradoksu örneklemek için Fiske, çocukların televizyon ile ilişkisine dair

kavramlarıyla açıklanabilir. Burada önemli bir noktayı atlamamak gerekmektedir. De Certeau, izleyicilerin ya da tüketicilerin¹²⁷, bu çalışma özelinde dindar kadınların, her ne kadar popüler kültür ürünlerini tüketirken, bir dergi okurken, bir şarkı dinlerken veya televizyon izlerken geliştirdikleri taktikler aracılığıyla ürünün anlamını dönüştürmelerinin mümkün olduğunu savunsa da bu durumun taraflardan birinin güçlü diğerinin zayıf olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğinin de altını çizer. Zayıf, kendisini taktikleriyle güçlünün stratejileri karşısında tümüyle çaresiz kalmaktan kurtarmış olabilir ancak bu abartılmaması gereken bir durumdur. Sonuç olarak, kendisine bırakılan ya da kendisi için tanımlanan tolerans sınırları dahilinde hareket etmek zorundadır zira sistemin kontrolü güçlüdedir. Morley'nin de aralarında olduğu bir grup akademisyen de, taktik kavramının “*toplumsal direniş unsuru şeklinde romantize edilerek eksik yorumlanmasının tehlikelerine*”¹²⁸ dikkat çekmektedirler. Başka bir deyişle, taktiklerin bir yere kadar fayda sağladığı ancak bu çalışma kapsamında örnekleme oluşturan kadınları yaşadıkları ikilem ve pişmanlık duygusundan kurtaramaya yetmediği söylenebilir. Kısaca, seyrediyor olmaktan duydukları rahatsızlığı kanal değiştirmek, göz kapatmak, kafa çevirmek, anlık meşguliyet yaratarak sahnenin bitmesini beklemek ya da ortamı terk etmek gibi taktiklerle azalttıkları ancak çelişkilerine son veremedikleri görülmektedir. Görüşülen kadınlardan T.Ü. bu tür sahnelerle denk geldiklerinde oğlunun sorduğu sorulara cevap veremediğini, kendisine yardımcı olması için bir “rehber hocaya” danıştığını şu şekilde anlatmaktadır: “*Soru sorarsa, orada kalıyorum, ne diyeyim, nasıl anlatayım, ne açıklama yapayım. Başıma geldi. Neden o onu öpüyor, evli mi onlar, evli insanlar böyle mi yapıyor gibi sorular sordu. Rehber hocamız vardı, ona sordum. Anne baba yapabilir, evlilik dışında yapılmaz de gibi bir cevap verdi.*” T.Ü. oğluyla ne tür bir diyalog kurması gerektiği konusunda kendisini yetersiz hissetmiş,

yapılan bir araştırmadan yararlanır. Hodge ve Tripp'in hapisane hayatını konu edinen bir pembe dizinin Avustralyalı çocuklar arasındaki popülerliğinin nedenlerini ortaya çıkardıkları araştırma, çocukların kendilerini televizyon dizisindeki kadın mahkumlarla özdeşleştirdiklerini saptamıştır. Bu durumu, çocuklarla mahkumlar arasındaki yapısal benzerlikle açıklarlar; okul, hapisanedir ve çocuklar da mahkumlar. Dolayısıyla, dizinin popülerliği çocukların okulları hapisane gibi görmelerinin sonucudur. Buradan yola çıkarak, Fiske, popüler kültürü, zayıfın taktikleri aracılığıyla gerçekleşen ‘açık, akışkan ve değişken bir kültür’ olarak tanımlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: John Fiske, **Understanding Popular Culture**, London: Routledge, 2010 ve Nick Stevenson, **Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi**. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008, s. 152-156.

¹²⁷ İletişim teknolojileri ve medya söz konusu olduğunda, De Certeau ‘tüketiciler’ kavramını kullanır. Stratejik olarak üretilen metni tüketecek olanlar, her ne kadar taktik üretiyor olsalar da henüz ‘alımlayıcılar’ değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Eric Maigret, **Medya ve İletişim Sosyolojisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 177-180.

¹²⁸ David Morley, **Television, Audiences & Cultural Studies**, London: Routledge, 2005, s. 27, 206, 264.

dini hassasiyete sahip olduğunu bildiği bir rehber hocaya danışarak taktik geliştirmiştir. Ahlaki değerlerine aykırı düşen, sınırlarını zorlayan televizyon içerikleri, kadınlara yeni bir mücadele alanı açarak “iki dünya arasında”¹²⁹ kalmalarına neden olmaktadır. Daha az rastlanmakla birlikte, bu karşılaşmayı pişmanlık duymadan gönüllü olarak talep eden kadınlar da bulunmaktadır. Onlara göre ise televizyon farklı olanı tanımak, ait olduğu habitusun dışında kalanı görmek için bir fırsat sunmaktadır. Katılımcılardan U.G. **Fatmagül’ün Suçu Ne** dizisini hiç kaçırmadan seyrettiğini ve dizinin hayranı olduğunu paylaştıktan sonra şunları söylemektedir: *“İlk bölümünde, tecavüz sahnesinde arkadaşlarla birlikte kalabalık bir gruptuk tesadüfen. O şekilde izlemek insanı biraz utandırıyor, çekiniyorsun o kadar insanın içinde. Hatta biz arkadaşımınla kalktık mutfığa gittik servis yapalım bahanesiyle. Ama erkekler izlediler. Dalga geçen oldu, bu kadar da olmaz diyen falan oldu ama tabii kadın olarak ister istemez çekiniyorsun o sahneyi izlerken. Sonra evde tekrarını izledim.”* U.G.’nin ifadelerini birkaç farklı noktadan ele almak gerekmektedir. Öncelikle, katılımcılar arasında, kadınların ve erkeklerin bir arada olabildiği, aynı ortamda sosyalleşebildiği bu tür bir arkadaş grubundan söz eden yalnızca U.G. olmuştur. U.G. hatırlanacağı gibi yaşamı ve sahip olduğu habituslar evlilik öncesi ve sonrası önemli ölçüde değişmiş az sayıda katılımcıdan biridir. Yanı sıra U.G. gibi eşi de üniversitede medya ve iletişim eğitimi almıştır ve bir televizyon kanalında kameraman olarak çalışmaktadır. Başka deyişle, sosyal çevreleri diğer pek çok katılımcıya kıyasla daha zengin ve geniştir. Dolayısıyla, dizinin tecavüz sahnesinin kalabalık bir arkadaş topluluğuyla birlikte seyredilebilmesi çiftin bu özelliğiyle açıklanabilir. Öte yandan, erkeklerin aynı sahneyi yorumlayarak izlemeye devam ederken, kadınların utanarak “servis bahanesiyle mutfığa gitmesi” eril sistemin yerleşikliği ve içselleştirilmiş olduğunu gösteren somut bir örnektir. Erkekler kadınların duyduğu rahatsızlığı duymamakta, kadınlar ise, kendilerinden talep edilmemesine rağmen, utanma duygusuyla ortamdan uzaklaşmayı tercih etmektedir. U.G. bu baskının sonucu olarak taktik geliştirerek mahrem alanında, evinde, uygun şartları sağlayarak diziyi ve tecavüz sahnesini tekrar izlemektedir. Bu noktada, U.G.’nin görüşülen kadınların çoğundan farklı olarak dizinin sunduğu dünya ile karşılaşmayı arzu ettiği, bunun için taktik geliştirdiği özellikle vurgulanmalıdır.

¹²⁹ Özlem Avcı, **İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği: İki Dünya Arasında**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Sonuç olarak, televizyon görüŖülen kadınların hayatlarına sahip oldukları yaŖam tarzından çok farklı, inandıkları değerleri tehdit eden görüntü ya da hikayeleriyle girebilen bir araç konumundadır. Katılımcılar gündelik yaŖamlarında yaptıkları tercihler ve aldıkları kararlarla kolaylıkla güçlendirebildikleri savunmacı dinsel kimliklerini televizyon karŖısında yeterince koruyamadıklarını düşünmekte ve durumu nefislerine yenik düşmek Ŗeklinde açıklamaktadırlar. Bu özelliğiyle televizyon kadınlar için bir mücadele alanına dönüşmektedir. Katılımcı kadınlar ile televizyon arasında eril ve dinî tahakkümün içselleştirilmiŖ olmasından kaynaklanan gerilimli bir iliŖki söz konusudur. Bu arada kalmıŖlık içerisinde kadınlar hayatlarının kontrolünü kaybetmemek için kendilerine yollar aramakta, çatıŖma ve uzlaŖma yöntemleriyle kendi alanlarını inŖa etmeye çalışmaktadırlar. Televizyon ise katılımcılara dıŖarıda, kamusal alanda deneyimleyemeyecekleri özgün bir kültürel alan yaratarak bu sürece aracılık etmektedir. Gündelik hayat, De Certeau'nun belirttiği gibi, içerisinde dinamik mücadelelerin yer bulduğu bir alan ise televizyon, yarattığı farklı mücadele alanlarıyla, katılımcı kadınlara gündelik yaŖamı deneyimleme fırsatı vermektedir. Kadınların televizyon kültürü aracılığıyla yaŖadıkları bu iç gözlem deneyiminin her ne kadar gündelik yaŖamın basitliği, sıradanlığı içerisinde saklı kalsa ve egemen söyleme dönüşemese de ciddiye alınması gerekmektedir.

4. KATILIMCI KADINLARIN TELEVİZYON PROGRAMLARINI ALIMLAMASI

Katılımcı kadınların televizyona yönelik öncelikli eleştirileri, toplumsal ahlaki erozyona uğratarak toplumsal yozlaşmaya yol açtığıdır. Bu eleştirinin kendilerine göre en sağlam dayanağı ise televizyon dizilerinde izledikleri “edep dışı” sahneler ve özellikle gündüz kuşağı programlarında şahit oldukları “gerçek hayat” hikayeleridir. Yorumlarda dikkat çeken edep, ahlak, yozlaşma gibi kavramların kadın ve kadın bedeni üzerinden tanımlanmasıdır. Bir önceki bölümün ilgili başlığında ele alınan “makbul kadın” televizyon ekranlarında da görülmesi istenen kadındır. Ataerki düzenin kurduğu ve kurumsal dinin meşrulaştırdığı sistem, kadın bedeni ve cinselliğinin denetim altında tutulmasına çalışır, aksi takdirde toplumsal karmaşa kaçınılmazdır. Bu tarih aşırı argüman öylesine yerleşmiştir ki kadın, kendi bedenine “fitne kaynağı” gözüyle bakmaya başlamıştır. Katılımcı kadınların televizyon metinlerini eleştirirken toplumsal ahlaka aykırılık ve edep dışılık hallerini kadın temsilleri üzerinden örneklerle desteklemelerinin nedeni de budur; toplumsal ahlakın çöküşü denetimsiz kadın bedenidir. Kadın, ekranda da toplumsal yozlaşmanın “sorumlusu” olmaktan kurtulamamış görünmektedir. Farklı olanı izlemekten keyif aldığını ifade eden ve kadına ait alt metinleri okuyan katılımcılar bulunmakla birlikte, görüşülen kadınlar, genel olarak, gündelik yaşam pratiklerinde benimsedikleri eril dindar bakışın makbul kadını televizyonun hayal dünyasında da görmeyi talep etmektedirler.

Derlenen anlatıların önemli bir kısmı “edep”, “kadın bedeni” ve “evlilik” kavramları üzerinden toplum yozlaşması konusunu ortaya koymaktadır. Bu konuda eleştiriler özellikle gündüz kuşağı programları aracılığıyla dile getirilmektedir. Örneğin A.Y. kendisini şu şekilde ifade etmektedir: *“Gündüz kuşağı programlarından çok şikayetçiyim. Seçenek de yok. Hele evlilik programları. Toplumu yozlaştırdılar. Orada evlenilmez. Bir de dediğim gibi seçenek yok. **Kismet Olursa** var, **Seda** var, **Esra**, **Zuhal** var. Ya hiç açmayacaksın ya da açıyorsan ister*

*istemez bakacaksın. Seyrediyorum, sonra diyorum kendi kendime ya sen bunun neyine bakıyorsun. Kapatıyorum. Sonra sıkılıyorum, tekrar açıyorum.” Kızmasına rağmen merak edip seyrettiğini belirten bir diğer katılımcı M.A. ise şunları söylemektedir: “Evlilik programları için yalandır diyorum yani. Bugün evleniyor yarın ayrılıyor, sürekli karmaşa içindeler. Ama ben de merak ediyorum, bakıyorum, sonra da kendime kızıyorum niye seyrediyorum diye. İnsanlara kötü örnek oluyor. Evlilikle ilgili kötü mesajlar veriyor.” Gündüz kuşağı programları arasında özellikle evlilik programlarının en büyük tepkiyi aldığı söylenebilir. Ancak “ibret almak için” de olsa izlenmektedir: “Bazen çok canım sıkılıyor, öğleden sonra, çocuklar da odalarına dağıldığı zaman televizyonu açıyorum oyalanmak için, zapping yapıyorum, **Esra Erol** bir de **Zuhal** var ya sadece ibretlik bir tablo görmek adına çok kısa bakıyorum, sonra geçiyorum, nasıl bu kadar insanlar izleyebiliyor, küçümsemek adına söylemiyorum ama hakikaten izleyenler hakkında bir çalışma yapılması lazım. Çok enteresan. Yani ibret almak için izliyorum diyebilirim.” (N.E.) Sevmediğini ve izlemediğini belirten katılımcı kadınlardan H.E. eleştirisine farklı bir “ayıp” boyutu katmaktadır: “Seviyesiz buluyorum. Çok da ayıp bir şey üstelik, bir insanın gidip oralarda eş araması.”*

Evlilik programlarının yayından kaldırılmasıyla sonuçlanan maddenin kabulünden önce RTÜK, aldığı çok sayıda izleyici şikayetinin de etkisiyle, 6112 sayılı Kanun’un 8. maddesinin birinci fıkrasının (f) bendinde yer alan televizyon yayınları “toplumun milli ve manevi değerlerine, genel ahlaka ve ailenin korunması ilkesine aykırı olamaz” ilkesine dayanarak ve bu ilkenin ihlali nedeniyle programların yayınlandığı televizyon kanallarına idari para cezaları vermektedir. Bunlardan, örneğin Kanal D’de yayınlanan **Kismetse Olur** adlı programa verilen para cezasının karar tutanağında¹³⁰ yer alan açıklamanın bir bölümü şöyle demektedir: “... temeli bireylerin birbirini karşılıklı olarak benimseyip sahiplenme duygusuna dayanan evlilik kurumu üçüncü şahıslara kapalı bir kurumdur. Aynı çatı altında kalan damat adaylarının aynı kadınla ilgilenmeleri ya da bir kadının aynı çatı altında yaşayan birden fazla erkeğe aynı anda ilgi göstermesi evliliğin temeli olan sahiplenme duygusunu zayıflatacağı gibi duygusal bir çöküşe sebebiyet vererek mutlak bir çatışmaya götürecek bir durumdur.” Söz konusu evlilik programında “aile yapısı ve evlilik kurumu açısından pek çok zararlı ve olumsuz içeriğin mevcut

¹³⁰ <https://www.rtuk.gov.tr/UstKurulKarar/Detay/9312>

olduğu” yorumuna yer verilerek yayıncı kuruluşa oybirliği ile idari para cezası uygulanmasına karar verildiği belirtilmektedir. Bunun ötesinde aynı karar tutanağında evlilik programlarının genel itibarıyla toplum üzerinde “yozlaştırıcı etkisi” olduğu, “mahremiyet” algısının zedelediği, mahrem kelimesinin etimolojik köken olarak haram, yasak, gizli, özel alana ait olan, tabu gibi anlamlara geldiği, oysa evlilik kurumunun “*toplumun temel yapı taşı*” oluşturması hasebiyle önemli bir müessese” olduğu ve mahrem olarak yaşanması gerektiği vurgulanmaktadır. Evlilik programları, toplumsal şikayetlerin artması ve düzenleyici denetleyici kurul olarak RTÜK’ün aile ve mahremiyet anlayışının dışında kalan formatları nedeniyle 2017 yılında Kanun Hükmünde Kararname ile ve RTÜK kanununa da eklenen ilgili madde¹³¹ ile televizyon ekranlarından kaldırılmıştı.

Bu bağlamda, mahremiyet sınırlarının nerede çizildiği sorusu akla gelmektedir. Katılımcıların çoğu için cinsellik çağrıştıran herhangi bir sahne, oyuncular arasında fiziksel yaklaşma mahrem alana girildiği anlamına gelmektedir. Katılımcılardan N.U. öpüşme sahnesiyle karşılaştığında kanal değiştirdiğini ya da televizyonu kapattığını, izlemek istemediğini, bunun yerine eşiyle, ailesiyle oturup rahatça izleyebileceği **Poyraz Karayel** veya **Seksenler** gibi dizileri tercih ettiğini ifade etmektedir. Kendisini rahatsız eden sahnelerde yaşadığı duygunun “utangaçlık” olmadığını belirttikten sonra şu ilginç yorumu yapmaktadır: “*Siz parkta öpüşen bir çift gördüğünüz zaman durup izler misiniz? Bence hayır. Bir de evinin içinde öpüştüklerini düşünün, onu izler misiniz? Bence yine hayır. Bana ikisi arasında bir fark yok gibi geliyor.*” Mahremiyet, edep ve kadın bedeni söz konusu olduğunda gerçek hayat ile televizyonun kurgusal ekranı arasında fark görülmemektedir. Bu konuda çok benzer bir değerlendirme de U.G.’den gelmektedir: “*Ben kendi hayatımda benim özelime girilmesinden hoşlanmadığım için onları da o şekilde... yani izlerken o kadar gerçekmiş gibi yaklaşıyorsun ki, sanki gerçekten öyle bir durum var, onlar gerçekten birlikte oluyorlar ve sen onları tabiri caizse röntgenci gibi bakıyormuş hissi geliyor.*” Dizilere ilişkin değerlendirme yaparken “*uç noktalardaki dizilere karşıyım*” diyen katılımcı P.E. de dizi tercihlerindeki yaklaşımını televizyonun görsel bir iletişim aracı olmasıyla açıklamaktadır: “*Aile içindeki ilişkileri bozacak, ahlaki sınırları zorlayan dizileri sevmiyorum. Mesela öyle*

¹³¹<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6112.pdf>

kitaplar da var, romanlar. Onları okurum ama görsellik de girince daha farklı oluyor.”

Derinlemesine görüşmelerde elde edilen bulgulara bazı katılımcıların ev içi kadınlık rollerini önceledikleri ve program tercihlerini buna uygun yaptıkları saptanmıştır. Örneğin, küçük yaşta halasının oğlu ile evlendirilen ve eşi ile ilgili “doğru kişi değilmiş” yorumunu yapan H.E. “*kadın sorunlarını işleyen*” gündüz kuşağı programlarının eskiye oranla azaldığından şikayet ederken şunları söylemektedir: “*Bir tane TRT’de var şimdi. Kızım şu anda ev hanımı, o da seyrediyor, çok faydası oluyor. İsimler aklımda kalmıyor, şişman bir bey var, aile danışmanı, kendine gelenleri program yapmış. Sorunu çözüyor program içerisinde. Kızım çok faydalı, çok öğretici olduğunu söylüyor. Onlar sorun çözerken sen de kendi sorununu onlarla beraber çözmüş oluyorsun. Çok öğretici.*” H.E. TRT’nin **Bir Yastıkta Kocayalım** adlı programından söz etmektedir. Hafta içi her gün saat 14:00’da ekrana gelen programın sunucusu Zafer Akıncı diplomalı psikolog olmadığı iddiaları sonucunda programdan ayrılmış, yerine Aile Danışmanı Dr. Mehmet Tekneci getirilmiştir. Gerçek hayat öykülerinden yola çıkarak hazırlandığı söylenen programda evlilik sorunları ele alınmakta ve ekranda çözüm üretilmektedir. Programın resmi tanıtım yazısında şu cümleler yer almaktadır: “*Evlilik nedir? Bu önemli birliktelik sevgiyle, saygıyla, sabırla yıllarca sürer mi? Neden zamane evlilikleri bu kadar çabuk sonlanıyor? Neden boşanmalar bu kadar artıyor gibi sorulara cevap arayacak. Yol gösterecek bir çok unsuru içinde barındıran **Bir Yastıkta Kocayalım** ülkemizde artan boşanma sayılarına çözümsel bir yaklaşım getirirken evlilikte yapılan hataları da gözler önüne serecek.*¹³²” Programın formatı evliliklerinde sorun yaşayan bir çiftin ev ortamlarında sorunlarının canlandırma yöntemiyle izleyicilere aktarılması, uzman psikoloğun eşlerle görüşerek sorunlara çözüm önerileri getirmesi şeklinde özetlenebilir. Psikolojik şiddetin yoğun hissedildiği ailenin sorunlarını, kadın ve erkeğin aile içindeki geleneksel, genel kabul görmüş rolleri çerçevesinde çözmeye çalışan bu televizyon programında dramatik öğelerin de bolca kullanıldığı gözlemlenmektedir. Tanıtım yazısında, boşanmalardaki artışa dikkat çeken programın uzmanı “biz ailemizi korumak zorundayız” diyerek ailenin kutsallığına atıf yapmaktadır.

¹³² <http://usyapim.com.tr/projeler/biryastiktakocayalim/>

4.1. Televizyonda Edep ve Kadın Bedeni

Egemen toplumsal düzenin devamının sağlanması adına kadından beklenen, ev ve aile içi görevlerini yerine getirmenin yanı sıra bedenini korumasıdır. Kadın, bedenini koruyabildiği ölçüde “iyi” kadındır; geleneksel, kültürel ve dinsel olarak belirlenen davranış kalıplarının dışına çıkması durumunda “kötü”¹³³ yani namus ve mahrem duygusunu yitirmiş kadına dönüşmektedir. Bu anlayışın yerleşikliği, katılımcıların televizyon içeriğini *edep* kavramı üzerinden değerlendirirken kullandıkları dar çerçevede kendisini göstermektedir. Zira herhangi bir sahnenin *edep dışı* sayılabilmesi için kısa bir öpüşme sahnesi hatta dekolteyi kıyafet yeterli görünmektedir. Örneğin, **Muhteşem Yüzyıl** dizisi ile ilgili yapılan tüm yorumlarda, dekolteye duyulan rahatsızlık mutlaka vurgulanmaktadır. Z.E. konuya ilişkin düşüncesini “**Muhteşem Yüzyıl**’da benim en çok dikkatimi çeken o kadınların, çok af edersin, çatallarıydı (eliyle göstererek). Nerede görülmüş Osmanlı’da öyle dekolte? O dekolte o diziyi izlemememe sebep oluyordu. O kadar dekolte göstermemeleri lazımdı” şeklinde ifade etmekte ve ardından **Diriliş: Ertuğrul** dizisi üzerinden tesettür hassasiyetini “mesela Ertuğrul’da Hayme Ana namaz kılıyordu. Tamam saçları görünmüyor, hadi küpeler gözükebilir ama boynu da görünüyordu, görünmemesi lazımdı. Çünkü namaz kılıyorlar. Namaz farz olduğuna göre örtü de farz” sözleriyle anlatmaktadır. Bu yorum edep ve ahlak kavramlarını kadın bedeninin denetiminde somutlaştıran, birbirlerini karşılıklı olarak meşrulaştıran ve yeniden üreten eril ve dinsel iktidar biçimlerinin benimsendiğini göstermektedir. Bir diğer katılımcı, A.Y. de aynı görüşe sahiptir: “Bir Hürrem karakteri koydular, Kanuni’nin hayatı Hürrem oldu. Tabii ki Hürrem var, yok değil, ama gerçeğini koyun. Mesela o kadınların kıyafetleri... bizim Osmanlımızın kadınlarının kıyafetleri öyle mi? Dekolteler, taçlar... onlar yabancı ülkelerin prenseslerinin kıyafetleri, onların geçmişi o. Bizim Osmanlı’nın kadınları öyle miydi?” A.Y.’nin kullandığı “Osmanlımız, bizim Osmanlı, yabancı ülkelerin prensesleri” gibi sözcük öbekleri aidiyet hissettiği kimlikleri bir televizyon dizisi yorumlarken görünür kılmaları

¹³³ Kadınlar üzerindeki toplumsal denetimin izlerini Türk edebiyatında, özellikle Peyami Safa romanlarında inceleyen Fatmagül Bertay şu yorumu yapar: ‘İyi kadın’, fedakar eş ve annedir; iyiliğinin esas nedeni de, doğaya aykırı davranmamasıdır. ‘Kötü kadın’ ise, doğaya aykırı davranarak analık rolünü reddeden, çapkın, sefih, haz peşinde koşan kadındır. Bertay’a göre esas sorumlu ataerkil ideolojidir zira dinsel olsun ya da olmasın, ataerkil ideoloji toplumun ahlaki bozulmasının önlenmesi ya da düzeltilmesi için kadının ve onun bedeninin denetim altına alınmasını önerir.

açısından ayrıca önemlidir. Ancak aynı zamanda, dizinin Osmanlı'yı nasıl yansıttığına ilişkin düşüncülerini kadın karakterler ve onların kostümleri üzerinden oluşturmuş olduğu görülmektedir ki bu yaklaşım kadın bedeni denetiminin merkezi konumunu gözler önüne sermektedir. **Diriliş: Ertuğrul** dizisi hayranlığından söz ederken **Muhteşem Yüzyıl** eleştirisi yapmaya başlayan T.Ü. düşüncelerini şöyle aktarmaktadır: *“Saray düşün, içinde kadınlar, harem, hiç savaş yok... Öyle değildi ki halbuki. Sonra baktık dekolteler falan, izlenecek gibi değildi.”* Dekolteler ya da cinsellik çağrıştıran sahnelerden son derece rahatsız olduğunu belli eden T.Ü. yaşadıkları maddi sıkıntılar ve eşinin bir süre işsiz kalması sonucu gönülsüzce kayınlarının evine yerleşmek zorunda kalmış bir kadın olarak “edep dışı” sahneleri kayınlarıyla birlikte izlemek zorunda kaldığını paylaştıktan sonra şu açıklamayı yapmaktadır: *“Onlar da beni öyle düşünürler mi acaba diye mi düşünüyorum sanki?”* Örtülü bir kadın olan T.Ü. kayınpederinden çekindiği için örtüsünü evde de çıkarmadığını, evde hiçbir zaman yalnız kalamadığını, kendisine ait bir evin özlemine çektiğini paylaşmaktadır. Yaşamını geçirdiği bu ortamın, gündelik yaşam unsurlarından biri olan televizyonla kurduğu ilişkiye etkisini gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, akşam saatlerinde televizyonun karşısına kayınlarıyla birlikte oturmak zorunda kalan T.Ü. için edep ve mahremiyet en önemli konular haline gelmektedir. Bu arayışın, T.Ü.'yü *“çocukların da izleyebileceği düzgün bir kanal”* olarak tanımladığı TRT'ye yönlendirdiği görülmektedir.

Katılımcılar **Muhteşem Yüzyıl** adlı dizinin Osmanlı İmparatorluğu dönemini tarihsel olarak doğru yansıtmadığı yargısına “haremden çıkmayan Kanuni” imgesinden ve kadın bedeninin temsil edilme biçiminden hareketle varmaktadırlar: *“Muhteşem Yüzyıl mesela. Hiç izlemedik. Gördük, izlemek istemedik. At üzerinden inmeyen padişahı, yatak odasından çıkmayan biri olarak bize anlattılar. Hep bir aşk, entrika... kadınlar zaten şöyle açıklar (göğüs dekoltesini göstererek) komple, güya kapalı gibiler ama Osmanlı'da öyle açık yoktu ki, o kadar... Tamamen pembe dizi gibi bir şeydi o ya, hiç izlemedik. Tarihi anlatan bir şey olduğunu biliyorum ama sırf o şeylerinden dolayı izlemedik yani. Yanlış anlattılar onu. Edep, namus daha önemli, şiddete göre.”* M.E.'nin sözlerinde üç unsur göze çarpmaktadır; Kanuni Sultan Süleyman'ın temsiline ve kostümlerin dekoltesine tepki ile ekranda edep ve namusun şiddet içeren sahnelerle tercih edilmesi. Net ifadeyle, şiddet sahneleri edep ve ahlak dışı sahnelerle göre daha az tehlikeli görülmektedir. **Muhteşem Yüzyıl** ile **Diriliş:**

Ertuğrul dizilerini bu bağlamda karşılaştıran M.E. şunları söylemektedir: *“Ertuğrul’da işte pek.. yani savaş sahnesi çok ama yine de izliyoruz. Tarih açısından. Çocuklara pek bakmayın diyorum o kesen şeylere çok aşırı oluyor. Gerçek değil diyoruz. Ama severek izliyoruz yine de. Başta tarihimizi anlattığı için seyrettik ama sonra başlayınca zaten diziye bağımlı oluyorsun, merak ediyorsun. Bir de senaryosu da çok güzel.”* M.E.’nin senaryosunu “güzel” bulmasını dizinin, “tarihimizi doğru” yansıttığını düşünmesinin yanı sıra senaryoda kendine özgü bir alt metin yakalamış olmasına bağlamak mümkündür: *“Kötüleri de ama yadırgamıyorlar. Nasihatle, öğütlerle iyi yola getirmeye çalışıyorlar. Kötüsün diye ayırım yapmıyorlar. Mesela bir gelinleri biraz kötü karakterli. Ona bu en son bölümde, bir şeyh var, hoca diyeyim, ona yaklaşıp, onun içindeki şeyi hissediyor, nasihat ediyor. Hazreti Hatice validemizi örnek veriyor, onun gibi sabırlı ol, onun gibi eşine itaatkar ol, şöyle ol böyle ol... yani kötüsün diye onu dışlayıp atmıyorlar, düzeltmeye çalışıyorlar kötü olsa bile. Onun da değişebileceğini anlatmaya çalışıyorlar aslında nasihatle.”* Tam bu noktada, M.E.’nin kayınvalidesi hakkında görüşmecisiyle paylaştığı bilgiler ve gündüz kuşağı programlarında “gelin-kaynana” temsillerine dair yorumları hatırlanmalıdır.

Muhteşem Yüzyıl dizisine ilişkin fikirlerini yukarıda sergilenen tablonun dışında kalarak, farklı açılardan değerlendiren az sayıda katılımcı da bulunmaktadır. Bu katılımcılar, birçok başka konuya da gösterdikleri farklı yaklaşımlarla dikkat çekmektedirler. Örneğin Z.U. dizide kendisini rahatsız edenin “dekolteler” olmadığını, senaryoyu beğenmediğini aktarırken düşüncelerini farklı bir perspektiften sunmaktadır: *“Kanuni dediğin adam müthiş dahi derecesinde zeki bir adam bence yani, Kanuni Sultan Süleyman ki dış güçler bile bunu kabul etmiş, böyle bir adamın aklını küçümseyip bir kadının oynacağı olmuş gibi gösteriyor o dizi, ben onu kabullenemedim. Beni o dekolteler falan rahatsız etmedi. O işin görsel kısmı. O kadarını da biraz güne uyarlayabilir, neticede senaryo. Hadi senaryoda bunları kullanabilirler, kıyafetler, şaşaalı yaşam falan ama verilmek istenen mesaj bir Hürrem’i bütün o toplanmış zekaya galip göstermeleri, onu ben hazmedemedim ki Hürrem’e de çok saygı duyarım ben. Hürrem de çok zeki bir kadıymış. Ama bütün o komuta zincirinde toplanmış zekaya hakaret gibi geldi bana.”* Katılımcılardan Z.L. de Hürrem karakteri üzerinden yaptığı yorumda senaryonun kadına bakışını eleştirmekte ve diziyi cinsiyetçi bulduğunu ifade etmektedir: *“Hürrem Sultan*

mesela, devlet işlerine karışmış diye kadını resmen dizide tüm imparatorluğu çökerten bir nesne olarak gösterdiler kadını ya, yok böyle bir şey... Ne diyorlar, şey, selamlığın arkasından toplantıları dinliyor, toplantı demiyorlar onlar tabii, istişare meclisi mi ne diyorlar galiba, onları dinliyor ve sonra padişahla bunları tartışıyor, ya da ne bileyim, fikirlerini sunuyor. Gerçekte de bu böyle, hani kitaplarda olan da bu... dizide de bu böyle yansıtıldı ama sonrasında öyle bir yere geldi ki aslında entrikacı, aslında ülkeyi, devleti karıştıran, 600 yıllık bir imparatorluğun çöküşüne sebep olan kişi gibi gösterildi yani. Kadın ve sonra şöyle bir algı; evet, kadınlar her şeye karıştığında böyle oluyor.” P.E. de benzer şekilde dizide Kanuni karakterinin resmedilme biçimini ya da kadın karakterlerin dekolte kostümelerini değil genel anlamda kadının televizyon ve dizi sektörü için ifade ettiğini düşündüğü anlamı eleştirmektedir: “**Muhteşem Yüzyıl..** onu da mesela çok severek başladık izlemeye sonradan çok abarttılar, işte eskiden böyle haremleler yoktu da, bu kadar kadına düşkün müydü padişah da falan dediler, farkındaysanız olayı yine bir kadına çevirdiler. Hep dikkat edin dizilerde en çok prim yapan kadındır. Getirmişler mesela **Kıvanç Tatlıtuğ**’un karşısına çirkin bir kadın koymuşlar diyelim. **Kıvanç Tatlıtuğ**, maşallah çok güzel çok yakışıklı çocuk, ama yine de o diziyi döndüremezler ya da döndürmeleri için koydukları kadının çirkinliğini kullanırlar. Yani yine kadın, hep kadın. Ahlaki yönden de hep kadınları pazarlıyorlar. Yani en iyi kadın dizide, en güzel kadın, en seksi kadın... kadın çok önde dizilerde.”

Yayınlandığı tarihin üstünden çok zaman geçmiş olmasına karşın katılımcı kadınların **Aşk-ı Memnu** dizisini sıkça gündeme getirmiş olmaları sahanın ilginç verilerinden biriydi. Aileye ve dolayısıyla toplumsal huzura zarar verdiği düşünülen dizi bu yönüyle sert eleştirilmekle birlikte katılımcılarda iz bırakmış görünmektedir. Ö.Z. diziyle ilgili görüşlerini şöyle aktarmaktadır: “*Sen git, aynı evde, amcanın karısıyla... Çocuklarımız için de kötü örnek... Ahlaksızlıkları meşrulaştırıyor. Kızlarım adına da korkuyorum açıkçası. Babam da sana yapıyor mu böyle diye soruyorlar, ne cevap vereceğimi bilemiyorum. Ya duymazlıktan geliyorum ya da bir şekilde geçiştirmeye çalışıyorum.*” Yayında ve popüler olduğu dönemde dizide kullanılan bazı ürünlerin satışının yapılmasını ise şu sözlerle yorumlamaktadır: “*O dönemin Bihter çılgınlığı neydi ya? Bihter parfümü, Bihter geceliği... Niye Bihter geceliği giyeyim ki ben ya? Kocama onu mu çağırıştırayım, onu mu sokayım aklına? Onu mu görsün karşısında? Ne gerek var?*” Diziyi toplumun ahlakını bozduğu

gerekçesiyle eleştiren bir diğer katılımcı P.E. “aile içi aşk” temasının bile “normal” gelmeye başladığını söylerken televizyonu bundan sorumlu tutmaktadır: *“Yengesine aşık olan adam falan... Abuk sabuk... Yaşantına sokmasan bile zihnen bazı şeyleri normal karşılamaya başlıyorsun.”* Katılımcılardan Z.U. ise diğer pek çok başlıkta olduğu gibi Aşk-ı Memnu dizisine de *“beşer şaşar”* yorumuyla farklı bir açıdan bakmaktadır: *“Aşk-ı Memnu’yu ben okudum, kitabını biliyorum. Orada çok saf, masum bir aşkı anlatıyor. İnsanlar yani beşer şaşar, duygularına yenik düşebilir ama dizide tamamen şehvete dökmüşlerdi olayı. Değerlerime aykırı geldi, doğru ama aykırı gelmesinden de ziyade senaryo iyi değildi. Doğru bir uyarılama değildi yani. Ama onlar da kendilerine göre haklıydı belki, izlenme rekorları kırdı, çok seyredildi hele o son bölüm tavan yaptı, oyunculuk falan çok güzeldi. Belki kendilerine göre güncellediler onlar ama bana hitap etmedi.”* Z.U.’nun romanı okumuş olması, diziyi bir uyarılama olarak değerlendirmesi, değerlerine aykırı gelmiş olmasına karşın bu gözle seyretmesi, oyunculuklar hakkında yorum yapması, bir araç olarak televizyona gerçekçi yaklaşması ve sektörün reyting uygulamasından söz etmesi diziyi yorumlayan diğer çoğu katılımcıdan kendisini ayıran özelliklerdir. Öte yandan N.Ş. aynı dizi hakkında şunları söylemektedir: *“Mesela Aşk-ı Memnu. O dizi bizim evde hiç seyredilmedi. Çünkü açık sahneleri çok fazlaydı. Hiç fark etmez konusu, senaryosu, o diziyi koyarım bir kenara.”* Bu iki dindar katılımcı arasındaki yorum ve yaklaşım farkı sahip oldukları habituslar arasındaki farklarla açıklanabilir.

Dizilerde veya farklı program türlerinde edep arayışını çocukları üzerinden açıklayan katılımcılar da bulunmaktadır. Bu kadınların bir bölümü anne olduktan sonra daha “dikkatli bakmaya” başladıklarını, eskiden belki kendilerini rahatsız etmeyen sahnelerin artık izlenmemesi gereken sahneler olduğunu ifade etmektedirler. Açıkça, televizyonu çocuklarına zarar verme, yoldan çıkarma potansiyeli taşıyan bir araç olarak konumlandırmaktadırlar. Katılımcılardan T.Ü. endişesini şöyle dile getirmektedir: *“Müzik video klipleri hatta reklamlarda dahi aynı. Nasıl diyeyim, çok özele giriyorlar. Edep olması gerekiyor. Edep derken kastettiğim fiziksel olarak yaklaşılması. İnsanların zihnine sokmaları hoşuma gitmiyor. Şimdi çizgi filmlerin içine bile koymuşlar bazı şeyleri. Oğlum televizyon izlediği zaman ben üzülüyorum. Cinsel konuları algılıyorlar, soru soruyorlar ve çeviremiyorum. Biz geride kalmışız. Ben orta okula falan gittiğimde bir şeyleri yeni yeni öğreniyordum. Şimdi birinci sınıfta aşık oluyorlar, bu benim sevgilim diyor*

çocuk. Bunda televizyon en büyük etken diye düşünüyorum.” Televizyonda özellikle bir edep arayışı olmadığını belirten U.G. çocuklarıyla ilgili olarak kendi aile ve ev ortamını sınır olarak belirlediğini ifade etmektedir: *“Öyle özel bir edep arayışım yok. Çocukların yanında daha dikkatli olmaya çalışıyorsun doğal olarak, soruya cevap verme korkusu aslında. Yoksa hepsi hayatın içinde olan şeyler, o da görüyor sonuçta. Babasıyla ilişkimizi de biliyor mesela. Biz evde çocukların yanında asla sarılma, yaklaşma gibi değiliz. Sarılırım, öperim ben eşimi. Aynı şeyleri televizyonda da görebilir çocuğum, hani o kadarına müsamaha gösteriyorum. Daha ileriye gittiğinde değiştiriyorum.”* U.G.’nin dindar bir kadın olarak bu yorumunu anlamlandırırken, katılımcılar arasında sosyal demokrat bir aileye doğmuş, evlilikle birlikte dindar yaşam tarzını tercih etmiş 5 kadından biri olduğunu, farklı habitusları bir arada yaşatmaya çalıştığını hatırlamak gerekir. Örneğin bir başka katılımcı H.A. benzer bir bağlamda televizyonda edep konusuna değinirken çocuklarına özel bir vurgu yapmamış, eşiyle yalnız olsalar dahi dizilerdeki öpüşme sahnelerinden rahatsız olduğunu belirtmiştir: *“Eşinizle yalnız seyrederken bile o sahneler utandırıyor. Ayy yapıyorum hemen kafamı çeviriyorum. **Bu Şehir Arkandan Gelecek**, baktım herkes birbirleriyle olmaya başladı, ay yok Mahir kapat dedim. Çekiniyorsunuz, bilmiyorum. Büyürken aldığınız terbiyeden belki de. Hala ben babamın yanında bu derece açık yakalı falan giyinmem yani.”* Benzer bir yorumu H.E. de yapmaktadır: *“Edep, ahlak gibi değerler önemli. Açık filmleri seyretmiyoruz zaten. Hemen kapatıyoruz. Bir daha da geri dönmüyoruz o diziye. Çocuklar olmasa da seyretmiyorum.”*

4.2. Ekranda Kadın Temsilleri: İçerik Motifleri

Katılımcıların bir bölümü, ekranda gördükleri kadınları ve kadın bedenini dindar kimliklerinin etkisiyle öncelikle edep, ahlak, mahremiyet gibi kavramlar üzerinden değerlendirseler de bir sonraki aşamada sadece “kadın” olarak taşıdıkları yükü dile getirmektedirler. Bu, eril düzene bir çeşit başkaldırı ya da itiraz olarak nitelendirilemese de televizyonda ve genel olarak medyada karşılaştıkları kadın temsillerini boyun eğen, sabreden, şükreden makbul kadın perspektifini terk ederek eleştirmektedirler. Örneğin S.E. kadınların ekran temsillerinde kendisini en çok rahatsız eden unsurun *“olağandışı bir şekilde bakımlı olmaları”* diyerek özetliyor, ardından şunları ekliyor: *“Modern zaman kadına çok yük veriyor bence. Televizyon dizileri, reklamlarında gördüğümüz kadın imajı da bunu gösteriyor. Kadın çamaşır*

yıkıyor, ful makyajlı. Mesela yemek hazırlıyor, ev kadını ama eye liner falan... Olamaz... Yani bir ev kadını yapamaz kardeşim, hem evinin yemeğini yapmışsın, hem temizliğini yapmışsın... Bunlar bana hiç inandırıcı gelmiyor. Gerçek hayatta farklı her şey. Güya çocuk okuldan geliyor... ulan senin annen gerçek hayatta ne zaman saç başı yapılı açtı kapıyı sana karşıladı yani... Anladın mı? Hep böyle bakımlı olmalısın mesajı veriyor. Bakımlı olmak da sanki makyaj yapmak, saç yaptırmak. Ruhu çökmüş kadının ama sen hep bakımlı olmalısın.” Benzer bir yorum yapan N.E. ise şunları söylemektedir: “Dizilerde villada bir hayat geçiyor, her yer tertemiz, kadında topuklu ayakkabılar sanki Türk yaşantısı villalarda geçen, topuklu ayakkabılarla, süslü kadınların. Sanki bizi o yansıtıyor. Hiçbiri yansıtmıyor. Dizilerde, reklamlarda sunulan kadın imajı bir çeşit baskı bence. Evde mükemmel olacaksın, işinde mükemmel olacaksın, çocuklarına anne olarak mükemmel olacaksın...” Ekranda gördüğü kadın temsillerini toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden alımlayarak eleştiren Z.L. ise farklı bir alt metin okumasıyla şu yorumu yapmaktadır: “**Paramparça**’da bir kadın var, zengin. Eşi kadının parasını yönetiyor ve kadının tek eğlencesi yardım toplama faaliyetleri ve dernek işleri.. Klasik... Para kadının parası, işleten kocası... Hadi eyvallah, anneyim, Türk mantığı, Türk kültürü içerisinde bunu kabul edebiliyorum da o kadar da kısıtlamamak lazım ya... Kadını mesela moda ile sınırlandırıyor. Adam mimarlık okurken, mühendislik okurken, ya da hukuk okurken, kadın mesela yapabileceği tek şey moda, çizim.” Z.E. ailece takipçisi oldukları **Diriliş: Ertuğrul** dizisini, geleneksel ataerkil sistemin kadınlara atfettiği ve dini argümanlarla da desteklenen “ortalığı karıştıran kadın” temsilleri nedeniyle eleştirmektedir. Ayrıca, ayrıntıya girmeden kadın-erkek ilişkilerine dair üstü kapalı bir yorum yapmaktadır: “Dizideki kadın karakterlere bakınca kadınlarda bu kadar fitne var mıydı diye düşündüm. Zaten kadınlarla çok ilgileri yokmuş gibi aslında, eşleriyle. Ertuğrul’u ben eşine doğru düzgün sarılırken hiç görmedim.” Dizilerde “ideal anne” temsili de S.Ü. tarafından eleştirilmektedir: “Bence ekranda gördüğümüz kadınlar gerçek hayattaki kadınları yansıtmıyor. Yani kendimi bağdaştırdığım kimse yok. **Anne** dizisindeki kız mesela. Öyle bir anne olmak isteyebilirdim ama bence anne olmadığı için öyle o (gülüyor). Çocuğunu seviyorsun tabii ama yeri geliyor tırnaklarınızı çıkarabiliyorsunuz yani. Gerçek dışı televizyondaki anne karakterleri. Canım, cicim, kuzum... Böyle bir anne olmak isterdim tabii ama mümkün değil. Gerçekler öyle değil.” Modleski, televizyon dizilerinde kadın temsillerini analiz ettiği *Loving With A Vengeance* (1982)

kitabında, temel olarak birbirine zıt iki kadın karakter tiplemesinden söz eder: İdeal kadın/anne ve kötü/kışkırtıcı kadın¹³⁴. Bu iki kadın karakter tiplemesinin, toplumsal cinsiyet stereotiplerinin yeniden üretilmesine aracılık ettiği ve toplumda var olan iktidar ve güç ilişkilerini pekiştirdiği yadsınamaz. Ancak, Z.E. ve S.Ü. örneklerinde görülen kadınlara ait alt metin okumaları da görmezden gelinemez.

Katılımcı kadınlardan H.A. ise haber öznesi kadınlar hakkındaki görüşünü şöyle aktarmaktadır: *“ATV’nin haberlerini seyredirim. Haberler artık 3. Sayfa haberlerine döndü. Çocuklar o şiddeti görsün istemiyorum, karısını bıçaklayan adamdan bahsediyor, yok biri birine cinsel istismarda bulunmuş, çocuğum bunları görsün istemiyorum. Çok kızıyorum. Ben şunu da düşünüyorum, ne zaman ki medyada kadın bıçaklanma olayları böyle ayyuka çıktı, her yapılan gösterildi, ben inanıyorum ki insanların ondan sonra akıllarına iş düştü ve bu daha da fazlalaştı. Artmasına sebep kesinlikle medya.”* H.A. kadınların haberlerde temsili üzerine sistem eleştirisi de yapmaktadır: *“Kadın olmak zaten başlı başına çok zor bu hayatta. Hiç bir anne yuvasını kolay kolay dağıtmaz, ben inanmıyorum. Ama boşanmışsın işte, geçmiş gitmiş, kadın hayatına bir yön vermiş, bir yıl geçmiş gelmiş geriye karısını bıçaklamış. Boşanma sonrası kadın ölümleri arttı farkındaysanız. Ama bunu haber olarak gösterirken, bir taraftan da erkeklerin akıllarına iş düşürüyorlar. Çünkü caydırıcı cezalar da yok ki ülkemizde, o indirimi, bu indirimi... adam kravatla gidiyor diye cezasında indirim.”* Özetle, yukarıda alıntıladığımız 6 dindar katılımcı, kadının televizyon ekranlarında temsil edilme biçimini, bir anlamda “kadın” kimliklerini öne geçirerek, son derece politik ve düzen karşıtı bir dille eleştirmektedirler. Anlatılarında örnek verdikleri olaylara bakıldığında eril egemen sistemin dayattığı toplumsal cinsiyet rollerine itirazları olduğu açıkça görülmektedir. Örneklemi oluşturan dindar kadınların en azından bir bölümü ekran temsilleriyle pekiştirilen “ideal kadın” imajını sorunlu bulmaktadırlar. Toparlanacak olursa, katılımcılara göre, kadın mükemmel olmak, her daim bakımlı olmak zorunda değildir; ideal anne olmak zorunda da değildir; kadının ekonomik bağımsızlığı, parasının kontrolünü elinde bulundurması önemlidir, temsillerde genellikle bunun tersi olmaktadır; kadın dizi karakterlerinin meslek tercihlerinde cinsiyetçi yaklaşım bırakılmalıdır; senaryolarda, ortalığı karıştıran kadın portresi rahatsız edici ölçüde

¹³⁴ Tania Modleski, **Loving With A Vengeance: Mass Produced Fantasies for Women**, London: Routledge, Second Edition, 2007.

yoğundur ve özellikle yeterince caydırıcı cezaların olmadığı bir yargı sisteminde, erkek şiddeti kaynaklı kadın cinayetleri haberleştirilirken azami özen gösterilmelidir.

Bununla birlikte, aynı dizilerdeki aynı kadın temsillerinden yola çıkarak farklı okumalar yapan katılımcılar da bulunmaktadır. Örneğin, **Diriliş: Ertuğrul** dizisinde Z.E.'yi rahatsız eden “ortalığı karıştıran kadın” temsilinin M.E. tarafından alımlanma biçimi erkek egemen bakışı yansıtmaktadır. Dizide, Gündoğdu isimli evli, eşi hamile kalamayan bir erkek karakterin bir başka kadınla ikinci evliliğini yapması olarak özetlenebilecek olay örgüsünü M.E. şu sözlerle yorumlamaktadır: *“Gündoğdu’nun asla öyle bir düşüncesi yoktu, adama görüne görüne, adam da bir korudu kendini iki korudu, artık ondan elektriği aldı, evlenme isteğini, bu ilk eşten de çocukları olmayınca onlar da direk soy yürütmek için bu istek ona doğdu.”* Bu cümlelerde açığa çıkan, Z.E.’nin “fitne kaynağı kadın” alt metin okumasının aksine, masum bir erkeği ısrarlı uğraşlardan sonra baştan çıkarmayı başarmış “kötü” kadın portresidir. “Soy yürütmesi” gereken erkeğin ise başka bir seçeneği kalmamıştır. Bu yaklaşım farkını değerlendirirken Z.E.’nin tüp bebek yöntemiyle evliliğinin ilerleyen yıllarında anne olabilene kadar maruz kaldığı toplumsal baskıyı “kendimi değersiz hissettirdiler” cümlesiyle anlattığının ve ayrıca kayınvalidesine karşı gelerek bir tarikata bağlanmayı reddettiğinin altını çizmek gerekmektedir. Öte yandan, **Anne** dizisinde temsil bulan “ideal melek anne” rolünü eleştiren S.Ü.’nün karşısına H.E.’nin diziyi alımlama biçimi yerleştirilebilir: *“Anne dizisini seviyorum. O kadının özverili olması, kızını sahiplenmesi, kızı sahipsiz, annesinden çok çekiyor, sıkıntı çekiyor, bir de kötü şeyler yok böyle edepsizlik falan aşk maşk yok, gerçi yine aralarda oluyor ama başka dizilere nazaran daha iyi.”* H.E. bu okumasıyla eril ve dinî toplumsal düzenin “kutsal aile, fedakar anne” söylemini içselleştirdiğini göstermektedir. Dindarlık seviyesi ve kadını konumlandığı yere ilişkin düşünsel devamlılığı H.E.’nin şu yorumunda görmek mümkündür: *“Müslümanlığı temsil etmiyorlar. Normal hayat şartları neyi gerektiriyorsa onu yapıyorlar. Maalesef Müslümanlık yansıtılmıyor televizyonda. O tartışma programlarına da mesela kapalı kadınların gelmesini, orada tartışmalarını da pek tasvip etmiyorum. Çok fazla saatlerce oturup erkeklerle konuşması, dinimize göre de erkeklerle karşılıklı oturup konuşması da çok hoş bir şey değil bence.”*

4.2.1. Kadın Rol Modeller: Olamadığı Kadını İzlemek ve Ekonomik Bağımsızlık Motifi

Katılımcıların bir bölümü, dizilere, etkileyici buldukları kadın karakterler nedeniyle bağlandıklarını ifade etmektedirler. Bazıları için bu tercihin sebebi “olamadıkları kadını izlemek” duygusudur. A.Y. bu motivasyonu net bir şekilde açıklamaktadır: “**Hayat Şarkısı** izliyoruz. Oradaki kadın karakter Hülya hoşuma gidiyor. Deli doluluğu, çılgınlığı, inatçı olması, istediğini elde edebilmek için sonuna kadar direnmesi. Kendimde yapamadığım şeyleri onda görüyorum. Mesela çok zorluklarla büyüyor ama tırnaklarıyla kazıyarak bir yere geliyor. Hep kendi emeğiyle bir şeyleri kazanıyor.” A.Y. **Müge Anlı ile Tatlı Sert** programını da gerçekçi ve faydalı bulmasının yanı sıra sunucu Müge Anlı’nın çizdiği “güçlü kadın” imajını beğenmesi nedeniyle takip ettiğini belirtmektedir: “*Müge Anlı’yı izliyorum. Gerçek var içinde. Müge’nin programını hem destekliyorum hem faydası olduğuna da inanıyorum. Karakter olarak da güçlü, düzgün bir karakter. Gerçekten isteyerek dinlersen alacağın çok şey var o programdan. İlişkiler anlamında olsun, çocukların yetiştirilme tarzlarıyla ilgili olsun, hani böyle erken evliliklerden olsun...*” Bu yorumu değerlendirirken A.Y.’nin erken evlilik yapmış, kısa sürede üç çocuk sahibi olmuş, evlenir evlenmez geniş aile apartmanında kayınlarıyla, eltiler ve kayınbiraderlerle bir arada yaşamış, uzun yıllar sonra çekirdek ailesiyle kendi evine taşındığında ancak “özgürlüğün ne demek olduğunu” anladığını ifade etmiş bir kadın olduğunu hatırlamak gerekir. Müge Anlı’nın hissettirdiği “güçlü kadın” imajıyla A.Y.’nin saygısını kazanmış görünmesi de bu bağlamda önem kazanmaktadır. Katılımcılardan H.U. **Anne** dizisini tercih nedenini aktarırken dizide yer alan oyuncularını başarılı bulduğunu belirtmekte ancak bunun tek başına yeterli olmadığını eklemektedir. H.U. **Anne** dizisi ile ilgili, diğer pek çok katılımcı yaklaşımından farklı olarak, anne değil, büyükanne rolüne odaklanmaktadır: “**Anne** dizisini tercih etme sebebim, konu önemli, büyükanne olgunluğu, yaklaşımı... Kızının yetersiz kaldığı noktada devreye giriyor, yardımcı oluyor. Oyuncuyla da alakalı, **Vahide Gördüm**’ü çok severim. Ama tabii sırf oyuncusu için dizi izlemem.” H.U. kendisi henüz büyükanne olacak yaşta değildir, dolayısıyla olamadığı kadını izlediği söylenemez. Ancak “kızı yetersiz kaldığında devreye giren anne” karakterini öne çıkarmasının, kişisel yaşamında özel bir anlamı olduğu söylenebilir.

Katılımcıların dizilerdeki kadın kahramanları alımlarken, karakterlerin tercihlerini eleştirdikleri tersten okumalara da rastlanmaktadır. Eşinin seçimi olması nedeniyle her hafta salı akşamları Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz dizisini seyrettiklerini söyleyen A.Y.’nin diziyle kendisine özgü bir bağ da kurduğu görülmektedir. Dizideki kadın karakterin hoşuna gittiğini belirten A.Y. karakteri bazı yönleriyle “ben olsaydım” diyerek eleştirmektedir: *“Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz seyrediyoruz her hafta salı akşamları. Kadın karakterler hoşuma gidiyor. Kadın aslında otoriter bir kadın ama hep kocasından bir adım geride duruyor. Eşinin metresini kabullendi. Ben kendimi onun yerine koyuyorum, kabullenmezdim. Başka bir kadını tercih ettiyse benimle hayatı bitmiştir, net. Bazı yaşam şartları var, kadının maddi gücü olmaz, aile desteği olmaz, kocasının her yaptığına dayanmak zorunda kalır, metresine dayanmak zorunda kalır. Bu dizide kadının şartları da böyle değil. Kadın kapıyı çekip gidebilir durumda aslında. Niye katlanıyor diye soruyorsun, ortada bir şey yok. Yani katlanmasını bu duruma gerektirecek bir şey yok.”* Bu anlatıda görünen, kadın kahramanın eleştirilmesi ve “ben olsaydım” vurgusuyla yapılan kadının toplumsal konumuna itirazdır: Kadın, ikinci kadını kabul etmek zorunda değildir ve ekonomik bağımsızlık, memnun olmadığı şartlara tutsaklığını bitirebilmesini sağlayacağı için kadın açısından özgürleştiricidir. Televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet temsilleri üzerine yapılan araştırmaların bir bölümü, dizi karakterlerinin egemen değerlerin yeniden üretilmesine aracılık ettikleri sonucuna ulaşır. Bu çalışmaların bazıları, dizi kahramanlarının ara sıra toplumsal rollerin dışına çıksalar da nihayetinde bir dönüşüm yaşamadıklarını, geleneksel konumlarına razı olduklarını savunur ve dizi metinlerinin, bu yanlarıyla, sorgulayıcı bir okumayı izleyici açısından olanaksızlaştırdıklarını, izleyicinin toplumsal rollere karşı direnmenin imkansızlığına inandırıldığını¹³⁵ ileri sürerler. Oysa Thompson, medya ve gelenek ilişkisini tartışırken, aralarındaki bağlantının iki katlı doğasına dikkat çekerek iletişim medyasının bir yanda geleneksel otoriteyi ve geleneksel eylemin temelini zayıflattığını, diğer taraftan geleneğin yenilenmesinin koşullarını ileri bir boyuta taşıdığını¹³⁶ iddia eder. Medyanın geleneğin hizmetinde etkin kullanıldığını ispatlayan örnek olaylar ya da temsiller kolaylıkla bulunabilir ancak

¹³⁵ Aydan Özsoy, “Yerli Televizyon Dizilerinde Farklılaşan Toplumsal Cinsiyet Temsilleri Üzerine Bir Tartışma”, içinde **Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri**, der. Şahinde Yavuz, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2015, s. 226-246.

¹³⁶ Thompson, **a.g.e.**, s. 285-286.

medyanın gelişmesiyle birlikte geleneğin “*belirli açılardan köklü bir dönüşüme*”¹³⁷ uğradığı da bir gerçektir. Maruz kaldıkları medya iletileri ya da televizyon temsilleri, bireylere gündelik yaşamlarında karşılaşmayacakları farklı dünyalar sunarak onlara yakın çevrelerinden, ait oldukları habitustan hayali olarak uzaklaşma olanağı tanımaktadır. Başka deyişle, birey yakın çevresinin uzağında yer alan dünyayı hayal edebilir ki bu dünya “*gerçek ve hayali tecrübenin sürekli bir şekilde özümsemişiyle yeni yaşamın oluşturulabildiği riskleri ve fırsatları barındırır.*”¹³⁸

4.2.2. Ekran Aşk

Yarıdan fazlası görücü usulü evlenmiş olan katılımcıların en azından bir bölümünün aşık olduğu erkekle evlenmediği ortadadır. Yüz yüze mülakatlarda paylaşılan bilgiler de zaten bunu doğrulamaktadır. Kadınlar arasında eşiyile ilgili olarak “doğru kişi değilmiş” veya “evlendikten sonra sevdim” yorumlarına rastlanmaktadır. Aşkın, aşık olma duygusunun eksikliğini, dizi kahramanlarına neredeyse öykünerek gidermeye çalıştıkları söylenebilir. Bu bağlamda, M.E. ile T.Ü. hissettikleri duygusal tatminsizliği iki dizi karakteri üzerinden etkili bir biçimde dile getiren katılımcılardır. Her ikisi de evlenecekleri erkeği seçme şansı tanınmamış, erken yaşta anne olmuş, geleneksel ataerkil geniş aile yaşamına dahil olmak zorunda kalmış ve dinî habituslarının kendilerinden beklediği şükür ve sabır tavrını benimsemiş iki genç kadındır. Toplumsal hiyerarşik düzende yerleştikleri konumların benzerliği ile aynı dizinin aynı iki kahramanı arasındaki aşktan benzer ölçüde etkilenmiş olmaları arasındaki nedensellik ilişkisinin değerlendirilmesi gerekir. Her ikisini de etkileyen aşk, TRT1 dizisi **Diriliş: Ertuğrul**’un ana kahramanları ve gözde çifti olan Ertuğrul ile Halime arasındaki aşktır: “*Ertuğrul ile Halime arasındaki aşka bayılıyorum. Çok mesafeli ama çok içten. Vıcık vıcık değil. Öyle bir aşk anlatıyorlar ki sözle seni seviyorum kelimesi geçmiyor ama muhteşem bir şey ya, çok hoşuma gidiyor, bayılıyorum. Ben de öyle olmak istiyorum eşimle. İlla mum yakıp seni seviyorum demek gerekmiyor. Eşime söylemedim ama söyleyeyim, birbirimize karşı öyle olalım, örnek alabiliriz aslında. Belki o da aynı şeyi hissediyordur da söyleyemiyordur. Onların o saf aşkını görünce ben de eşimi daha bir sahipleniyorum sanki. Bak bu şimdi aklıma geldi, eşime söyleyeyim, bak onlar gibi, vıcık vıcık ilişki değil, ne kadar doğal, çok resmî görünüyor ama ne kadar*

¹³⁷ A.g.e., s. 296.

¹³⁸ A.g.e., s. 288-289.

büyük bir aşk. Biz de öyle olabiliriz.” M.E.’nin kurduğu bu cümlelerden, eşiyile yaşadığı ilişkiden memnun olmadığı, duygusal olarak beklentilerinin karşılanmadığı anlaşılmaktadır. M.E.’nin içinde bulunduğu habitus, tabi olduğu toplumsal ve kültürel düzen ona ancak “içten” ama “mesafeli”, “çok saf, doğal” ama “resmî” bir “büyük aşk” hayali sunabilmektedir. M.E.’nin yaşayabileceği aşk, en fazla, çerçevesi eril ve dinsel baskı araçları tarafından çizilmiş bu “mesafeli, resmî” aşk olabilir. M.E. tahakküm araçlarının da hoş görmeyeceğini ve ulaşamayacağını düşündüğü aşk biçimini ise küçümseyici tavırla “vıcık vıcık” tanımını ile ifade etmektedir; ona göre çiftlerin birbirlerine sevgilerini “seni seviyorum” cümlesini kullanmadan da hissettirmeleri mümkün görünmektedir. Dizi kahramanlarının aşkı da tam olarak bu çerçeveye oturmaktadır. Yani, söz konusu dizi, anlatı tasarımıyla, resmettiği ideal aşk ilişkisiyle, dindar muhafazakar kadının aşktan beklentilerini sınırlandıran kültürel yapının değerlerini pekiştirerek yeniden üretmektedir. T.Ü. de Ertuğrul-Halime aşkına hayrandır: *“İlişkileri çok güzel, eskiden böyle aşklar varmış, hala olduğunu zannetmiyorum, erkeklerin artık düşündüğü sadece o. Kocamla bizim de öyleydi, vardı o ilişki, uzaktan, eli elime değmeden. İmam nikahından sonra değişti tabii hani... Başka şeyler girdi devreye.”* Tıpkı M.E. gibi T.Ü. de bu ekran aşkı ile kendi ilişkisini kıyaslamaktadır. “Uzaktan, eli elime değmeden” ifadeleriyle değer katmaya çalıştığı ilişki yine “mesafeli” bir ilişkidir. T.Ü. kadın ile erkek arasındaki fiziksel yakınlaşmanın, neredeyse ilişkinin tılsımını bozan bir durum olduğunu ima etmektedir. Kocasıyla arasındaki ilişkinin de “imam nikahına kadar” onlarınki, yani Ertuğrul ile Halime’nin aşkı gibi olduğunu paylaşmaktadır ki imam nikahıyla son bulan, bu bağlamda, iki beden birbiriyle uzak durmasıdır. T.Ü.’nün “erkeklerin düşündüğü sadece o” cümlesinde kast ettiği cinsel ilişki, cinsel birleşmedir¹³⁹ ve T.Ü. cinsellik hatta fiziksel temasta bulunma izni öncesi, yani imam nikahı öncesi sahip olduğu ilişkiyi daha değerli görmektedir. Ertuğrul ile Halime arasındaki “fiziksel temassız” yaşanan büyük aşk T.Ü. ve M.E.’nin hayranlık duydukları, “bayıldıkları” ekran aşkıdır.

Aşk temalı diziler veya dizilerde yan hikaye olarak aşk, kadınların bir bölümü tarafından edep sınırlarını aşma tehlikesi nedeniyle tercih edilmezken, bir grup

¹³⁹ Bu yorumun araştırmacıya ait olduğu düşünülmemelidir. Derinlemesine görüşme sırasında, T.Ü. beden diliyle “o” sözcüğüyle ifade etmek istediğinin cinsel birleşme olduğunu kullandığı beden diliyle şüpheye yer vermeyecek şekilde anlatmıştır. Çalışmanın farklı bölümlerinde T.Ü.’nün cinsellik çağrışımlı kelimeleri “ayıp” görerek telaffuz edemediğinden ayrıca bahsedilmiştir.

katılımcı için ise dizi izleme pratiğinin keyif veren ögesi, hatta izleme nedeni olabilmektedir. Örneğin H.A. tercih etmeme nedenini şöyle açıklamaktadır: *“Çocuklar olmasa bile kendimiz için, kendi ahlakımız için izlemiyoruz zaten öyle şeyi. Yok, hiç izlemiyoruz öyle aşk falan. Bir izlediği eşimin Kurtlar Vadisi. Genelde öyle şeyler.”* Dizilerde aşk hikayeleri konusunda H.A.’dan tamamen farklı düşünen ve *“ben aşk arıyorum”* diyen U.G. ise şunları söylemektedir: *“Eşim mesela TRT’yi daha çok sever, ona daha uygun diziler var orada. O daha böyle aile, köy, kadaba havası dizilerini sever. 7 Numara ile başlamış, işte Yeşil Deniz, Seksenler, bir tane daha var Beni Böyle Sev gibi bir şey galiba... Onlar da beni cezbetmiyor. Ben aşk arıyorum. Benim aradığım aşk, mutluluk, böyle erkek kadını sahiplensin, korusun, mutlu yuvaları olsun falan... Benim dizilerim daha bir masal havasında...”*

Dizilerde erkek kahramanların eşlerini aldatması ya da birden fazla kadınla birliktelikleri, katılımcı kadınların tümünü kızdıran bir olay örgüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların erkek egemen ve dindar muhafazakar habitus ilişkileri arasında en sert tepkiyi verdikleri, en kabul edilemez buldukları toplumsal cinsiyet eşitsizliği “başka bir kadın” olgusudur. İnançları aracılığıyla da meşrulaştırılan tahakküm biçimlerini pek çok örnekte kabullendikleri saptanan katılımcıların aldatılma konusundaki hassasiyetleri ilgi çekicidir. İnanışları dinin, birtakım şartlara bağlayarak cevaz verdiği, bir erkeğin birden fazla kadınla “evliliği”, katılımcıların sistem karşısında en yüksek direnci sergiledikleri alandır. Kadınların, bu noktada kendilerini içinde buldukları çıkmaz, “asla kabul etmem” tonunda ifade ettikleri tutumları ile dinin kurallarını kabul etme zorunluluğu arasında kalmalarıdır ki bu çıkmazı dinin cevaz şartlarını ağırlaştıran vurgularla aşmaya çalışmaktadırlar. Televizyon dizi metinlerinde rastladıkları aldatılma hikayelerine gösterdikleri tepkinin temelinde, bir anlamda, kendi hayatlarında benzer bir durumun öznesi olma korkusu yatmaktadır. Katılımcılardan E.L. konuya ilişkin görüşlerini ifade ederken dizinin erkek kahramanı üzerinden eşine mesaj göndermektedir: *“Eşkiye Dünyaya Hükümdar Olmaz’da aslında beni çeken çok fazla şey yok, aksine kızdığım şeyler var ama nedense izliyorum. Niye bilmiyorum. İçinde aşk da var, mesela adamın iki karısı var, çok kızdım, çok sinir oldum, mesela eşimle izlerken falan ay şuna bak dedim geri zekalı, onu da seviyor onu da seviyor, nasıl sever bir insan iki kişiyi, bir kalpte iki sevginin işi ne falan diyorum.”* **Diriliş: Ertuğrul** dizisi karakterlerinden Gündoğdu’nun evlilik dışı ilişki yaşadığı Goncagül ile birlikteliğini yorumlayan Z.E.

senaryoyu gerçek hayata taşımaktadır: “*Gündoğdu ile Goncagül’ün birlikte olmaları... Bilmiyorum.. Eşinin rızası olsun olmasın çift evlilikler olabiliyordu o zamanlar ki günümüzde de var o şekilde, imam nikahı kıyılıp. Allah muhafaza diyorum.*” Z.E.’nin “Allah muhafaza” ifadesi ve söylerken kullandığı ses tonu ile beden dili kesin bir reddetme içermektedir. Birden fazla evliliği, özellikle imam nikahı vurgusuyla eleştirmesi ise itiraz duygusunun gücünü göstermektedir çünkü E.L.’de de görüldüğü gibi, kadınlar bir anlamda inançlarını sorgulama pahasına tek eşliliği savunmaktadır.

4.3. Manevi Bir Değer Olarak Aile

Katılımcı kadınlar televizyon ekranlarında, özellikle dizilerde izledikleri aile temsillerine birkaç farklı açıdan yaklaşmaktadırlar. Bunlardan ilki, Türkiye’de yayına giren aile dizilerinin bir bölümünde rastlanan “eski mahalle kültürü” ve “sorunları olan ama yine de mutlu geniş aile” temalarıyla izleyicide uyandırdığı özlem duygusudur. Katılımcı kadınlar aile dizilerine öncelikle nostaljik duygularla ilgi göstermektedirler. Bu diziler arasında adı en sık geçenlerden biri olan **Seksenler** hakkında A.Y. şunları söylemektedir: “*Mesela **Seksenler** var. Ben o yılları yaşamış biri olarak o diziyi izlerken 80’lere gittim. Birebir yaşadım ve çok zevk aldım. En basitinden evdeki eşyalar. Bir nostalji. Soba, evdeki sıcak ortam, aile, baba figürü... O baba figürü gerçekten o zamanın babalarıydı. Ben dizidekileri gördüm. Anne karakterini de, o mahalle ortamındaki sıcaklığı da gördüm. Biz öyle büyüdük.*” A.Y. diziyi tarif ederken neredeyse ideal bir yaşam tablosu ortaya koymaktadır. Geçmişin bu şekilde idealize edilmesi, bugünden hoşnut olmamak anlamına gelebilir. Başka deyişle, değişimi yenilenme, gelişme olarak değil eski değerlerin kaybı olarak görme eğilimidir. Aynı diziyi gündeme getiren bir diğer katılımcı H.A. ise yorumunda geçmişin mahalle ve komşuluk kültürüne odaklanmaktadır. Bu noktada, H.A.’nın 15 Temmuz sonrası yaşananları da yine değişen ve dağılan komşuluk ilişkileri üzerinden yorumladığını hatırlamak yerinde olacaktır.: “*Hoşuma gidiyor ya. O zamanlarda gerçekten o komşuluklar vardı, bizim mahallede de vardı. Bahçemize gelirlerdi, bir dert sıkıntı olduğunda dertleşilirdi, kız kardeş gibi bağlanmalar, birbirini korumalar, çok güzel günlerdi. **Seksenler**’i seyrettikçe hep aklıma geliyor o yıllar.*” Değerlendirmesinde, H.A.’nın da “eski güzel günler” özlemiyle özellikle komşuluk ilişkilerini idealize ettiği görülmektedir. O ilişkilerin bugün kaybolmuş

olmasını ise kadının değişen sosyal yaşantısına bağlamaktadır: “Site de bir nevi mahalle ama o derece olamıyor. Ben şöyle düşünüyorum ya, insanların uğraşları çok farklı artık. Kadınlar çok dışa dönük oldu, kadınları dışarıda oyalayacak çok fazla şey var. Yani şimdi hepimizin sosyal hayatı değişti, annelerimizin zamanındaki gibi değil. Maddi olanaklar da farklı. Herkesin iyi kötü bir arabası var, kadınların da. Dışarıda sosyalleşiyorsun, komşuna merhaba merhaba diyorsun. Elhamdülillah var komşuluğumuz ama ben çok isterdim eskisi gibi olsun.” H.A.’nın yorumu kadını yerleştirmeyi seçtiği konum açısından ilginçtir: Kadın, aslında tercih ettiği için değil başka seçeneği olmadığı için sınırlı bir sosyal çevrede, mahalle kültürünün yazılı olmayan kurallarıyla yaşamak zorunda kalmış olmasına rağmen aslında daha mutludur. H.A. günümüz yaşam koşullarının kadınlara dışa açılma, yakın çevresi dışına çıkma, daha geniş bir kamusal alanda var olma fırsatı vermiş olmasını toplumsal özne olarak kadının kazanımı şeklinde yorumlamamaktadır. Bu konuda katılımcı kadınlardan S.E.’nin saptaması ise son derece önemlidir: “Uğur Yücel’in dizisi, Gökçe Bahadır da oynuyordu, Aramızda Kalsın. Ondan önce de Canım Ailem vardı. O aiale dizilerini sevmiştim ben. Mutlu, mesut falan... Eski hallerimiz aslında ama şimdi yok ya, insana değişik geliyor. Ama o eski haller evin çocuğu olunca güzel, evin kadını olunca zor.”

Aile dizilerinin izlenmesinin bir başka nedeni ise ekranda “edep ve ahlak” arayışıdır. Katılımcı kadınların, aile dizilerinde, ailevi değerlere ters düşecek, toplumsal ahlak normlarını tehdit edecek herhangi bir olay örgüsü ya da sahne ile karşılaşmayacaklarına emin oldukları gözlemlenmektedir. Yani “tetikte” olmalarını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Z.E. aile dizileri seyretmenin sağladığı rahatlığı şöyle dile getirmektedir: “Hidayet (oğlu) sayıyor işte, pazartesi **Kırgın Çiçekler**, salı **Yunus Emre**, çarşamba **Ertuğrul**, cuma **Filinta**. Ailece takip ettiğimiz diziler bunlar. Oğlumun yanında kalkıp **Aşk-ı Memnu** izlemem, **Fatmagül**’ü izlemem. Çocuğa neyi verirsen onu alıyor.” Z.E. televizyon ekranından kendisine sunulanlar arasında tercihlerini yaparken “önce anneyim” demekte ve değerlerin nesilden nesile aktarılmasında aileye ama özellikle anneye sorumluluk yükleyen tahakküm yapılarının taleplerini yerine getirmektedir. Katılımcılardan H.E. ise aile dizilerinden beklentilerini sıralamakta ve ahlaki değerlere ters düşmemelerinin yanı sıra dindar karakterlere de yer vermeleri gerektiğini düşünmektedir. H.E. şu paylaşımı yapmaktadır: “Dizilerde ilgimi çeken aile konuları. Bize daha yakın

*olduğu için belki de. Bu tür diziler değerlerimize de ters gelmiyor çoğunlukla. **Baba Candır**'daki baba mesela çok iyi bir karakterdi. Çocuklarına karşı çok fedakar. Güzel bir babaydı. Keşke hep dizilerdeki gibi olsa babalar. **Yaprak Dökümü** vardı bir de. Oradaki baba da iyiydi ama bana ters gelen yanı hiç dindar değildi. Çocuklarına hep gururlu olmayı tembihliyordu ama biraz da Allah korkusu verseydi çocuklarına. **Baba Candır**'da da yok o maneviyat. Dizilerimizin aslında hiç manevi yönleri yok. Halbuki çocuklar biraz haramı helali bilseler, Allah'tan korkmayı bilseler daha güzel olurdu.” H.E.’nin bu cümlelerinde baba vurgusu dikkat çekmektedir. H.E. görücü usulü erken bir evlilik yapmış, çocuk yaşta anne olduğunu ifade eden bir kadındır. Evlendiği kişiden hem eş hem baba olarak memnun olmadığını yüz yüze mülakat sırasında araştırmacıyla paylaşmıştır. Kendisi de eğitimsiz bir anne olarak, babalarının da yeterli desteğini almadan çocuk yetiştirmeye çalıştığını aktarmış ve “bilinçli değildim” öz eleştirisini yapmıştır. Örneğin dinî değerlerin çocuklara öğretilmesi konusunda **Sır Kapısı, Kalp Gözü, Beşinci Boyut** gibi örnekleri verilebilecek ilahi adalet temalı, mistisizm içeren televizyon dizilerinden destek aldığını belirtmekte ve bu dizilerin o sırada küçük olan kızını nasıl olumsuz etkilediğini yıllar sonra öğrendiğini aktarmaktadır: “*Samanyolu dizilerini ilk çıktıklarında seyrediyorduk. Benim büyük kızım, o zamanlar küçüktü, namazını düzgün kılmıyordu. O dizilerde de çok korkunçtu, hani ölüyorsun, gidiyorsun ahirette seninle bir hesaplaşma oluyor ya, hesap gününü gösteriyorlar, ateş direk önünde. Kızım çok korkmuştu, namazını düzgün kılmaya başlamıştı. Yıllar sonra kızım söyledi bana onları seyrettirdin, korkak bir insan oldum diye. O diziler çok etkilemiş onu. Ben onu düşünmedim o zamanlar. Ne ben ne eşim bilinçli değildik. Haramı helali bilsin dedik ama bilemedik.*” H.E. mistik motifli dinî değerler içerikli diziler yerine Baba Candır, Yaprak Dökümü gibi dizilerden dindarlık ya da dindar karakter temsilleri beklemektedir. Dinî mesajların, gündelik yaşamın içinden rol modeller aracılığıyla çocuklara daha doğru iletileceğini düşünmektedir.*

Son olarak, incelenen anlatılarda, bazı katılımcıların dizileri “anne gözüyle” izleyerek değerlendirdikleri gözlemlenmektedir. **Anne** dizisine ilişkin yorum yapan pek çok kadından biri olan S.Ü. diziyi neden izlemek istemediğini şu cümlelerle açıklamaktadır: “*Anne dizisindeki acı beni rahatsız ediyor. O çocuğun acısını görmek rahatsız ediyor. Devam ettiremiyorum. Ettiremem yani o şekilde o acıyı seyretmeyi. Bir anne buna dayanamaz. Ben de bir anne olduğum için o çocuğun*

çektği acıyı görmek acı veriyor. Anne olarak hissetmek. Muhakkak vardır bu tür acılar yaşayan ama bilsen de o acıyı görmek rahatsız ediyor. Görmediğimiz zaman daha rahatız ama gördüğümüz zaman rahatsız olup kaçma isteği geliyor insana. Onun için belki de şiddet içerse de aksiyon dizileri daha cazip geliyor olabilir, duyguları fazla gıcıklayan diziler...” E.L. ise kutsal ailenin taşıyıcısı olarak annelik statüsüne dinsel referanslarla farklı bir boyut kazandırmaktadır: **“Kırgın Çiçekler’de yetim hikayesi var. Çok trajik. Yetimler beni hep etkilemiştir oldum olası. Yetimler hakikaten gereken ilgiyi görmüyor toplumda. Kendin de anne olduktan sonra daha çok etkileniyorsun. Allah korusun, ben ölsem, diyorsun, çocuklarıma benim kadar kim şefkat gösterebilir? Kim benim kadar koruyucu, kollayıcı olabilir? Peygamber Efendimiz de demiş ya hani, yetimin başını okşayın, güzel söz söyleyin diye. O yüzden de yetimler beni etkiliyor herhalde.”** E.L.’nin “şefkatli, koruyucu, kollayıcı” annenin kollarını, dizi kahramanlarını kapsayacak şekilde açtığı görülmektedir. Bu alımlama biçimi ise tanımı tahakküm yapıları tarafından yapılmış anneliğin ne ölçüde içselleştirildiğini göstermesi bakımından çarpıcıdır.

4.4. Tarihi Drama ve Ecdat Dizilerinden Üretilen Anlamlar

Popüler kültür ürünleri olarak televizyon metinlerinin toplumsal dönüşümünde oynadıkları rol düşünüldüğünde metinlerin içerik ve söylem analizi kadar izleyici tarafından nasıl alımlandıklarının incelenmesi de sosyolojik açıdan önemlidir. Televizyon ürünleri birey için bir değişim ve direnme alanı yaratırken aynı zamanda toplumsal hayat üzerinde hegemonik bir güç alanı da oluşturmaktadır. İdeolojik bir aygıt olarak televizyon, kitleleri etkileme ve belli bir yöne sevk etme amacındaki siyasal iktidarların propaganda aracına dönüşebilmektedir. Bu bağlamda, tarihi drama türündeki televizyon dizileri egemen güce bu amaçla kullanılabileceği son derece elverişli bir zemin sunar. Tarihi dizilerin neden elverişli oldukları, bu çalışma özelinde, bireysel ve kolektif kimlik kavramları üzerinden açıklanabilir. Bu iki kimlik oluşumu hem birbirleriyle hem de geleneğin doğasıyla bağlantılıdır. Kolektif kimlik kısaca *“bir tarihi ve kolektif yazgısı olan toplumsal bir grubun parçası olma, ona aidiyet duyma hissi”*¹⁴⁰ olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede gelenekler de geçmişten bugüne taşınan inançlar, değerler ve davranışlar bütünü

¹⁴⁰ Thompson, a.g.e., s. 283-284.

olarak kolektif kimliği oluşturacak sembolik materyalleri sağlar. Örneğin katılımcılardan S.E. 15 Temmuz darbe girişimine karşı halkın sokaklarda toplandığı günleri hatırlatarak **Diriliş Ertuğrul** dizisini tam da sağladığı sembolik materyaller nedeniyle övmektedir: “15 Temmuz sonrası meydanlarda örneğin Kayı boyu sancağını da görüyorduk. Kesinlikle Ertuğrul’dan bu. Yoksa kaç kişi biliyordu ki Kayı boyunun bayrağını? Basılmamıştır bile kumaşa daha önce.”

Verili kabul edilen ve nesilden nesile aktarılan bu davranış kalıpları gündelik yaşam pratiklerini belirlediği gibi dünyayı anlamlandırma çabasındaki bireye açıklayıcı bir şema da sunar. Dinsel inanç ve pratikler de tıpkı gelenek gibi benzer düşünceleri paylaşan bireyleri, kendilerini bir topluluğa ait hissetme, daha büyük bir oluşumun parçası olma duygularıyla besler. Dolayısıyla, gelenekler ve dinsel inançlar kimlik oluşturucu özellikleriyle geçmişe ait kalmayıp yaşanan anın parçası haline gelirler. İktidar ilişkilerini ve otoritesini devam ettirme amacıyla olan egemen gücün destek aldığı kaynaklara dönüşebilmeleri ideolojik olduklarının göstergesidir. Başka deyişle, siyasal karakterleri nedeniyle otorite tarafından kullanılmaya elverişlidirler ve “başkaları üzerinde iktidar uygulama ve emirlere itaati sağlamaya”¹⁴¹ hizmet ederler. Tarih kavramı da geçmişin bilinmesi ve anlaşılmasıyla sınırlı değildir, bugünün anlamlandırılması ve geleceğin kurgulanmasında işlevsel role sahiptir. Halbwachs, “yaşanmış tarih” ile “yazılmış tarih” arasındaki ayrımı “yaşanmış tarih, bir düşüncenin kendi geçmişinin imgesini korumak ve onu tekrar bulabilmek adına temel alabileceği canlı ve doğal bir çerçeveye her zaman sahiptir”¹⁴² cümlesiyle açıklar. Bu bağlamda, tarihi diziler söz konusu düşüncenin imgelerini canlı tutmak, geçmişten bugüne taşıyarak hatırlatmak ve yaşatmak için kullanışlı araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle, televizyonun hayali cemaat yaratma gücünün de etkisiyle, ortak değerler ve anılar etrafında oluşan grup kimliği ve bu grubun kolektif hafızası ya da toplumsal belleği geçmiş, şimdi ve gelecek arasında kurulan bir köprü olarak korunmaktadır. Görüşülen kadınların tarihi dizileri atalarını tanımaları, geçmişlerini öğrenmeleri için çocuklarına özellikle izlettirmeleri kolektif hafızayı canlı tutmanın ve geleceğe uzanan köprüyü kurmanın yollarından biri olarak önemsenmektedir. Z.E. **Diriliş Ertuğrul** dizisini ailece beğenerek takip ettiklerini “vatan” vurgusuyla dile getirmektedir: “**Diriliş**’in müdavimi olduk. **Diriliş** vatan sevgisini gerçekten benim

¹⁴¹ A.g.e., s. 283.

¹⁴² Maurice Halbwachs, **Kolektif Hafıza**, Ankara: Heretik Yayınları, 2017, s. 66.

açımından sorarsan biraz böyle kabartıyor. Nerelerden geldin, ne zorluklar yaşandı, armut pişti ağzıma düştü gibi bir şey olmadı sonuçta biz buralara kolay bir şekilde gelmedik. Oğluma anlatırken de mesela bak bu kadar zorluklardan geçip kazanmışlar, böyle Türkiye olmuşuz diyorum, o açıdan güzel.” Bir diğer katılımcı S.E. de benzer şekilde tarihi dizilerin çocuklarda vatan sevgisinin oluşmasında etkili olduğunu ifade ederken kendi çocukluğundan da örnek vermektedir: *“Ben küçükken, **Kuruluş** diye bir dizi vardı, **Cihan Ünal** oynuyordu. Osmanlı’nın kuruluşu. O da Osman Gazi’den başlıyordu. Ben Osman Gazi’yi, Orhan Gazi’yi, o savaşları, o Cihan Ünal’ın gençliğini, mesela Mal (Malhun) Hatun’un saflığını, güzelliğini hala hatırlıyorum. Ve tarihe hep meraklıyım, belki de o yüzden. Şimdi de çocuklarımla birlikte izliyoruz. Bazen merak ediyorlar, daha çok öğrenmek istiyorlar. O yüzden televizyon çok önemli.”* S.E.’nin burada alıntılanmayan sözlerinde **Kuruluş** dizisinden uzunca ve son derece ayrıntılı bahsettiğini, diziden bazı sahneleri halen çok net hatırlayarak anlattığını eklemek gerekmektedir.

Televizyon izlemenin gündelik yaşam pratikleri arasında yer aldığı hatta pek çok örnekte görüldüğü gibi diğer pratikleri belirlediği ya da etkilediği ortadadır. Öte yandan, dinin bireyler ve genel olarak toplum üzerindeki gücünün siyasal iktidar sahipleri tarafından toplumun yönlendirilmesinde etkin bir araç olarak kullanılabileceği de gözlemlenen bir gerçektir. İletişimin ritüel modeli (*ritual view of communication*) terimini ortaya koyan Carey, bu modeli insanların paydaşlık, ortaklık duygularıyla kendisine çeken bir çeşit kutsal tören olarak görür. Televizyon, ortak bir dünya görüşünün resmedildiği, tasvir ve tasdik edildiği bir durum yaratarak izleyiciye bir bütünün parçası olma, aynı, ortak duygularla bir araya toplanmış bir kitleye ait olma fırsatı sunar. Bu özelliğiyle televizyon izleme dramatik öğeler barındıran kutsal/dinsel bir törene, eyleme dönüşür. Carey’e göre kitle iletişime ritüel bakış mesajların mekanlar arası iletimi ya da dolaşımına değil daha çok toplumların zaman karşısında bir arada tutulmasına, ortak inanç ve değerlerin temsil edilmesine yönelen bakıştır. Bu perspektif, kitle iletişim araçlarını, bilginin serbest dolaşımını, yayılımını sağlamakla kalmayıp tıpkı bir dinin inananları ayine, duaya çağırması gibi insanları duygu paydaşlığı üzerinden bir araya toplayarak bir cemaat oluşturmak için kullanılan aygıtlar olarak tanımlar¹⁴³. Örneğin katılımcılardan N.Ş. ailece izledikleri **Diriliş Ertuğrul** dizisi öncesi özel hazırlık yaptıklarını, meyve, çay, patlamış

¹⁴³ James Carey, **Communication as Culture: Essays on Media and Society**, New York: Routledge, 1992, s. 18.

mısırlarıyla ekran karşısına geçtiklerini dile getirirken “*Çarşamba Dirilişimiz var. Çarşamba günlerini iple çekiyoruz*” demekte ve şöyle devam etmektedir: “*Her şeyi o kadar yoğun yaşıyor ki dizi. Bu tarihimiz ve ben bunları bilmiyorum. Süleyman Şah türbesi mesela. Ben bunu bilmiyordum diye hayıflandım. Sevince, dizide verilen mesajları kötü, olumsuz görmüyorum. Mesela, çıkarken eyvallah demeleri çok hoşuma gidiyor, ellerini böyle göğüslerine götürerek. Bunlar diziden sonra benim de en çok kullandığım kelimeler oldu. Dizi sayesinde yerleşen şeyler oldu yani.*” Kitle iletişim süreçlerini çalışmanın aynı zamanda önemli ve kayda değer sembolik biçimlerin yaratıldığı, idrak edildiği ve kullanıldığı gerçek toplumsal süreci incelemek anlamına geldiği düşünüldüğünde N.Ş.’nin ifadeleri ayrı anlam kazanmaktadır. Dizi aracılığıyla Süleyman Şah türbesi, eyvallah kelimesi ya da eli göğüs hizasında tutarak selamlaşma jesti sembolik anlamlarıyla bugüne ve katılımcının gündelik yaşamına taşınmaktadır. Sonuç olarak, kitle iletişim araçları, geleneksel ve dinsel değerlere sahip bireylere farklı yaşam tarzları, farklı dünyalar sunma yoluyla toplumları bir vadede dönüştürme potansiyeline sahip oldukları gibi, aynı zamanda, geleneklerin nesilden nesile aktarımını, paylaşımını sağlama, geçmişi gündelik hayat içerisine taşıyarak kurulan bağı güçlendirme işlevi de görebilmektedir.

4.4.1. Diriliş: Ertuğrul, Payitaht Abdülhamit ve Siyasi İktidar: Tarihi Dizilerin Coşturucu Etkisi

Türkiye’de siyasal tutum ve davranışlarla dindarlık ilişkisinin araştırıldığı çalışmalarda “*geleneksel din ve toplumsal değerlerin baskın olduğu bölgelerde, siyasal kültürle din arasında yoğun bir ilişki olduğu*”¹⁴⁴ sonucuna varılmaktadır. Türkiye’de muhafazakarlık ve dindarlığın milliyetçi ve devletçi ideolojiye yakınlığı da göz önüne alındığında, ülkede özellikle son on beş yıl içerisinde televizyon ekranlarında tarihi drama prodüksiyonlarında gözlemlenen artışın rastlantı olmadığı önermesinde bulunulabilir. Tıpkı ortak din, ortak gelenekler gibi ortak tarih de toplumu bir arada tutan, kolektif hafızanın oluşumunda önemli rolü olan bir unsurdur ve toplumun hem bugünü anlamlandırmasını sağlamak hem de topluma ortak bir gelecek tasavvuru sunmak üzere egemen politik iktidarlar açısından son derece işlevseldir. Türkiye’de de iktidar partisinin (AKP) söylemlerinde tarih vurgusuna

¹⁴⁴ Mehmet Erkol, **Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırma: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, Sayı:2, 2015, s. 131-161.

sıklıkla rastlanmaktadır. Söylemlerin nostaljik niteliği, yani içeriğindeki, geleceği geçmişle yeniden bağ kurarak inşa etme mesajı, topluma yalnızca gündelik siyasi açıklamalar ile değil aynı zamanda tarihi diziler aracılığıyla verilmektedir. Genel Başkan düzeyinden Başkan Yardımcısı veya parti sözcüleri düzeyine kadar pek çok temsilcisinin demeçlerinde yer verdikleri “kutlu dava”, “devletin bekası”, “yerli ve milli duruş” söylemi kamuoyu tarafından iktidar partisi AKP’nin benimsediği politik hat olarak bilinmektedir. Denilebilir ki egemen güç veya siyasal otoritenin kendi ideolojisi doğrultusunda şekillendirilmiş bir toplumsal bellek oluşturmada kullandığı en etkin araçlardan biri medya, özellikle de televizyondur. Son yıllarda, özellikle devlet kurumu olarak TRT yayınlarında gözlemlenen tarihi dizi sayısındaki artışın bu açıdan değerlendirilmesi uygun olacaktır. TRT kanalında arka arkaya yayına giren benzer içerikte diziler tarih alanını popülerleştirmekte¹⁴⁵ ve tarihi gündelik yaşantımızın içine dahil etmektedir.

Çalışma kapsamında dindar kadınlarla gerçekleştirilen görüşmelerde adı geçen diziler tarandığında, TRT 1 kanalında yayınlanan tarihi drama dizilerinin öne çıktığı görülmektedir ki Osmanlı İmparatorluğu geçmişinin farklı dönemlerini konu eden bu dizi senaryolarının günümüz siyasal iktidarın söylemiyle örtüştüğünün hatta söylemi pekiştirdiğinin altını çizmek gerekmektedir. Son yılların en rağbet gören yapımlarından örneğin **Diriliş Ertuğrul** (2014-2019) ya da **Payitaht Abdülhamid** (2017-2021) adlı TRT dizileri Osmanlı temalarıyla ecdat söylemini güçlendirmekte ve hedef kitlesinde amacına büyük ölçüde ulaşmış görünmektedir. Katılımcılardan M.E. tarih ve tarihi diziler ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmektedir: *“Okulda ders olarak ezberleyip geçiyorsun, böyle eğlenerek daha iyi oluyor. Tarihimiz çok güzelmiş, böyle kişilermiş atalarımız dedelerimiz diyorsun, gurur duyuyorsun, biz de onlar gibi o zaman daha güçlü olmalıyız diye düşünüyorsun, çocukları etkiliyorsun, bakın diyorsun vatani müdafaa çok önemli, şimdi bedelli askerlik çıktı, herkes her şeyden kaçıyor, vatana bir sahip çıkan yok. Bak ne güzel sahip çıkıyorlarmış. Kadınlar bile yeri geliyor kılıç alıp savaşıyor. Bizde bize dokunmayan bin yaşasın. Zaten çocuklarımıza da söylüyoruz, siz erkeksiniz, vatani müdafaa etmeniz gerekiyor, annelerinizi, çocuklarınızı korumanız için hani askere gitmeniz gerekiyor, bunu hep söylüyoruz ama bu şekilde çocukların görmesi de çok daha iyi oluyor bence. Vatan bu şekilde kurulmuş diye... Bu vatan bize gökten*

¹⁴⁵ Aydan Özsoy, a.g.e., s. 226-246.

inmedi, hazır bir şekilde verilmedi, izleyerek bence kafalarına çok daha iyi yerleşiyor sahip çıkmaları gerektiği. Allah yolunda oldukları için bir de Allah yardım ediyor, bunu da vurguluyoruz çocuklara. Diğerleri hüsrana uğruyorlar ama gerçek imanlı kişiler Allah'ın izniyle daha başarılı oluyorlar.. Ertuğrul'u izleyince sanki kılıçlarımız elimizde biz de gideceğiz savaşa.. İnsana o hissi veriyor.” M.E.'nin yorumunda ortak bir yazgı ve tarih etrafında oluşan kolektif kimlik ve bir topluluğa aidiyet besleme duygusu net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Tarihimiz, atalarımız, dedelerimiz söylemi geçmişten kopmadığını, bu “güzel” tarihin parçası olmaktan duyduğu memnuniyeti gösterirken çocuklarına verdiği “vatani müdafaaya devam” mesajı geçmişi bugüne ve hatta geleceğe taşıdığına işaret etmektedir. M.E.'nin düşüncelerini gelenekler ve dini inançlar üzerine inşa ettiği ya da bu platformda pekiştirdiği de görülmektedir. Erkek çocukların vatani müdafa sorumluluğunun üstünde durması, yine erkek çocukların annelerini veya kız kardeşlerini korumakla yükümlü olduklarını vurgulaması ve kendi çocuklarına aynı mesajı vermesi, imanlı olmanın, Allah'ın rızasını kazanmanın başarıyı getiren ana unsur olduğunu dillendirmesi, geleneksel dindar çizgide oluşturulmuş kimliklerin ana özelliklerini temsil eder niteliktedir. Ataerkil ve dinsel tahakküm yapılarının etkisi altındaki habitustan seslenen katılımcıya bu habitusun gerektirdiği yaşam tarzını sürdürmesinde **Diriliş Ertuğrul** dizisinin verdiği katkı son derece belirgindir. Ayrıca M.E.'nin “diğerleri” diyerek karşı tarafa konumlandığı imanlı olmayan kişilerin nihayetinde “hüsrana” uğradığı görüşü söz konusu tarihi drama aracılığıyla izleyiciye ulaştırılmak istenen mesajın yerini bulduğunu, istenen biçimiyle alımlandığını kanıtlamaktadır. M.E.'nin dünyası sınırları kesin çizgilerle çizilmiş, net bir çerçeve içerisinde oluşturulmuş görünmektedir ve tarihi dizi olarak **Diriliş Ertuğrul**, ilettiği içerikle bu çerçeveyi sağlamlaştırmaktadır. İçinde bulunduğu habitusun sunduğu hayatı anlamlandırma haritasıyla diziden aldığı mesajların örtüşüyor olması M.E.'de “sanki kılıçlarımız elimizde biz de gideceğiz savaşa” yorumunda belirginleşen bir duygu yoğunluğu yaratmaktadır. Bireysel olarak yaşanmamış bir geçmiş, televizyon dizisi aracılığıyla yeniden canlandırılmış ve katılımcıya neredeyse bugün yaşıyormuş duygusunu iletmeyi başarmış görünmektedir. **Diriliş Ertuğrul**'un yayıncı kuruluş TRT'nin internet sitesinde yer alan tanıtım metni ile M.E.'nin ifadeleri birlikte analiz edildiğinde örtüşmenin ayrıntıları net bir biçimde ortaya çıkacaktır. Tarihi dizinin konusu izleyiciye şu şekilde aktarılmaktadır: *“Moğollarla zorlu bir mücadele veren Ertuğrul Bey, kutlu davasının peşinden gidebilmek için*

kardeşlerinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Ertuğrul Bey'e inanan Kayılar, bu ayrılığın ardından yollara düştüler. Çetin geçen koşullarda Karacadağ sınırlarına kadar ilerleyen Kayıları burada bambaşka bir dünya bekliyordu. Yeni yurtları onlara farklı bir iklim, farklı topraklar ve farklı insanlar sunacaktı. Ertuğrul Bey, kutlu davasına giden yolda daha güçlü ve daha acımasız düşmanları olacağını farkındaydı. Peki, yeni düşmanlarını alt edebilmek için kılıcının keskinliği yetecek miydi? Ertuğrul artık obanın beyi olmuştu. Obada yeni sorunlar baş göstermişti. Göç yolunda yorgun düşen Kayılar ülküleri ve nefisleri arasında sıkışıp kalmıştı. Onlar için bu imtihan hiç kolay olmayacaktı. İhanet, ihtiras ve akıl oyunları ile yüz yüze gelen Ertuğrul için tek hedef vardı. Bir milletin dirilişine vesile olmak...¹⁴⁶

Metinde M.E.'ye yabancı gelmeyen pek çok kavram ve duygu dikkat çekmektedir. Kutlu dava, ülküler, bir milletin dirilişi, imtihan, düşmanları alt etmek, mücadele, güç gibi kelimelerin birlikte temsil ettikleri ideolojik söylem M.E.'nin dünyasını şekillendiren inanç ve değerlerle örtüşmektedir. M.E.'nin Allah yolunda olan imanlı kişilerin başarıya ulaşacağına dair inancı metinde geçen "Kayılar ülküleri ve nefisleri arasında sıkışıp kalmıştı. Onlar için bu imtihan hiç kolay olmayacaktı" cümlelerinde karşılık bulmaktadır. Aynı şekilde, vatani "diğerlerine" karşı müdafaa etmek gerektiği söyleminin içerdiği karşı taraf ya da düşman fikri metinde kullanılan Moğollar ve Moğollardan "daha acımasız düşmanlar" ifadelerinde somutlaşmaktadır. Sonuç olarak, tarihi dizinin resmi tanıtım metniyle katılımcı M.E.'nin yorumları birbirini tamamlamaktadır ve bir araya getirildiklerinde ortaya çıkan kabaca şöyle bir toplumsal söylemdir: Bir "milletin dirilişine vesile olmak" üzere yola çıkan Ertuğrul Bey'in "kutlu davası" Allah'ın yardımıyla kazanılmış, "gerçek iman sahibi olmayan diğerleri" yani "acımasız düşmanlar" hüsrana uğramış, "atalarımız, dedelerimiz" sayesinde vatan kurulmuş ve bugün de iman sahibi inananlara düşen, özellikle oğlan çocuklara anlatılması gereken, aynı ruhla vatani müdafaaya devam etmektir. **Diriliş Ertuğrul** dizisinin kurduğu vatan, millet, ecdat söyleminin M.E.'de yarattığı duygu yoğunluğunun bir başka versiyonuna katılımcılardan N.E.'nin yorumlarında rastlanmaktadır. Araç olarak televizyona ilişkin değerlendirmesinde televizyon ürünlerini alt kültür kategorisine yerleştirmiş ve hayatında yeri olmadığını ifade etmiş olan N.E.'nin yine bir TRT dizisi **Payitaht Abdülhamit**'i kaçırmadan izlediğini belirtmesi ise ayrıca dikkat çekicidir. Osmanlı padişahlarından Sultan Abdülhamit, N.E.'nin aidiyet duygusuyla bağlandığı ecdat geçmişinin temsilcisi

¹⁴⁶URL: <https://www.trt1.com.tr/arsiv/dirilis-ertugrul> Erişim tarihi 02.10.2021

olarak değer verdiği tarihi bir kişiliktir ve Abdülhamit'i sahiplenmek, N.E. için kendi geçmişini, köklerini sahiplenmek anlamına gelmektedir. “İnsana dostunu düşmanını gösteren bir dizi” sözleriyle tanımladığı **Payitaht Abdülhamit** ile ilgili görüşlerini aktarırken şu cümleleri sarf etmektedir: “*Ben tarihi dizilerden okuma taraftarı değilim. Tarihi gerçek kaynaklarından, arşivden okuma taraftarıyım. Daha resmi belgelerden, tezlerden, gözden geçirilmiş evraklardan öğrenilmesi gerektiği taraftarıyım. Bilmemiz gerektiğini düşünüyorum tarihimizi. Ertuğrul da Payitaht da senaryo bunlar sonuçta, kurgu, birer tarih kitabı değiller ama zaten tarih bilginiz olduğu zaman örtüşüyor. Anlatılanlarla gerçekten yaşananlar arasındaki farkı direk görebiliyorsunuz zaten. Onun dışında işte, yaşanan aşklar, küçük diyaloglar, entrikalar... bunlar tabii ki dizinin sürükleyiciliği anlamında olması gereken, kişiyi, seyirciyi bağlamak anlamında yaptıkları farklılıklar var. Onları da görebiliyoruz. Detaylara fazla takılmadan alman gerekeni, o özü al.”* Bu sözleriyle, N.E. resmi yazılı tarih ile ekranda seyrettiği kurgu tarih arasında olaylarda örtüşme aradığını, gerçek ile kurgu ayrımının farkında olduğunu ve bu anlamda bilinçli bir izleyici olduğunu anlatırken bir yanda da diziyi kendi bildiği tarihi onaylaması nedeniyle ilgiyle izlediğini ima etmektedir. M.E. **Diriliş Ertuğrul** dizisiyle daha duygusal bir bağ kurarken, N.E.’nin **Payitaht Abdülhamit** dizisini beğenerek izlemesi daha çok ideolojik ve güncel politik gerekçelere dayanmaktadır. Zira N.E. diziyeye ilişkin yaptığı yorumların hemen ardından şunları eklemektedir: “*Abdülhamit'i hep silmeye çalıştılar. Evraklarını, vesikalarını hep yakmaya çalıştılar. Geçen taksiye bindim, taksici yaşın kaç, sen ne yaşadın ki, sen 80 darbesini gördün mü ki dedi. Hayırcıymış. Ben de dedim ki tarihi bilmek için onu yaşamak gerekmiyor dedim. Bak sen de 15 Temmuz'u yaşamışsın dedim, onlara tiyatro dedi çünkü 15 Temmuz'a, sen 15 Temmuz'u yaşadığın halde anlayamamışsın dedim, tarihi anlamak için yaşamak illa şart değildir dedim, okuyarak da tarihi anlayabilirsiniz dedim. Türklerde mesela memurluk olayının bu kadar yaygın olmasının nedeni Batı'nın bize memurluğu sevdirmeye çabaları. Neden? Çünkü Türkleri ancak o şekilde durdurabilirlerdi, çünkü Türkler gerçekten zeka seviyesi yukarıda, icat yapmayı seven, ortaya bir şey koymayı seven insanlar. Ticaret de bizim peygamberden gelen bir meslek. Ticareti de sevdiğimiz için Türkleri böyle memurluğun dışında bıraksalardı, memurluk gibi bir şeye hapsedmeselerdi bizi, Türkiye çok çok daha kalkınır ve ileriye giderdi. Memurlukla bizim zeka seviyemizi bastırdılar, zeki insanlarımızı bastırdılar. Memurluğu sevdirdiler, orada sadece yazını yaz, işini yap, çalış maaşını al,*

düşünme, ortaya yeni bir şey koyma, sana denileni yap. Bu şekilde bize gerçekten memurluk bu kadar sevilmeseydi, bu kadar tutulmasaydı, kesinlikle Türkiye şu anda çok farklı noktalarda olurdu. Türkiye dünyayı yönetebilen bir ülke olurdu.” N.E.’nin ifadelerinde gücünü hem dininden hem de etnik kökeninden alan güçlü bir milletin karşısına öteki olarak yerleştirilen Batı söylemi açıkça görülmektedir. Bu söylem, bugünkü siyasi iktidarın yani AKP’nin sıklıkla kullandığı düşman dış güçler, milletin varlığını tehdit eden dış mihraklar ve beka sorunu vurgularıyla örtüşmektedir. N.E.’nin yorumunda ayrıca göze çarpan bindiği taksinin şoförü için yaptığı “hayırcıymış” ile “15 Temmuz’a tiyatro dedi” vurgusudur ki bu siyasetin gündemine dair düşüncelerine göre insanları kategorize etme eğilimine işaret etmektedir. N.E.’nin taksi şoförünü kendisinden olmayan toplumsal gruba dahil ettiğini gösteren “hayırcıymış” ifadesi, hatırlanacağı üzere, 2017 Anayasa değişikliği referandumunda Türkiye’nin başkanlık sistemine geçişine “hayır” diyenlere, yani AKP iktidarının bu konuda karşısında konumlananlara atıfla kullanılmaktadır. Özetle, bu yaklaşım, yine siyasi iktidarın “içerideki vatan hainleri” söylemi ile örtüşmektedir. Siyasi iktidarın benimsediği çizgi ile N.E.’nin yorumları arasındaki paralellik, **Payitaht Abdülhamit** dizisinin yayıncı kurumu TRT tarafından izleyiciye sunulan tanıtım metninde de devam etmektedir. **Payitaht Abdülhamit** izleyiciye şu cümlelerle anlatılmaktadır: *“Osmanlı İmparatorluğu’nun var olma mücadelesinin tarihe damgasını vurduğu ve 1876 yılında çıktığı tahtta 33 yıl kalarak, bu zorlu süreci ‘Ulu Hakan’ unvanıyla taçlandıran Sultan Abdülhamid Han’ın hayatının kaleme alındığı Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihin en çok merak edilen, en çok tartışılan ve dünyanın manipülasyon hamleleriyle gözünü Osmanlı topraklarına diktiği dönemde tahta çıkarak, 33 yıl gücü ve zekasıyla İmparatorluğu var gücüyle ayakta tutan Sultan Abdülhamid Han’ın son 13 yıllık Padişahlık Dönemini II. Abdülhamid Han’ın bu son 13 yıllık döneminde meydana gelen olaylar çerçevesinde Batılı devletler yeni yüzyılı kendileri için dizayn etmeyi arzularken, karşılarında dikilen yürekli adamın hikâyesini seyirciye aktaracak.”*¹⁴⁷ Metinde geçen var olma mücadelesi, dünyanın manipülasyon hamleleri, toprağına göz dikilen Osmanlı, Batılı devletlerin yeni yüzyılı dizayn etme arzusu gibi ifadeler siyasi iktidarın beka söylemini güçlendirecek ve N.E.’nin düşüncelerini pekiştirecek niteliktedir. Yanı sıra güçlü, zeki ve yürekli Ulu Hakan vurgusu günümüzde varlığını sürdürdüğü düşünülen Batılı devletler tehdidine karşı güçlü bir lidere ihtiyaç duyulduğu mesajı da alt metin olarak

¹⁴⁷URL: <https://www.trt1.com.tr/diziler/payitaht-abdulhamid/ozet/genel-ozet> Erişim tarihi 02.10.2021

okunabilir ki N.E. dizi aracılığıyla iletilen bu mesajı arzu edildiği biçimde almış ya da belki daha doğru ifadeyle bu mesajlara maruz kalmayı seçmiş görünmektedir.

Medyanın, özellikle televizyonun, kamusal alana taşıdığı semboller, mitler, efsanelerle politik ve ideolojik konum alışı belirlemede etkili olduğu savı geçerliliğini korumaktadır. Ancak medyanın toplumsal ajan olarak işlev görme kapasitesini içinde var olduğu egemen kültürden bağımsız düşünmek yanlış olur. Başka deyişle, medya onu çevreleyen toplumsal ve politik ortamdan yalıtılmış, otonom bir yapı değildir. Dolayısıyla, özellikle *“popüler-merkez medyanın tarihsel süreç sonucunda oluşmuş hegemonik durumun içinde varlığını sürdürdüğü ve onu yeniden üreten bir araç olduğu”*¹⁴⁸ ifade edilebilir. Bu argümanı, Türkiye’nin kendine özgü kültürel, toplumsal ve politik şartları içerisinde belki de en iyi özetleyen örnek TRT’nin kurumsal tarihidir. Devlet televizyonu olarak kamusal hizmet vermesi, kamu yayıncılığı ilkelerini benimsemesi beklenen TRT tarihi boyunca özerk bir kamu kurumu olma özelliğini koruyamamış, dönemin siyasal iktidarları tarafından kendi ideolojilerini güçlendirmek amacıyla propaganda aracı olarak kullanılmaktan kurtulamamıştır. Genel yayın politikasında gözlemlenebilen değişimlerin yanı sıra özel olarak tarih dizileri incelendiğinde de ortaya çıkan sonuç Türkiye’de değişen hükümetlerle birlikte TRT başkanlarının ve buna bağlı olarak TRT prodüksiyonu tarih dizilerinde konuların ele alınış biçiminin değiştiğidir. Yapılan bir araştırmaya¹⁴⁹ göre TRT’nin ilk tarih dizisi (IV. Murat) 1981 yılında yayınlanmış, onlarca farklı hükümetin iktidara geçtiği 1981-2002 yılları arasında, yani yirmi bir yıl içerisinde, toplam on dokuz, AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) hükümetlerinin tek parti iktidarı olarak görev yaptıkları 2002-2017 arasındaki on dört yıllık zaman zarfında ise toplam yirmi üç tarih dizisi üretilmiş ve ekrana gelmiştir. Aynı araştırmada bu yirmi üç dizinin on altısının 2012 yılından itibaren yayınlandığına dikkat çekilmekte ve AKP hükümetleri döneminde gözlemlenen tarihi dizi sayısındaki artış, egemen güçlerin ya da siyasal iktidarların ideolojik aygıt olarak televizyonun propaganda gücünü kullanmalarına bağlanmaktadır. Bu noktada, egemen güçlerin toplumu ikna etme ve şekillendirme amaçlarının izleyicide arzu

¹⁴⁸ Hanifi Kurt, “Türkiye’deki Egemen Politik Kültür Sembollerinin Medyadaki Tezahürü Üzerine Bir Değerlendirme”, içinde **Gündelik Hayat ve Medya: Tüketim Kültürü Perspektifinden Okumalar**, (der.) Selda İçin Akçalı, Ankara: Ebabil Yayınları, 2006, s. 115.

¹⁴⁹ Sami M. Okumuş, **1974’ten 2020’ye TRT Tarih Dizileri**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(39):37-52, Haziran 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/343678375_1974'ten_2020'ye_TRT_Tarih_Dizileri_TRT_Historical_TV_Series_from_1974_to_2020 Erişim tarihi 10.10.2021

edilen etkiyi yaratıp yaratmadığı veya hangi ölçüde neden yarattığı soruları önem kazanmaktadır. Tarihi diziler vasıtasıyla popülerleştirilip yaygınlaştırılmaya çalışılan mesajların bireylerce bilişsel filtrelerden geçirilerek bir bağlama oturtulduğunu ve yorumlandığını söylemek gerekmektedir. Dolayısıyla, iletişim, alıcıya yönelik tek yönlü değil, aksine bireyin alımlamayı ya da alımlamamayı seçebildiği, dolaylı bir süreçtir. Nitekim, görüşülen dindar kadınların yorumları analiz edildiğinde ortaya çıkan sonuç da bu sürecin ekme kuramının ileri sürdüğü ölçüde etkili ve dolambaçsız olmadığını kanıtlamaktadır.

4.4.2. Kesişen ve Kesişmeyen Katılımcı İzleyici Kümeleri

Tarihi diziler söz konusu olduğunda katılımcıların yoğun bir şekilde dört diziden söz ettikleri ve çoğunlukla düşüncelerini karşılaştırma yoluyla dile getirdikleri gözlemlenmektedir. Gerçekleştirilen görüşmelerin büyük bir bölümünde, **Diriliş: Ertuğrul**, **Payitaht Abdülhamit** ile ekranlara o dönemde veda etmiş olmalarına karşın hafızalarda yer etmiş görünen **Muhteşem Yüzyıl** ile **Vatanım Sensin** dizilerini karşılaştırma eğilimine rastlanmaktadır. Burada söz konusu olan, yukarıda verilen örneklerden de anlaşılabileceği üzere, ortak geçmiş, ortak din, ortak yazgı kavramlarını işleyiş tarzlarıyla benzeşen **Diriliş: Ertuğrul** ve **Payitaht Abdülhamit**'in izleyicileri ile **Muhteşem Yüzyıl** ama özellikle **Vatanım Sensin** izleyicilerinin ağırlıklı kesişmeyen kümeler oluşturmalarıdır. Daha açık ifade etmek gerekirse, örneğin TRT'nin anılan iki Osmanlı temalı dizisinden birinin “müdavimi” olduğunu belirtenler diğerini de izlemekte ya da en azından hakkında olumlu yorumlar yapmakta; öte yandan, üçüncü dizi **Vatanım Sensin**'i izlemeyi reddettiklerini söylemekte ve diziyi güncel siyasi tartışmalara dayanarak eleştirmektedirler. Aynı şekilde, **Vatanım Sensin** dizisini severek takip eden katılımcılar da bu iki TRT prodüksiyonunu izlemediklerini ifade etmekte ve dizilerin amacının insanları manipüle etmek olduğu eleştirisini yöneltmektedirler. **Muhteşem Yüzyıl** ise birbirine karşıt kümelerde yer alan bu iki katılımcı grubunun eleştiride birleştikleri kesişme noktası niteliğindedir. Her iki grubun katılımcıları, kısaca, **Muhteşem Yüzyıl** dizisini Kanuni Sultan Süleyman'a hak ettiği değeri ve övgüyü vermemekle, saray yaşamını entrikalardan ibaret göstererek Osmanlı'yı “doğru” temsil etmemekle eleştirmektedirler. **Diriliş: Ertuğrul** ile **Payitaht Abdülhamit** izleyici kümeleri büyük oranda kesişirken, **Vatanım Sensin** dizisi izleyicileri bu

ikisinden tamamen ayrı, farklı bir küme oluşturmaktadır. Dizinin, katılımcılar arasında en büyük hayranı olarak öne çıkan Z.U. duygularını şöyle dile getirmektedir: *“Senaryo diyoruz da o dizide farklı bir şey var. Ben mesela Kurtuluş Savaşı’nı dedemden dinledim, Atatürk’ü dedemle sevdim ben. Bana okul kitaplarında anlatılan Atatürk’ü sevmedim ben. Benim dedem Çanakkale’de savaşmış, bir sürü akrabası ölmüş... Benim babamın dedesi bana Mustafa Kemal Paşa’yı anlattı, o dönemleri anlattı, ben yaşadıklarını ondan birebir dinledim. Bu vatanın nasıl kurtulduğunu, neler çektiklerini ilk elden duydum. Bunu gerçekten bilmemiz gerekiyor. Japonlar mesela ilkokula başlayan çocuklarını atom bombası atılan Hiroşima’ya götürürlermiş, görsünler, bakın biz bir dönem öyle kazandığımız savaşı kaybettik, teknolojileri geliştiği için atom bombasıyla yendiler bizi, siz okuyacaksınız, bu vatana sahip çıkacaksınız. Ben mesela çocuklarımı Çanakkale’ye götürdüm, şehitlikleri gezdirdim, görsünler yani... **Vatanım Sensin**’i çocuklarıma bu yüzden seyrettiriyorum. İzlesinler, görsünler yani bu vatan öyle kolay kurulmamış. Vatan, Cadde değil, vatan Bağdat Caddesi değil yani... Kolay kazanılmamış...”* **Vatanım Sensin** dizisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yılları ile Kurtuluş Savaşı mücadelesinin temellerinin atıldığı dönemi ve İzmir’in Yunan işgalinden kurtarılması sürecini konu etmektedir. Vatanseverlik temasını Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş dönemi üzerinden işleyen dizinin **Diriliş Ertuğrul** ve **Payitaht Abdülhamit** izleyicileri tarafından tercih edilmediği görülmektedir. **Payitaht Abdülhamit** dizisine verdiği önemi *“Tarihimizi anlatan diziler çok önemli bence. **Payitaht Abdülhamit**’le yaptıkları çok büyük bir şey aslında. Ama biz çocukluğumuzda, gençliğimizde hiç böyle şeyler bilmiyorduk yani, bak kaç yaşına geldik, ancak”* sözleriyle vurgulayan katılımcılardan S.E., **Vatanım Sensin** dizisi hakkındaki görüşlerini ise güncel siyasi gelişmeler paralelinde değerlendirerek diziye duyduğu tepkiyi şu şekilde dile getirmektedir: *“O dizi şundan dolayı tutmadı diye biliyorum ben. Bu FETÖ olaylarında herkes bizi hain biliyor ama 3-4 yıl sonra göreceksiniz kim hain, hani bu bir tiyatro diyorlar ya... Dizide de adam kendi karısına bile hain olmadığını, aslında vatani için hain gözüktüğünü... Benim okuduğum kadarıyla bu yüzden tutmadı. STV’nin yönetmeniymiş o diziyi çekenler zaten. STV’deki dizide de bunlar işte güya bir operasyon yapıyorlar, o operasyona Peygamber Efendimiz geliyor güya, tövbe estağfurullah, tövbe Yarabbi... Fetöcülere destek veriyor. Dizinin ismini bilmiyorum ama Samanyolu’nda. Bir şey şafak mıydı ne, ben hiç seyretmezdim onları. Haberlerde bir yerde gördüm, o dizinin yönetmeni*

işte bunu (Vatanım Sensin) da çekiyormuş. O yüzden insanlar onu öğrendikten sonra reytingleri düştü. Çünkü oradaki adam, hani vatan haini ya, karısı bile bilmiyor, güya Fetöcüler de vatan haini gibi görünüyor şu anda ama hani göreceksiniz ileride vatan haini kimmiş... Alttan alttan o mesajı veriyormuş. O yüzden de izlenmiyor. Bu konu da sosyal medyada çok konuşuldu.” S.E.’nin gündeme getirdiği bu konu 15 Temmuz darbe girişiminin toplumun dindar muhafazakar kesiminde yarattığı bölünmelerin, izleyicinin televizyon program tercihlerini ve alımlama biçimlerini de etkilediğini göstermektedir. Söz konusu kırılma ve bölünmeler, yeni konumlanmalar dizilerin alımlanma analizinde görünür olmaktadır. S.E. **Vatanım Sensin** dizisine aldığı karşıt pozisyonu bu şekilde açıklarken, öte yandan kesişmeyen karşı kümede yer alan katılımcılar TRT dizilerini “manipülasyon” vurgusuyla eleştirmektedirler. Bunlardan biri, S.Ü. şunları söylemektedir: *“TRT’de mesela şu an Abdülhamit diye bir dizi var, Diriliş de. Seyretmiyorum. Seyretmem de. Diriliş’e geçen senelerde bir ara takılmıştık ama o sırada sıkıntılar bu kadar ilerlememişti, bu kadar iğrençleşmemişlerdi diyebilirim. O zamanlar tarihimiz diye izledim biraz, hani oradaki kıyafetler falan da. Ben çok severim, o çadır yaşantısı falan, gelenek görenekler... Ama sonrasında baktım şu an birisinin kullandığı bütün kelimeler orada insanları aşağılamak için, insanları rencide etmek için kullanılıyor. İnsanları yaftalamak için kullanılıyor. İşte şunlar hain, şunlar şöyle yaptı, bunlar böyle yaptı. Çok ilginç bir şey var, Bediüzzaman Said Nursi’yi bilir misiniz bilmiyorum, onun bir sözü vardır, çok da bilindik, zalimler için yaşasın cehennem diye. Onu öyle bir uyarlamış ki adam **Diriliş’e**, geçen sene duydum, yani şok oldum, sen nasıl değiştirirsin, hainler için yaşasın cehennem diyor adam senaryoda.”* Kısaca denilebilir ki, tarihi dizilerin ele aldıkları dönem, tarihi kişilikleri yansıtırken tercih ettikleri bakış açısı ve hatta dizinin yapımcı, yönetmen, senarist ekibinde hangi isimlerin yer aldığı bilgisi katılımcıların bir diziyi değerlendirirken önemsedikleri unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurlar, katılımcıların bir tarihi diziyi hikayesi, oyunculuğu, görsel başarısından ziyade benimsedikleri politik duruşa mesafesine göre değerlendirdiklerini göstermektedir. Kısaca, dönem dizileri görüşülen kadınların tümü tarafından gündelik siyasetin içine çekilerek yorumlanmakta ve yapılan yorumlar oluşan toplumsal gruptaki katı tutumu hissettirmektedir.

Durum komedisi (*sitcom*) formatıyla yakın tarihe göz atan **Seksenler** (2012-2016) ise katılımcıların yalnızca ikisinden politik yorum alan dönem dizisi olarak göze çarpmaktadır. Çoğunlukla izleyiciye ilettiği nostaljik duygular üzerinden alımlanan dizi U.G. ve M.E. tarafından bu çerçevenin dışına taşınarak politik düzleme çekilmiş ve yorumlanmıştır. **Seksenler**, 1980’lerin Türkiye’sini İstanbul’da orta-alt sınıf bir mahallenin hikayelerini, manavı, kasabı, bekçisi, polisi, tüm sakinleriyle sıradan insanların yaşam alanlarından, hayatın normal akışı içerisinde anlatırken “her şeye rağmen mutluyduk” mesajı veren, izleyicide “eski mahalle kültürü” özlemini yaratmayı amaçlayan fakat bunu yaparken 12 Eylül askeri darbesinin politik ve toplumsal sonuçlarına, o yıllarda yaşanan siyasal çatışmaların gündelik yaşama yansımalarına yüzeysel bakmayı tercih eden bir dizi olarak tanımlanabilir. Dizi bu yönüyle “apolitik ve alabildiğine gelenekçi” içeriğiyle, “*dönemin kurşun gibi ağır politik havasını arka plana*¹⁵⁰” itmekle eleştirilmiştir. Dizinin ağırlıklı olarak izleyicideki karşılığı, yapımcıların arzu ettiği gibi yardımlaşma, dayanışma duygularıyla özdeşleştirilen eski mahalle kültürü imgesi üzerinden geçmişe özlem duyma olsa da U.G. ve M.E. arka plana itilen politik havayı öne çıkarmayı tercih etmektedirler. M.E. dizide dikkatini çeken bir sahneyi şöyle anlatmaktadır: “**Seksenler**’de gösteriyor. Şey yapıyor çocuk, işte futbol takımı kuracağım falan, yükseleceğim, mahalleyi toplayacağım, güçlü olacağız falan. Onu ifadeye çağırıyorlar, sen şey kuruyorsun diye, yani halkı kışkırtıyorsun diye. Futbol takımı kurmayı grup kurmak, ayaklanmak diye algılıyorlar. Dizilerden öğreniyoruz bak bunları. Yoksa hiç bilmiyoruz.” M.E.’nin bu yorumunda üzerinde durulabilecek iki nokta bulunmaktadır. İlki, katılımcıların çoğunun aksine diziyeye ilişkin düşüncelerini “siyasi” mesaj ileten bir sahneyi seçerek aktarmayı tercih etmiş olmasıdır. Diğeri ise sahneyi, mesaj üreticisinin amaçladığı gibi yüzeysel alımlamış ve derin eleştirel bir değerlendirme yapamamış olmasıdır. M.E. hakkında edinebilen bilgiler (erken yaşta evlenmesi ve anne olması, kocası izin vermediği için eğitime devam etmemesi, tek başına çarşıya çıkamayacak düzeyde özgürlüğünün kısıtlanması ve baskıya boyun eğmesi) birey olarak gelişimine fırsat tanımayan geleneksel dindar ataerkil habitus içerisinde yetiştiği ve yaşadığına işaret etmektedir. 80’lerin siyasi gündemini politik özne olarak deneyimlemediğini sınırlı ve korunaklı sosyal çevresine ya da habitus özelliklerine dayanarak söylemek mümkün görünmektedir. Dizi hakkında siyasete değinen yorum yapan ikinci katılımcı

¹⁵⁰ Tayfun Atay, **Kasvetin Komedisi: Seksenler**, Şubat 2012, T24 İnternet Gazetesi, URL: <https://t24.com.tr/yazarlar/tayfun-atay/kasvetin-komedisi-seksenler,4596> Erişim Tarihi: Ekim, 2021.

U.G.’nin ise M.E.’den farklı olarak gözlemini derinleştirdiği görülmektedir. U.G. görüşünü şu şekilde aktarmaktadır: *“Dizilerde konular hep benziyor artık. Bir de çok fazla artık insanlar korkuyor herhalde siyasi bir şey yapmaktan. **Seksenler**’i bile ne kadar kırpılmışlar, ceza almamak için diye düşünüyorum ben. Aslında olay, o ihtilal sahnelerinde çok daha farklıyken, doğal olarak, onların da hani para cezası ödememesi için bazı kurallara uyması lazım ya da öyle yasalar olduğu için. Bakıyorsun çok güzel gidiyor dizi, ama bir yerde çevirmişler, taraf tutan kanallar olduğunu düşündüğüm için, mesela tabiri caizse yaranmak için baştakine, değiştirmişler senaryoyu. Ama onun öyle olmadığını tarih de biliyor sen de biliyorsun.”* U.G.’nin hem yakın tarihe bakışı hem de güncel sosyo-politik atmosferi medya ortamıyla ilişkilendirerek ortaya koyduğu bütüncül yaklaşım M.E.’nin yaptığı değerlendirmeden farklı görünmektedir. Bu noktada, U.G.’nin kendi ifadesiyle “solcu” bir ailenin kızı olduğunu, dindar muhafazakar bir yaşam alanına evlendiği erkek ile girdiğini, iletişim ve özellikle reklam sektöründe çalışma deneyimi olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Sonuç olarak, katılımcı dindar kadınların diziler aracılığıyla iletilen mesajları ya da televizyon metinlerini alımlama biçimleri arasında gözlemlenen farklılıklar içinde büyüdükleri ve sonradan sahip oldukları habitusların özelliklerinden bağımsız değerlendirilmemelidir.

4.4.3. Tarih mi? Manipülasyon mu?

Katılımcıların büyük bir bölümü tarihin televizyon dizilerinden değil kitaplardan öğrenilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Örneğin S.Ü. *“**Muhteşem Yüzyıl** vardı fazla izlemedim ama oradan tarihi öğrenmek istemem açıkçası. Tarihin gerçek manada televizyonlarda insanlara aksettirildiğini düşünmüyorum. Tarih okunmalı bence. Gerçek bir tarihçiden okunmalı ya da dinlenmeli. Dizi olarak tarih saçma geliyor çünkü ne kadarını ne kadar doğru verebilir?”* sözleriyle tarihi dizilere şüpheyile yaklaştığını ortaya koymaktadır. N.E. de benzer şekilde tarihi “gerçek kaynaklardan, resmi belgelerden okuma taraftarıyım” demektedir. Ancak bu beyanlar tarihi dizilerin bu gerekçeyle izlenmeye değer bulunmadığı anlamına gelmemekte aksine katılımcıların dizileri ilgiyle takip ettikleri ve “gerçeğe uygunluk” ana kriteri üzerinden değerlendirdikleri gözlemlenmektedir. Dizinin gerçeğe uygun olup olmadığını ise S.E.’nin “insanlar biliyor az çok tarihini” ifadesinde görüldüğü gibi, bildikleri veya benimsedikleri tarih perspektifi belirlemektedir. Bu bağlamda,

görüşülen kadınların neredeyse tümü **Muhteşem Yüzyıl** dizisini, seyretmiş olsunlar ya da olmasınlar, “gerçeğe uygun” olmamakla eleştirmektedirler. Diziye yöneltilen temel eleştiri “haremden çıkmayan padişah” imgesi yaratmış olmasıdır: *“Mesela ben Kanuni’yi seyretmedim hiç. Tepki olarak seyretmedim çünkü bire bir yansıtmadı. Kanuni Sultan Süleyman 46 yıllık padişahlığında iki sene haremden kalmış, geri kalanını hep savaşlarda geçirmiş. Bu çok kötü yansıtıldı, yanlış yansıtıldı. Adamın yaptıkları gözükmedi de kadınların peşinde, zevkinin peşinde bir adam gibi yansıtıldı ona tepki olarak hiç seyretmedim. Çok da üzüldüm gerçekten, adama iftira atıldı. Adam her dakika orada mıydı? Ne yapıldıysa da devletin bekası için yapıldı, ben öyle görüyorum çünkü okumuştum daha önce tarihini, ilk halifelik verilen padişah (H.E.)”* Bu sözlerin sahibi H.E.’nin Kanuni hakkında okuduğunu ifade ettiği kaynakların hangileri olduğu bilinmemekle birlikte, katılımcının halifelik vurgusu yapması ve “ne yapıldıysa devlet bekası için yapıldı” yaklaşımı Osmanlı İmparatorluğu’nu İslam dünyasının temsilcisi olarak gördüğü ve birtakım hataların devletin bekası adına mazur görülebileceğini düşündüğü anlamını içermektedir. Katılımcılardan A.Y. de “bizim geçmişimiz” diyerek bellediği tarih perspektifinin ipucunu vererek **Muhteşem Yüzyıl** dizini benzer şekilde yorumlamaktadır: *“Muhteşem Yüzyıl hele. Bizim geçmişimiz bu değil. Bir de ben şunu anlamıyorum; insan geçmişini bu kadar kötü göstererek eline ne geçiyor? Yanlışımız vardı ama sen bunu yanlışıyla doğrusuyla tanıt, hep yanlış tanıtma. Mesela Kanuni Sultan Süleyman’ı haremden çıkmayan bir padişah olarak gösterdiler. Süleyman ömrü savaşlarda geçen bir adam halbuki. Ama adamı ne hale getirdiler...”* A.Y.’nin sözlerinde öne çıkan unsur “bizim geçmişimiz” ifadesiyle sahiplendiği Osmanlı tarihinin birileri tarafından bilinçli bir şekilde “hep yanlış tanıtılarak” tahrip edildiğine inanıyor olmasıdır. A.Y. “eline ne geçiyor, gösterdiler, getirdiler” gibi ifade tercihleriyle karşısında konumlandığı bir cepheye işaret ediyor görünmektedir. **Muhteşem Yüzyıl** dizisi üzerine paylaşılan düşünceler bundan çok daha ileriye gidebilmekte ve dizinin Osmanlı İmparatorluğu geçmişini özellikle yıpratmak amacıyla olduğu ima edilebilmektedir. Katılımcılardan E.M. şunları söylemektedir: *“Sonra Muhteşem Yüzyıl... Biz mesela Topkapı Sarayı’na gittik, hiç bir şekilde o haremlle ilgisi yok ama o Muhteşem Yüzyıl’da nasıl gösteriyorlar onu? Hepsi bunların şey, Müslümanlığa karşı saldırı yani hepsi.”*

Görüşülen kadınların diziye yaklaşımlarında eleştirel bir tutum benimsedikleri görülse de eleştirilerin verilen örneklerdeki kadar sert olmadığı, daha esprili bir dille aktarıldıkları da görülmektedir. Z.E. Osmanlı'yı temsil etme açısından diziye **Diriliş Ertuğrul** ile karşılaştırarak eleştiren ancak bunu yaparken "Müslümanlığa saldırı" söyleminin uzağında kalan bu katılımcılardan biridir: *"Bir de yani Kanuni seferlerden sarayına gidemeyen bir padişahken dizideki Süleyman haremde çıkmıyordu. Sürekli o piti piti, hangisi seçsem şeklindeydi (gülerek). İzlediğim oldu tabii ki, çok güzel sahneleri de vardı, inandırıcı sahneleri falan oğullarıyla... Hani şehzadelerin kavgası falan ama bu kadar böyle Ertuğrul kadar şey gelmedi yani belki de o sahnelerinden dolayı. Osmanlı'ya verdiğimiz değer anlamında Ertuğrul gibi değildi."* Z.E.'nin, bu sözlerinde Osmanlı'ya verilen değer "biz" öznesiyle sahiplenildiği, bununla birlikte "biz"in karşısında bir "onlar" yaratılmadığı görülmektedir. Z.E., **Diriliş Ertuğrul** dizisi için *"keyif alıyoruz, güzel bir dizi ama çok aşırı fanatik de değilim"* demek ve ayrıca diziye eleştirebilme özelliğiyle katılımcıların çoğundan farklı bir yaklaşım sergilemektedir; TRT dizisinin yüksek bütçeli bir prodüksiyon olduğunu, dolayısıyla çekim kalitesi yüksek ve görsel olarak zengin bir dizi olmasını "normal olarak" beklediğini, ek olarak bazı sahneleri gereksiz ve abartılı bulduğunu belirtmektedir. Z.E.'nin habitus özelliklerinin katılımcı birçok kadınıninkiyle benzeştiğini fakat hayatını dini değerler ve inancı ekseninde yaşayan dindar bir kadın olarak özel yaşamında geleneksel, muhafazakar, eril düzenle bir noktada karşı karşıya geldiğini hatırlatmak gerekmektedir. Z.E. ataerkil düzenin çocuk sahibi olmaya, anneliğe atfettiği anlam ve kutsallıkla, evliliğin yedinci yılında tüp bebek yöntemiyle anne olabilmüş bir kadın olarak yüzleşmek ve toplumsal baskıya karşı ayakta kalabilmek için direnmiş bir kadındır. Aynı zamanda, kayınvalidesinin kendisini de dahil etmek istediği bir dini cemaatin sohbet toplantılarına katılmayı "kafasına yatmadığı için" reddedebilmiş bir kadın olarak da farklı bir profil ortaya koymaktadır. Osmanlı geçmişini sahiplenmekle birlikte, Muhteşem Yüzyıl dizisini keyifle takip eden, Hürrem Sultan karakterinin olumsuz temsili nedeniyle bir noktada diziye takibi bıraktığını paylaşan bir başka katılımcı Z.L. ise şunları eklemektedir: *"Muhteşem Yüzyıl'ı izlememin sebebi birincisi çok sükses yapan bir dizi oldu, bir kere ünlü isimler oynuyordu ve Türkiye'yi ilk kez yurt dışında bu kadar temsil eden bir dizi oldu. Benim tarihe çok merakım yoktur açıkçası, tarih bilgim kuttur. Çok çabuk unuturum. Onun için izledim aslında, hani ne olmuş o yıllarda, belki görsel hafızam daha iyidir, gördüğüm şeyi daha iyi*

tutarım yani. Ondan dolayı izlemeye başlamıştım. Sonra belli bir süre sonra benden koptu o da, izlememeye başladım. Hürrem Sultan'ı resmetme şekli hoşuma gitmedi bir de okuduklarımla çelişti." Z.L. örneklemini oluşturan kadınlar arasında en farklı profile ve en zengin habitusa sahip olandır; bekar, prodüksiyon şirketinde çalışan, yüksek lisansını tamamladığı zaman yurt dışına çıkmayı planlayan, kadının toplumsal cinsiyet rolünden rahatsız olduğunu çeşitli bağlamlarda vurgulayan, kadının ikincil konumunu "haksızlık" olarak değerlendiren ancak konuyu "fıtrat" savunusuyla kapatan genç bir kadındır. Sıralanan bu özellikleri yukarıda alıntılanan **Muhteşem Yüzyıl** dizisine dair düşüncelerini anlamlandırmakta yardımcı olmaktadır. Z.L. söz konusu diziyi Kanuni Sultan Süleyman üzerinden değil, doğrudan ve direk olarak Hürrem Sultan temsili üzerinden eleştiren tek kadın olarak göze çarpmaktadır. Önceki bölümlerde aktarıldığı gibi, örneğin **Bir Kadın Bir Erkek** dizisini aşına olduklarından çok farklı bir ilişki biçimini yansıtmaması nedeniyle izlediğini belirtmiş olması Z.L.'nin **Muhteşem Yüzyıl** yorumunu tamamlamaktadır.

Ender de olsa diziyi hangi tarihçinin danışmanlık yaptığını önemseyen katılımcılar bulunmaktadır. Örneğin **Muhteşem Yüzyıl** dizisini eleştiren ve izlemediğini belirten S.E. şu yorumu yapmaktadır: "**Muhteşem Yüzyıl, Ertuğrul** gibi değildi, orada harem, entrika çok ön plandaydı. Bir de insanlar biliyor az çok tarihini, Kanuni'nin öyle olmadığını biliyor insanlar, en cahili bile. İnandırıcı gelmedi. **Abdülhamit'e Mustafa Armağan** biraz danışmanlık ediyormuş galiba mesela." Görüşülen kadınlardan bir diğeri N.E. ise diziyi ilgili yorum yapan kanaat önderleri veya gazetecilerin görüşlerini önemseydiğinin altını çizmektedir: "*Eleştiren kişiler de çok önemli. Eleştiren kişiler tarihi bilen adamlarsa, bunlar yalanlıyorsalardı diziyi, o zaman o diziyi itibar etmiyorum. Mesela **Muhteşem Yüzyıl**'ın tek bir bölümünü dahi izlemedim. Kanuni haremden çıkmıyordu. Yalandı.*" Dizi hakkında bilgi edinmek için eleştirmenlerin sözüne ya da diziyi danışmanlık yapan tarihçinin kim olduğuna bakılsa da düşüncelerin nesnel bir araştırma sonucu oluşturulmadığı, söz konusu eleştirmen ya da tarihçinin kimliğinin etkili hatta belirleyici olduğu satır aralarında okunmaktadır. S.E.'nin güven belirtisi olarak adını andığı Mustafa Armağan'ın tarihçi olarak akademik konumunu değerlendirmek bu çalışmanın sınırlarını elbette aşmaktadır. Ancak katılımcı S.E.'nin sözlerini doğru yorumlayabilmek için Armağan'ın Albayrak Medya Grubu'nun dergi (Derin Tarih), televizyon (TV Net) ve gazetelerinde (Yeni Şafak) görev aldığı, sıklıkla iktidar

partisi AKP'nin belediyelerinde tarih konulu sohbetler düzenlediği ve bir televizyon programında “Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret” suçuyla yargılanarak ceza aldığı notlarını düşmek gerekmektedir. N.E. de düşüncelerine değer verdiği, okumaktan zevk aldığı gazeteci ve yazarları **Mustafa Armağan, Süleyman Özışık, Engin Ardiç, Ergün Diler** şeklinde sıralamaktadır. Turkuvaz Medya Grubu bünyesinde yer alan Sabah gazetesi, Takvim gazetesi, ATV televizyonu gibi medya kuruluşlarında çalışmış olan bu isimler ve çalıştıkları kurumlar siyasi iktidara yakın duruşlarıyla, iktidar partisinin politikalarını eleştirmekten kaçınan tavırlarıyla dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bir tarihi dizinin olgular açısından güvenilirliğini belirleyen unsurların tarafsızlık ilkesine dayandırılmadığı, tarihe bakışta ideolojik yakınlık arandığı ve bu anlamda sahip olunan habitusun ötesine geçilemediği söylenebilir.

Görüşülen kadınlar, belgesel değil, nihayetinde kurgulanmış hikayeler izlediklerinin farkında olduklarını belirtirken vatanseverlik duygularını “kabartan” unsurun dizide kullanılan dramatik öğeler, sembolik anlam yüklü sahneler olduğunu ifade etmektedirler. **Diriliş Ertuğrul** dizisinin hissettirdiklerini “sanki kılıçlarımız elimizde biz de gideceğiz savaşa” cümlesiyle özetleyen M.E.'nin yaşadığı duygu yoğunluğunun neredeyse aynısına Z.U.'nun **Vatanım Sensin** yorumunda rastlanmaktadır: *“Hele o özel sahnede, fragmanlarında ağlamaya başladık biz. Niye böyle oluyorum diye soruyorum kendime, biliyorum bu bir dizi sonuçta, bir senaryo. Ama bu vatan gerçekten kolay kurulmamış. Tamam bu bir dizi senaryosu ama insanlar gerçekten çok şeylerinden vazgeçmişler, evlatlarından, canlarından, mallarından, kanlarından, her şeylerinden... Gerçek bir tarafını yakalıyorum ya, o dizi senaryosu olmaktan çıkıyor. O karısını boşayacağı bölüm hele ağla ben ağla ağla... O sahnenin fotoğrafını bile çektim, o Türk bayrağını açtıkları sahnenin... Yunan bayrağının üstüne Türk bayrağı açıldı ondan sonra milli duygular kabardı bende. Silah ver Kurtuluş Savaşı'na katılayım yani o derece. Ama o duyguyu müthiş veriyor dizi.”* M.E. Osmanlı geçmişinden etkilenirken, benzer duyguları Z.U. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını anlatan senaryoda bulmaktadır. Z.U. **Diriliş Ertuğrul** ve **Payitaht Abdülhamit** gibi TRT dizilerini izlemediğini vurgularken, M.E. de **Vatanım Sensin** dizisinden hiç söz etmemektedir. Sahip oldukları habitus özellikleri ve dindar kimlikleri göz önünde bulundurularak alımlama biçimlerinin benzeşeceği düşünülebilecek bu iki kadın arasındaki yaklaşım farkı, habituslarının ayrıntılarında ayrışmaları ve siyasal iktidar karşısında benimsedikleri pozisyonlardan

kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, Z.U.’nın Cumhuriyet’e ve Atatürk’e duyduğu sevginin Osmanlı geçmişini inkar ettiği veya kötülediği anlamına gelmediğini, iki dönemi de sahiplendiğini, Osmanlı temalı dizilere yönelttiği eleştirilerin kaynağının aslında siyasal iktidar olarak AKP’nin politikalarına verdiği tepki olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Z.U. bu anlamda düşüncelerini şu cümlelerle aktarmaktadır: *“Ama bak Türkiye Cumhuriyeti’ne hayran olduğum kadar Osmanlı’ya da hayranımdır ben. Osmanlı benim geçmişim, Türkiye Cumhuriyeti geleceğim, o nazarla bakıyorum. Yani padişahların tamam yanlışları vardı falan ama onları da yaşadıkları dönemlere göre değerlendirmek gerektiğini düşünüyorum. Bak mesela Ertuğrul’u da Osmanlı’yı sevdiğim için seyretmeye başladım. Kuruluşunu izlemek istedim ama işin siyaset boyutu girince soğudum diziden. Ne vermek istiyorsa versin beni ilgilendirmez. Bu sefer enjekte mi edilmeye çalışılıyor bir şeyler diye düşünmeye başlıyorsun. Ki hissettim bunu işte o yüzden izlemeyi bıraktım. Ne kadarı gerçeklerle bağdaşıyor emin olamıyorsun.”* Siyasal iktidara muhalif konumlanan bir başka katılımcı S.Ü. de **Diriliş Ertuğrul** dizisinin toplumsal yaşamdaki yansımaları eleştirirken *“İnsanlar kendilerini kaptırmışlar Osmanlı, Osmanlı... Şu an öyle seyreliyorlar. Ertuğrul bu anlamda bilinçli yapıyor bence. İnsanımız çok saf. Milli manevi duygular özellikle kabartılıyor. Öyle bir duygu veriliyor ki insanlar onu sokağa taşıyorlar”* yorumunu yapmaktadır. Bu bağlamda verilebilecek bir diğer örnek olan Z.L. **Diriliş Ertuğrul** dizisinin birkaç bölümünü izlediğini ancak dizinin kendisini “çekmediğini, cezbetmediğini” söyledikten sonra şunları eklemektedir: *“Milat, Filinta TRT’nin Osmanlı polisiye dizileri onları da seyretmiyorum. Devlet içerisindeki istihbarat teşkilatını açıklamak için öyle bir şey yaptılar, son dönemdeki olaylara binaen öyle bir dizinin ortaya çıkmış olabileceğini düşünüyorum. Bizim insanımız çok çabuk kaniyor.”* Z.L.’nin “son dönemdeki olaylar” diyerek üstü kapalı geçmeyi tercih ettiği durum, özellikle 15 Temmuz sonrası artan ölçüde, siyasal gündemin ve siyasi parti liderlerinin üslubunun yarattığı toplumsal kutuplaşma ortamıdır. **Diriliş Ertuğrul** ya da **Payitaht Abdülhamit** gibi dizilerin Osmanlı tarihini ele alırken benimsedikleri bakış açısına uygun mesajların katılımcı kadınların bir bölümü tarafından arzu edilen şekilde alımlandığı görülmektedir; bu alımlama biçiminin en belirgin temsilcilerinden örneğin N.Ş. **Diriliş Ertuğrul** jenerik müziğinin referandum sonrası kutlama yapılan meydanlarda çalınıyor olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. Ancak tıpkı N.Ş. gibi dizinin hayranı olduğunu ifade etmiş olan P.E. diziden aşına olduğu müzik veya bazı sembollerin bir

siyasi parti ile özdeşleştirilerek meydanlara taşınmasından rahatsız olduğunu dile getirmektedir: “Bizim bir arkadaşımız da var, o tarihle ilgileniyor. O bana tavsiye etmişti **Diriliş Ertuğrul**’u. Özellikle seyret çok gerçek anlatıyorlar diye. Yaşanan her şey gerçekçi, abartma yok falan diye. Ben de severek izliyorum. Osmanlı’yı seviyorum ben. Osmanlı torunlarındanız bizler, öyle düşünüyorum. Ha, ama bunu alıp buraya uygulamak biraz çalıntı gibi geliyor. Sanki hani böyle AK Parti, Osmanlı gibi... Bu yanlış.” Kendisini “Osmanlı torunu” olarak gördüğünü ifade eden P.E.’nin aynı zamanda AKP seçmeni olduğunu paylaştığını da belirtmek gerekmektedir. P.E.’yi bu anlamda benzer özellikleri taşıyan örneğin N.Ş.’den ayıran ise dindar geleneksel bir eş tercihi ile girdiği habitustan oldukça farklı bir aile ortamında yetişmiş, iş ve arkadaş çevresinde çeşitli sosyalleşme fırsatları bulmuş ve değerlendirmiş bir kadın olmasıdır. “Manipüle edildiğinizi hissettiğiniz zaman olmuyor. Seyredilme oranı artsın diye bazı değişiklikler, eklemeler yapılır tabii, onu anlıyorum ama fazlasını kabul edemiyor insan” yorumuyla H.U. ya da “Kendi bildiklerim ve duyduklarım tezat bir şey olduğu zaman kabullenmiyorum. Bana dikte edilen bir şey varsa, sevdiğim bir konuya bile, yok kardeşim yani, bana zorla kimse bir şey dikte etmesin, benim de kendi aklım var, bilgim var, okuduğum şeyler var... Belki de ben yanlış biliyorum ama sen niye bunu bana dikte etmeye çalışıyorsun? Bir tepki benimki.” sözleriyle tarihi dizilere ilişkin görüşünü paylaşan Z.U. gibi örnekler de eklendiği zaman görüşülen dindar kadınların televizyon program içeriklerine maruz kalmayı veya uzak durmayı bilinçli olarak seçtikleri gözlemlenmektedir.

Medya ve iletişim literatüründe kullanılan, izleyicinin medya ürünlerine kişisel ilgi doğrultusunda maruz kalmayı seçtiğini ileri süren *seçici maruz kalma*¹⁵¹ (*selective exposure*) teorisi, izleyicinin bu seçme sürecinde genellikle görüşlerini güçlendiren içeriği tercih etme eğiliminde olduğunu ve bu bağlamda doğru bildikleriyle çelişen içerikten kaçındığını da ayrıca iddia eder. Bu teoriyi, 2004 yılında gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçim süreci araştırmasında sahaya uyarlayan Stroud, partizan seçici maruz kalma (*partisan selective exposure*) kavramını kullanır. Ulusal Annenberg Seçim Anketi verileri incelenerek yapılan bu çalışma, partizan seçici maruz kalma ile toplumsal politik kutuplaşma arasında sıkı bir bağın var olduğu ve seçici maruz kalmanın

¹⁵¹ Maigret, a.g.e., s. 101-102.

kutuplaşmayı arttırdığı¹⁵² sonucuna ulaşır. Bu çalışmanın örneklemini oluşturan dindar kadınların tarihi drama türündeki televizyon prodüksiyonlarını alımlama biçimleri incelendiğinde ortaya çıkan sonuç Stroud'un elde ettiğinden farklı görünmemektedir. Gündelik hayatlarının akışı içerisinde ailesi ve evi için koşturan, siyaset gündemi ile ilgili görünmeyen katılımcı dindar kadınların aslında son derece politize oldukları sonucuna varılmaktadır. Sonuç olarak, görüşülen kadınların genellikle tarihi benimsedikleri perspektife uygun şekilde yansıtan dizileri takip etmekten keyif aldıkları, alternatif perspektifleri, değişen ölçülerde, “öteki” ilan ederek izlemeyi reddettikleri gözlemlenmektedir ki bu tablo toplumsal politik kutuplaşmanın küçük ölçekte yansıması olarak okunabilir.

4.5. Program ve Kanal Tercihlerini Belirleyen Diğer Unsurlar

Medyanın performansını “propaganda modeli” adını verdikleri yaklaşımla değerlendiren Chomsky ve Herman¹⁵³ mülkiyet, denetim, finansal bağımlılık ve güç odakları ile karşılıklı çıkar ilişkileri gibi yapısal faktörlere yoğunlaşırlar. Bu yapının ekonomi politik detaylarını ortaya koyduktan sonra geline noktanın kitle medyası aracılığıyla algının denetlenmesi ve “rızanın imalatı” olduğunu ileri sürerler. Yazarlar bu savlarını derinleştirmeden önce şu önemli uyarıyı yaparlar: *“Belirtmeliyiz ki biz burada medyanın halk üzerindeki etkilerinden değil, medyanın yapısından ve performansından söz ediyoruz. ...burada vurgulamak istediğimiz nokta, propaganda modelinin, medyanın yaptıklarını şekillendiren güçleri tarif ettiğidir; bu, medyadan yayılan her propagandanın her zaman etkili olduğunu ima etmez.”*¹⁵⁴ Medyanın mülkiyet yapısının ve iktidar odaklarıyla kurduğu ilişkinin kamuoyunu yönlendirmede sahip olduğu kritik rolden hareketle bu önemli gücün katılımcı dindar kadınlar üzerindeki etkisini görmek gerekmektedir. Saha araştırmasının gerçekleştirildiği günlerdeki medya kuruluşları sahiplik tablosunun, bu metnin yazıldığı günlere gelindiğinde aynı kalmadığı, bu süre içerisinde ülkede yaşanan siyasal gelişmelere paralel biçimde büyük medya kuruluşlarının el değiştirdiği, başka deyişle yeni medya patronlarından söz edilmeye başlandığı

¹⁵² Natalie Jomini Stroud, **Polarization and Partisan Selective Exposure**, Journal of Communication 60 (2010) 556-576. URL:

https://www.academia.edu/703403/Polarization_and_Partisan_Selective_Exposure Erişim Tarihi 20.10.2021

¹⁵³ Noam Chomsky ve Edward S. Herman, **Kitle Medyasının Ekonomi Politikliği: Rızanın İmalatı**, İstanbul: Aram Yayıncılık, 2006.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 16.

gözlemlenmektedir. Türkiye’de medya endüstrisinin giderek siyasi iktidara yakın çevrelerin ve iş insanlarının tekeline girdiği, iktidar politikalarını eleştiren muhalif medya kuruluşlarının sayısının giderek azaldığı saptanmaktadır. Bu noktada, kanalların yayın politikalarının sahiplik yapılarıyla uyumlu şekilde, yani medya patronu ile siyasal erk arasındaki mesafeye göre belirlendiğini vurgulamak ve medya-sermaye-iktidar üçgeninde kurulan ilişkilerin irdelenmesi gerektiğini hatırlatmak önemlidir. Chomsky ve Herman’ın¹⁵⁵ altını çizdikleri gibi bu medya ortamı, doğal olarak, demokratik bir toplumun ihtiyaç duyduğu sağlıklı kamusal alanı ve yurttaş katılımını ciddi biçimde zayıflatmaktadır.

Bu olgu ve saptamalar ışığında izleyicinin alımlama biçimlerini çözümlemek, katılımcı dindar kadınların hangi haber kanallarını, neden tercih ettikleri bilgisine ulaşmak ve analiz etmek önem kazanmaktadır. Türkiye’de 2018 bulgularına¹⁵⁶ göre haber almak için en güvenilir mecra, %72.3 oranla televizyondur. Hatta 2015 verileri ile kıyaslandığında haber kaynağı olarak televizyona duyulan güvenin arttığı ortaya çıkmaktadır. Ancak bu tablonun nedeninin genel olarak televizyon haberlerinin tarafsızlığına duyulan güven olmadığı açıktır. Daha net ifadeyle, izleyiciler, haber tüketiminde televizyonu araç olarak diğerlerinden daha güvenilir buldukları için değil siyasi görüşlerine uygun kimlikte yayın yapan kanallar bulabildikleri için tercih etmektedirler. Aynı araştırma “modern, geleneksel muhafazakar ve dindar muhafazakar” şeklinde adlandırdığı toplumsal katmanların medya tüketim pratiklerinin siyasal görüş bağlamında ciddi biçimde ayrıştığı ve kanal tercihindeki bu kutuplaşmanın özellikle haber tüketiminde kendini gösterdiği sonucuna varmaktadır. Örneğin, bulgulara göre, AKP seçmen kitlesinin %75’i haber izlemek için iktidarın söylemlerini benimseyen ve destekleyen yayın çizgisine sahip TRT, ATV, A Haber kanallarını tercih etmekte ve “muhalif” olarak adlandırılan FOX TV, Halk TV haberlerine güvenmediğini ifade etmektedir. Bir önceki bölümde tarihi dizilerin alımlanması incelenirken ortaya çıkan seçici maruz kalma faktörü katılımcı kadınların program ve kanal tercihlerini de belirleyen en önemli unsur olarak göze çarpmaktadır. Özellikle haber bültenleri ve haber/tartışma programları söz konusu olduğunda kadınların benimsedikleri dindar muhafazakar dünya görüşü çerçevesinde hareket ettikleri gözlemlenmektedir. Diziler ve gündüz kuşağı programlarında ise

¹⁵⁵ A.g.e., s. 22-23.

¹⁵⁶ Konda Hayat Tarzları 2018 Araştırması Medya Raporu, *Televizyonla Değişen Algılar, Sosyal Medyanın Yükselişi ve 10 Yıllık Medya Serüvenimiz 2008-2018*, Kasım 2019, s. 11.

siyasi görüş etkisini yitirmemekte ancak tercihlerin bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda da şekillenebildiği görülmektedir. Kurmaca türlerinde ayrıca oyuncu ve kaliteli prodüksiyon talep eden katılımcılara da rastlanmaktadır. Tüm bu kriterlere ek olarak, tercihleri belirleyen unsurlardan belki de en çarpıcı olanı spiker veya sunucunun kimliği, kim olduğudur.

4.5.1. Haber Sunucusu ve Tartışma Programı Moderatörü Faktörü

Katılımcı kadınların bir bölümünün, programın içeriğinden veya yayınlandığı kanaldan bağımsız, anlatıcının kimliğini önemsediği gözlemlenmektedir. Ancak dizi oyuncusu tercihinden farklı olarak, haber bülteni sunucusu ya da tartışma programı moderatörünün kimliği, görüşülen kadınların büyük bölümü için ideolojik anlam taşımaktadır. Başka deyişle, sunucu ve moderatörler katılımcıların gözünde belli bir politik duruşu temsil etmekte ve bu yönleriyle beğenilmekte veya beğenilmemektedir. Kadınların bir bölümü, şu an televizyon ekranlarında görünmeyen ya da popülaritesini kaybetmiş olan haber spikerlerini konu ederek gençlik yıllarından hatırladıkları bu isimlerin kendilerinde bıraktığı olumsuz izlerden söz etmektedirler. Görüşülen kadınlardan, örneğin S.E. **Vatanım Sensin** dizisi hakkında konuşurken dizinin yayınlandığı **Kanal D**¹⁵⁷ ile ilgili olarak “*aslında yirmi senedir izliyorduk ama artık güvenilir bulmuyorum*”¹⁵⁸ yorumunu yapmakta ve şu sözlerle devam etmektedir: “*Televizyon kanalı önemli benim için. Kanal D’de yayınlanıyorsa onda bir şey var. Asla güvenmem.*” Bu yorumun hemen ardından, adı daha önce geçmemiş olan **Gülgün Feyman**’dan kendi isteğiyle söz açan S.E. duygularını şöyle dile getirmektedir: “*Mesela ben Gülgün Feyman’ı gördüğüm zaman saçlarım diken diken oluyor. Çünkü ben onun yirmi yıl önceki halini çok iyi*

¹⁵⁷ 1993 yılında Ayhan Şahenk ve Aydın Doğan tarafından kurulan Kanal D televizyon kanalı Mart 2018’de Demirören Grubu tarafından Doğan Grubu’nun tüm medya varlıkları ile birlikte satın alındı. Bu el değiştirmeye birlikte Türkiye’nin en büyük medya gruplarından biri haline gelen Demirören Grubu siyasi iktidarla kurduğu yakın ilişki nedeniyle sıkça gündem olmuş ve eleştirilere maruz kalmıştır. İnşaat, enerji, maden, bankacılık, turizm ve finans alanlarında da faaliyet gösterdikleri, kamu ihalelerine ve devletle ticari ilişkiler içerisine girdikleri düşünüldüğünde bu holdinglerin sahip oldukları medya organlarının bağımsız, tarafsız ve özgür televizyon yayıncılığı anlayışları sorgulanır hale gelmektedir.

¹⁵⁸ Bu çalışmanın saha araştırmasının yapıldığı, katılımcı dindar kadınlarla görüşüldüğü esnada CNN Türk ve Kanal D televizyonları henüz Demirören Grubu bünyesine katılmamıştı. Dolayısıyla, örnekleme oluşturan kadınların gözünde siyasi iktidara yakın, AKP politikalarının destekçisi olarak görünmemektedir. Aksine görüşmelerin gerçekleştiği dönemde söz konusu televizyon kanallarının sahibi Doğan Grubu AKP politikalarını zaman zaman eleştirebilen merkezi medya konumundaydı. Kadınların yaptığı yorumlar bu bilgi üzerinden değerlendirilmelidir.

*hatırlıyorum. Ne halde sunardı haberleri, onu çok iyi hatırlıyorum. Midesi bulanarak sunardı başörtüsü olaylarıyla ilgili haberleri mesela. Sadece başörtüsü de değil, İslamiyet, genel olarak. Tayyip beyin belediye başkanlığı seçimlerindeki halini ben çok iyi biliyorum onun. Hakaretvari konuşmaları, çiftlikleriniz bilmem neler... Daha hiç bir şey yok, adam belediye başkan adayı. Çok hakaretler etmişti. **Uğur DüNDAR** da mesela. **Uğur DüNDAR**'ı gördüğümde hala bir tuhaf olurum, kötü olurum.” S.E. kullandığı “Tayyip bey” tanımıyla ve hakkındaki düşünceleriyle AKP genel başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a duyduğu sempati ve yakınlığın ipuçlarını vermektedir. Ayrıca, Gülgün Feyman’ın, özellikle “başörtüsü olaylarıyla ilgili haberleri” sunuş tarzının kendisinde yarattığı olumsuz hisleri aktarırken Feyman’ın yaklaşımını başörtüsü sınırından çıkararak genişletmekte ve durumu İslamiyet karşıtlığı şeklinde kodlamaktadır. Alıntılanan bu yorumda, S.E.’nin örtülü bir genç kız olarak 90’lı yıllardan bu yana biriktirdiği duyguların ifadesi gözlemlenmektedir. Haber spikerlerinin sundukları haberlerin içeriği ile sunuş tarzları arasında ilişki kuran, jest, mimik, ses tonu ve vurgularından anlam çıkaran bir izleyici profili göze çarpmaktadır. Başörtüsü, “Tayyip bey”, İslamiyet kavramlarının temsil ettikleri değerlerin karşısına, bu değerleri “midesi bulanarak” sunan haber spikerleri yerleştiren bir alımlama biçimi ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de özellikle son on yılda giderek artan toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın nedenleri düşünülürken S.E.’nin söyleminde somutlaşan bu alımlama biçimi de kayda değer görünmektedir. İzleyicilerin neden kendi dünya görüşlerini ve siyasal aidiyetlerini destekleyen, inandıkları değerleri tehdit etmeyen yayın politikasına sahip televizyon kanallarını tercih ettikleri sorusunun kısmi yanıtı bu alımlama biçiminde bulunmaktadır. Haber bülteni sunucusu ya da moderatörün kendisi için tercih nedeni olduğunu dile getiren bir başka katılımcı A.Y. ise şunları söylemektedir: “*Haber, siyasi konulardaki tartışma programlarını severim, izlerim. Ama hepsi izlenmiyor işte. Herkesin düşüncesi farklı olacak, illa ki siyasetten olsun hayattan olsun tabii ki herkesin farklılıkları olacak, ben ona çok saygı duyuyorum. Herkesin, hayatı, kendi kararları. Ama bazıları da gerçekten çok uçta oluyor. Uçlarda olunması beni rahatsız ediyor herhalde. O anda tarafsız olmasını istiyorum ben o programın sunucusunun, moderatör mü deniyordu. Bazıları taraflarını çok belli ediyorlar.*” A.Y. konuşmasına örneklerle devam ederek uçlarda olmak ya da tarafsız olmak kavramlarıyla kastettiğini somutlaştırmaktadır: “*Önceden mesela **Fatih Altaylı**’nın programlarını da severek dinlerdim ama biraz son zamanlarda taraf gibi olmaya**

*başladı o da... Bir de bir kadın var mesela, kısa saçlı, hatta fotoğrafları falan da çıktı PKK ile falan, **Şirin Payzın**. O kadının ben tarafsız olduğuna inanmıyorum. Onun programlarını izlemiyorum. Görsem de çeviriyorum. **Ahmet Hakan**'ın da tarzını sevmiyorum. Bir de şu var yani bir insan geldiği yeri bu kadar... değişim olur tabii değişiyoruz hepimiz ama bir insan bu kadar değişemez. O mesela daha muhafazakardı böyle. O da muhafazakarlıkta kalmak zorunda değil, belki o zamanki düşünceleri değişti şimdi ama tarafsız olmaya çalışırken dengeyi kaçırıyor. Bir de yani tamam değişir de fikirlerin bu kadar U dönüşü olmaz bir insanda. Hani ben buna kırmızı diyorsam, kırmızıdır, en fazla tonları değişir, ama ben bu kırmızıyı mavi yapamam. Ben onda bunu görüyorum. Ondaki bu değişim bana doğru gelmiyor, özünden bu kadar değişmesi bana çok doğru gelmiyor.” A.Y.’nin aktardıklarında tarafsızlık vurgusu öne çıkmakta ve kavrama yüklediği anlam belirginleşmektedir. İktidar eleştirisinin dozunu arttırmak, devletin karşısında konumlandığı PKK ile haberci kimliğiyle de olsa aynı karede yer almak veya muhafazakarlıktan “dönüş” yapmak A.Y. için tarafsız olmamak anlamına gelmektedir. S.E. haber kaynaklarını kişisel deneyim ve duygularının yarattığı öznel bir çerçeveden bakarak belirlerken, A.Y. tarafsızlık ilkesi vurgusuyla ve tarafsız habercilik yorumuyla ait olduğu toplumsal grubun değerleri içerisinde seslenmektedir. Katılımcı kadınlar tercihlerinde birbirinden farklı nedenlerle aynı noktada buluşmaktadırlar.*

Toplumsal kutuplaşma ile medya tüketimi arasında gözlemlenen ilişki ya da bağı KONDA raporu şu şekilde ifade etmektedir: *“Fikir çeşitliliğine karşı bu körleşme hali anlayış, empati ve karşı görüşü dinleyip makul ve sağduyulu bir sonuca varma noktasını imkansız kılmaktadır. ...Bu düşünsel model, farklı seçmen kitlelerinin izledikleri televizyon kanallarındaki keskin ayrım ile örtüşmektedir. İdeolojik yarıma, farklı hayat tarzları kümelerinin medya tüketiminde de kendini net bir biçimde ele vermektedir.”*¹⁵⁹ Raporun bulguları S.E. örneğinde doğrulansa da durumun nedenlerine ilişkin açıklama getirmemekte, bu yönüyle eksik kalmaktadır. Aynı raporda, televizyon haber izleyicilerinin esasen bir sosyal medya kavramı olan yankı odaları (*echo chambers*) oluşturdukları ve karşıt görüşten haberdar olmayan ve “belki de olmak istemeyen” toplum kesimleri yarattıkları ileri sürülmektedir. S.E.’nin konuyla ilgili *“Sosyal medya varken zaten karşı tarafın televizyon kanalını izlemesen bile ne dediklerinden bir şekilde haberin oluyor. Kopamıyorsun yani*

¹⁵⁹ Konda, **Hayat Tarzları 2018 Araştırması Medya Raporu**, s. 19.

istesen de, o eskidendi. Sosyal medyada öyle bir şey ki biri birini retweetliyor mesela, adam sağcı solcu neyse, adam ne demiş diye merak ediyorsun, giriyorsun, bakıyorsun, okuyorsun” sözleri hayat tarzları raporunun bu savını yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Sonuç olarak, haber almada tercih edilen televizyon kanallarında da görünür olan toplumsal kutuplaşmanın nedenlerinin araştırılması ve sosyolojik perspektifle anlamlandırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma bağlamında, S.E.’de gözlemlenen bu alımlama biçiminin önemini vurgulamakla birlikte katılımcıların büyük bölümü için geçerli olmadığını, farklı alımlama biçimlerine rastlandığının da altı çizilmelidir.

4.5.2. Oyuncu ve Prodüksiyon Faktörü

Dizileri prodüksiyon kalitesiyle de değerlendiren kadınların, görsel bir araç olarak televizyonun anlatı dünyasını çözdükleri söylenebilir. **Aşk-ı Memnu** dizisi ile ilgili yaptığı yorumda P.E. şunları söylemektedir: “Dizinin ahengi çok güzel. Çekilen ev muhteşem. Kıyafetler çok güzel. Zenginlik var. Bakıyorum, dizide her şey muhteşem görsellik anlamında.” Kadınların, izledikleri dizilerde yakaladıkları detaylar ise şaşırtıcıdır. Bir dizinin inandırıcılığını ayrıntılarda arayan Z.E., **Diriliş: Ertuğrul** dizisi için şu yorumu yapmaktadır: “*Mesela Turgutalp diye bir alp var, deriye sarmıştı oklarını öyle götürmüştü yanında. Okları mesela bir poşete koyup götürse ne kadar basitleşir dizi. Mesela omuzlarında heybelerinin olması. Kimsede ben böyle çapraz askı görmedim. O bile insanın dikkatini çekiyor. Bütçesi yüksek bir dizi. Tabii mutlaka imkanlarla da alakası var ama mesela kıyafetlerine de çok dikkat ediyorum, el yapımı dikişleri var. Bu kadar ince ayrıntıyı düşünmeleri bile bunun bence ne kadar iyi bir yapım olduğunu gösteriyor.*”

Bununla birlikte, katılımcılar prodüksiyonlarda kendilerini rahatsız eden unsurları da dile getirmektedirler. Örneğin yine Z.E. aynı diziye ilişkin ağır çekim sahnelerinin abartıldığını ve yapımcıların bunun artık farkına varmaları gerektiğini düşünmektedir: “*Ertuğrul’un ata binme sahnesi vardır mesela. O at öyle yarım saatte koşar, koşar... Dalga geçiyorum o sahneyle artık. İlk başlarda etkiliydi ama monotonlaştı. Çok kullanıldığı zaman değerini kaybediyor, bunun da farkına varmaları lazım.*” S.E. de Payitaht Abdülhamit dizisinde Bidar Kadınefendi karakterini canlandıran Özlem Conker’in tercih edilmesini eleştirmektedir:

“Abdülhamit’teki kadının botokslu olması bile beni rahatsız etti. O dudakları... Daha Ertuğrul’daki Halime gibi birini bulabilirlerdi oraya, hiç görünmemiş bir yüz. Abdülhamit’in hanımı olarak o kadını görmek beni çok rahatsız etti. Başka birini bulamadılar mı yani dedim.”

4.5.3. Haberlerde Tarafsızlık Talebi

Örnekleme oluşturan dindar muhafazakar kadınların önemli bir bölümü, televizyon izleyicileri olarak haber bültenleri ve haber tartışma programlarında “tarafsızlık” görmeyi arzuladıklarını ifade etmektedir. Tarafsızlık talebinin yoğunluğu ve niteliği ise sahip oldukları habitus özellikleri ile içinde bulundukları toplumsal grupla kurdukları aidiyet bağının gücüne göre değişiklik göstermektedir.

“**Kanal D**’yi bir de **ATV**’yi izliyorum. Biri devlet yanlısı, biri de devlet karşıtı oluyor ya, iki fikri alıyorum, kendime göre... Keşke yanlı, taraf yapmasalar ama şu an çok öyle. Biri devleti kötülüyor biri de devleti öve öve bitiremiyor.” N.U.’nun bu açıklamasında televizyon kanallarından birini “devlet yanlısı” diğerini ise “devlet karşıtı” olarak tanımlaması devlet ile hükümet kavramları arasında ayırım yapmadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. İdeolojik yakınlık hissettiği iktidar partisi AKP’nin politikalarını destekleyen yayın çizgisi nedeniyle N.U. ATV kanalını devlet yanlısı şeklinde kodlamakta ve tam da bu gerekçeyle tercih etmektedir. Ancak yine de kanalı “devleti öve öve bitiremiyor” sözüyle eleştirebilmekte ve tarafsız yayıncılık ilkelerinin ihlali sorununu genişleterek demokrasi vurgusuyla şu şekilde dile getirmektedir: “Ben de devlet yanlısıyım, AK Partiye oy veriyorum yani ama ben istemezdim mesela bu kadar şey olsun, hayırcılara¹⁶⁰ baskı olsun. Nasıl ben evet vereceğimi söylüyorsam onlar da hayır vereceklerini rahatlıkla söyleyebilmeli. Keşke toplum olarak bunlara maruz kalmasaydık. Keşke bu kadar yapmasalardı, toplum olarak biraz ılımlı olsak keşke. Demokrasi diyoruz ya, olsa keşke. O kararsızlığı da yaşadığım için bilmiyorum belki de oy kullanmam referandumda.” Sempatizanı olduğu siyasi partiyi devlet yerine koymak, devletleştirmek yalnızca N.U.’ya özgü görünmemektedir. Katılımcılardan

¹⁶⁰ 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen Türkiye Anayasa değişikliği referandumu sürecinde değişikliğe onay vermeyen halk kitleleri “hayırcılar”, değişikliği isteyenler ise “evetçiler” şeklinde tanımlanmaktaydı. Parlamenter sistemin kaldırılarak yerine başkanlık sisteminin getirilmesini öngören değişikliğe hayır diyenler Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarına muhalif toplum kesimleriydi. Bu bağlamda, referandum öncesi süreçte kutuplaşma ve toplumsal gerginlik hakimdi.

H.E. de aynı şekilde siyasi iktidar/hükümet ile devlet kavramlarını birbirinin yerine geçecek şekilde kullanmaktadır. H.E. haber almak için kanal tercih ettiğini belirttiikten sonra Türkiye’de gözlemlediği medya ve siyaset ortamına ilişkin şunları söylemektedir: “Haberler için kanal tercih ederim. **ATV** seyrediyorum haberler için. Devlet yanındalar, ben de devlet yanındayım. Mesela **FOX**’unkini hiç seyretmiyorum çünkü onlar çok yanlı geliyor bana, gerçi **ATV** de bize göre yanlı ama (gülerek) o bize yakın. Ama **Fatih Portakal** çok yanlı seyretmiyorum. Herkes taraflı ama bazısı çok taraflı. **FOX**’a bakmıyorum ama mesela **CNN Türk’e** bakıyorum. Hani bizim tarafın da yanlışlarını görelim diye arada bir bakıyorum. Yansız haber yok. Ya bize taraf ya öbür tarafta. Maalesef Türkiye’de herkesin bir tarafı var. Ama istiyorum gerçekten öyle tarafsız bir haber kanalı istiyorum. Allah ülkemize birlik dirlik versin, din düşmanlarına fırsat vermesin, ülkemizin düşmanları maalesef çok, Allah fırsat vermesin.” Kadınların bu yorumlarında birkaç farklı unsur göze çarpmaktadır. Öncelikle, özellikle H.E.’de partizanlık derecesinde fark edilen destekledikleri siyasi iktidarı devlet yerine koyma tutumu açıkça görülmektedir. AKP iktidarının politikalarını eleştirmekten, gazeteciliğin en temel sorumluluğu olan tarafsızlık ilkesini gözetmekten kaçınan yayıncılık çizgisiyle **ATV** kanalı “devlet yanlıları” tarafından “devletten yana” olarak kodlanması nedeniyle tercih edilmektedir. Herhangi bir siyasi partiyi ya da hükümeti, muhafazakar dindar anlayışın kutsallık atfettiği devletin temsilcisi olarak kabul etmek, katılımcılarda bir kavramsal karmaşaya işaret etmektedir. Öte yandan, devlet yanlısı ve devlet karşıtı tanımlarıyla ikiye böldükleri bir medya ortamından (burada televizyon haber kanallarından) duydukları rahatsızlığı dile getirseler de bu rahatsızlığın gündelik yaşamlarına yansımaları farklılaşmaktadır. Örneğin, “devlet yanlısıyım, AK Partiye oy veriyorum” diyen N.U. yaptığı “baskı” ve “demokrasi” vurgularıyla H.E.’den ayrılmaktadır. N.U. duyduğu rahatsızlığı referandumda oy kullanmama eylemine dönüştürme ihtimalinden söz ederken, H.E. “bize taraf, öbür taraf” şeklinde tanımladığı kutuplaşmış habercilik ortamına getirdiği eleştiriyi eylem boyutuna taşıyabileceğinin sinyalini vermemekte aksine tartışmayı “Allah ülkemize dirlik versin, din düşmanlarına fırsat vermesin” söylemiyle kapatmaktadır. Sonuç olarak, katılımcı kadınların televizyon kanallarının tarafsız habercilik anlayışıyla içerik üretmediklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca, bu durumun rahatsız edici olduğu yorumunda birleştikleri, tarafsız haber kanalları talebinde de ortaklaştıkları gözlemlenmektedir. Ancak bu ortak zeminden hareket ediyor olsalar da kadınların

“devlet yanlısı, devlet karşıtı, taraf/tarafsız, yanlı/yansız” kavramlarına yükledikleri anlamlara bağlı olarak verdikleri tepkinin dozu değişiklik göstermektedir. Örneğin H.E. için tepki söylem düzeyinde kalırken, N.U. için tepkiyi eyleme dönüştürmek mümkün gözükmemektedir.

Televizyon haber ve tartışma programlarının yeterince tarafsız olmadığı sonucunda birleşen kadınların bir bölümü, bu durum karşısında “karşı kutup” olarak konumlandıkları kanalları da “arada bir” takip ettiklerini ifade etmektedirler. “Yansız” kalma çabası olarak tanımlanabilecek bu stratejiyi katılımcılardan N.Ş. şöyle dillendirmektedir: “Haberler konusunda bir tane televizyona takılıp kalmak hoşuma gitmiyor. Bilgi almak, başka yerlerin de bilgisini almak... **Fatih Portakal**’ın yorumlarını çok beğenirim mesela. Ondan sonra **ATV**’nin akşam haberlerini sunan adamın yorumları... Yani her birisi farklı fikir uyandırıyor. Neden bu kadar çok bilgi varken bir tanesine takılıp kalayım? Yandaşlık bu kadar yapmasalar, doğruya doğru eğriye eğri deseler...” Bir diğer katılımcı M.E. şunları söylemektedir: “Haberler için **ATV** ve **TRT**’yi izliyoruz. Bazen farklı düşüncelerin haberlerini de bileyim istiyorum çünkü taraflı onlar, TRT ile ATV. **Kanal 7** ile **Show**’u da izleyebiliyorum bazen. Onlardan duymadığımı oradan duyuyorum. Çünkü her şeyi göstermiyorlar. Tek bir şeye bakayım, aynı yöne bakayım, arkamı dönüp gideyim istemiyorum ben. Başka neler oluyor onları da bileyim. Göz ardı etmem. Göz kapatmamak lazım, her yere bakmak lazım, her kesime, her şeye... Ben yolumda gideyim, gerisi ne olursa olsun olmaması lazım. Onların yaptığı da kötü bir şey değil; onların da bir düşüncesi var. Saygı göstermemiz lazım, onlar bize biz onlara...” M.E.’nin TRT ile ATV kanallarının alternatifi olarak Kanal 7 ve SHOW TV’yi görmesi, muhalif kavramını tanımlamada kullandığı siyasal görüş yelpazesinin dar bir alanla sınırlı olduğunun göstergesidir. Ancak yine de M.E. ile N.Ş.’nin katılımcılar arasında habitusları en sınırlı, sosyolojik çeşitlilik açısından zengin olmayan grup içerisinde yer aldıkları göz önünde bulundurulduğunda televizyon haberlerinde tarafsızlık talep ve arayışları özellikle önem kazanmaktadır. Bir diğer katılımcı N.E. konuyla ilgili düşüncelerini dile getirirken şunları söylemektedir: “Herkesin hakkını vereceksin, adaletli bir şekilde davranacaksın, kişinin görüşüne saygı duyacaksın, ama karşınızdaki sizin fikrinize saygı duymuyor ve sürekli onu bir şekilde saçma bahanelerle eleştiriyorsa ona da saygı duyamam. Onu da bir kenara koyarım. **Kanal D** bunlardan biri. O yüzden de o kanalın ne dizilerini izlerim ne haberlerini takip ederim. Bazen belki

eleştirel bakışla haber bültenlerine bakarım. Her baktığımda da aynı şeyi görüyorum yine, hiç yanılmadım. Sadece işte, **Kanal 7**'yi, **ATV**'yi, **A Haber**'i onların kanallarını sürekli izlediğim zaman sanki diğer taraftan kopuyormuşum gibi oluyorum o yüzden **NTV** de izlerim. **CNN Türk**'ü hiç..." Alıntıların açıkça gösterdiği gibi katılımcı kadınlar, güncel siyasi gelişmeler tartışmalarında kendilerini ait hissettikleri bir "taraf" olduğunu rahatlıkla açıklarken "karşı taraf" olarak kodladıkları televizyon haber kanallarından "kopmak" istemediklerini de dile getirmektedirler. Kadınların, habercilikte objektiflik ilkesi veya tarafsızlık kavramlarından ne anladıkları ve "karşı taraf" görüşlerine biçtikleri özgürlük sınırları haber kanal ve programlarını kategorize ederken kullandıkları öznel kalıplarda görünür olmaktadır. Katılımcılardan P.E. de benzer şekilde haber kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyacından bahsetmektedir: "Her kanalı izlerim. Öyle bir fanatikliğim yok. Hatta fanatlara da çok kızarım mesela **A Haber** kalsa devamlı, sıkılırım. Niye başka kanallara da hak tanımıyorum? Diğer kanalları da dinleyelim canım, hep bu kanal mı doğruyu söylüyor?" Gündelik yaşamlarını aynı sosyal çevrelerde geçiren bu kadınların kendi dünyaları dışında kalan hayattan haberdar olma istekleri dikkate değer bir durumdur. Televizyon ise kadınların bu isteklerini karşılayacak öncelikli ve kolay ulaşılabilir mecra olarak özel bir konuma sahip görünmektedir. Bu noktada, önceki bölümlerde ele alınan televizyonun hane içi kontrolünün özellikle akşam saatlerinde "evin babasında" olduğu saptamasının hatırlanması gerekmektedir. Görüşülen kadınların bir kısmı haber kanalı ya da programlarında kimi zaman eşlerinden farklı tercihlere sahip olduklarını ancak kontrolü çoğunlukla eşlerine bıraktıklarını ifade etmektedirler. Yukarıdaki satırlarda, sürekli olarak yalnızca **A Haber** seyredilmesinden sıkıntı duyacağını, bu anlamda fanatizme kızdığını ifade eden P.E. sözlerine şunları eklemektedir: "Mesela **A Haber**... Sabah bir tane şey var, Osmanlı marşıyla falan uyanıyoruz (gülüyor). Neydi o adamın adı? **Erkan Tan** mıydı? Yani çok komik bir adam, aslında esprileri hoşuma da gidiyor gitmiyor değil ama eşim her zaman direk olarak o kanalı açıyor. Onun tarzını çok seviyor, espritüel sunuyor falan ya. Yani o kanalın biraz yancı olduğunu düşünüyorum ben açıkçası." Benzer şekilde M.E. de takip ettiği haber kanalları konusunda eşininkiyle çelişen yaklaşımından bahsetmektedir: "Bazen eşim diyor niye oranın haberini izliyorsun, olsun diyorum onlar nasıl anlatıyor, neler olmuş onu da bileyim istiyorum. O izlemez, gerek görmez, bir yeri izler. Ama ben hepsini izlerim. Hepsini derken, birer dakika da olsa... Her zaman değil de, denk gelirim ya da o gün önemli bir şey

olmuşsa genelde hangi kanal nasıl yorum yapıyor ya da görmediğimiz neler var bakarım.”

Katılımcı kadınların daha az sayıda bir bölümünün ise yukarıda verilen örneklerden farklı olarak siyasal iktidara yani Adalet ve Kalkınma Partisi’ne ve yöneticilerine karşı muhalif bir duruş sergiledikleri gözlemlenmektedir. Bu kadınların benimsedikleri politik pozisyonu aynı şekilde haber programları ve kanallar tercihlerine yansıttıkları görülmektedir. İktidar partisinin yöntem ve kararlarını eleştirdiğini derinlemesine görüşme boyunca çok kez tekrarlayan katılımcılardan Z.U. haber programları konusunda şunları söylemektedir: “Eskiden tartışma programlarını çok seyrederdim hani bu siyasi tartışma programları falan var ya, akşam geç vakitlerde, çocukları yatırdıktan sonra en büyük zevkimiz oydu, onları takip ederdik. **İrfan Değirmenci** ile çok mesajlaşmışımdır. Şu anda televizyondaki tartışmalar da bana boş geliyor, hepsi boş konuşuyor çünkü. Durum ortada, onları seyredeyemiyorum, kaldıramıyorum yani.” Eskiden en büyük zevklerinden biri olarak seyrettiği ancak mevcut durumda tahammül dahi edemediği tartışma programlarına ilişkin görüşlerini paylaşırken Z.U. özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası oluşan siyasi atmosfere gönderme yapmaktadır. Ülkenin siyasi gündeminde yaşanan olağanüstü şartların ve yaratılan keskin kutuplaşma ortamının haber ve tartışma programlarına yansıma biçimini eleştiren Z.U. bu ortama verdiği tepkiyi bir çeşit kişisel protesto ile söz konusu televizyon programlarını izlememe kararıyla göstermektedir. Z.U. ile aynı çizgide görüş belirten S.Ü. ise şu cümleleri paylaşmaktadır: “**A Haber**, ona hiç tahammül edemiyorum. Eşim açar, seyreder ama benim çizgimi bildiği için ben buradaysam açmıyor mesela. Ben burada oturuyorsam haber açmaz. Ben de onun yanında onun tepki vereceğini bildiğim bir şeyi açmam, dinlemem, izlemem. Eşim daha çok dizi izler, o da tartışma programlarına gelemes fazla. Geriyor bence. Herkesi geriyor. Bence herkes şu an gerilmiş durumda zaten.” Sonuç olarak, katılımcı kadınların ülkedeki toplumsal ve siyasal gerilimin hatta kutuplaşmanın televizyon ekranlarına, haber ve tartışma programlarına yansıtılmasından rahatsızlık duydukları gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, kadınlar her ne kadar tercihlerini kendi siyasi düşüncelerine paralel yayın çizgisinde duran kanallardan yana kullansalar da haberlerde tarafsızlık aradıklarını dile getirmektedirler.

4.5.4. TRT'ye Güvenmek

Katılımcı kadınların büyük bir kısmının yorumlarında TRT'ye verdikleri değerin öne çıkan iki temel nedeni olduğu saptanmaktadır. Bunlardan ilki “devletin kanalı” olarak yayınlarına duyulan güven; ikincisi ise “toplumun genel ahlakına uygun” yayın çizgisine sahip olduğu düşüncesidir. Başka deyişle, görüşülen kadınlar gözünde TRT'nin ayrıcalıklı konumu, siyasi ve ahlaki beklentilerini karşılıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Siyasi beklentiler ile TRT'nin konumu arasındaki ilişki katılımcıların yorumlarında görünür olmaktadır. H.E.'nin TRT'ye ilişkin düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: “TRT'ye güveniyorum. Devletin kanalı sonuçta. Aşırıya, uca gideceklerini zannetmiyorum. Diğerleri magazin kattılar, seyredilsin diye bir şeyler kattılar. Devlet kanalı, güvenilir TRT.” H.E.'nin bu sözlerinde devlet kavramına yüklediği anlam da açığa çıkmaktadır. Muhafazakar bakış açısının devletin yüceliği vurgusu H.E.'nin TRT değerlendirmesine yansımaktadır: TRT'ye güveniyorum, devletin kanalı sonuçta. Hemen arkasından H.E. sözlerine şunları eklemektedir: “TRT'yi aslında epeydir seyretmiyorduk, yıllardır hiç seyretmiyorduk. Son zamanlarda güzel programları, güzel dizileri oldu, bakmaya başladık.” Yukarıdaki sayfalarda H.E.'nin de aralarında olduğu bir kısım katılımcının destekledikleri siyasi partiyi salt yürütme erki olarak görmeyip “kutlu dava” taşıyıcıları misyonu yükleyerek yüceltme, başka deyişle hükümeti, inandıkları “kutsal devlet” yerine koyma eğiliminde oldukları dile getirilmişti. Bu anlamda, H.E.'nin “yıllardır seyretmediği” TRT'yi “son zamanlarda” izlemeye başlaması, “devletin kanalı” olarak güvenilir bulmasının nedeni AKP hükümetlerinin temsil ettiği muhafazakar dindar dünya görüşünün TRT'nin yayın anlayışında görünür olmasında aranabilir. TRT haber ve programlarını benzer bir motivasyonla izlediği gözlemlenen bir başka katılımcı N.E. de kanalı “son dönemlerde” takip etmeye başladığını belirtmekte ve eklemektedir: “Hayat görüşüme yakın bir kanal olması gerekmiyor, daha az şaibeli olması yeterli. Mesela TRT de bundan sonra şaibeli yayınlar yapmaya başlasın, doğru olmayan şeyleri yayınlamaya başlasın, şu an güvenilir bulduğum TRT'yi o zaman yine izlemem. Yanlı bakmaması lazım.” Bir televizyon kanalının “şaibeli” olup olmadığına nasıl karar verdiğini anlamaya yönelik takip sorusunu ise N.E. şu

şekilde yanıtlamaktadır: “Kendi duruşumuza göre karar veriyoruz ama ortalama bir şey olması lazım. Bütün halkı, mesela ne kadar sağcı varsa o kadar solcu var diye düşünüyorum, atıyorum, onların ikisini de ortalayacak şekilde yayın yapması gerekiyor. Haberleri izlediğiniz zaman, bir başörtü meselesinde yüzünü buruşturan bir spiker gördüğünüz zaman o kanal işte şaibeli hale geliyor.” N.E.’nin bu sözleri bir yandan toplumsal kutuplaşmanın yansımaları televizyon ekranlarında görmek istemediğine ancak öte yandan kendi “duruşundan” yana olmayan ekranlara sınırlı tolerans gösterdiğine işaret etmektedir. N.E. örneğin “asla seyretmem” dediği **Kanal D** için de sınırlı tolerans saptamasını destekler nitelikte yorum yapmaktadır: “Sadece bu son olaylardan sonra değil, Kanal D eskiden beri bizim için güvenilir kanallardan değil. Bizi yansıtmıyor yani. Ben sağcıyım diyelim, beni yansıtmayana izlemem. Solcuyum diyelim, yine beni yansıtmayana izlemem. Ortalama olması lazım. Sadece beni de yansıtan televizyon istemiyorum.” N.E.’nin kendisi için “eskiden beri güvenilir kanallardan” olmadığını belirttiği Kanal D’nin, bu yorumun yapıldığı zaman diliminde henüz el değiştirmediyi ve bir Doğan Grubu yayın organı olarak merkez medyayı temsilen AKP siyasetini sık ve sert biçimde olmasa da eleştirebildiğini hatırlamak yerinde olacaktır. Daha net ifadeyle, bu haliyle Kanal D’nin, N.E.’nin “ortalama olması lazım” kriterini karşılayamamış olması kendisini “yansıtmayan” ekran tanımının sınırlarını göstermektedir. Televizyon kanallarını ve programlarını benzer bir çerçeveye kategorize eden H.E. de tarihi dramalar karşılaştırmasında şunları söylemektedir: “**Ertuğrul** ya da **Payitaht**’ı seyretmedim ama **Kanuni** dizisindeki gibi yanıltıcı olduklarını sanmıyorum. **TRT**’de olduğu için iftira atıldığını düşünüyorum.” H.E.’nin TRT’de yayınlanan tarihi dizilerin “yanıltıcı” olamayacağına dair inancı TRT’nin yayın çizgisine duyduğu güvenle açıklanabilir.

Ahlaki beklentiler ile TRT’nin konumu arasındaki ilişki ise görüşülen kadınların yorumlarında daha net ve dolaysız olarak yer almaktadır. Katılımcılar arasında TRT’nin özellikle dizilerinin “severek” takip edildiği görülmektedir. Görüşmelerde **Diriliş: Ertuğrul**, **Payitaht Abdülhamid** ve **Seksenler** dizilerinin öne çıktığı, bununla birlikte kamuoyunda bu diziler kadar duyulmamış, tartışılmamış **Yeşil Deniz**, **Filinta**, **Baba Candır** gibi dizilerin de adı geçmektedir. Bu durum katılımcı kadınların TRT dizilerini yalnızca popüler olmaları nedeniyle değil farklı gerekçelerle de tercih ettiklerini göstermektedir. Söz konusu gerekçeler “toplumsal

ahlaka ve aile yapısına uygun olmak” ana başlığı altında toplanabilmektedir. Dizilere ilişkin yorumlarda “edep” kavramı sıklıkla öne çıkmakta ve katılımcılar dizileri “tedirgin” olmadan izleyebildiklerini ifade etmektedirler. Örneğin T.Ü. tercih nedenlerini şöyle ifade etmektedir: “Sadece TRT1’deki dizileri seyrediyorum, oradaki dizileri çok seviyorum. Çocukların da izleyebileceği bir kanal diye düşünüyorum. Düzgün. TRT dizilerinin hepsini seviyorum. **Seksenler**’i, **Ertuğrul**’u, **Filinta**’yı izliyorum. Filinta’da hoşuma giden, hem aksiyon var, hareketli hem de aşk var ama yakınlaşma yok tabii, sınırlı, bir yerde duruyorlar.” Bir başka katılımcı A.Y. ise TRT programlarının reyting kaygısı olmadığı için daha kaliteli olduklarını belirtirken bunu “devlet kanalı” olma özelliğine bağlamaktadır: “**TRT**’nin programlarını daha çok beğeniyorum yeter ki reyting olsun değil de bizim toplumumuza daha faydası olacak programlar yapıyor gibi geliyor bana. Dizilerinde de öyle. **TRT** dizileri mesela daha normal aile yaşantısı üzerine kuruluyor. Belki devlet kanalı olduğu için daha mı çok kontrol ediliyor, o yüzden mi bilemiyorum. Toplumun değerlerine daha uygun. TRT1’deki dizileri ailece oturup izleyebilirsiniz. Çünkü huzursuz hissetmiyorsun. Bundan sonra nasıl bir sahne çıkacak diye tedirgin olmuyorsun.” Katılımcılar tarafından “seviyeli, seyredilebilir, edepli” ifadeleriyle tanımlanan TRT dizilerinin ayrıca “eğitici” de olduğunu belirten M.E. konuyla ilgili şu yorumu yapmaktadır: “Çocuklarımızla izleyebileceğimiz programları kanalları tercih ediyoruz. **TRT** öyle. Hem eğitici de falan dizileri. Mesela **Seksenler**’de bile geçmiş hatırlatıyor bize. Çocuklara diyoruz bak şu şöyleydi, bu böyleydi. İzleyerek görüyorlar, öğreniyorlar.” M.E. aynı zamanda aile yapısına uygun olma kriterini vurgulayarak karşılaştırma yapmakta ve **Aşk-ı Memnu** dizisinin “ortalığı karıştırdığını” belirtmektedir: “TRT’yi genelde çok izliyoruz. TRT hani daha çok aile yapısına uygun. Hani öpüşme sahneleri falan yok, açık konuşsam, TRT’de. Diğer diziler de hep onun üzerine sanki yapılmış, çoğunlukla. O onun sevgilisiyle, o onun yengesiyle, o onun amcasıyla falan filan... hiç aile yapımıza uymayan şeyler. Hele o **Aşk-ı Memnu** ortalığı karıştırdı.”

Sonuç olarak, TRT yayın çizgisiyle görüşülen kadınların beğenisini ve takdirini almış, dindar muhafazakar dünya görüşüne uygun içerikte programlarıyla sadık yeni bir izleyici kitlesi oluşturmuş görünmektedir. Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, TRT’nin söz konusu izleyici kitlesini başarılı bir kamusal yayıncılık anlayışı temelinde oluşturmadığı, AKP hükümetleri döneminde süreç

içerisinde yayın politikasını dönüştürerek kazandığıdır. Katılımcıların “eskiden izlemiyordum, değişsin yine izlemem” benzeri paylaşımları bu gözlemi doğrulamaktadır.



SONUÇ

Toplumsal yaşamı ve düzeni makro kuramlarla değerlendiren çalışmalar soyut bir sistem kuramını genelleştirmeleri, evrenselleştirmeleri ve insanı edilgin pozisyona yerleştiriyor olmaları gerekçeleriyle eleştirilirler. Öte yandan, sosyal teoride mikro kuramlar ise toplumsal eylem ve anlam üretiminde insanı aktör olarak gereğinden fazla merkezileştirdikleri ve sistemin geneline dair söz söyleme yetkinliğine sahip olmadıkları savlarıyla eleştirilirler. Dolayısıyla, bir “büyük teori” (*grand theory*) kuramı ve onun karşısında konumlanmış, belirli bir ortama, belirli bir ana ilişkin çözümlemeleriyle ampirik incelemeler vardır. Bu düşünsel tıkanıklığın aşılmasına duyulan ihtiyaç, makro ve mikro kuramların birbirleriyle ilişkilendirilmesi aşamasına taşınır ve kuramsal ilerlemenin önü açılır. Sosyal teori genel çatısı altında özellikle 1960 ve 1970’li yıllarda gözlemlenen mikro ve makro analiz düzeyleri arasındaki bu belirgin çekişmenin yansımaları, kuramsal olarak bu alandan beslenen kitle iletişim ve kültürel çalışmalar alanlarında da görmek şaşırtıcı değildir. Sosyal teorideki kademeli değişime paralel olarak, medya ve özellikle izleyici çalışmalarında da bu iki analiz düzeyinin birbirlerine karşıt olmadıkları, aksine birbirlerini tamamladıkları yaklaşımının geliştiği görülür.

Kitle iletişim kuramları tarihine bakıldığında, Etki Kuramları (*Media Effects Theory*) ile Kullanımlar ve Doyumlar (*Uses and Gratifications*) yaklaşımı ya da aktif ve pasif izleyici perspektifleri arasında veya Eric Maigret’nin kavramlarıyla Eleştirel Kuram ile Lazarsfeldci toplumsal psikoloji¹⁶¹ arasında bir gerilim fark edilir. Mesaj-gönderici-alıcı formülasyonunda uzun süre göz ardı edilen, edilgen pozisyonda tutulan alıcı yani izleyici ya da okuyucuya ilk kez söz veren Kullanımlar ve Doyumlar kuramı, ardından Kültürel Çalışmalar içerisinde Stuart Hall’un (1974) geliştirdiği Kodlama/Kodaçımı (*Encoding/Decoding*) modeli ve izleyici alımlama (*Audience Reception*) ampirik araştırmaları düşünüldüğünde Batılı literatürün büyük

¹⁶¹ Maigret, *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, s. 67.

bir teorik birikime sahip olduğu açıktır. Önde gelen kuramcılar eksiklikleri tartışarak alanın bir sonraki aşamaya geçmesine katkı sağlamış, gerektiğinde özeleştiriyi yapmaktan geri durmamış ve alımlama çalışmalarının geleceğine ilişkin akademik üretimlerine devam etmişlerdir. Örneğin, okuyucu/alıcı/izleyiciyi ilk kez merkeze koyan Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımı, sonraları, öznesine geniş bir özgürlük alanı tanımak, onu toplumsal bağlamından kopuk değerlendirmekle eleştirilmiştir.

1980-90’larda medya ve iletişim çalışmalarının bir alt disiplini olarak güçlü bir şekilde ortaya çıkan izleyici alımlama araştırmaları, egemen güçlerin kontrolü altındaki medyanın pasif ve edilgen izleyicisi ile ekonomik, siyasal ve kültürel bağlamlardan kopuk değerlendirilen aktif ve özgür izleyici yaklaşımları arasında kalmayı reddeder. Aksine, bu gerilimi aşmaya ve bu iki yaklaşım arasında bağlantı kurmaya çalışır. Bu kavramsal ve kuramsal tıkanmanın aşılmasına düşünceleri ve kullandıkları metodolojilerle katkı sunan önemli araştırmacılar, öncelikle, izleme ve mesajların yorumlanması pratiklerini toplumsal boyutları olan, son derece karmaşık süreçler olarak tanımlarlar. Onlara göre, alımlama araştırmalarının izleyici davranışlarını sosyolojik bir zeminde analiz etmesi şarttır. Ancak, alımlama sürecinin karmaşık ve çelişkili olduğu önermesi de bir aşamada artık yeterli görülmez. Neredeyse sonuç olarak sunulan bu önermenin ötesine geçmek gerekmektedir. Alımlama süreci araştırmaları, Morley’nin net özetleriyle, tam olarak hangi izleyicinin, hangi toplumsal pozisyonlarda, hangi metinlerle kurduğu ilişkinin neden karmaşık ve çelişkili olduğunu anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmak zorundadır. Bu bağlamda, yeni izleyici araştırmaları, eleştirel kültürel çalışmalar geleneği içerisinde, bulguları özne toplumsal ve tarihsel şartlar bağlamında değerlendirilerek daha kapsayıcı, bütüncül ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmayı amaç edinir. Veri sonuçlarının toplumsal, kültürel ve ekonomik bağlamlara (*contextual framework*) yerleştirilerek yorumlanması gerektiği savunulur. Medya metinlerinin gündelik yaşam unsurlarından biri olarak ele alınması gerektiği tezine dayanan etnografik araştırmaların ağırlığı giderek artar, televizyon izleme pratiği ile habitus arasındaki ilişki ve etkileşim önem kazanır.

Kısaca, her ne kadar Türkiye’de yapılan alımlama çalışmalarının azımsanmayacak sayıda bir bölümü, süreci Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımı ve/veya Kodlama/Kodaçımı modeli üzerinden açıklama getirmeye devam etse de, dünyadaki örnekler her iki metodun da izleyici ile medya kültürleri arasındaki ilişkiyi açıklama ve anlamlandırmada yetersiz kaldıklarını söylemektedir. İzleyici

alımlama çalışmaları, bugün geline nokta, toplumsal ve kültürel yapılar ile televizyon arasındaki etkileşime odaklanmakta ve izleyicinin televizyon metinlerinden çıkardığı anlamları kültürel ve bağlamsal koşulların şekillendirdiğine işaret etmektedir. Bu çalışma, eleştirel yorumlayıcı alımlama araştırmalarının dünyada vardığı bu aşamayı takip ederek, gündelik yaşam unsurlarından biri olan televizyon metinlerini anlamlandırma süreci ile katılımcı dindar kadınların sahip oldukları habitus arasındaki ilişkiyi mümkün olduğunca somut göstergelerle ortaya çıkarmaya özen göstermiştir. Ek olarak, anlamlardaki farklılaşmanın, izleyicilerin sahip oldukları farklı kültürel yapı ve koşullardan kaynaklandığı önermesinde imlenen yapılar, Bourdieu'ye referansla, birer “tahakküm” kaynağı olarak yaklaşmıştır. Bu çerçevede, kendilerini dindar olarak tanımlayan, gündelik pratiklerini dinin talepleri doğrultusunda düzenleyen, kutsallık atfettikleri dinî metinlere uygun bir hayat yaşamak çabasında olan kadınlarla gerçekleştirilen bu çalışma birbirini tamamlayan iki ana gövdeden oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, sosyal bilimler kuram ve kavramlarıyla teorik olarak desteklenerek, katılımcı kadınların gündelik yaşam pratiklerinden, çeşitli kavramlara ilişkin düşünce ve eylemlerinden örnekler sunan bölümdür. Bu bölümün amacı, kurumsal din ve eril tahakküm yapılarının şekillendirdiği hayat tarzlarını görünür kılma yoluyla katılımcı kadınları tanımak ve anlamaktır. İkincisi ise görüşülen dindar kadınların, bir önceki bölümde çizilen toplumsal ve kültürel yapılar tablosu ışığında, televizyonu kullanım biçimlerini ve alımlama süreçlerini bağlamsal bir çerçeveye oturarak analiz eden bölümdür. Bu bölümde de amaç, kadınların televizyon ile kurdukları ilişkinin bireysel tercihlere indirgenerek açıklanamayacağını, ancak aynı zamanda “dindar kadınlar” üst başlığına rağmen, tümüyle homojen bir gruptan da söz edilemeyeceğini ortaya koymaktır. Başka deyişle, amaçlanan, ortak değerler sisteminden kaynaklanan çoğu zaman ortak tutum ve davranış biçimlerine rağmen alımlama farklılıklarına yol açan birtakım dinamiklerin de devrede olduğunu tartışmaya açmaktır. Dolayısıyla, daha açıklayıcı yanıtlara ulaşmak için bu iki ana gövdede sunulan bulguların birlikte değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Çalışmanın saha araştırması kısmında katılımcı dindar kadınlarla yüz yüze mülakatlar ve grup görüşmeleri yapılmıştır. Kalitatif yöntemle gerçekleştirilmiş, yarı yapılandırılmış 23 derinlemesine görüşmeden elde edilen bulgular, anlamlı kavramsal kategorilere ayrıştırılarak toplumsal düzenin iktidar ilişkileri içerisinde

sosyolojik bir perspektifle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, saha araştırmasından elde edilen verilerde yanıt aranan soruların bazıları şunlardır: Hayatlarının farklı alanlarında, benimseyip içselleştirdikleri veya farkında olup eleştirdikleri tahakküm biçimleri altında varlıklarını sürdüren kadınlar için televizyon ne anlama gelmektedir? Televizyon metinlerini alımlama süreçlerinde hangi faktörler belirleyici olmaktadır? Televizyon ile kurdukları ilişkide uzlaşma, direnme ve mücadele alanları hangileridir? Bir kitle iletişim aracı olarak televizyona eleştirel yaklaşan ve televizyon izleme pratiğini “boşa harcanan zaman” olarak gören çoğu katılımcıya, bu olumsuz yaklaşıma rağmen, televizyon yine de farklı avantajlar sunuyor olabilir mi? Televizyon, yalnızca var olan toplumsal normları yeniden üretme yoluyla statükoyu koruma ve pekiştirme işlevi mi görmektedir, yoksa televizyonun, bu çalışmanın örneklemini oluşturan dindar kadınlar üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğu ileri sürülebilir mi?

Saha araştırmasından ortaya çıkan bulgular, en genel haliyle, dindar değerler temelinde şekillenen yaşam tarzları ve ortak dağarcıklarının sonucu olarak kadınların televizyona yaklaşımlarında büyük oranda benzerlikler olduğunu, ancak ortak dinî habitusa rağmen alımlama süreçlerinde bütünüyle aynı çerçeveyi kullanmadıklarını göstermektedir. Dinî değerler ile televizyon izleme pratiği arasındaki ilişkinin de karmaşık ve çelişkili olduğunu, katılımcıların dindarlıkları ile televizyon metinleri arasına net bir çizgi çekerek iki dünyayı birbirinden ayırmadıklarını belirtmek gerekir. Alımlama ve anlamlandırma süreçlerinde toplumsal cinsiyet rolleri, dinî değerler, dindarlık seviyeleri, öznellikler, iç hesaplaşmalar gibi pek çok unsurun belirleyici olduğu görülmektedir. Bir çeşit uzlaşma ve mücadele alanı olarak tanımlanabilecek televizyon izleme ve alımlama pratiği sürecinde, kadınların savunma ve meşrulaştırma taktikleri kullanarak kendilerine en uygun konumu bulmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerden ortaya çıkan bulgular, alımlama farklılıklarının kesinlikle sosyo-ekonomik sınıf değişkenleriyle açıklanamayacak kadar karmaşık olduğunu, yaş, ekonomik statü, eğitim düzeyi kategorilerinin verileri değerlendirmede yetersiz kaldığını göstermektedir. Toplanan verilerin işlenmeye başlamasıyla birlikte belirginleşen üç ana değişkenden söz edilebilir: Dindarlık seviyesi, toplumsal temas sıklığı ve siyasi/ideolojik duruş. Katılımcılar arasında farklı dindarlık düzeyleri söz konusudur. Örneğin, derinlemesine görüşme yapılan 23 kadından 18’i kendi ifadeleriyle “*dindar*

muhafazakar”, kalan 5’i ise “*sosyal demokrat*” bir aile ortamında büyüdüklarini belirtmektedirler. Dinî değerlere uygun hayat tarzını daha ileri yaşlarda, özellikle evlendikleri kişinin etkisiyle benimsediklerini ifade eden bu 5 kadının büyüme ve yetiştirme ortamlarındaki farklılıkların, gündelik yaşam pratiklerine ve toplumsal ilişkilerine yansıdığı saptanmaktadır. Bu kadınların hayatı anlamlandırma, olayları yorumlama biçimlerinin dindar muhafazakar bir aile ve sosyal çevrede yetişmiş diğer katılımcılardan farklı olduğu görülmektedir. Ayrıca, dini habitus içinde doğup büyümüş 18 katılımcı arasında gözlemlenen farklılıklarda dini tarikat ve cemaatlere mensubiyet bir diğer değişken olarak öne çıkmıştır. Benzer toplumsal aktörlerden oluşan sosyal çevre ile düşük toplumsal temas sıklığına ek olarak bir cemaate bağlı olmanın tutumlarda katılşmayı arttırdığı gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, “dindar” kimlik genel çatısı altında toplanan katılımcı kadınlar arasında da gündelik yaşam pratikleri ve hayat tarzı bakımından bir çeşitlilik söz konusudur., farklı sosyalleşme biçimlerini deneyimleyen, kimlikler ve aidiyetler bağlamında görece zengin bir sosyal çevre içerisinde büyüyenler ile örneğin, on yedi yaşında evlendirilen, erken yaşta anne olan, içine doğduğu muhafazakar ve dindar habitus dışına çıkmamış, toplumun farklı kesimleri ile ilişki, iletişim ve etkileşim içerisinde bulunmamış kadınlar, yaşam biçimlerindeki ayrıntılarda ayrılmaktadır. Bu ayrışma, televizyon ile kurdukları ilişkide ve televizyon metinlerini alımlama süreçlerinde de görünür olmaktadır.

Altı çizilmesi gereken bir başka unsur, çalışmanın tarihi bir momentumu yakalamış olmasıdır. 2015-2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen saha çalışmaları, Türkiye yakın tarihinde siyasal ve toplumsal anlamda büyük değişimlere yol açan 15 Temmuz (2016) darbe girişimiyle ikiye bölünmüştür. Böylelikle, 15 Temmuz darbe girişimi önemli bir kırılma noktası olarak belirilmiş, öncesi ve sonrası yapılan yüz yüze mülakatlar karşılaştırıldığında katılımcıların televizyon ile kurdukları ilişkiyi ve alımlama biçimlerini etkileyen bir faktör olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin toplumun dindar muhafazakar kesimi içerisinde bir bölünmeye yol açtığı bu çalışmanın saha araştırması sürecinde net olarak ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal olay sonrası, güncel siyasete mesafeli duruşlarını terk ederek siyasi iktidarın tamamen yanında ya da karşısında konum belirledikleri açıkça görülmüştür. Bu bölünmenin, bu çalışma kapsamında en çarpıcı sonucu ise televizyon kanalları ve özellikle dizi tercih ve beğenilerini etkilemiş

olduğudur. Otorite, devlet, düzen ve istikrarı korumak üzere ihtiyaç duyulan manevi motivasyonu sağlayan dinî söylem, vatan ve millet kavramları etrafında oluşan ortak kimlikleri vurgulayarak toplumsal dayanışma ve birliğin sağlanmasına yardımcı olur. İyi bir insan olmayı, iyi bir kul olmaya bağlayan bu yaklaşım katılımcı kadınların tümü tarafından kabul edilmiş görünmektedir. Kadınlar aynı zamanda iyi kul olmak ile vatansever olmak arasında da aynı bağı kurmaktadır. Onlara göre, dindarlık, milliyetçilik ve vatanseverlik birbirini tamamlayan, daha doğru ifadeyle, biri varsa diğerleri de var olan kavramlar ve özelliklerdir.

Katılımcılarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, 15 Temmuz öncesi ve sonrası döneme denk gelecek şekilde bölünmemiş olsaydı görüşmelerden çıkacak sonuçlar daha farklı olabilirdi. 15 Temmuz darbe girişiminin ve yarattığı toplumsal gerilimin izleri görüşülen dindar kadınlar üzerinde son derece belirgindi. Deneyim, yeni konum alışlara, kutsallık atfedilen kavramlarda çözümlere yol açmış ve televizyonu kullanma ve metinleri anlamlandırma biçimlerinde değişimle sonuçlanmıştı. AKP ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın politikalarını desteklemediklerini açıkça beyan eden kadınların vatan, devlet, millet kavramları üzerinden kurulan karşıtlık söylemini ve yaratılan kutuplaştırma ortamını eleştirdikleri gözlemlenmektedir. Bu muhalif yeni pozisyonun sonucu olarak vatan, millet, devlet kavramlarına yeni anlamlar yüklediği görülmektedir. Ancak siyasi iktidarın egemen söylemine muhalif bu kadınların eleştirileri kavramlara ve değerlere değil, kavramların temsilciliğini üstlenen siyasal partiye, kişilere ve televizyon temsillerine yöneliktir. Örneğin bu kadınlar **Vatanım Sensin** dizisini milliyetçi, vatansever duygularla severek, “kaçırmadan” izlerken, **Diriliş Ertuğrul** dizisini ise sert bir dille eleştirmekte ve izlemeyi “politik” nedenlerle reddetmektedirler. Bu toplumsal olay sonrası süreçte siyasal iktidarın egemen söylemini benimseyen ve savunan toplumsal kesimde yer aldıklarını yüz yüze mülakatlarda beyan eden kadınların oluşturduğu diğer grup ise tam aksine **Diriliş: Ertuğrul** ve **Payitaht Abdülhamid** dizilerini siyasal iktidarın “kutlu dava” retoriği çerçevesinde sahiplenmektedirler.

Televizyon ürünleri birey için bir değişim ve direnme alanı yaratırken aynı zamanda toplumsal hayat üzerinde hegemonik bir güç alanı da oluşturmaktadır. İdeolojik bir aygıt olarak televizyon, kitleleri etkileme ve belli bir yöne sevk etme

amacındaki siyasal iktidarların propaganda aracına dönüşebilmektedir. Bu bağlamda, tarihi drama türündeki televizyon dizileri ya da “ecdad dizileri”, egemen güce bu amaçla kullanabileceği son derece elverişli bir zemin sunar. Kısaca, dönem dizileri görüşülen kadınların tümü tarafından gündelik siyasetin içine çekilerek yorumlanmakta ve yaptıkları yorumlar, oluşan toplumsal gruplar arasında var olan katı tutumu görünür kılmaktadır. Gündelik hayatlarının akışı içerisinde ailesi ve evi için koşturan, siyaset gündemi ile ilgili görünmeyen katılımcı dindar kadınların aslında son derece politize oldukları sonucuna varılmaktadır. Sonuç olarak, görüşülen kadınların genellikle tarihi benimsedikleri perspektife uygun şekilde yansıtan dizileri takip etmekten keyif aldıkları, alternatif perspektifleri, değişen ölçülerde, “öteki” ilan ederek izlemeyi reddettikleri gözlemlenmektedir ki bu tablo toplumsal politik kutuplaşmanın küçük ölçekte yansıması olarak okunabilir.

Tarihi dramalar söz konusu olduğunda “seçici maruz kalma” faktörünü kullandıkları görülen katılımcıların özellikle haber bültenleri ve haber/tartışma programlarında da benimsedikleri dindar muhafazakar dünya görüşü çerçevesinde hareket ettikleri gözlemlenmektedir. Diziler ve gündüz kuşağı programlarında ise siyasi görüş etkisini yitirmemekte ancak tercihlerin bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda da şekillenebildiği görülmektedir. Kurmaca türlerinde ayrıca oyuncu ve kaliteli prodüksiyon talep eden katılımcılara da rastlanmaktadır. Tüm bu kriterlere ek olarak, tercihleri belirleyen unsurlardan belki de en çarpıcı olanı spiker veya sunucunun kimliği, kim olduğudur. Örneklemleri oluşturan dindar muhafazakar kadınların önemli bir bölümü, televizyon izleyicileri olarak haber bültenleri ve haber tartışma programlarında “tarafsızlık” görmeyi arzuladıklarını ifade etmektedir. Tarafsızlık talebinin yoğunluğu ve niteliği ise sahip oldukları habitus özellikleri ile içinde bulundukları toplumsal grupla kurdukları aidiyet bağının gücüne göre değişiklik göstermektedir. Televizyon haber ve tartışma programlarının yeterince tarafsız olmadığı sonucunda birleşen kadınların bir bölümü, bu durum karşısında “karşı kutup” olarak konumlandıkları kanalları da “arada bir” takip ettiklerini ifade etmektedirler. Gündelik yaşamlarını aynı sosyal çevrelerde geçiren bu kadınların kendi dünyaları dışında kalan hayattan haberdar olma istekleri dikkate değer bir durumdur. Televizyon ise kadınların bu isteklerini karşılayacak öncelikli ve kolay ulaşılabilir mecra olarak özel bir konuma sahip görünmektedir. Bu noktada, televizyonun hane içi kontrolünün özellikle akşam saatlerinde “evin babasında”

olduğu saptamasının hatırlanması gerekmektedir. Görüşülen kadınların bir kısmı haber kanalı ya da programlarında kimi zaman eşlerinden farklı tercihlere sahip olduklarını ancak kontrolü çoğunlukla eşlerine bıraktıklarını ifade etmektedirler.

Araştırmanın kanıtladığı argümanlardan biri, televizyon içeriği hakkında yaptıkları konuşmaların, kadınlara içebakış fırsatı veren benzersiz kaynaklar olduklarıdır. Gündüz kuşağı programları ve diziler başta olmak üzere, televizyon metinleri vasıtasıyla kendilerini ifade etme fırsatı bulan kadınların, düşünce ve duygularını tarttıkları, yüksek sesle bir tür iç gözlem yaptıkları bir süreci deneyimledikleri gözlemlenmiştir. Televizyon izlemenin, katılımcı kadınların bazıları için “büzülmüş benlik”ten (*constrictive self*) sıyrılma işlevi gördüğü de ortaya çıkan ilginç bir sonuçtur. Açıklamak gerekirse, görüşülen kadınların bir bölümünde, televizyonun dolayımlanmış deneyimlere aracılık ederek, bireylerin kapalı dünyalarında hareketliliği çoğaltma ve yeni hayatlar, yeni durumlarla karşılaşma ihtimallerini arttırma potansiyeli ortaya çıkmıştır. Bu durum, televizyon metinlerinden alınan mesajların alımlama anı ötesine geçerek gündelik hayatlara taşınabildiğini, en azından katılımcıların bir bölümü için, kanıtlar niteliktedir. Dindarlık seviyesi yüksek, toplumsal temas sıklığı zayıf katılımcılardan biri TRT dizisi **Diriliş Ertuğrul**’un bir bölümünü tartışırken, ataerkil toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirerek yeniden ürettiği aşikar bir senaryoyu “kadına ait alt metin” okumaları yaparak kadının toplumsal konumuna eleştirel yaklaşım geliştirebilmiş ve tepkisini kendi hayatına, eşiyle kurduğu ilişkiye taşımayı deneyeceğini dile getirmiştir. Sonuç olarak, televizyon, bireylere gündelik yaşamda karşılaşma imkanları olmayan gerçek ya da kurgu dünyaları gözlemleme fırsatı vermekte, genel olarak egemen ataerkil ideolojiyi çeşitli biçimlerde onaylayan metinler olmakla birlikte kadınlara duygusal destek ve direniş imkanı da sağlamaktadır. Bu metinlerin, kadınların kendileriyle yüzleşmelerine, içe bakmalarına, çözümler üretmelerine olanak tanısa da organize bir toplumsal itiraz oluşturma gücüne sahip olmadıklarını ileri süren kuramsal tartışmaların yanı sıra alt metin okumalarını mikro-politik direniş alanı olarak gören araştırmacılar da vardır. Bu çalışma kapsamında da bu tür bir direniş alanına tanık olmak şaşırtıcı bulgulardan biri olarak öne çıkmıştır zira dini inanç ve değerler sisteminin güçlendirdiği köklü eril tahakküm yapılarının kadın özne olarak var olmayı zorlaştırdığı ortadadır.

Araç olarak televizyona bakış başlığı altında bir araya getirilen veriler incelendiğinde, katılımcılarının çoğunun televizyonu gündelik yaşamın doğal bir parçası olarak gördükleri ortaya çıkmıştır. Televizyona dair genel bir değerlendirme yapmaları istendiğinde, kadınların, televizyonu, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının savunduğu gibi aktif izleyiciler olarak kendilerine fayda sağlamak amacıyla kullandıkları, birtakım psikolojik ihtiyaçlarını televizyon aracılığıyla karşıladıkları görülmektedir. Dindar kimliklerinin bu noktada belirgin bir fark yaratmadığı söylenebilir ki bu durum katılımcılar tarafından “*insanız sonuçta, biz de nefsanî davranıyoruz*” veya “*gülmeye de ihtiyacımız var*” benzeri cümlelerle açıklanmıştır. Gündelik yaşam ile televizyon izleme pratikleri bir arada incelendiğinde, akşam saatlerinde kadınların değil “evin erkeğinin” tercih, beğeni ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Evin kadını ve annesinin önceliği ev içi sorumlulukların yerine getirilmesidir. Katılımcıların “*benim dizim*” ifadesiyle sahiplendikleri aslında çok büyük bir bölümünü aile ve ev işlerine ayırdıkları gündelik hayatlarının akışı içerisinde yalnızca kendilerine ait kılabilindikleri sınırlı zamandır; bu saatler kendilerine verdikleri ödül gibidir. Ataerki ev düzenine tabi olan kadınların “benim dizim” saatlerine verdikleri değer, Radway’in tanımıyla, bir çeşit “bağımsızlık bildirgesi” ya da toplumsal hayatın egemen yapılarına karşı gizli bir protesto olarak okunabilir. Televizyonda “benim dizim” ifadesiyle somutlaşan “bana ait oda”, kadın ve medya ilişkisini konu eden birçok alan araştırmasında ulaşılan, genel kadın izleyici grubu için geçerli bir sonuç olmuştur. Eril sistemin dayattığı toplumsal düzen ve toplumsal cinsiyete dayalı rol dağılımının şekillendirdiği gündelik yaşam temposunda, kadınların birtakım ihtiyaçlarını bu yolla giderdikleri birçok akademik çalışmada ortaya konmuştur. Bu çalışma özelinde de “dindar” kadınların da aynı ihtiyaç ve taleplere sahip olduklarının ve televizyonu benzer amaçlarla kullanabildiklerinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda, katılımcı dindar kadınların herhangi bir izleyici grubundan çok farklı olmadıkları, televizyonu benzer amaçlarla kullandıkları sonucuna varılabilir. Ancak eğlenme, oyalanma, gündelik yaşamın sıkıntılarından kaçış, aile içi ve eşler arası iletişimin bir yolu ya da duygusal tatmin sağlama gibi ihtiyaçların giderilmesi sırasında da dindar kimliklerinin etkisi göz ardı edilmemelidir. Kadınların, düşüncelerini kimi zaman dindar kimliklerine uygun olarak kimi zaman ise dindar kimliklerine rağmen ifade ettikleri, yani kullanımlar ve doyumlar yaklaşımına göre ihtiyaçların giderilmesi esnasında da dini değerler ana referans noktasıdır. Başka deyişle, televizyon “*dünyayı ayaklarına*

getiren” ama aynı zamanda *“ahlaklarını alıp götüren”* bir mücadele, çatışma alanına dönüşmüş gibidir.

Tüm ortak yatkınlıklarına, sahip oldukları ortak habitusa rağmen yine de konulara yaklaşımlarında farklılaşabilen katılımcıların, “kadın” ve “annelik” hakkındaki görüşlerinde ise tam bir benzeşme söz konusudur. Bu bağlamda, muhafazakar değerlerin, kadının aile içinde güçlü kılınması yoluyla korunması stratejisi işliyor görünmektedir. Görüşülen kadınların benimsedikleri “annelik” ve kavrama yükledikleri anlam analiz edildiğinde ataerkil sistemin “kutsal aile” kurgusuyla ne denli örtüştüğü ortaya çıkmaktadır. İster kendileri henüz çocuk yaşta iken anne olmuş olsunlar, ister anne olmaları ile birlikte çalışma hayatlarından ve ekonomik özgürlüklerinden vaz geçmiş olsunlar katılımcıların tümü “önce anneyim” demektedir. Kararlarından pişmanlık duysalar dahi bunu dile getirirken temkinli ve çekingen bir tutum içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, görüşülen kadınlar kadere razı olmak, sabretmek, isyan etmemek ana çizgisinde buluşmaktadırlar. En güçlü tahakküm yapılarından biri olarak kurumsal din de işlevini yeterince yerine getirmektedir. Bazı televizyon programları ise bu noktada kadının “üstüne düşen sorumlulukları” yerine getirmesinde sisteme destek olmaktadır. Örneğin, toplumsal kabul görmüş kadın modelini pekiştiren ve seyirci kitlesine ilettiği “uzman” tavsiyeleri aracılığıyla bu rolün yeniden üretimini sağlayan bir televizyon programı, katılımcı dindar kadınlar tarafından rollerinin kendilerine hatırlatılması amacıyla izlenmektedir. Düzenin işleyişini içselleştirmiş olan kadınlar aynı doğrultuda içerik sunan gündüz kuşağı programlarını çoğu kez tercih etme eğilimindedirler. Bu tercihin kadını baskılayan sistemi tüm unsurlarıyla kabullenmeyi kolaylaştırma ve dini inancın uzak durmayı öğütlediği isyan duygusunu bastırma işlevi gördüğü söylenebilir. Bu programlar, bazı örneklerde, eril ve dinsel tahakküm yapılarına ters düşmemek adına devreye giren otokontrol mekanizmasını besleyen önemli araçlara dönüşebilmektedir. Kadınların televizyon metinlerine ilişkin alternatif okuma yapmaları ya da gizli alt-metinler keşfetmeleri, içinde bulundukları habitus değerlerini içselleştirdikleri ölçüde zorlaşmaktadır.

Görüşülen kadınların hemen hepsi televizyonun ve özellikle dizilerin toplumsal ve ailevi değerlere zarar veriyor olduğu görüşünü paylaşmakta ve “ahlaki çöküşün” başlıca nedenlerinden biri olduğunu düşünmektedirler. Televizyona yönelik

eleştirilerde kullanılan ortak kavramlar edep ve ahlak kavramlarıdır. Özellikle dizileri yorumlarken “*edep ve toplumsal ahlaka uygun*” olma kriteri ön plandadır. Katılımcıların “edep” kavramına yükledikleri anlam ise televizyon içeriklerine dair yaptıkları yorumlarda belirginleşmektedir. Örneğin, kadın dizi oyuncularının dekolte kıyafetleri veya bir öpüşme sahnesi “edep dışı” sayılabilmektedir. Egemen toplumsal düzenin devamının sağlanması adına kadından beklenen, ev ve aile içi görevlerini yerine getirmenin yanı sıra bedenini korumasıdır ve din, bu çerçevede, kadın bedeninin kontrolünün meşrulaştırılması rolünü yerine getirir. Katılımcıların edep ve ahlak kavramlarını kadın bedeni üzerinden tarif ettiklerini gösteren bu tür yorumlar, egemen söylemin içselleştirildiğini kanıtlamaları açısından kayda değerdir. Bir tür “ataerkil pazarlık” ile sisteme boyun eğme karşılığında “iyi/makbul kadın” statüsünü elde etmiş olsalar da erkeğin üstünlüğü üzerine kurulu cinsiyetçi toplumsal düzenin de farkında oldukları görülmektedir. Yaşamlarını kutsal aile, kutsal annelik, bedenini sakınan, sabretmeyi, şükretmeyi bilen makbul kadın söylemi üzerine kurgulayan katılımcılar, televizyon ekranlarında da bu söylemi tehdit etmeyen kadın temsilleri görmeyi tercih etmektedir. Örneğin, **Anne** dizisi “sıkıntı çeken özverili kadın, kızını sahiplenen anne” temsilleriyle beğenilmektedir. Ters bir durumda ise hissettikleri duyguyu “tetikte olmak” ya da “gerilim yaşamak” gibi ifadelerle açıklamaktadırlar. Toplumsal ahlakın bozulup bozulmaması, büyük oranda, kadının kendisine biçilen rolün görev ve sorumluluklarını yerine getirip getirmemesine bağlı görülmektedir. Kadından bu rol paylaşımını “fıtrat farkı” olarak kabul etmesi ve içselleştirmesi beklenmektedir. Katılımcı kadınların büyük bölümü için, eşitsiz olduğunu düşünseler dahi, toplumsal cinsiyet düzenini sorgulamak ya da düzene itiraz etmek neredeyse fıtrata ve dolayısıyla Allah’ın buyruğuna karşı gelmek demektir. Bu yoldan uzak durmak gerektiği inancı kadınlar üzerinde, televizyon ile kurdukları ilişki bağlamında, ayrıca baskı oluşturmaktadır. Görüşülen kadınların hem hayata dair yaptıkları yorumlarda hem de televizyon metinlerini alımlama süreçlerinde bu baskının yarattığı gerilime rastlanmaktadır.

İnandıkları değerlere uygun biçimde oluşturdukları korunaklı, kontrollü, sınırları belirlenmiş gündelik yaşam tarzları program tercihlerini de şekillendirmektedir. Televizyonun sunduğu çeşitli dünyalar arasından bu yaşam tarzını tehdit etmeyecek olanları seçip izleme gayreti içinde oldukları söylenebilir. Televizyon, bu yanı sıra, gerçek veya kurgu bazı içerikleriyle dış dünyanın tehditlerini taşıyan bir araç

konumundadır. Ancak, katılımcı kadınların örneğin “muhafazakar bir sitede” oturarak ya da sosyal çevrelerini dindar insanlardan oluşturarak gündelik yaşamlarında sağlayabildikleri habitus kontrolünü, televizyon ile kurdukları ilişkide istedikleri ölçüde sağlayamadıkları görülmektedir. Televizyon, çoğu zaman direnme tutumlarına karşın görüşülen kadınların korunaklı yaşamlarına dış dünyadan girebilen belki de tek unsur olarak göze çarpmaktadır. Bir anlamda, dinsel kimliğin ördüğü savunma duvarını aşabilmektedir zira “edep ve ahlaka aykırı” içerikleri nedeniyle eleştirmelerine hatta aile içi ve toplumsal ilişkilerin bozulmasından, “*çarpık ilişkilerin*” normalleştirilmesinden sorumlu tutmalarına rağmen kadınlar, özellikle diziler aracılığıyla, değer yargılarına aykırı hayat tarzlarıyla karşılaşmayı, gönüllü veya değil, kabul etmektedirler. Bu karşılaşmanın, kadınların çoğu için “*nefislerine yenilmek*” anlamına geldiği ve pişmanlık duygusu yaşattığı belirtilmelidir. Kısaca, katılımcıların televizyon ile bir çeşit nefis mücadelesine girdikleri, toplumsal hayatın farklı alanlarında yaşadıkları çelişki ve ikilemleri, televizyon ile kurdukları ilişkiye de taşıdıkları gözlemlenmektedir. Özetle, bu kadınlar ile televizyon arasında eril ve dinî tahakkümün içselleştirilmiş olmasından kaynaklanan gerilimli bir ilişki söz konusudur. İstisna olmakla birlikte, bu karşılaşmayı pişmanlık duymadan talep eden kadınlar da bulunmaktadır. Onlara göre ise televizyon farklı olanı tanımak, ait olduğu habitusun dışında kalanı görmek için bir fırsat sunmaktadır. Gönüllü veya gönülsüz, kadınların televizyon kültürü aracılığıyla yaşadıkları iç gözlem deneyimi, her ne kadar gündelik yaşamın basitliği, sıradanlığı içinde saklı kalsa ve egemen söyleme dönüşemese de, kayda değer önemdedir.

Sonuç olarak ve özetle, televizyon, görüşülen kadınların hayatlarına sahip oldukları yaşam tarzından çok farklı, inandıkları değerleri tehdit eden görüntü ya da hikayeleriyle girebilen bir araç konumundadır. Katılımcılar gündelik yaşamlarında yaptıkları tercihler ve aldıkları kararlarla kolaylıkla güçlendirebildikleri savunmacı dinsel kimliklerini televizyon karşısında yeterince koruyamadıklarını düşünmekte ve durumu nefislerine yenik düşmek şeklinde açıklamaktadırlar. Bu özelliğiyle televizyon kadınlar için bir mücadele alanına dönüşmektedir. Katılımcı kadınlar ile televizyon arasında eril ve dinî tahakkümün içselleştirilmiş olmasından kaynaklanan gerilimli bir ilişki söz konusudur. Bu arada kalmışlık içerisinde kadınlar hayatlarının kontrolünü kaybetmemek için kendilerine yollar aramakta, çatışma ve uzlaşma

yöntemleriyle kendi alanlarını inşa etmeye çalışmaktadırlar. Televizyon ise katılımcılara dışarıda, kamusal alanda deneyimleyemeyecekleri özgün bir kültürel alan yaratarak ve iç gözlem fırsatları sunarak bu sürece dahil olmaktadır. Gündelik hayat, De Certeau'nun belirttiği gibi, içerisinde dinamik mücadelelerin yer bulduğu bir alan ise televizyon, yarattığı farklı mücadele alanlarıyla, katılımcı kadınlara gündelik yaşamı deneyimleme, “görünmeyen flâneuse” fırsatı vermektedir. Her durumda, katılımcı dindar kadınlar ile televizyon arasındaki ilişkinin, aynı zamanda hem bir uzlaşma hem de bir mücadele ilişkisi olduğu ve anlam inşası ile alımlama sürecinin bu zeminde gerçekleştiği görülmektedir.

Son söz olarak alımlama ve etnografik izleyici araştırmalarının değeri ve geleceğine ilişkin birkaç cümle kurmak gerekir. Televizyon program içerikleri hakkında yaptıkları konuşmaların kadınlara içebakış imkanı sunduğu gerçektir. Kadınların gündelik yaşamlarının önemli bir parçası olan televizyon, başka bir durum ya da ortamda dile getirilmesi güç mahrem bilgilerin paylaşılmasını kolaylaştırmakta ve sağlamaktadır. Bu yönüyle televizyon, kadınların gündelik yaşamlarını anlamak, hayatlarını yakından ilgilendiren temel kaygıları görmek amacıyla kullanılabilecek vasıta olarak öne çıkmaktadır. Başka deyişle, televizyon metinleri, hayatlarını türlü tahakküm yapıları altında yaşayan kadınların deneyimlerini öğrenmek ve anlamak için etkili imkanlar sunmaktadır. Bu bağlamda yapılan saha araştırmaları ve kadınlarla gerçekleştirilen “televizyon sohbetleri” bir taraftan yaşam öyküsü, endişeleri, beklentileri, hayal kırıklıkları gibi psikolojik özne olarak kişisel yaşamına dair açık ipuçları verirken, aynı zamanda toplumsal özne olarak kadını sarmalayan ataerkil toplumsal yapının hiyerarşik ilişkiler ağına dair de söz söylemekte ve hatta dinî inanç ve değerlerin, erkek egemen toplumsal düzenin devamını sağlamadaki işlevselliğini de görünür hale getirmektedir. Sivil toplumun, özel alanın ve gündelik yaşamın tam ortasında yer alan popüler metinler, Fiske’e göre, asla düzeni alaşağı edebilecek ölçüde radikal değillerdir ancak toplumsal düzeni değiştirecek ya da istikrarını bozacak anlamların üretilmesine zemin hazırlamaları nedeniyle ilerici (*progressive*) metinlerdir. Fiske, metinsel deneyim, toplumsal deneyim ve öznellik arasındaki etkileşimin çözülmesinin ise metodolojik olarak neredeyse imkansız olduğunu ancak teorik ve politik açıdan aslında kritik önemde olduğunu ifade eder. Eleştirel yorumlayıcı izleyici alımlama çalışmaları ise bu “kritik derecede önemli” fakat “metodolojik olarak neredeyse

imkansız” çözümlenin peşine düşmüştür. Çalışmalarıyla alana büyük katkı sağlamış Ang’e göre izleyici araştırmalarının hedefi, eleştirelliği kaybetmeden, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımıyla mesafeyi özenle koruyarak, eleştirel geleneğin vurgu yaptığı medya yapılanması, güç ilişkileri gibi kavramlarla birlikte bütüncül bir yaklaşımla sonuca ulaşmak olmalıdır. Bu çalışma, böylesi bir bütünlüklü analizin ancak bir parçası olabilir.



KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler, Raporlar

Alasuutari, Pertti, “Rethinking the Media Audience: The New Agenda”, içinde **Introduction: Three Phases of Reception Studies**, London: Sage Publications, 1999.

Anderson, Benedict, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, London: Verso, 1991.

Ang, Ien, **Living Room Wars: Rethinking Media Audiences for a Postmodern World**, London: Routledge, 1996.

Ang, Ien, **Desperately Seeking the Audience**, London: Routledge, 1991.

Ang, Ien. “On the Politics of Empirical Audience Research”, In: Durham, Meenakshi Gigi and Kellner, Douglas M. (eds.) **Media and Cultural Studies Keywords** (Revised Edition), London: Blackwell Publishing, 2006.

Ang, Ien, “Television Fictions Around the World: Melodrama and Irony in Global Perspective”, **Critical Studies in Television**, 2007, 2(2): 18-30.

Atay, Tayfun, **Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Avcı, Özlem, **İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği: İki Dünya Arasında**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Badinter, Elisabeth, **Kadınlık mı? Annelik mi?** İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Bennett, Andy, **Kültür ve Gündelik Hayat**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013.

Berktaş, Fatmagül, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul: Metis Yayınları, 2015.

Bourdieu, Pierre, “Legitimation and Structured Interests in Weber’s Sociology of Religion”, **Max Weber, Rationality and Irrationality**, (der.) S. Lash, S. Whimster, Boston: Allen&Unwin Publication, 1987.

Bourdieu, Pierre, **Outline of a Theory of Practice**, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Bourdieu, Pierre, **Eril Tahakküm**, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2015.

Carey, James, **Communication as Culture: Essays on Media and Society**, New York: Routledge, 1992.

Certeau, Michel De, **The Practice of Everyday Life**, Berkeley: University of California Press, 1984.

Chomsky, Noam ve Herman, Edward S., **Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği: Rızanın İmalatı**, İstanbul: Aram Yayıncılık, 2006.

Çakır, Serpil, “Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası”, Sancar, Serpil (der.) içinde **Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar-Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan**, Serpil Sancar (der.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

Direk, Zeynep, “Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği”, **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 58, Bahar 2009.

Dursun, Ahmet (der.), “Kadın: İnsanın Lâtif Cinsi”, **Köprü Dergisi**, sayı: 113, Kış/2011, s. 5-7.

Enneli, Çağlar, “Televizyonda Dinsel Siyaset: Dini İçerikli Dizilerin Kamusal Alan Projesinde Kadın veya Erkek Olmak”, **Alternatif Politika**, Cilt 1, Sayı 1, 42-74, 2009.

Erkol, Mehmet, **Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, Sayı:2, 2015, s. 131-161.

Felski, Rita, “The Invention of Everyday Life”, in **New Formations**, no:39, 13-31, Lawrence and Wishart, 1999.

Fiske, John, **Understanding Popular Culture**, New York: Routledge, 2010.

Gardiner, Michael, **Gündelik Hayat Eleştirileri**, Ankara: Heretik Yayınları, 2016.

Halbwachs, Maurice, **Kolektif Hafıza**, Ankara: Heretik Yayınları, 2017.

İlkkaracan, Pınar (der.), **Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Kandiyoti, Deniz, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Kaya, Ali, “Müslüman Kadının Özellikleri”, **Semerikand Dergisi**, Ekim 1999.

Kim, Youna, **Women, Television, and Everyday Life: Korean Women’s Reflexive Experience of Television Mediated by Generation and Class**, University of London, Glodsmith College, PhD dissertation, 2002.

Konda “Hayat Tarzları 2018 Araştırması Medya Raporu”, *Televizyonla Değişen Algılar, Sosyal Medyanın Yükselişi ve 10 Yıllık Medya Serüvenimiz 2008-2018*, Kasım 2019.

Kristeva, Julia, **Simone de Beauvoir Aramızda**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016.

Kurt, Hanifi, “Türkiye’deki Egemen Politik Kültür Sembollerinin Medyadaki Tezahürü Üzerine Bir Değerlendirme”, içinde **Gündelik Hayat ve Medya: Tüketim Kültürü Perspektifinden Okumalar**, (der.) Selda İçin Akçalı, Ankara: Ebabil Yayınları, 2006.

Lefebvre, Henri, **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Lerner, Daniel, **The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East**, New York: The Free Press, 1958.

Livingstone, Sonia, **Making Sense of Television: The Psychology of Audience Interpretation**, New York: Routledge, 2007.

Maigret, Eric, **Medya ve İletişim Sosyolojisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Modleski, Tania, **Loving With A Vengeance: Mass Produced Fantasies for Women**, London: Routledge, Second Edition, 2007.

Morley, David, **Television, Audiences and Cultural Studies**, London: Routledge, 1992.

Morley, David, “The Geography of Television: Ethnography, Communications, and Community”, içinde **The Audience and its Landscape**, (der.) James Hay, Lawrence Grossberg, Ellen Wartella, Boulder, Co: Westview, 1996.

Morley, David, **Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure**, London: Routledge, 1999.

Onaran, Aslıhan Tokgöz, “Counterpatriarchal Pleasures of Muslim Turkish Women: A Feminist Ethnography of Rural Women Watching Daytime Television,” **Journal of Women of the Middle East and the Islamic World**, 9 (2011) 171-193.

Özçetin, Burak, “Kullanımlar ve Doyumlar”dan İzlerkitle Sosyolojisine: **Türkiye’de İzlerkitle Çalışmaları**, iletişim: araştırmaları, 8 (2), 2013, s. 31-32.

Özsoy, Aydan, “Yerli Televizyon Dizilerinde Farklılaşan Toplumsal Cinsiyet Temsilleri Üzerine Bir Tartışma”, içinde **Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri**, der. Şahinde Yavuz, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2015.

Ruddock, Andy, **Understanding Audiences: Theory and Method**, London: Sage Publications, 2001.

Sancar, Serpil, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyet: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Seiter, Ellen et al. "Don't Treat Us Like We're So Stupid and Naïve: Toward An Ethnography of Soap Opera Viewers", **Remote Control: Television, Audiences, and Cultural Power**, der. Ellen Seiter, Hans Borchers, Gabriele Kreutzner, Eva-Maria Warth, New York: Routledge, 1991.

Seiter, Ellen, **TV Among Fundamentalist Christians: From the Secular to the Satanic**, London: Oxford University Press, 1998.

Smith, Philip ve Riley, Alexander, **Kültürel Kurama Giriş**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.

Stevenson, Nick, **Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi**, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.

Thompson, John B., **Medya ve Modernite**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.

Williams, Raymond, **Television: Technology and Cultural Form**, New York: Routledge, 2003.

Wilson, Glenn D. (ed.), **The Psychology of Conservation**, New York: Routledge, 2013.

Yavuz, Şahinde (der.), **Medya ve İzleyici: Bitmeyen Tartışma**, Ankara: Vadi Yayınları, 2005.

Elektronik Kaynaklar

Aslan, Esra, "Türkiye'de Şehirleşme, Kadın ve Din Çalışmaları", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, sayı 24, Eylül 2014, s. 43-65, Erişim Tarihi: 30.09.2019 <http://sbard.org/pdf/sbard/Sbard%20Master/024%20Master.pdf#page=52>

Atay, Tayfun, **Kasvetin Komedi: Seksenler**, Şubat 2012, T24 Internet Gazetesi, URL: <https://t24.com.tr/yazarlar/tayfun-atay/kasvetin-komedi-seksenler,4596> Erişim Tarihi: Ekim, 2021.

Beauvoir, Simone de. *Le Deuxieme Sexe: Les Faits et Les Mythes*. C. I. Gallimard, Paris, 1976, URL: https://cdn.frenchpdf.com/wp/2019/01/07083802/Le-deuxieme-sexe-tome-1-Simone-de-Beauvoir-FRENCHPDF.COM_.pdf

Binark, Mutlu, "Ben –Bir Kadın Özne- ve Benim Sabun Köpüklerim Ya Da Pembe Dizilerim..." içinde **Yıllık 1994-1995**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997, s. 41-64, URL: https://www.academia.edu/14724444/Ben_bir_Kad%C4%B1n_%C3%96zne_ve_Benim_Sabun_K%C3%B6p%C3%BCklerimiz

Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E., **Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma**, Sabancı Üniversitesi, 2009, s. 5-7, Erişim Tarihi: 28.09.2019. http://research.sabanciuniv.edu/14014/1/Rapor_Dindarlik.pdf

Forbes, Bruce D., “Introduction: Finding Religion in Unexpected Places”, **Religion and Popular Culture in America**, (der.) Bruce David Forbes, Jeffrey H. Mahan, California: University of California Press, 2017, pp. 1–24, *JSTOR*, www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctv1xxsd3.4

Jensen, Robert and Oster, Emily, “The Power of TV: Cable Television and Women’s Status in India”, **The Quarterly Journal of Economics**, vol. 124, no. 3, 2009, pp. 1057-1094, *JSTOR*, www.jstor.org/stable/40506252. Erişim Tarihi: Mayıs 2021.

Kılıç, Sofuoğlu N., “Dini Yorumların Çeşitliliğini Gündelik Hayat Sosyolojisiyle Düşünmek” **Uluslararası İslam ve Yorum Sempozyum Kitabı**, Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2018. ISBN: 978-605-68-015-2-5 https://www.researchgate.net/publication/344338823_Dini_Yorumlari_Cesitliliğini_Gundelik_Hayat_Sosyolojisiyle_Dusunmek

Livingstone, Sonia, “Audiences and Interpretations”, **e-Compos**, 10. pp. 1-22. 2007, URL: http://www.compos.org.br/files/01_Livingstone.pdf

Okumuş, Sami M., “1974’ten 2020’ye TRT Tarih Dizileri”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(39):37-52, Haziran 2020, URL: https://www.researchgate.net/publication/343678375_1974'ten_2020'ye_TRT_Tarih_Dizileri_TRT_Historical_TV_Series_from_1974_to_2020 Erişim tarihi 10.10.2021.

Pasquier, Dominique, **Les Publics, Entre Usages de la Télévision et Réception des Programmes**, *Réseaux*, 2021/5 (N° 229), p. 25-40. DOI : 10.3917/res.229.0025, URL: <https://www.cairn.info/revue-reseaux-2021-5-page-25.htm>

Rahman, Mizanur, Curtis, Sian L, Chakraborty, Nitai and Jamil, Kanta, “Women’s Television Watching and Reproductive Health Behavior in Bangladesh” **SSM – Population Health**, Volume 3, 2017, pp. 525-533, <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2017.06.001>

Stroud, Natalie Jomini **Polarization and Partisan Selective Exposure**, *Journal of Communication* 60 (2010) 556-576. URL: https://www.academia.edu/703403/Polarization_and_Partisan_Selective_Exposure Erişim Tarihi 20.10.2021

Yavuz, Şahinde, “Ataerkil Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği”, **Fe Dergi** 7, no. 1 (2015), 117-130, URL: http://cins.ankara.edu.tr/11_10.pdf

Yılmaz, Zehra, **Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 161-162. URL:

https://www.academia.edu/34873188/DİŞİL_DİNDARLIK_İSLAMCI_KADIN_HA_REKETİNİN_DÖNÜŞÜMÜ

<http://ilam.org.tr/hakkimizda.html>

<http://ilam.org.tr/misyon-vizyon.html>

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diyanet-isleri-baskani-gormez-kurtaj-haramdir-347552>

<https://www.rtuk.gov.tr/UstKurulKarar/Detay/9312>

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6112.pdf>

<http://usyapim.com.tr/projeler/biryastiktakocayalim/>

<https://www.trt1.com.tr/arsiv/dirilis-ertugrul>

<https://www.trt1.com.tr/diziler/payitaht-abdulhamid/ozet/genel-ozet>

ÖZGEÇMİŞ



TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
 Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
 Hazırlayanın Adı Soyadı : Ergen Devrim Karagöz
 Tez Başlığı : Televizyon Üzerinden Dindar/Mütedeyyin Kadınları
 Anlamak:
 Dindar Kadınların Televizyonu Alımlama ve
 Kullanım Biçimleri
 Savunma Tarihi : 16 / 06 / 2022
 Danışman : Doç. Dr. Özlem Danacı Yüce

JÜRİ ÜYELERİ:

Unvan, Ad-Soyadı

İmza

Prof. Dr. Arzu Öztürkmen

Doç. Dr. Ayşe Elif Posos Devrani

Doç. Dr. Tolga Çevikel

Dr. Öğr. Üyesi Gülsün Güvenli

Doç. Dr. Özlem Danacı Yüce

Prof. Dr. M. Yaman ÖZTEK
Enstitü Müdürü